

Pali Text Society

THE
SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

COMMENTARY ON THE
PAṬISAMBHIDĀMAGGA

VOL. III.

EDITED BY

C. V. JOSHI, M.A.

PROFESSOR OF PALI, STATE COLLEGE AND
KEEPER OF STATE RECORDS, BARODA

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY

BY

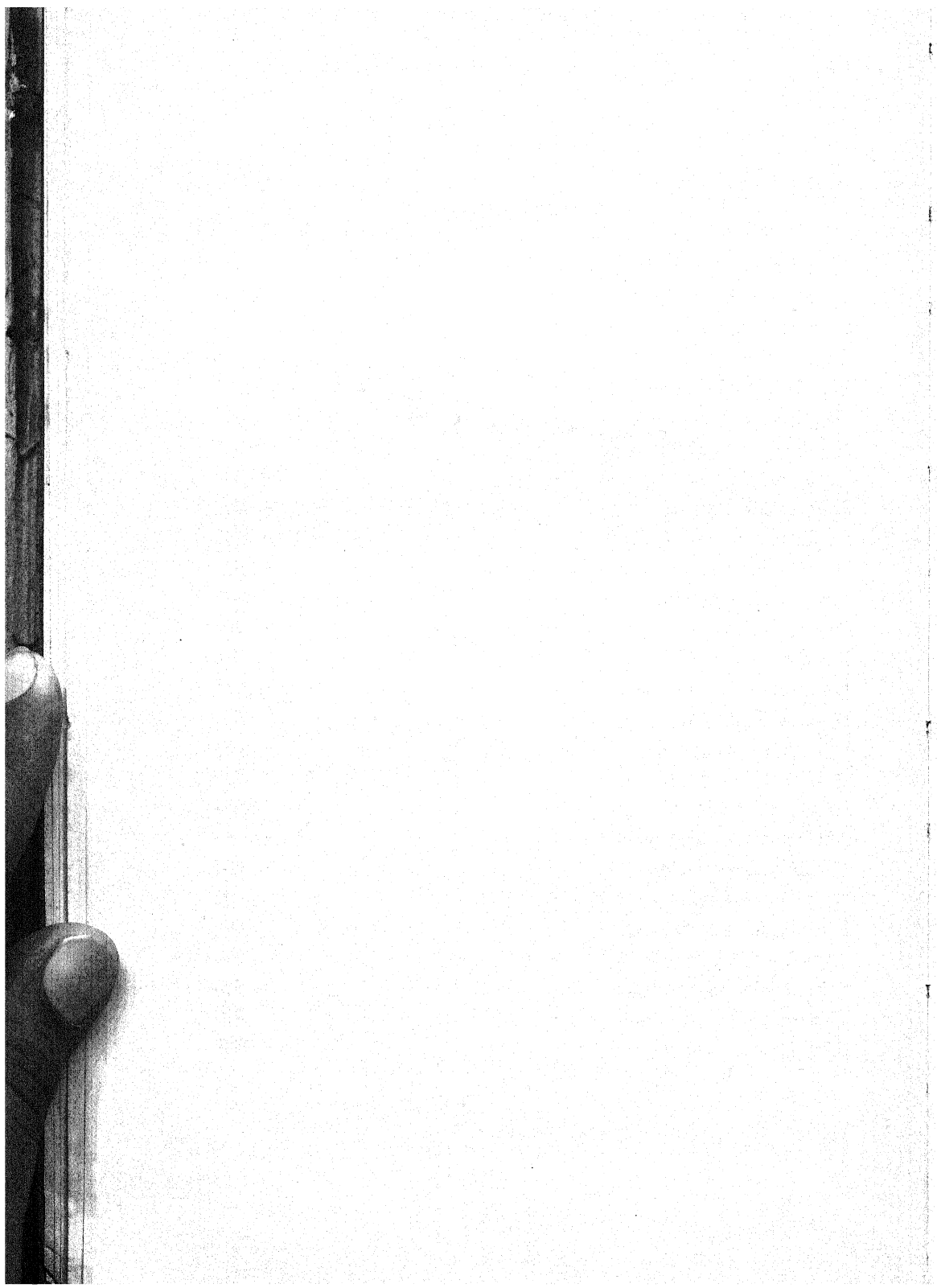
GEOFFREY CUMBERLEGE
OXFORD UNIVERSITY PRESS

1947

PRINTED IN GREAT BRITAIN

CONTENTS

	PAGE
Indriyakathā-vaṇṇanā - - - - -	529
Vimokkhakathā-vaṇṇanā - - - - -	550
Gatikathā-vaṇṇanā - - - - -	570
Kammakathā-vaṇṇanā - - - - -	574
Vipallāsakathā-vaṇṇanā - - - - -	577
Maggakathā-vaṇṇanā - - - - -	579
Maṇḍapeyyakathā-vaṇṇanā - - - - -	580
Yuganandhakathā-vaṇṇanā - - - - -	583
Saccakathā-vaṇṇanā - - - - -	594
Bojjhaṅgakathā-vaṇṇanā - - - - -	599
Mettākathā-vaṇṇanā - - - - -	603
Virāgakathā-vaṇṇanā - - - - -	607
Paṭisambhidākathā-vaṇṇanā - - - - -	609
Dhammacakkakathā-vaṇṇanā - - - - -	616
Lokuttarakathā-vaṇṇanā - - - - -	618
Balakathā-vaṇṇanā - - - - -	622
Suññakathā-vaṇṇanā - - - - -	631
Paññākathā-vaṇṇanā - - - - -	639
Iddhikathā-vaṇṇanā - - - - -	654
Abhisamayakathā-vaṇṇanā - - - - -	686
Vivekakathā-vaṇṇanā - - - - -	689
Cariyākathā-vaṇṇanā - - - - -	692
Pāṭihāriyakathā-vaṇṇanā - - - - -	692
Samāsīsakathā-vaṇṇanā - - - - -	695
Satipaṭṭhānakathā-vaṇṇanā - - - - -	695
Vipassanākathā-vaṇṇanā - - - - -	697
Mātikākathā-vaṇṇanā - - - - -	700

Saddhammappakāsinī

PAṬISAMBHIDĀMAGGATTHAKATHĀ

[INDRIYAKATHĀ-VANṆANĀ*]

[1] 1. Idāni Ānāpānasatikathānantaraṇ kathitāya Indriyakathāya anupubbathānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṇ hi Indriyakathā ānāpānasatibhāvanāya upakārakānaṇ indriyānaṇ abhāve ānāpānasatibhāvanāya abhāvato tadupakārānaṇ indriyānaṇ visodhanādi-vidhidassanattaṇ Ānāpānasatikathānantaraṇ kathitā 'ti. Tañ ca kathetabbaṇ Indriyakathaṇ attanā Bhagavato sammukhā suttaṇ viññātādhippāya-suttantikadesanaṇ pubbaṅgamaṇ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamaṇ tāva *Evaṇ me sutan* 'ti ādim āha. Tattha: Evan 'ti nipātapadaṇ, Me 'ti ādini nāmapadāni. Viharatī 'ti ettha Vi iti upasaggapadaṇ. Haratī 'ti ākhyātapadaṇ 'ti iminā tāva na-yena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upam-ūpadesa-garaha-pasaṇsan-ākāra-gaḥaṇesu Evaṇ-saddo dissati, nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana Evaṇ-saddo ākāratthe nidassanatthe ca viññūjanena paññatto, tath'eva avadhāraṇatthe ca. Tattha ākāratthena Evaṇ-saddena etam atthaṇ dīpeti. Nānāyanipunaṇ anekajjhāsayasamuṭṭhānaṇ attha-byañjanasampannaṇ vividhapāṭihāriyaṇ dhammatthadesanāpāṭivedhagambhīraṇ, sabbasattānaṇ sakasakabhāsānurūpato sotapatham agacchantaṇ tassa Bhagavato vacanaṇ sabbappakārena ko samattho viññātuṇ? Sabbatthāmena pana sotukāmataṇ janetvā 'pi “Evaṇ me sutan. Mayā 'pi eken-ākārena sutan” 'ti. Nidassanatthena: “Nā-haṇ sayambhū, na mayā idaṇ sacchikatan” 'ti attānaṇ parimocento “Evaṇ me sutan, mayā 'pi evaṇ sutan” 'ti idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttaṇ nidasseti.

Avadhāraṇatthena thero Sāriputto “Etadaggaṇ bhikkhave mama sāvakānaṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññaṇaṇ yadidaṇ Sāriputto” 'ti; “Nā-haṇ bhikkhave aññaṇ ekapuggalam 'pi samanupassāmi yo evaṇ Tathāgatena anuttaraṇ dhammacakkaṇ pavattitaṇ sammad-eva anupavatteti, yatha-yidaṇ bhikkhave, Sāriputto; Sāriputto bhikkhave

* Here begins the corresponding portion of the Text as in Vol. II,

Tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammad-eva anuppavatteti ” ’ti evaṃ ādinā nayena Bhagavatā pasatthabbhāvā-nurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti: “Evaṃ me sutāṃ, tañ ca kho atthato vā byañjanato vā anūnam anadhikaṃ, evaṃ eva na aññathā daṭṭhabban ” ’ti.

Me-saddo karaṇa-sampadāna-sāmi-atthesu dissati. Idha pana mayā sutāṃ, mama sutan ’ti ca atthadvaye yujjati.

Sutan ’ti ayaṃ saddo sa-upasaggo anupasaggo ca vissuta-gamana-kilinna-upacita-anuyoga-sotaviññeyyesu dissati, viññāte ’pi ca sota-dvārānusārena. Idha pan’ assa sotadvārānusārena upadhāritan ’ti vā upadhāraṇan ’ti vā attho. Me saddassa hi Mayā ’ti atthe sati, Evaṃ mayā sutan sotadvārānusārena, evaṃ upadhāritan ’ti yujjati. Mamā ’ti atthe sati, Evaṃ me sutāṃ sotadvārānusārena upadhāraṇan ’ti yujjati. Api ca, Evaṃ me sutan ’ti attano uppāditabhāvaṃ appa-tijjānanto purimasavaṇaṃ vivaranto sammukhā paṭiggahitam idaṃ mayā tassa Bhagavato catuvesārajjavīsārādassa dasabaladharassa āsabbhaṭṭhāna-tṭhāyino sihanādanadino sabbasattuttamassa dhammi-ssarassa dhammarājassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhamma-saraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa na ettha atthe va, dhamme vā, pade vā, byañjane vā; kaṅkhā vā vimati vā kātabbā ’ti imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti ’ti. Ten’ etaṃ vuccati:

Vināsayati assaddhaṃ
Saddhaṃ vaḍḍheti sāsane,
“Evaṃ me sutam ” icc-evaṃ
Vadaṃ Gotamasāvako,¹ ’ti.

Ekaṃ ’ti gaṇanaparicchedaniddeso. Samayan ’ti paricchinnani-ddeso; Ekaṃ samayan ’ti aniyāmita²-paridīpanaṃ. Tattha samaya-saddo:

Samavāye khaṇe kāle
Samūhe hetu-diṭṭhisu
Paṭilābhe pahāṇe ca
Paṭivedhe ca dissati.

DhsA. 57.

Idha pan’ assa Kālo attho. Tena saṃvacchara-utu-māsaddhamāsa-rattindiva-pubbaṇha-majjhantika-sāyaṇha-paṭhama-majjhima-pacchi-

¹ BM -sāsane.

² B aniya-.

mayāma-muhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṇ samayan 'ti dīpeti. Tattha kiñcāpi etesu saṇvaccharādīsu samayesu yaṇ yaṇ suttan yaṃhi yaṃhi saṇvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā 'ti vuttan, sabbaṇ taṇ therassa suviditaṇ suvavatthāpitaṇ paññāya. Yasmā pana, "Evaṇ me sutan asukasāṇvacchare . . . utumhi . . . māse . . . pakkhe . . . rattibhāge asukadivasabhāge vā " 'ti evaṇ vutte na sakkā sukhena dhāretuṇ vā uddisitūṇ vā uddisāpetuṇ vā, bahuñ ca vattabbaṇ hoti, tasmā eken' eva padena tam atthaṇ samodhānetvā "Ekaṇ samayan" 'ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantikasamayo, jātisamayo,¹ saṇvega . . . abhinikkhamana . . . dukkarakārika . . . Māravijaya . . . abhisambodhi . . . dīṭṭhadhammasukhavihāra . . . desanā . . . parinibbāṇasamayo 'ti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā² anekakālappabhedā eva Samayā, tesu Samayesu desanāsamaya-saṅkhātāṇ "Ekaṇ samayan" 'ti dīpeti. Yo cā-yaṇ ñāṇakarūṇā-kicca-samayesu karūṇā-kicca-samayo, attahita-parahitapaṭipatti-samayesu parahita-paṭipattisamayo, sannipatītāṇ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathā-samayo, desanā-paṭipatti-samayesu desanāsamayo; tesu 'pi Samayesu aññataraṇ Samayaṇ sandhāya "Ekaṇ samayan" 'ti āha.

Yasmā pana "Ekaṇ samayan" 'ti accantasāṇyogatto sambhavati, yaṇ hi samayaṇ Bhagavā imaṇ aññaṇ vā suttantaṇ desesi, accantam eva taṇ samayaṇ karūṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṇ idha upayogavacananiddeso kato 'ti. Ten' etaṇ vuccati:

"Taṇ taṇ attham apekkhitvā
Bhummēna karaṇena ca,
Aññattha samayo vutto
Upayogena so idhā," 'ti.

Porāṇā pana vannaṇanti: "Tasmiṇ samaye 'ti vā, Tena samayenā 'ti vā, Taṇ samayan 'ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummam eva attho 'ti." Tasmā Ekaṇ samayan 'ti vutte 'pi Ekasmiṇ samaye 'ti attho veditabbo 'ti.

Bhagavā 'ti garugaruṇ hi loke Bhagavā 'ti vadanti. Ayaṇ ca sabba-guṇavisitṭhatāya sabbasattānaṇ garu. Tasmā Bhagavā 'ti veditabbo. Porāṇehi 'pi vuttan:

¹ B, SM jāta-.

² B -sakā.

“ Bhagavā 'ti vacanaṃ seṭṭhaṃ,
 Bhagavā 'ti vacanam uttamaṃ,
 Garugāravayutto so
 Bhagavā tena vuccatī ” 'ti.

VM, 209.

Api ca:

Bhāgyavā bhaggavā yutto
 Bhagehi ca vibhattavā,
 Bhattavā vantaḡamano
 Bhavesu Bhagavā tato, 'ti.

VM, 210.

Imissā 'pi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So Visuddhimagge Buddhānussatiniddese vutto yeva. Ettāvata c' ettha: Evan 'ti vacanena desanāsampattiṃ niddisati, Me sutan 'ti sāvakasampattiṃ, Ekaṃ samayaṃ 'ti kālasampattiṃ, Bhagavā 'ti desakasampattiṃ.

Sāvattiyaṃ 'ti ettha ca Savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī Sāvattiḥ, yathā Kākandī, Mākandī¹ 'ti evaṃ tāva akkhara-cintakā Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti: “ Yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbam ettha atthī 'ti Sāvattiḥ. Satthasamāyoge ca “ Kiṃ bhaṇḡam atthī ” ? 'ti pucchite, “ Sabbam atthī ” 'ti 'pi vacanam upādāya Sāvattiḥ.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ²
 Sāvattiyaṃ samohitaṃ,
 Tasmā sabbam upādāya
 Sāvattiḥ 'ti pavuccatī,

'ti. Tassaṃ Sāvattiyaṃ. Samīpatthe bhumma vacanaṃ.

Viharaṭṭi 'ti avisesena iriyāpatha-dibba-brahma-ariyavihāresu añña-taravihārasamaṅgī-paridīpanam etaṃ. Idha pana ṭhānagamanāsanasayana-ppabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogapari-dīpanaṃ. Tena ṭhito 'pi, gacchanta 'pi, nisinna 'pi, sayāno 'pi Bhagavā Viharaṭṭi cceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṃ iriyāpatha-payogaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam³ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasma Viharaṭṭi 'ti vuccatī.

Jetavane 'ti ettha attano paccatthikajanaṃ⁴ jināti 'ti Jeto; Rañño vā attano paccatthikajane jite jāto 'ti Jeto; maṅgalakamyatāya⁵ vā

¹ B Kākati, Māgaṇḡi; SM Kākanti vā Kantī.

² B sattū-.

³ SH -paṭa-.

⁴ B -jane.

⁵ B -sammataṭya.

tassa evaṇ nāmaṃ eva katan 'ti Jeto. Vanatī¹ 'ti Vanaṇ; attasampadāya sattānaṇ bhattiṇ kāreti, attani sinehaṇ uppādeti 'ti attho. Vanute iti vā Vanaṇ; nānā-vidha-kusumagandha-sammodamattakokilādivihaṅgama-virutehi mandamārutacalita-rukkhasākāhaviṭṭapallavapalāsehi "Etha! maṇ paribhuñjathā!" 'ti pāpino yācati viyā 'ti attho. Jetassa vanaṇ Jetavanaṇ. Taṇ hi Jetena rājakumārena ropitaṇ saṇvaḍḍhitaṇ paripālitaṇ,² so ca tassa sāmī ahosi, tasmā Jetavanaṇ 'ti vuccati. Tasmiṇ Jetavane. Vanañ ca nāma ropimaṇ, sayañjātan 'ti duvidhaṇ. Idañ ca, Veluvanādini ca ropimāni; Andhavana-Mahāvanādini sayañ jātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāme 'ti Sudatto nāma so gahapati mātāpituhi katanāmasasena, sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṇ anāthānaṇ piṇḍam adāsi. Tena Anāthapiṇḍiko 'ti saṅkhaṇ gato. Āramanti ettha pāpino visesena vā pabbajitā 'ti Ārāmo. Tassa pupphaphalādisobhāya nāti-dūra-nāccā-sannatādi-paṇcavidha-senāsanaṅga-sampattiya ca; tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasanti 'ti attho. Vuttappakārāya vā sampattiya tattha tattha gate 'pi attano abbhantaṇ ānetvā ramāpeti 'ti Ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatina Jetassa rājakumārassa hatthato atthārasahi hiraññakoṭṭhi koṭṭisanthārena kiṇitvā, atthārasahi hiraññakoṭṭhi senāsanaṇ kārapetvā, atthārasahi hiraññakoṭṭhi vihāramaggaṇ³ niṭṭhapetvā; evaṇ catupaññāsa-hiraññā-koṭṭipariccāgena Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādito.⁴ Tasmā Anāthapiṇḍikassa ārāmo 'ti vuccati. Tasmiṇ Anāthapiṇḍikassa ārāme.

Ettha ca: Jetavane 'ti vacanaṇ purimasāniparikittanaṇ. Anāthapiṇḍikassa ārāme 'ti pacchimasāniparikittanaṇ. "Kiṇ etesaṇ parikittane payojanaṇ?" 'ti: Puññakāmānaṇ diṭṭhānugati-āpajjanatthaṇ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā atthārasa-hiraññakoṭṭiyo anekakoṭṭi-agghanakā rukkhā Jetassa pariccāgo, Catupaññāsa-hiraññakoṭṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesāṇ parikittanena evaṇ puññakāmā puññāni karonti 'ti dassento āyasmā Sāriputto aññe 'pi puññakāme tesāṇ diṭṭhānugati-āpajjane niyojati.

Tattha siyā: Yadi tāva Bhagavā Sāvattiyaṇ viharati, "Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme," 'ti navattabbaṇ, atha tattha "Viharati Sāvattiyaṇ" 'ti na vattabbaṇ, na hi sakkā ubhayattha ekaṇ samayaṇ viharitun 'ti.

¹ SH vanayati.

² B -māhaṇ.

³ B parivāsitaṇ.

⁴ B -tito.

Na kho pan' etaṇ evaṇ datṭhabbaṇ. Na nu avocumhā samīpatthe bhumma vacanaṇ 'ti. Tasma yathā Gaṅgāyamunādīnaṇ samīpe goyū-thāni carantāni "Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti" 'ti vuccanti; evam idhā-pi yad idaṇ Sāvattthiyā samīpe Jetavanaṇ Anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati: Sāvattthiyaṇ viharati . . . ārāme 'ti.

Gocaragāmanidassanattaṇ hi 'ssa Sāvattthivacanaṇ, pabbajitānuruṇānivāsanatṭhāna-nidassanattaṇ sesavacanaṇ. Tattha Sāvattthikittanena āyasmā Sāriputto Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṇ dasseti, Jetavanādikittanena pabbajitā-nuggahakaraṇaṇ. Tathā purimena paccayagahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṇ, pacchimena vatthukāmappahāṇato kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyaṇ. Athavā purimena ca dhammadeśanābhiyoṇaṇ, pacchimena vivekādhimuttiṇ; Purimena karuṇāya upagamaṇaṇ, pacchimena paññāya apagamaṇaṇ; Purimena sattānaṇ hitasukhanipphādanādhimuttataṇ, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepanataṇ; Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṇ¹ phāsuvihāraṇ, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittaṇ; Purimena manussānaṇ upakārabahulaṇ, pacchimena devānaṇ; Purimena loke jātassa loke saṇvaddhabhāvaṇ, pacchimena lokena² anupalittataṇ; Purimena: "Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṇ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato araṇaṇ sammāsambuddho" 'ti vacanato yadatthaṇ Bhagavā uppanno tadatthaparidīpanaṇ, pacchimena yattha uppanno tadanurūpavihāraparidīpanaṇ. Bhagavā hi paṭhamaṇ Lumbinīvane, dutiyaṇ bodhimāṇḍe 'ti lokiya lokuttarassa uppattiyā vane yeva uppanno, ten' assa vane yeva vihāraṇ dasseti³ 'ti. Evamādina nayaṇ' ettha atthayojanā veditabbā.

Tatrā 'ti desakālaparidīpanaṇ.⁴ Taṇ hi yaṇ samayaṇ viharati tatra samaye; yasmiṇ ca Jetavane viharati tatra Jetavane 'ti dīpeti; bhāsitaḥḥayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṇ deseti. "Akālo kho tāva Bābhiyā" 'ti ādi c' ettha sādhaṇaṇ. Kho 'ti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. Bhagavā 'ti lokagarudīpanaṇ. Bhikkhū 'ti kathāsavaṇayuttapuggalavacanaṇ. Api c' ettha bhikkhako 'ti bhikkhu. Bhikkhācariyaṇ ajjhupagato 'ti Bhikkhū 'ti ādinā nayaṇa vacanatto veditabbo. Amantesi 'ti ālapi abhāsi sambodhesi, ayam ettha attho.

¹ B -sukha-.

² SH dassati.

³ B omits.

⁴ B desanākāla-.

Aññatra pana ñāpane 'pi pakkosane 'pi. *Bhikkhavo* 'ti āmantanākāradīpanaṇ. Tena tesaṇ bhikkhūnaṇ bhikkhanasīlatā-bhikkhanadhammatā-bhikkhane-sādhukāritādi-guṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṇ vuttiṇ pakāsento uddhatadinabhāvaniggahaṇ karoti. Bhikkhavo 'ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadaya-nayanānipāta-pubbaṅgadena vacanena te attano mukhābhīmukhe karonto ten' eva kathetukamyatādīpakena¹ vacanena nesaṇ sotukamyataṇ² janeti. Ten' eva ca sambodhanatthena vacanena sādhuḥkasavaṇa-manasikāre 'pi te niyojēti, sādhuḥkasavaṇa-manasikārāyattā hi sāsānasampattī.

Aparesu devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhū yeva āmantesi? 'ti ce: Jeṭṭhasēṭṭhāsanna-sadāsannihitabhājanabhāvato. Sabbaparisaśādhāranā hi Bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā Sēṭṭhā anagāriyabhāvaṇ ādiṇ katvā satthu cariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanaṇpaṭiggāhakattā ca; Āsannā tattha nisīnesu satthusantikattā; Sadā sannihitā satthusantikāvacarattā; dhammadesanāya ca te eva Bhājanaṇ, yathānusiṭṭhaṇ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā: “Kim atthaṇ pana Bhagavā dhammaṇ desento paṭhamāṇ bhikkhū āmantesi, na dhammam eva desesi”? 'ti. Sati-jananatthaṇ. Parisāya hi bhikkhū aññaṇ cintēntā 'pi, vikkhittacittā 'pi, dhammaṇ paccavekkhantā 'pi, kammaṭṭhānaṇ manasi karontā 'pi nisinnā hontī. Te anāmantetvā dhamme desiyamāne ayaṇ desanā kinnidānā? Kimpaccayā? Katamāya aṭṭhuppattiyā desitā 'ti salla-kkhetuṇ asakkontā vikkhepaṇ āpajjeyyuṇ, duggahitaṇ vā gaṇheyuṇ; tena tesaṇ satijananatthaṇ Bhagavā paṭhamāṇ āmantetvā pacchā dhammaṇ deseti.

Bhadante 'ti gāravavacanam etaṇ satthuno paṭivacanadānaṇ vā. Api c' ettha Bhikkhavo 'ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. Bhadante 'ti vadamānā te Bhagavantaṇ paccālapanti. Tathā: Bhikkhavo 'ti Bhagavā bhāsati; “Bhadante 'ti te paccābhāsanti. Bhikkhavo 'ti paṭivacanaṇ dāpeti^b; Bhadante 'ti paṭivacanaṇ denti. *Te bhikkhū* 'ti ye Bhagavā āmanteti. *Bhagavato paccassosun* 'ti Bhagavato āmantanaṇ paṭi-assosun; abhimukhā hutvā suniṇsu sampaṭi-cchiṇsu. Paṭiggahesun 'ti attho. *Bhagavā etad avocā* 'ti Bhagavā etaṇ idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttaṇ avoca.

¹ B -kāmata-.² B -kāmataṇ.

a to b Not in SH.

Ettāvatā ca yaṇ āyasmatā Śāriputtena kamalakavalayujjala-vimalasādhurasasalīlaya pokkharaniyā sukhāvataranattāṇaṇ nimmala-silātalacanaṇvilāsasopāṇaṇ vippakinnamuttajāla-sadisavālukaṇkiṇṇa-paṇḍarabhūmibhāgaṇaṇ tittāṇaṇ viya; suvibhattabhittivicitra-vedikā-parikkhittassa nakkhattapathaṇaṇ phusitukāmatāya viya vijambhita-samussayassa¹ pāsādarassa sukhārohanattāṇaṇ dantamaya-saṇhamuduphalaka-kaṇḍanalatāvinaddha-maṇippabhāsamudayujjalaso-bhaṇa² sopāṇaṇ viya; suvaṇṇavalayanūpurādisaṇghaṭṭanasaddasa-mmissita-kathitahasita-madhurassara-gehajanavacaritassa ulārisariya-vibhava-sobhitassa mahāgharassa sukhappavesanattāṇaṇ suvaṇṇa-rajata-maṇimuttāpavālādi-jutivisada-vijjotita-suppatitṭhitavisāla-dvā-rakavāṭaṇaṇ mahādvāraṇaṇ viya; atthabyañjanasampannassa buddhāṇaṇ desanāñṇagambhirabhāva-saṇisūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanattāṇaṇ kāla-desa-desaka-parisā-padesapatimaṇḍitaṇaṇ nidāṇaṇ bhā-sitaṇ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante: *Pañcā* 'ti gaṇanaparichedo. *Imāni indriyāni* 'ti paricchinnadhammanidassanaṇ. Indriyattho heṭṭhā vutto. Idāni imaṇaṇ suttantaṇ dassetvā imasmiṇaṇ suttante vuttāṇaṇ indriyāṇaṇ visuddhi-bhāvanā-vidhāṇaṇ bhāvitataṇ³ paṭipassaddhiṇ⁴ ca dassetukāmo “Imāni pañcindriyāni” 'ti ādim āha. Tattha: *Visujjhanti* 'ti visu-ddhiṇaṇ pāpuṇanti. *Assaddhe* 'ti tīsu ratanesu saddhāviraḥite. *Saddhe* 'ti tīsu ratanesu saddhāsampanne. *Sevato* 'ti cittaṇaṇ sevantassa. *Bhajato* 'ti upasaṇkamantassa. *Paṇirupāsato* 'ti sakkaccaṇaṇ upanisiḍantassa. *Pasādanīye suttante* 'ti pasādajanake ratanattayagūṇa-paṭisaṇyutte suttante. *Kusīte* 'ti kucchitena ākārena sīdanti 'ti kusidā. Kusidā eva kusitā. Te kusīte. *Sammappadhāne* 'ti catukiccasādhakaviriya-paṭisaṇyutta-suttante. *Muttassatī* 'ti natṭhasa-tike. *Satipatṭhāne* 'ti satipatṭhānādhikāraḥite suttante. *Jhānavimokkhe* 'ti catukkaṇṇajjhāna⁵-atṭhavimokkha-tividhavimokkhādhikāraḥite suttante. *Duppañṇe* 'ti nippaṇṇe, pañṇā-bhāvato vā duṭṭhā pañṇā etesaṇ 'ti duppañṇā. Te duppañṇe. *Gambhirāñṇacariyaṇ* 'ti catu-sacca-paṭiccasamuppādādi-paṭisaṇyutte suttante, ṇāṇakathāsādise vā. [2] *Suttanta-kkhandhe* 'ti suttantakoṭṭhāse.

3. Assaddhiyaṇ⁶ 'ti ādisu: assaddhiyaṇ 'ti assaddhabhāvaṇ. Assa-ddhiye ādinavadassāvī *assaddhiyaṇ pajahanto*, “saddhindriye āni-saṇsadassāvī *saddhindriyaṇ bhāvento*” assaddhiyaṇ pajahati. Esa

¹ B -ccayassa.

² SH v.l. -tattaṇ; B bhāvitataṇ.

³ SH v.l. catuttha-.

⁴ B Asaddhiyaṇ (throughout).

⁵ a to b B saddhindriyaṇ bhāveti. Saddhindriye āni-saṇsadassāvī ...

⁶ B -maṇiganappabhā-.

⁷ B tappatipassaddhiṇ.

nayo sesesu. Kosajjan 'ti kusītabhāvaṇ. *Pamādan* 'ti sativippavāsaṇ. *Uddhaccan* 'ti uddhatabhāvaṇ; vikkhepan 'ti attho.

4. *Pahīṇattā*¹ 'ti appanāvasena jhānapāripūriyā pahīṇattā.¹ *Suppa-hīṇattā*¹ 'ti vuṭṭhānagāminīvasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīṇattā. *Bhāvitāṇ hoti subhāvitāṇ* 'ti vuttakkamen' eva yojetabbaṇ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīṇattā supahīṇattā 'ti vattuṇ yujjati. Tasmā yeva ca subhāvitāṇ 'ti. Na tathā jhānena. Yasmā pahātabbānaṇ pahānena bhāvana siddhā, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānaṇ pahānasiddhi hoti, tasmā yamakaṇ katvā niddiṭṭhaṇ.

5. Paṭippassaddhivāre: *Bhāvitāṇi c' eva hontī subhāvitāṇi cā* 'ti bhāvitānaṇ yeva subhāvitatā. *Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cā* 'ti paṭippassaddhānaṇ yeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanipphattivasena² bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. [3] *Samucchedavisuddhiyo* 'ti maggavisuddhiyo yeva. *Paṭippassaddhivisuddhiyo* 'ti phalavisuddhiyo.

6. Evaṇ idāni tathā vuttavidhāni indriyāni kārakapuggalavasena yojetvā dassetuṇ *Katīnaṇ puggalānaṇ* 'ti ādim āha. Tattha: *Savaṇṇena buddho* 'ti sammāsambuddhato dhammakathāsavaṇṇena catu-saccaṇ buddhavā. *Ātāvā* 'ti attho. Idaṇ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanaṇ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hotī. Atṭhannam 'pi ariyānaṇ *tathāgata*ssa sāvakattā viśeṣetvā arahattaphalaṭṭham eva dassento *Khīṇāsavo* 'ti āha. So yeva hi sabbakiccanipphattiyā³ *bhāvitindriyo* 'ti vutto. Itare 'pi pana taṇ-taṇ-maggakiccanipphattiyā³ pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva catūsu phalakkhaṇesu pañcīndriyāni bhāvitāni c' eva hontī, subhāvitāni cā 'ti vuttaṇ. Yasmā pana tesaṇ upari maggaṭṭhāya indriyabhāvanā atthi yeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. *Sayambhūtaṭṭhena* 'ti anācariyena⁴ hutvā sayam eva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena. Bhagavā so 'pi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe Sayambhū nāma hoti; evaṇ phalakkhaṇe sayambhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. *Appameyyaṭṭhena* 'ti anantaḡaṇayogato pamāṇetuṇ⁵ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyo 'ti. Tasmā yeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttanta-niddesa-vanṇanā Niṭṭhitā.

7. Puna aññaṇ suttantaṇ nikkhipitvā indriyavidhānaṇ niddisitu-kāmo Paṇc' imāni bhikkhave 'ti ādikaṇ suttantaṇ dasseti. Tattha:

¹ B -nattā.

² B -nibbattivasena.

³ B -nibbattiyā.

⁴ SH v.l. -riyo.

⁵ B pametuṇ.

[4] *Ye hi kecī* 'ti anavasesapariyādānaṃ. *Hi-kāro* padapūraṇamatte nipāto. *Samaṇā vā brāhmaṇā vā* 'ti lokavohāravasena vuttaṃ. *Samudayan* 'ti paccayan. *Atthaṅgaman* 'ti uppannānaṃ abhāvagamanāṃ, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. *Assādan* 'ti ānisaṇsaṃ. *Ādinavan* 'ti dosaṃ. *Nissaraṇan* 'ti niggamanāṃ. *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvaṃ. *Samaṇesu* 'ti samitapāpesu. *Samaṇasammata* 'ti na mayā samaṇā 'ti sammata. *Sammata* 'ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena *me* 'ti ettha¹ sāmivacanam eva hoti. *Brāhmaṇesu* 'ti bāhitapāpesu. *Sāmaññatthan* 'ti samaṇabhāvassa atthaṃ. *Brāhmaññatthan* 'ti brāhmaṇabhāvassa atthaṃ. *Dvayenā-pi arahattaphalam* eva vuttaṃ. (Athavā: *Sāmaññatthan* 'ti hetthā tiṇi phalāni. *Brāhmaññatthan* 'ti arahattaphalaṃ.) *Sāmaññabrāhmaṇāna* 'ti hi ariyamaggo yeva. *Diṭṭhe 'va dhamme* 'ti paccakkhe yeva attabhāve. *Sayaṃ abhiññā sacchikatvā* 'ti attanā yeva adhikena ñāpene paccakkhaṃ katvā. *Upasampajjā* 'ti pāpunītvā nipphādetvā vā.

8. Suttantaniddese paṭhamāṃ indriyasamudayādīnaṃ² pabhedaganānaṃ pucchitvā puna pabhedaganānā vissajjitā. Tattha: [5] *Asītisatan* 'ti asīti-uttaraṃ sataṃ. Paṇḍitehi Asītisatan 'ti vuttehi ākārehi 'ti yojanā.

9. Puna pabhedaganā - pucchā - pubbaṅgama - ganā - niddese: *Adhimokkhatthāyā* 'ti adhimuccanattāyā saddahanattāyā. *Āvajjanāya samudayo* 'ti manodvārāvajjanacittassa samudayo. *Saddhindriyassa samudayo* 'ti saddhindriyassa paccayo. *Saddhaṃ uppādessāmī* 'ti pubbabhāgāvajjanaṃ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajanassa āvajjanaṃ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajanādīnaṃ upanissayapaccayo. *Adhimokkhavasenā* 'ti chandasampayutta-adhimokkhavasena. *Chandassa samudayo* 'ti pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtaṃ dhammachandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahaajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatavasena paccayo hoti. Chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti. So yeva dutiyassa anantara-samanantara-ananta-rūpa-nissayā-sevana-natthi-vigatavasena paccayo hoti. Chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti. So yeva dutiyassa³ anantara-samanantara-anantarūpanissayā-sevana-natthi-vigatavasena paccayo hoti. Iminā 'va *manasikārassa* 'pi yojanā kātābā. Kevalaṃ h' ettha manasikāro 'ti sāraṇalakkhaṇo yevāpanaka-manasikāro. Adhipatipaccayatā pan' assa na hoti. Sampayuttesu imesaṃ dvinnaṃ yeva gahaṇaṃ balavapaccayattā 'ti

¹ B Sameti. Ettha.² B -dini.³ B hoti yeva. Dutiyassa ...

veditabbaṃ. *Saddhindriyassa vasenā* 'ti bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṃ pattassa saddhindriyassa vasena. *Ekattupatthānaṃ* 'ti ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṃ tṭhānaṃ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayen' eva sesindriyāni 'pi veditabbāni. [6] Evam ekekassa indriyassa cattāro cattāro samudayā 'ti pañcannaṃ indriyānaṃ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṃ samudayānaṃ ekekaṃ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbā 'ti vadanti. Evaṃ cattārīsa ākāra honti.

10. Atthaṅgamavāro 'pi iminā 'va nayena veditabbo. So pana *atthaṅgamo* indriyabhāvaṇaṃ ananuyuttassa¹ appaṭiladdhāpaṭilābhātthaṅgamo indriyabhāvaṇāya parihīnaṃ paṭiladdhāparihāni-atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhi-atthaṅgamo.

[7] *Ekatta²-anupatthānaṃ* 'ti ekatte anupatthānaṃ.

[8] 11. Assādaniddese: *Assaddhiyassa anupatthānaṃ* 'ti assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato, pasādanīyasuttante paccavekkhato tattha yoniso manasikāraṃ bahulīkaroto ca assaddhiyassa anupatthānaṃ hoti. *Assaddhiyaparilāhassa anupatthānaṃ* 'ti ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati, ayaṃ assaddhiyaparilāho. *Adhimokkhaariyāya vesārajjan* 'ti saddhāvatthuvāsena vā bhāvaṇāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā viśāradabhāvo hoti. *Santo ca viharādhiḡgamo* 'ti samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. *Sukhaṃ somanassaṃ* 'ti ettha cetasikasukhabhāvadassanātthaṃ somanassa-vacanaṃ, saddhindriyasamuṭṭhita-paṇīta-rūpaphuṭakāyassa kāyikasukham 'pi labbhati yeva. Sukhasomanassa-padhānassādattā ayaṃ saddhindriyassa assādo 'ti viśesetvā vuttaṃ. Iminā 'va nayena sesindriyassā-pi yojetvā veditabbā.

[9] 12. Ādīnavaniddese: *Aniccaṭṭhenā* 'ti saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavo 'ti vuttaṃ hoti. Itaradvaye 'pi es' eva nayo. Imesu samudaya-tthaṅgama-ssādādinavā lokiya-indriyānaṃ³ evā 'ti veditabbā.

[10-13] 13. Nissaraṇaniddese: *Adhimokkhatthenā* 'ti ādisu ekekaṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaḥpalavasena niddiṭṭhāni. Tattha: *Tato paṇītatara-saddhindriyassa paṭilābhā* 'ti tato⁴ vipassanākhane⁵ pavattasaddhi-

¹ B anuyuttassa.

² Text Ekattaṃ.

³ SH -yam.

⁴ Not in SH.

⁵ B paṭipadāvipassanākhane.

ndriyato maggakkhaṇe paṇītatarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. *Purimatarasaddhindriyā nissataṇ hoti* 'ti tasmiṇ maggakkhaṇe saddhindriyaṇ purimatarato vipassanākhāṇe pavattasaddhindriyato¹ nikkhantaṇ hoti. Iminā 'va nayena phalakkhaṇe saddhindriyam 'pi ubhayattha sesindriyāni 'pi yojetabbāni.

Pubbabhāge pañcahi indriyehi 'ti paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi. Paṭhamajjhānādi-aṭṭhasamāpattivāsena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādi-aṭṭhārāsa-mahāvipassanāvasena aṭṭhārāsa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivāsena aṭṭhalokuttaranissaraṇāni; evaṇ jhāna-samāpatti-mahāvipassanā-maggaphalavasena catuttiṇsa nissaraṇāni purima-purima-samatikkamato niddiṭṭhāni.

Nekkhamme pañc' indriyāni 'ti ādini pana sattatiṇsa nissaraṇāni paṭipakkhapahāṇavasena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādisu sattasu satta² nissaraṇāni upacāra-bhūmivasena vuttāni. Phalāni pana paṭipakkhapahāṇābhāvato na vuttāni.

Diṭṭhekatṭhehi 'ti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekasmiṇ puggale ṭhitā 'ti diṭṭhekatṭhā. Tehi diṭṭhekatṭhehi. *Olārikehi* 'ti thūlehi kāmarāgavyāpādehi. *Anusahagatēhi* 'ti sukhumabhūtehi kāmarāgavyāpādehi yeva. *Sabbakilesehi* 'ti rūparāgādihi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīṇā honti. Tasmā Sabbakilesehi 'ti vuttaṇ. Avuttatṭhāni pan' ettha padāni heṭṭhā vuttatṭhān³ evā 'ti. *Sabbesaṇ yeva khīṇāsavānaṇ tattha tattha pañc' indriyāni* 'ti: Adhimokkhatṭhenā 'ti ādisu pubbe vuttesu ṭhānesu tasmiṇ tasmiṇ ṭhāne pañc' indriyāni buddha-pacceka-buddha-sāvakanāṇ khīṇāsavānaṇ yathāyogaṇ tato nissatāni honti. Imasmiṇ vāre paṭhamāṇ vuttanayā eva yathāyogaṇ khīṇāsavavasena vuttā.

Kathaṇ pan' etāni nissaraṇāni *asītisatāṇ*⁴ hontī? 'ti. Vuccate: Maggaphalavasena⁵ vuttāni pañcaviṣati, samatikkamavasena vuttāni catuttiṇsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṇsā 'ti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti. Etāni yeva dutiyavāre khīṇāsavānaṇ vasaṇa dvādasasu apanītesu caturāsiti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsiti 'ti asītisatāṇ honti. Katamāni pana dvādasā khīṇāsavānaṇ apanetabbāni? Samatikkamato vuttesu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttesu maggavasena vuttāni cattāri 'ti imāni dvādasā apanetabbāni.

¹ B omits pavatta.

⁴ Text atīti- (misprint).

² B omits.

⁵ B puggalavasena.

³ SH v.l. vuttāni.

Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbāni? 'ti ce: Sabba-
paṭṭhamāṇaṇ vuttānaṇ pañcaviṣatiyā nissaraṇānaṇ maggaphalavasena'
eva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttān' eva honti.
Hetṭhimaṇ hetṭhimaṇ pana phalasamāpattiṇ uparimā uparimā na
samāpajjanti yevā 'ti hetṭhā tīṇi 'pi phalāni na labbhanti yeva.
Jhānasamāpattivipassanā-nekkhammādiṇi ca kiriyāvasena labbhanti.
Pancā-pi c' etāni indriyāni pubbam eva paṭipakkhānaṇ paṭippassa-
ddhattā paṭipakkhato nissaṭṭhān' eva hontī 'ti.

Dutiyasuttanta-niddesa-vañṇanā Niṭṭhitā.

14. Puna aññaṇ suttantaṇ nikkhipitvā indriyavidhānaṇ niddisi-
tukāmo *Pañc' imāni bhikkhave* 'ti ādim āha. Tattha: *Sotāpattiya-
ṇgesū* 'ti ettha Soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Sotassa āpatti bhusaṇ
pāpuṇaṇaṇ Sotāpatti. Sotāpattiya āṅgāni sambhārāni Sotāpatti-
āṅgāni. Sotāpānnatāya pubbabhāgapaṭilābha-āṅgāni. Sappurisa-
saṇsevo sotāpatti-āṅgaṇ, saddhammasavaṇaṇ . . . , yoniso-manasi-
kāro . . . , dhammānudhammapaṭipatti sotāpatti-āṅgaṇ; imāni cattāri
sotāpatti-āṅgāni. Sesā hetṭhā vuttā eva. Idaṇ ca imesaṇ indri-
yānaṇ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanattṭhaṇ vuttaṇ. Yathā hi
cattāro seṭṭhiputtā, rājā 'ti, rājapañcamesu sahāyesu "Nakkhattaṇ
kilissamā" 'ti vīthiṇ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṇ gatakāle
itare cattāro tūṇhī¹ nisīdanti, gehasāmiko 'va "Imesaṇ khādaniyaṇ
bhojaniyaṇ detha, imesaṇ gandhamālālāṇikārādīni dethā" 'ti gehe
vicāreti; dutiyassa . . . tatiyassa . . . catutthassa gehaṇ gatakāle
itare cattāro . . . pe . . . vicāreti; atha sabbapaccāhā rañño gehaṇ
gatakāle kiñcā-pi rājā sabbattha issaro 'pi imasmiṇ pana kāle attano
gehe yeva "Imesaṇ dethā" 'ti vicāreti; evam eva *saddhā-*
pañcamakesu indriyesu. Tesu sahāyesu ekato vīthiṇ otarantesu viya
ekārammaṇe uppajjamānesu 'pi yathā paṭṭhamassa gehe itare cattāro
tūṇhī nisīdanti, gehasāmiko 'va vicāreti; evaṇ sotāpatti-āṅgāni patvā
adhimokkhalakkhaṇaṇ saddhindriyam eva jeṭṭhakaṇ hoti pubbaṅga-
maṇ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro
tūṇhī nisīdanti, gehasāmiko 'va vicāreti, evaṇ sammappadhānāni
patvā paggaḥaṇalakkhaṇaṇ viriyindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti.
Yathā tatiyassa gehe . . . pe . . . vicāreti, evaṇ satipaṭṭhānāni patvā
upaṭṭhānalakkhaṇaṇ satindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti.
Yathā catutthassa gehe . . . pe . . . vicāreti, evaṇ jhānāni patvā avi-
kkhepalakkhaṇaṇ samādhindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti.

¹ B tūṇhī (throughout).

Sabbapacchā rañño gehaṇ gatakāle pana yathā itare cattāro tūṇhī nisīdanti, rājā 'va vicāreti, evaṇ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṇ paññindriyam eva jeṭṭhakaṇ ... tadanvayāni hontī 'ti.

[14] 15-16. Suttantassa pabheda-gaṇanā-pucchā pubbaṇṇaṇ eva. Pabhedagaṇanānidese: *Sappurisasāṇseve* 'ti sobhanānaṇ purisānaṇ sammā sevane. *Adhimokkakhādhīpateyyatṭṭhena* 'ti adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvatṭhena. Sesindriyānaṇ pubbaṅgamaṭṭhena 'ti attho. *Saddhammasavane* 'ti sataṇ dhammo, sobhano vā dhammo 'ti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. *Yoniso-manasikāre* 'ti upāyena manasikāre.

[15-18] *Dhammānuddhammapaṭipattiyā* 'ti ettha navalokuttaradhamme anugato dhammo dhammānuddhammo. Silasamādhīpaññāsaṅkhātassa dhammānuddhammassa paṭipattipaṭipajjanaṇ Dhammānuddhammapaṭipatti.

17-26. Sammappadhānādīsu 'pi es' eva nayo.

[19] 27. Cariyāvāre 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Kevaḷaṇ paṭhamavāro indriyānaṇ uppādanakālavasena vutto. Cariyāvāro uppannānaṇ āsevanakālavasena ca pāripurīkālavasena¹ ca vutto. Cariyā pakati ussannatā 'ti hi² atthato ekaṇ. Idāni cariyāsambandhen' eva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyavi dhānaṇ niddisitukāmo *Cāro ca vihāro cā* 'ti ādikaṇ uddeśaṇ uddisitvā tassa niddesam āha. Tattha uddese tāva *yathācārantaṇ viharantaṇ viññū sabrahmacārī gambhīresu thānesu okappeyyuṇ* : "*Addhā ayam āyasmā patto pāpuṇissati vā* " 'ti. Tathā indriyasampannassa cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi *anubuddho hoti paṭividdho* 'ti udde sassa sambandho veditabbo.

Uddesaniddese cariyā cāro yeva, cāro cariyā 'ti hi atthato ekaṇ. Tasmā Cāro 'ti padassa niddese *Cariyā* 'ti vuttaṇ. *Iriyāpathacariyā* 'ti iriyāpathānaṇ cariyā, pavattaṇ 'ti attho. Sesesu 'pi es' eva nayo. *Āyatanacariyā* pana āyatanesu satisampajaññānaṇ cariyā. *Pattī* 'ti phalāni, tāni hi pāpuṇiyantī 'ti Pattī 'ti vuttāni.³ Sattalokassa diṭṭhadhammika-samparāyikā atthā *lokatthā* 'ti ayaṇ viseso.

Idāni tāsaṇ cariyānaṇ bhūmiṇ dassento *catūsu iriyāpathesū* 'ti ādim āha. *Satipaṭṭhānesū* 'ti ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesu vuccamānesu 'pi satito anaññāni, vohāravasena aññāni viya katvā vuttaṇ. *Ariyasaccesū* 'ti pubbabhāge⁴ lokiyasaccaññāna⁴

¹ SH pāripūrivāsena.

² SH, SM hi 'ti.

³ SH, SM vuttā.

⁴ SM -bhāgalokiya-.

visuṇ visuṇ saccapariggahavasena vuttaṇ. Ariyamaggesu ... sāma-
ññaphalesū 'ti ca vohāravasen' eva vuttaṇ. *Padese* 'ti lokatthacari-
yāya ekadese; nippadesato hi lokatthacariyaṇ buddhā eva karonti.

Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento *paṇidhisam-
pannānan* 'ti ādim āha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpa-
thānaṇ santattā iriyāpathavuttiyā sampannā akampita-iriyāpathā
bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. *Indriyesu
guttadvārānan* 'ti cakkhādisu chasu indriyesu attano attano visaye
pavattesu ekekadvāravasena guttaṇ dvāraṇ etesan 'ti Guttadvārā,
tesaṇ guttadvārānaṇ. Dvāraṇ 'ti c' ettha uppattidvāravasena ca-
kkhādayo eva. *Appamādavihārīnan* 'ti silādisu appamādavihārava-
taṇ. *Adhicittam anuyuttānan* 'ti samādhim anuyuttānaṇ. *Buddhi-
sampannānan* 'ti nāmarūpavavattthānaṇ ādiṇ katvā yāva gotrabhū
tāva pavattena ñāṇena sampannānaṇ¹: *Sammā paṭipannānan* 'ti
catumaggakkhaṇe. *Adhigataphalānan* 'ti catuphalakkhaṇe.

[20] *Adhimuccanto* 'ti adhimokkhaṇ karonto. *Saddhāya caratī* 'ti
saddhāvasena pavattati. *Vijānanto* 'ti indriyasampayutta-javana-
pubbaṅgadena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṇ vijānanto. *Viññā-
nacariyāyā* 'ti āvajjanaviññāṇacariyāvasena. *Evaṇ paṭipannassā* 'ti
sahajāvanāyā² indriyacariyāya paṭipannassa. *Kusalā dhammā āyā-
pentī* 'ti samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṇ
yāpentī, pavattantī 'ti attho. *Āyatanacariyāyā* 'ti kusalānaṇ dha-
mmānaṇ bhusaṇ yatanacariyāyā³ ghaṭanacariyāya, pavattanacari-
yāyā 'ti vuttaṇ hoti. *Visesam adhigacchatī* 'ti vikkhambhana-tada-
ṅga-samuccheda-paṭippassaddhivasena visesaṇ adhigacchati. *Dassa-
nacariyādayo* vuttaṭṭhā yeva.

28. *Saddhāya viharatī* 'ti ādisu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavi-
hāro daṭṭhabbo. *Anubuddho* 'ti anumānabuddhiyā. *Paṭividdho* 'ti
paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhaṭṭhādisu anubuddhesu paṭi-
viddhesu cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho tasmā anu-
bodhapativedhesu 'pi adhimokkhaṭṭhādayo ca niddiṭṭhā. *Evaṇ
saddhāya carantan* 'ti ādisu: Evaṇ 'ti vuttappakāraṇ niddisanto
yathā-saddassa atthaṇ niddisati.

[21] *Viññū* 'ti ādisu 'pi yathāsabhāvaṇ jānantī 'ti Viññū. Viññā-
taṇ sabhāvaṇ vibhāventi pākataṇ karontī 'ti *vibhāvī*. Asaṇi viya
siluccaye kilese medhati kiṇsati 'ti medhā. Khippaṇ gahaṇadhāra-

¹ B *adds* samāpannānaṇ.² B saajātaajāvanāyā.³ B yatanānaṇ ca-.

ṇaṭṭhena vā medhā. Medhā etesaṇ atthi 'ti medhāvī. Nānagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattanti 'ti paṇḍitā. Buddhisampadāya samannāgatattā buddhisampannā. Sahabrahmaṇ uttamaṇ paṭipadaṇ caranti 'ti sabrahmacārino. Apalokanakammādi catubbidhaṇ kammaṇ ekato karaṇavasena ekaṇ kammaṇ. Tathā pañcavidho pātimokkhuddeso. Samā sikkhā etesaṇ 'ti Samasikkhā. Samasikkhānaṇ bhāvo samasikkhatā. (Samasikkhatā 'ti 'pi paṭhanti.) Yesaṇ ekaṇ kammaṇ, eko uddeso, samasikkhatā te Sabrahmacārī 'ti vuttaṇ hoti.

Jhānānī 'ti vattabbe Jhānā 'ti līṅgavipallāso kato. Vimokkhā 'ti tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. Samādhī 'ti savitakkasavicāra-avita-kkavicāramatta-avitakkāvicārā tayo samādhī. Samāpattiyo 'ti suññatā-'nimittā-'ppanīhitā. Abhiññāyo 'ti cha abhiññā. Eko aṇso bhāgo, na dutiyo 'ti Ekaṇso. Ekaṇsassa atthassa vacanaṇ ekaṇsavacanaṇ. Evaṇ sesesu 'pi yojanā kātābbā. Visesato pana samaṇ samantā vā seti pavattatī 'ti saṇsayo. Natth' ettha saṇsayo 'ti nissayaṇsayo. Ekasmaṇ yeva anicchayatā hutvā itaram 'pi kaṅkhatī 'ti kaṅkhā. Natth' ettha kaṅkhā 'ti nikkakaṅkho. Dvidhābhāvo dvejjhaṇ. Natth' ettha dvejjhaṇ 'ti advejjho.¹ Dvidhā calayati² kampeti³ 'ti dvelhakaṇ. Natth' ettha dvelhakaṇ 'ti advelhako. Niyogena niyāmena vacanaṇ niyogavacanaṇ. (Niyogavacanaṇ 'ti 'pi paṭhanti.) Apanṇakassa aviruddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṇ apañṇakavacanaṇ. Avatthāpanakavacanaṇ 'ti nicchayavacanaṇ. Sabbam 'pi h' etaṇ vicikicchābhāvassa vevacanaṇ.

Piyassa atthassa sabbhāvato⁴ vacanaṇ piyaṇ⁵ evā⁵ 'ti piyavacanaṇ. Tathā garuvacanaṇ. Saha gāravana garubhāvena sagāravaṇ. Paṭissayaṇaṇ paṭissayo. Paraṇ garuṇ katvā nissayaṇaṇ apassayanaṇ 'ti attho. Paṭissavaṇaṇ vā paṭissavo, nivātavuttitāya paravacanasavaṇaṇ 'ti attho. Ubhayathā 'pi parajetthakabhāvass' etaṇ nāmaṇ. Saha gāravana vattatī 'ti sagāravaṇ. Saha paṭissayena, paṭissavena vā, vattatī 'ti sappatissayaṇ. Sappatissavaṇ 'ti vā vattabbe yakāraṇ vakāraṇ vā lopaṇ katvā Sappatissan 'ti vuttaṇ. Adhikaṇ visiṭṭhaṇ vacanaṇ adhivacanaṇ. Sagāravaṇ ca taṇ sappatissaṇ cā 'ti Sagāra-vasappatissaṇ. Sagāra-vasappatissaṇ adhivacanaṇ sagāra-vasappaṭissādhivacanaṇ. Ubhayatthā-pi vevacanavikappanānaṇ vasena⁶ punappunaṇ etaṇ⁷ 'ti vuttaṇ. Patto vā pāpunāssati vā 'ti jhānādini yeva.

Tatīyasuttanta-niddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ SH v.l. -jjhaṇ.

² B elayati.

³ B kappeti.

⁴ SH v.l. sambhā-; B v.l. sambha-.

⁵ B omits.

⁶ SM -vikappananattavasena.

⁷ SM ekan.

29. Puna paṭhamasuttam eva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha: *“Katīh’ ākārehi ken’ atthena datṭhabbānī ’ti katīhi ākārehi datṭhabbānī ’ti, ken’ atthena datṭhabbānī ’ti datṭhabbākāre ca datṭhabbatṭhañ ca pucchati. Chahi ākārehi ten’ atthena datṭhabbānī ’ti chahi ākārehi ca datṭhabbānī, ten’ eva^b cha-ākara-saṅkhāten’ atthena datṭhabbānī. Adhipateyyatṭhenā ’ti adhipatibhāvattṭhena.¹ Advisodhanatṭhenā ’ti kusalanāṇaṃ dhammānaṃ ādibhūtassa sīlassa visodhanatṭhena. Adhimattatṭhenā ’ti balavatṭhena. Balavaṇ hi adhikā mattā pamāṇaṇ assā ’ti Adhimattan ’ti vuccati. Adhiṭṭhānatṭhenā ’ti patitṭhānatṭhena. Pariyādānatṭhenā ’ti khepanatṭhena. Patitṭhāpakatṭhenā ’ti patitṭhāpanatṭhena.*

30. Adhipateyyatṭhaniddese: *Assaddhiyaṇ pajahato ’ti ādi ekekass’ eva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanāṇ. Ekakkhaṇe ’pi attano attano paṭipakkhapahāṇa-kiccasādhane adhipatibhāvasāadhanatṭhaṇ vuttaṇ. Sesāni cattāri indriyāni taṇsampayuttān’ eva vuttāni. Nānākhaṇesu vā ekekaṇ indriyaṇ dhuraṇ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṇ taṇ indriyaṇ jeṭṭhakaṇ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttan ’ti ’pi veditabbaṇ.*

[22] *Kāmacchandāṇ pajahato ’ti ādi pana ekakkhaṇavasen’ eva vuttaṇ.*

[23] 31. *Advisodhanatṭha-niddese: Assaddhiyaṇvaratṭhena² sīlavisuddhī ’ti assaddhiyassa nivāraṇatṭhena virati-atthena sīlamalavisodhanato Sīlavisuddhi nāma. Saddhindriyassa ādivisodhanā ’ti saddhindriyassa upanissaya vasena ādibhūtassa sīlassa visodhanā. Iminā ’va nayena sesāni ’pi kāmacchandādi-saṇvaraṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.*

32. *Adhimattatṭha-niddese: Saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati ’ti saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṇyuttaṇ dhammaṇ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṇ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. Pāmojjaṇ³ uppajjati ’ti chandajātattā dubbalapīti uppajjati.*

[24] *Pīti uppajjati ’ti pamuditattā balavapīti uppajjati. Passaddhi uppajjati ’ti pītiyā pīnitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. Sukhaṇ uppajjati ’ti passaddhakāyacittattā cetasikaṇ sukhaṇ uppa-*

^{a to b} B Katīh’ ākārehi datṭhabbānī ’ti katīhi ā. datṭhabbānī. Ken’ atthena d. ’ti datṭhabbākāre datṭhabbatṭhañ ca pucchati. Chahākārehi ’ti chahi ākārehi. Ken’ atthena d. ’ti ten’ eva ...

¹ B. bhāvena.

² Text Assaddhiyaṇ saṇva-.

³ SH, SM pāmujaṇ.

jjati. *Obhāso uppajjati* 'ti sukheṇa abhisannattā ñāṇobhāso uppa-
jjati. *Sanvego uppajjati* 'ti ñāṇobhāseṇa viditasāṅkhārādīnavattā
saṅkhārappavattiyaṇ saṇvego uppajjati. *Sanvejetvā cittaṇ samādhataṇ*
'ti saṇvegaṇ uppādetvā ten' eva saṇvegeṇa cittaṇ samāhitaṇ karoti.
Sādhukaṇ paggaṇhāti 'ti līnuddhatabhāvaṇ¹ mocetvā suṭṭhu pagga-
ṇhāti. *Sādhukaṇ ajjhupekkhati* 'ti viriyassa samaṇ hutvā pavattattā
puna viriyasamatāniyojane vyāpāraṇ² akaronto tatramajjhattupe-
kkhāvasena sādhukaṇ ajjhupekkhati nāma. *Upekkhāvasenā* 'ti sama-
vāhitalakkhaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena. *Nānattakilesehi*
'ti vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. *Vimo-*
kkhāvasenā 'ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimucca-
navasena. *Vimuttattā* 'ti nānattakilesehi vimuttattā. *Te dhammā* 'ti
chandādayo dhammā. *Ekarasā honti* 'ti vimuttirasena ekarasā
honti. *Bhāvanāvasenā* 'ti ekarasabhāvanāvasena. *Tato paṇītatare*
vivattanti 'ti tena³ kāraṇena vipassanārammaṇato paṇītatare nibbā-
nārammaṇe vivattaṇānupassanā-saṅkhātena gotrabhūñāṇena chandā-
dayo dhammā nivattanti. Saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbānā-
rammaṇe pavattanti 'ti attho. *Vivattaṇāvasenā* 'ti evaṇ gotrabhū-
khaṇe saṅkhārārammaṇato vivattaṇavasena. *Vivattitattā tato vossa-*
*jjanti*⁴ 'ti maggasamaṅgī puggalo maggassa uppādakkhaṇe yeva
dubhato⁵ vuṭṭhānavasena vivattitattā ten' eva kāraṇena kilese ca
khandhe ca vossajati. *Vossajjitattā tato nirujjanti* 'ti maggassa
uppādakkhaṇe yeva kilese ca khandhe ca vossajjitattā ten' eva kāra-
ṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti.
Vossajjitattā 'ti ca āsaṇsāyaṇ bhūtavacanaṇ kataṇ.

Kilesanīrodhe sati khandhanīrodhasabbhāvato ca khandhanīrodho
vutto. Nīrodhavasenā 'ti yathāvuttanīrodhavasena. Tass' eva
maggassa uppādakkhaṇe dve vossagge dassetukāmo nīrodhavasena
dve vossaggā 'ti ādim āha. Dve 'pi heṭṭhā vuttaṭṭhā eva. *Assaddhi-*
*yassa pakāṇāya chando uppajjati** 'ti ādisu 'pi iminā 'va nayena
vitthārato attho veditabbo.

33. *Vīriyindriyādi-mūlakesu* 'pi vāresu es' eva nayo.

[25-26] 34. Iminā 'va nayena adhiṭṭhānaṭṭha-niddesso 'pi vitthā-
rato veditabbo. Kevalaṇ h' ettha *adhiṭṭhāti* 'ti viseso; paṭiṭṭhāti 'ti
attho.

* Commentary follows the order indicated in the footnote on Text, p. 23.

¹ B līnattabhāvaṇ.

² B byā-.

³ B kena.

⁴ B -jjati; SH vossajati.

⁵ B dukkhato.

35. *Pariyādānaṭṭha*-niddese: *pariyādiyaṭi* 'ti khepeti.

36. *Paṭiṭṭhāpakatṭhaniddese*: *saddho saddhindriyaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti* 'ti saddhāsampanno "Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā" 'ti adhimuccanto *saddhindriyaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti*. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. *Saddhassa saddhindriyaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti* 'ti saddhāsampannassa puggalassa *saddhindriyaṇ*, taṇ yeva *Saddhaṇ* tathā *adhimuccantaṇ* *adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti*. Iminā *indriyabhāvanāvisesena* *puggalaviseso* *niddiṭṭho*. Evaṇ cittaṇ *paggaṇhanto paggahe paṭiṭṭhāpeti*, Satiṇ *upatṭhapento upatṭhāne paṭiṭṭhāpeti*, Cittaṇ *saṃādahanto avikkhepe paṭiṭṭhāpeti*, Aniccaṇ *dukkham anattā* 'ti *passanto dassane paṭiṭṭhāpeti* 'ti *sesesu* 'pi *yojanā veditabbā*. *Yogāvacaro* 'ti *saṃathayoge vipassanāyoge* vā *avacarati* 'ti *Yogāvacaro*. *Avacarati* 'ti *pavisitvā carati* 'ti.

Catutthasuttanta-vanṇanā Niṭṭhitā.

[27] 37. Idāni *saṃādhiṇ* *bhāvayato* ca *vipassanaṇ* *bhāvayato* ca *indriyasamādhānaṇ* *dassetukāmo paṭhamaṇ* *tāva upatṭhānakosalla-* *ppabhedan* *niddisituṇ* *Puthujjano saṃādhiṇ bhāvento*¹ 'ti ādim āha. Tattha: *Puthujjano saṃādhiṇ* *bhāvento* 'ti *nibbedhabhāgiyaṇ* *saṃādhiṇ* *bhāvento*. *Sekkhassa vītarāgassa* ca *pana lokuttaro* 'pi *saṃādhi* *labbhati*.

38. *Āvajjitattā* 'ti *kaṣiṇādinimittassa āvajjitattā*. *Kaṣiṇādi* *pari-* *kammaṇ* *katvā* *tattha uppāditanimittattā* 'ti *vuttaṇ* *hoti*. *Āramma-* *nūpatṭhānakusalo* 'ti *tassa uppāditassa nimittass'* *eva upatṭhāne* *kusalo*. *Samathanimittūpatṭhānakusalo* 'ti *accāraddhaviriyatādīhi* *uddhate citte passaddhisamādhi-upekkhāsambojjaṇga-bhāvanāva-* *sena cittopasamanimittassa upatṭhāne kusalo*. *Paggahanimittūpa-* *tṭhānakusalo* 'ti *atisithilaviriyatādīhi* *līne citte dhammavicaya-pīti-* *sambojjaṇgaṇ* *bhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upatṭhāne ku-* *salo*. *Avikkhepūpatṭhānakusalo*² 'ti *anuddhatālinacittassa sampayu-* *ttassa saṃādhissa upatṭhāne kusalo*. *Obhāsūpatṭhānakusalo* 'ti *paññā-* *payogamandatāya nirassāde citte atṭhasaṇvegavatthu-paccavekkha-* *ṇena cittaṇ* *saṇvejetvā* *ñānobhāsassa upatṭhāne kusalo*. *Atṭhasaṇ-* *vegavatthūni nāma*: *Jāti-jarā-byādhi-maraṇāni cattāri*, *apāyadu-* *kkhaṇ* *pañcamaṇ*, *atīte vaṭṭamūlakaṇ* *dukkhaṇ*, *anāgate vaṭṭamūla-* *kaṇ* *dukkhaṇ*, *paccuppanne āhārapariyettimūlakaṇ* *dukkhaṇ* 'ti. *Sampahaṇsaṇūpatṭhānakusalo* 'ti *upasamasukhānadhigamena* *nirassāde*

¹ *Text* *bhāvayanto*.

² *B* *-pasamutṭhāna-*.

citte buddha-dhamma-saṅghagunānussaraṇena cittaṃ pasādento sampahaṇsanassa upatṭhāṇe kusalo. *Upekkhūpatṭhāṇakusalo* 'ti uddhatādi-dosavirahite citte niggahapaggahādisu byāpārābhāvakaṇaṇa upekkhaṇa upatṭhāṇe kusalo.

*Sekkho*¹ 'ti tisso sikkhā sikkhati 'ti Sekkho. *Ekattūpatṭhāṇakusalo* 'ti sakkāyaditṭhādinaṃ pahīṇattā nekkhammādino ekattassa upatṭhāṇe kusalo. *Vītarāgo* 'ti sabbaso pahīṇarāgattā Vītarāgo khīṇāsavo. [28] *Ñāṇūpatṭhāṇakusalo* 'ti arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asaṃmohaṇāṇassa upatṭhāṇe kusalo. *Vimuttūpatṭhāṇakusalo* 'ti arahattaphalavimuttiyā upatṭhāṇe kusalo. Vimutti 'ti hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

39-41. Vipassanābhāvanāya upatṭhāṇ-ānupatṭhāṇesu *Aniccato* 'ti ādini, *Niccato* 'ti ādini ca Sīlakathāyaṃ vuttanayen' eva veditabbāni. Pāthato pana *āyūhanānupatṭhāṇakusalo*, *viparīṇānupatṭhāṇakusalo*, *animittūpatṭhāṇakusalo*, *nimittānupatṭhāṇakusalo*, *appaṇihitūpatṭhāṇakusalo*, *paṇīdhānupatṭhāṇakusalo*, *abhinivesānupatṭhāṇakusalo* 'ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pātho. *Suññatūpatṭhāṇakusalo* 'ti pan' ettha suññato upatṭhāṇakusalo 'ti vā suññatāya upatṭhāṇakusalo 'ti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidā-virāga-nirodha-paṭinissaggānupassanā, adhipaṇṇā-dhammavipassanā, yathābhūtaṇāṇadassanaṃ, paṭikaṇṭhānupassanā, vivaṭṭanānupassanā 'ti imā aṭṭha mahāvipassanā attano sabhāvavisesena² visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ "Aniccato upatṭhāṇakusalo hoti" 'ti ādini vacanāni viya "Nibbidāto upatṭhāṇakusalo hoti" 'ti ādini vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā.

[29] Ādinavānupassanā pana *suññatūpatṭhāṇakusalo hoti abhinivesānupatṭhāṇakusalo hoti* 'ti iminā yugalakavacanen' eva atthato "Ādinavato upatṭhāṇakusalo hoti ālayābhinivesānupatṭhāṇakusalo hoti" 'ti yojitā 'va hoti 'ti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayaṇ ca ādinavānupassanā 'ti aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitā 'ti veditabbā. *Ñāṇūpatṭhāṇakusalo* 'ti sekkho vipassanānupakkilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upatṭhāṇe kusalo. Samādhībhāvanāya pana nikantisabbhāvato³ ñāṇūpatṭhāṇe kusalo 'ti na vutto. *Visaṇṇyogūpatṭhāṇakusalo* 'ti kāmāyogavisaṇṇyogo, bhavāyogavisaṇṇyogo, ditṭhiyogavisaṇṇyogo, avijjāyogavisaṇṇyogo 'ti catudhā vuttassa visaṇṇyogassa upa-

¹ Text ekho (throughout).

² B sabhāvaṃ vi.

³ B -abhāvato.

tṭhāne kusalo. *Sanjyogānūpatṭhānakusalo* 'ti kāmāyoga-bhāvayoga-ditṭhiyoga-avijjāyogavasena catudhā vuttassa saṇjyogassa anupatṭhāne kusalo. *Nirodhūpatṭhānakusalo* 'ti: "Puna ca paraṇ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno nibbāṇaninnaṇ cittaṇ hoti nibbāṇaṇaṇ nibbāṇapabbhāraṇ vivekaṭṭhaṇ nekkhammābhiraṇ, byantibhūtaṇ sabbaso āsavatṭhāṇiyehi dhammehi," 'ti vutta-khīṇāsavabalavasena nibbāṇaninnacittattā khīṇāsavo 'va Nirodha-saṅkhātassa nibbāṇassa upatṭhāne Kusalo. *Ārammaṇūpatṭhānakusalavasenā* 'ti ādisu Kusalan 'ti ṇāṇaṇ. *Ñāṇam* 'pi hi Kusalan 'ti kusalapuggalāyogato Kusalaṇ, yathā paṇḍitapuggalāyogato Paṇḍitā dhammā 'ti. Tasmā kosalla-vasenā 'ti attho.

[30] 42-43. Idāni *Catusatṭhiyā ākārehi* 'ti ādi Nāṇakathāyaṇ vuttam 'pi Indriyakathāsambandhena idh' ānetvā vuttaṇ. Taṇ heṭṭhā vuttanāyena' eva veditabbaṇ.

[31] 44-45. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṇ vattukāmo

Na tassa additṭham
Idh' atthi kiñcē

'ti ādim āha. Tattha: *Samantacakkhū* 'ti sabbaññutañāṇaṇ. *Paññi-ndriyassa vasenā* 'ti ādinā pañcannaṇ indriyānaṇ aviyogitaṇ dasseti. [32] *Saddahanto paggaṇhātī* 'ti ādihi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṇ indriyānaṇ ninnapayogakāle vā, maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṇ aññamaññapaccayabhāvaṇ ca dasseti. *Saddahita-ttā paggaḥitaṇ* 'ti ādihi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṇ indriyānaṇ nibbattikāle vā; phalakāle vā ekarasabhāvaṇ aññamaññapaccayabhāvaṇ ca dasseti. [33-34] Puna buddhacakkhu-sambandhena indriyavidhānaṇ vattukāmo *Yaṇ buddhacakkhū* 'ti ādim āha. Tattha: *Buddhacakkhū* 'ti indriyaparopariyattañāṇaṇ, āsayānusayañāṇaṇ ca. *Buddhañāṇaṇ* 'ti ca idaṇ tad eva dvayaṇ.

46. Sesaṇ heṭṭhā vuttattham evā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Indriyakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIMOKKHAKATHĀ-VANĀNĀ]

[35] 1. Idāni Indriyakathānantaraṃ kathitāya Vimokkhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi Vimokkhakathā indriya-bhāvanānuyuttassa vimokkhasambhavato Indriyakathānantaraṃ kathitā. Tañ ca kathento Bhagavato sammukhā sutta¹ suttantadesana¹ pubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suttante tāva *Suññato vimokkho* 'ti ādisu: suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo Suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā Suññato, kilesehi vimuttattā *Vimokkho*. Eten' eva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto *animitto*; appanīhitākārena ... pavatto *appanīhito* 'ti veditabbo.

Eko hi ādito 'va aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatten' eva maggavutthānaṃ hoti, dukkhato anattato 'pi sammasitabbam eva, tasmā dukkhato 'pi anattato 'pi sammasati. Tassa evaṃ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavutthānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā aniccato vutthāti nāma. Sace paṇ' assa dukkhato, ... anattato sammasanakāle maggavutthānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā dukkhato ... anattato vutthāti nāma. Esa nayo dukkhato ... anattato abhinivisitvā vutthānesu 'pi.

Ettha ca yo 'pi aniccato abhinivittṭho, yo 'pi dukkhato ... yo 'pi anattato ... vutthānakāle ca aniccato vutthānaṃ hoti, tayo 'pi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti,² sattasu ṭhānesu saddhāvimuttā.

Sace pana dukkhato vutthānaṃ hoti, tayo 'pi janā passaddhi-bahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appanīhitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa paṇ' ettha arūpajjhānaṃ pādanaṃ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha tesāṃ anattato vutthānaṃ hoti, tayo 'pi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu ditṭhippattā, aggaphale paññāvimuttā 'ti.

Api ca maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati: sarasena vā, paccanīkena vā, saguṇena vā, ārammaṇena vā, āgamanena vā. Sace hi saṅkharūpekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vutthāti, animittavimokkhena vimuccati, sace dukkhato sammasitvā vutthāti, appaṇi-

¹ SH, SM sutasuttantadesanā-pubbaṅgamaṃ.

² B labhanti.

hitavimokkkena vimuccati; sace anattato sammasitvā vutṭhāti, suññatavimokkkena vimuccati. Idaṃ sarasato nāmaṃ nāma.

Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimitta-dhuvanimitta-sassatanimittāni pahāya āgatattā animitto; dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanāṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito; anattānupassanāya atta-satta-puggalasañña¹ pahāya saṅkhāre² suññato diṭṭhattā suññato 'ti. Idaṃ paccanikato nāmaṃ nāma.

Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ yeva vā abhāvena animitto, rāgappaṇidhi-ādīnaṃ abhāvato appaṇihito 'ti. Idam assa saguṇato nāmaṃ nāma. Yo yaṃ suññaṃ, animittaṃ, appaṇihitaṃ ca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotī 'ti 'pi suññato, animitto appaṇihito 'ti vuccati. Idam assa ārammaṇato nāmaṃ nāma.

Āgamaṇaṃ pana duvidhaṃ: vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṃ ca. Tattha magge vipassanāgamaṇaṃ labbhati, phale maggāgamaṇaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññaṃ. Aniccānupassanā animitta nāma, animittānupassanāya maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ Abhidhammapariyāyena labbhati; Suttantapariyāyena na labbhati. Tatha hi “Gotrabhūṇāṇaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animitta-nāmakaṃ hutvā sayaṃ āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detī” 'ti vadanti. Tena maggo Animitto 'ti vutto. Maggāgamanena phalaṃ animittan 'ti yujjati yeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma. Appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitan 'ti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa detī, maggo phalassā 'ti idaṃ āgamanato nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārūpekkhā vimokkhavisesaṃ niyametī 'ti.

Evaṃ Bhagavatā desite tayo mahāvattthuke vimokkhe uddisitvā taṇṇiddesavasen' eva apare 'pi vimokkhe niddisitukāmo *Api ca atṭhasatṭhi vimokkhā* 'ti ādim āha. Tattha: Api cā 'ti aparapariyāyadassanaṃ.

“Kathaṃ te atṭhasatṭhi honti? Nanu te pañcasattatī?” 'ti.

Saccaṃ. Yathā rūpavasena pañcasattatī 'ti Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe ṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadarodhato ca ime tayo na gaṇhetabbā.³ Ajjhattavimokkhādayo 'pi

¹ SM -saññaṃ.

² B saṅkhāresu.

³ B gahe-, SM gaṇe-.

vimokkhā catudhā vitthāravacane yeva antogadhattā na gaṇheta-bbā.¹ Paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho 'ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamañ udditṭhena ekanāmakattā na gaṇhetabbo.¹ Evaṃ imesu sattasu² apanītesu² sesā atṭhasatṭhi vimokkhā honti.

“Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā udditṭhā?” 'ti ce: Uddesena saṅgahetvā tesam 'pi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhataṭṭhavuṭṭhānādayo pana tayo pabbhaṇaṃ vinā mūlarāsivasena udditṭhā.³ Paṇihitavimokkha-paṭipakkhavasena puna *appaṇihito vimokkho* udditṭho 'ti veditabbo.

Ajjhattavuṭṭhānādisu ajjhattato vuṭṭhātī 'ti *ajjhattavuṭṭhāno*. Anulomentī 'ti *anulomā*. Ajjhattavuṭṭhānānaṃ paṭippassaddhi apa-gamā *ajjattavuṭṭhānapaṭippassaddhi*. *Rūpī* 'ti: ajjhattaṃ kesādisu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpaṃ assa atthī 'ti *Rupī*. *Rūpāni passatī* 'ti bahiddhā nilakasiṇādi-rupāni jhānacakkhunā passatī. Iminā ajjhattabahiddhāvattthukesu kaṣiṇesu jhānapaṭilābho dassito. *Ajjhattaṃ arūpasaññī* 'ti ajjhattaṃ na rūpasaññī; attano kesādisu anuppāditarūpāvacarajjhāno 'ti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhā ca paṭiladdhajjhānatā dassitā. *Subhaṇa t' eva adhi-mutto* 'ti subham icc-eva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcā-pi anto-appaṇāyaṃ subhaṇaṃ 'ti ābhogo n' atthi. Yo paṇa appaṭikūlākā-rena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā subhaṇaṃ t' eva adhi-mutto hoti, tasmā evaṃ uddeso kato 'ti. Appitasamaye eva vikkha-mbhanavimutti-sambhāvato *samayavimokkho*. So yeva sakiccaka-raṇavasena appitasamaye eva niyutto 'ti *sāmayiko*. (Sāmayiko 'ti 'pi pāṭho.) Kopetaṃ bhañjitaṃ⁴ sakkuṇeyyatāya *kuppo*. Lokaṃ anatikkamanato lokaṃ niyutto 'ti *lokiko*. (Lokiyo⁵ 'ti 'pi pāṭho.) Lokaṃ uttarati uttiṇṇo 'ti vā *lokuttaro*. Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehī 'ti *sāsavo*. Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca n' atth' 'ettha āsavā 'ti *anāsavo*. Rupa-saṅkhātena saha āmisenā 'ti *sāmisso*. Sabbaso Rūpārūpappahānā nirāmisato 'pi nirāmisataro 'ti *nirāmisā nirāmisataro*. *Paṇihito* 'ti taṇhāvasena paṇihito, pa-tthito. Ārammaṇakaraṇavasena saṃyojanehi saṃyuttattā *saṃyutto*. *Ekattavimokkho* 'ti kilēsehi anajjhārūḥhattā ekasabhāvo vimokkho. [36] *Saññāvimokkho* 'ti vipassanāñānaṃ eva viparītasaññāya vimu-ccanato saññāvimokkho. Tad-eva vipassanāñānaṃ sammohato vi-muccanavasena ñānaṃ eva vimokkho 'ti *ñānavimokkho*. *Sītisiyā vimokkho* 'ti vipassanāñānaṃ eva sītibhaveyyā 'ti pavatto vimokkho

¹ B gahe-; SM gaṇe-.² B sattatīsu appaṇihitesu (!).³ B na udditṭhā.⁴ B kiñjitaṃ.⁵ As in the Text.

sītisiyā vimokkho. (Sītisitā¹ vimokkho 'ti 'pi pāṭho. Sītibhāvitāya vimokkho 'ti tassa atthaṇ vaṇṇayanti). *Jhānavimokkho* 'ti upacāra-ppanābhedaṇ lokiya-lokuttarabhedaṇ ca jhānam eva vimokkho. *Anupādā cittassa vimokkho* 'ti anupādiyitvā gahaṇaṇ akatvā cittassa vimokkho. Sesaṇ vuttanayen' eva veditabban 'ti.

Vimokkhuddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

2. *Katamo* 'ti ādike uddesassa niddese: *Iti paṭisañcikkhatī* 'ti evaṇ upaparikkhati. *Suññam idan* 'ti idaṇ khandhapañcakaṇ suññaṇ. Kena suññaṇ? Attena vā, attaniyena vā. Tattha *attena vā* 'ti bālaṇaparikkappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṇ. *Attaniyena vā* 'ti tassa parikkappitassa attano santakena ca suññaṇ. Attano abhāvena ca attaniyābhāvo. Attaniyaṇ ca nāma niccaṇ vā siyā, sukhaṇ vā. Tad-ubhayaṇ 'pi n' atthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapaṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. Suññaṇ idaṇ attena vā 'ti anattānupassanā yeva vuttā. So 'ti so evaṇ tīhi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. *Abhinivesaṇ na karotī* 'ti anattānupassanāvasena attābhinivesaṇ na karoti. *Nimittaṇ na karotī* 'ti aniccānupassanāvasena niccānimittaṇ na karoti. *Paṇidhiṇ na karotī* 'ti dukkhānupassanāvasena paṇidhiṇ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākhane tadanāgavasenā-pi labbhanti, Nippariyāyena pana samucchedavasena maggakkhaṇe yeva.

Cattāri jhānāni ajjhattaṇ nīvaraṇādihi vuṭṭhānato *ajjhattavutṭhāno vimokkho*. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato *bahiddhāvutṭhāno vimokkho*. Ārammaṇaṇ 'pi hi bāhirāyatanāni viya idha Bahiddhā 'ti vuttaṇ. Ime dve vikkhambhaṇavimokkhā. *Dubhato vutṭhāno* pana samucchedavimokkho.

3. *Nīvaraṇehi vutṭhātī* 'ti ādihi ajjhattavutṭhānaṇ sarūpato vuttaṇ. *Rūpasaññāyā* 'ti ādihi kaṇṇādi-ārammaṇasamatikkamassa pākāṭattā taṇ avatvā suttantesu vutta-rūpasaññādisamatikkamo vutto. *Sakkāyaditṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsā* 'ti samāsapaḍaṇ. Sakkāyaditṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsā 'ti vicchedo. (Ayaṇ eva vā pāṭho.)

[37] 4. *Vitakko cā* 'ti ādihi jhānaṇaṇ samāpattinaṇ ca upacāra-bhūmiyo vuttā. *Aniccānupassanā* 'ti ādihi catunnaṇ maggānaṇ pubbhāgavipassanā vuttā.

¹ B, SM -sikā.

⁴ Not in B.

eva. Tattha ca Adho 'ti hetthā. Tiriyan 'ti anudisā. Evaṇ sabba-disāsu assamaṇḍalikāya assam iva mettāsahagataṇ cittaṇ sāreti 'pi paccāsāreti 'pi 'ti. Ettāvata ekam ekaṇ disaṇ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṇ dassitaṇ. *Sabbadhī* 'ti ādi pana anodhiso dassana-tthaṇ vuttaṇ. Tattha: Sabbadhī 'ti sabbattha. *Sabbattatāyā*¹ 'ti sabbesu hīna-majjhimukkaṭṭha-mitta-sapatta-majjhattādi-ppabhedesu attatāya. "Ayaṇ parasatto" 'ti vibhāgaṇ akatvā attasamatāyā 'ti vuttaṇ hoti. Athavā sabbattatāyā 'ti sabbena cittabhāvena isakam 'pi bahi avikkhipamāno² 'ti vuttaṇ hoti. *Sabbāvantā* 'ti sabbasattavantaṇ; sabbasattayuttan 'ti attho. (Sabbavantaṇ 'ti 'pi pātho.) *Lokaṇ* 'ti sattalokaṇ. Vipulenā 'ti evamādi-pariyāyadassanato pan' ettha puna mettāsahagatenā 'ti vuttaṇ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā-saddo vā,³ iti-saddo vā, na vutto; tasmā puna *mettāsahagatena cetasā* 'ti vuttaṇ. Nigamanavasena vā etaṇ vuttaṇ. *Vipulenā* 'ti ettha paharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṇ *mahaggataṇ*. Taṇ hi kilesavikkhambhanasamattatāya, vipulaphalatāya, dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṇ gataṇ; mahantehi vā ulāracchandaviriyacittapaññehi gataṇ paṭi-pannan 'ti Mahaggataṇ. Paṇavasena appamānasattārammaṇavasena ca *appamānaṇ*. Byāpādapaccatthikappahānena *averaṇ*. Do-manassappahānato *abyāpajjaṇ*, niddukkhan 'ti vuttaṇ hoti.

Appaṭikūlā honī 'ti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭha-hanti. Sesesu 'pi vuttanayen' eva *karuṇā-muditā-upekkhā*-vasena yojetabbaṇ. Karuṇāya cittavihesapaccatthika⁴-ppahānena *averaṇ*,⁵ muditāya aratipaccatthikappahānena. *Upekkhāsahagatenā* 'ti catu-tthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena rāgapaccatthika-ppahānena *averaṇ*. Gehasitasomanassappahānato *abyāpajjaṇ*.⁶ Sabbam 'pi hi akusalaṇ kilesa-parilāha-yogato sabyāpajjham⁶ evā 'ti ayaṇ tesaṇ viseso.

9. *Sabbaso* 'ti sabbākārena sabbāsaṇ vā; anavasesānan 'ti attho. *Rūpasaññānan* 'ti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañ c' eva tadārammaṇānañ ca. Rūpāvacarajjhānaṇ pi hi Rūpan 'ti vuccati, "Rūpi rūpāni passatī" 'ti ādisu. Tassa ārammaṇam 'pi "Bahiddhā rūpāni passatī suvaṇṇadubbaṇṇāni" 'ti ādisu. Tasmā idha rūpe saññā Rūpasaññā 'ti evaṇ saññā-sīsena vutta-rūpāvacarajjhānass' etaṇ adhivacanaṇ. Rūpaṇ saññā assā 'ti Rūpasaññaṇ; rūpam assa nāman

¹ SM -tthatāya.² SH v.l. -ppa-.³ Not in SH.⁴ B vihigāsāpaccatthika-.⁵ B adds hassita-somanassappahānena *averaṇ*.⁶ B, SH v.l. -jjaṇ.

'ti vuttaṇ hoti. Evaṇ paṭhavikasiṇāḍibhedassa tadārammaṇassa c' etaṇ adhivacanaṇ 'ti veditabbaṇ. *Samatikkamā* 'ti virāgā nirodhā ca.

Kiṇ vuttaṇ hoti? Etāsaṇ kusala-vipāka-kiriyāvasena pañcada-sannaṇ jhānasaṅkhātānaṇ rūpasaññānaṇ, etesaṇ ca paṭhavikasiṇādivasena navannaṇ ārammaṇa-saṅkhātānaṇ rūpasaññānaṇ, sabbākārena anavasesānaṇ vā virāgā ca nirodhā ca virāgaḥetū c' eva nirodhaḥetū ca ākāśānañcāyatanaṇ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṇ upasampajja viharitun 'ti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo na ekasmiṇ yeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, ārammaṇe aviraṭṭassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṇ¹ ārammaṇa-samatikkamavaseṇā-pi atthavaṇṇanā katā 'ti veditabbā.

Paṭighasaññānaṇ atthaṅgamā 'ti cakkhādīnaṇ vatthūnaṇ, rūpādīnaṇ ārammaṇānaṇ ca paṭighātena uppannasaññā Paṭighasaññā. Rūpasaññādīnaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Tāsaṇ kusalavipākānaṇ pañcannaṇ, akusalavipākānaṇ pañcannaṇ 'ti sabbaso dasannam 'pi paṭighasaññānaṇ atthaṅgamā pahāṇā asamuppādā; appavattiṇ katvā 'ti vuttaṇ hoti. Kāmaṇ c' etā paṭhamajjhānādīni samāpannassa 'pi na santi, na hi tasmiṇ samaye pañcadvāravasena cittaṇ pavattati. Evaṇ sante 'pi aññattha pahīṇānaṇ sukhadukkhānaṇ catutthajjhāne viya, sakkāyaditṭhādīnaṇ tatiyamagge viya ca imasmiṇ jhāne ussāhajananatthaṇ imassa jhānassa paṇṇāsāvasena etāsaṇ ettha vacanaṇ veditabbaṇ. Athavā kiñcā-pi tā rūpāvacaraṇ samāpannassa na santi, atha kho na pahīṇattā na santi; na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṇvattati, rūpāyattā yeva ca etāsaṇ pavatti. Ayaṇ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṇvattati, tasmā tā ettha pahīṇā 'ti vattuṇ vaṭṭati. Na kevalaṇ ca vattuṇ, ekaṇsen' eva evaṇ dhāretum 'pi vaṭṭati. Tāsaṇ hi ito pubbe appahīṇattā yeva paṭhamajjhānaṇ samāpannassa saddo kaṇṭako 'ti vutto Bhagavatā. Idha ca pahīṇattā yeva arūpasamāpattīnaṇ āneñjātā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṇ amanasikārā 'ti nānatte vā gocare pavattānaṇ saññānaṇ, nānattānaṇ vā saññānaṇ. Yasmā h' etā rūpasaññāḍibhede² nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā c' etā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññā 'ti evaṇ catucattālīsam 'pi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā Nānattasaññā 'ti vuttā. Tāsaṇ sabbaso

¹ B sā 'yaṇ.

² B rūpasaddādi.

nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā 'ti citte ca anuppādanāy. Yasmā n' āvajjati citte ca na uppādeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, tasmā 'ti vuttaṃ hoti. Yasmā c' ettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhava 'pi na vijjanti, pageva tasmiṃ bhava imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanākāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamā 'ti dvedhā 'pi abhāvo yeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā atṭha kāmāvacara-kusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññā 'ti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhava vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārā 'ti vuttan 'ti vedittabbaṃ. Tatthā-pi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārā yeva upasampajja viharati, tā pana manasi karonto asamāpanno hoti 'ti.

Saṅkhepato c' ettha *Rūpasaññānaṃ samatikkamā* 'ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. "*Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā*" 'ti iminā sabbesaṃ kāmāvacara-cittacetasikānaṃ pahānaṃ ca amanasikāro ca vutto 'ti vedittabbo.

Ananto ākāso 'ti ettha paññattimattattā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyati 'ti Ananto. Anantapharaṇavasenā pi Ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavasen' eva pharati. Ākāso 'ti kasiṇugghātimākāso. *Ākāsānañcāyatanā*-dīni vuttatthāni. *Upasampajja viharati* 'ti taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tad eva samāpajjitabbato Samāpatti. *Ākāsānañcāyatanāṃ samatikkammā* 'ti pubbe vuttanayena jhānam 'pi ākāsānañcāyatanāṃ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva. Ākāsānañcaṇ ca taṃ arūpajjhānassa ārammaṇattā (devānaṃ Devāyatanāṃ viya), adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṇ cā 'ti Ākāsānañcāyatanāṃ. Tathā ākāsānañcaṇ ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā (Kambojā assānaṃ āyatanaṇ 'ti ādīni viya) sañjātidettaṭṭhena āyatanaṇ cā 'ti 'pi Ākāsānañcāyatanāṃ. Evam etaṃ jhānaṇ ca ārammaṇaṇ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā 'va yasmā idaṃ viññānañcāyatanāṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṃ katvā "*Ākāsānañcāyatanāṃ samatikkammā*" 'ti idaṃ vuttan 'ti vedittabbaṃ.

[40] Anantaṃ viññānaṇ 'ti taṃ yeva Ananto ākāso 'ti pharitvā pavattaṃ viññānaṃ, *Anantaṃ viññānaṇ* 'ti manasi karonto 'ti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā Anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇa-viññānaṃ anavasesato manasi karonto anantaṃ manasi karoti. Vi-

ññāṇaṇcāyatanāṇ samatikkammā 'ti etthā-pi ca pubbe vuttanayen' eva jhānam 'pi viññāṇaṇcāyatanāṇ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva viññāṇaṇcañ¹ ca, taṇ dutiyassa arūpa-jjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Viññāṇaṇcāyatanāṇ. Tathā viññāṇaṇcañ¹ ca taṇ tass' eva jhānassa sañjāti-hetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi viññāṇaṇcāyatanāṇ. Evam etaṇ jhānañ ca ārammaṇaṇ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā ca yasmā idaṇ ākiṇcaññāyatanāṇ upasampajja vihātabbaṇ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṇ katvā Viññāṇaṇcāyatanāṇ samatikkammā 'ti idaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ.

N' atthi kiñcī 'ti: "N' atthi n' atthi!" "Suññaṇ suññaṇ!" "Vi-vittaṇ vivittan!" 'ti evaṇ manasi karonto 'ti vuttaṇ hoti.

Ākiṇcaññāyatanāṇ samatikkammā 'ti etthā-pi pubbe vuttanayen' eva jhānam 'pi ākiṇcaññāyatanāṇ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva ākiṇcaññāñ ca taṇ tatiyassa āruppa-jjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Ākiṇcaññāyatanāṇ. Tathā ākiṇcaññāñ ca taṇ tass' eva jhānassa sañjāti-hetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi Ākiṇcaññāyatanāṇ. Evam etaṇ jhānañ ca ārammaṇaṇ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā idaṇ *nevasaññānāsaññāyatanāṇ upasampajja* vihātabbaṇ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṇ katvā, Ākiṇcaññāyatanāṇ samatikkammā 'ti idaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Saññāvedayitanirodha-kathā heṭṭhā kathitā 'va.

10. Rūpi rūpāni passati 'ti ādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhena, ārammaṇe abhirativasena, suṭṭhu muccanaṭṭhena ca Vimokkhā. Nirodha-samāpatti pana cittacetasi-kehi vimuttaṭṭhena Vimokkho. Samāpatti-samāpannasamaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hoti 'ti *saṃaya vimokkho*. Samuccheda vimuttivasena accantavimuttattā *ariyamaggā*; paṭippa-saddhi-vimuttivasena accantavimuttattā *sāmaññaphalāni*; nissaraṇa vimuttivasena accantavimuttattā *nibbānaṇ asaṃaya vimokkho*. Tathā *sāmaññikāsāmaññika-vimokkho*. Pamādaṇ āgama pariḥāyati 'ti *kuppo*. "Tathā na pariḥāyati 'ti *akuppo*." Lokāya saṇvattati 'ti *lokiyo*. *Ariyamaggā* lokaṇ uttaranti 'ti *lokuttarā*. *Sāmaññaphalāni nibbānañ* ca lokato uttiṇṇā 'ti *lokuttarā*. Ādittaṇ ayogaṇ makkhikā viya tejussadaṇ lokuttaraṇ dhammaṇ āsavā nālabbanti² 'ti *anāsavo*.

¹ B, SH *v.l.* viññāṇaṇ ca.

^{a to b} Not in SH.

² B na labbhanti; SH *v.l.* nālabbhanti.

[41] 11. *Rūpapaṭisaṇṇyutto* 'ti rūpajjhānāni. *Arūpapaṭisaṇṇyutto* 'ti arūpasamāpattiyo. Tanhāya ālambito *pañihito*, anālambito *appañihito*. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekanitṭhattā ca *ekattavimokkho*, nibbāṇaṇ adutiyattā ekattavimokkho. Ārammaṇanānattā vipākanānattā ca nānattavimokkho ca.

12. *Siyā* 'ti bhaveyya. *Dasa honti* 'ti ca *eko hoti* 'ti ca bhaveyyā 'ti attho. *Siyā* 'ti ca etaṇ vidhivacanaṇ,¹ na pucchāvacanaṇ. *Vatthuvaseṇā* 'ti niccasaññādi-dasavatthuvaseṇa dasa honti. *Pariyāyena* 'ti vimuccanapariyāyena eko hoti. *Siyā 'ti kathaṇ ca siyā ?* 'ti yaṇ vā siyā 'ti vihitāṇ taṇ kathaṇ siyā ? 'ti pucchati. *Aniccānupassanāñāṇanā*² 'ti samāsapadaṇ. (*Aniccānupassanaṇ ñāṇan*³ 'ti vā pātho.) Tathā sesesu 'pi. *Niccato saññāyā* 'ti niccato pavattāya saññāya. Niccan 'ti pavattāya saññāyā 'ti attho. [42] *Esa nayo sukhato ... attato ... nimittato saññāyā* 'ti ettha-pi. *Nimittato* 'ti ca niccanimittato. *Nandiyā saññāyā* 'ti nandivasena pavattāya saññāya; nandisampayuttāya saññāyā 'ti attho. *Esa nayo rāgato ... samudayato ... ādānato ... pañihito ... abhinivesato saññāyā* 'ti etthā-pi. Yasmā pana khaya-vaya-vipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanādīnaṇ balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā; bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavati hoti, aniccānupassanāya balavatiyā jātāya yad aniccaṇ taṇ dukkhaṇ, yaṇ dukkhaṇ tad anattā 'ti dukkhānattānupassanā 'pi balavatiyo honti; tasmā aniccānupassanādīsu vuttāsu tā 'pi tisso vuttā 'va honti. Yasmā ca suññātānupassanā *abhinivesato saññāyā muccatī* 'ti vacanen' eva sārādānābhinivesa-sammohābhinivesa-ālayābhinivesa-saṇyogābhinivesato saññāyā muccatī 'ti vuttam eva hoti 'ti abhinivesābhāven' eva appaṭisaṅkhāto saññāyā muccatī 'ti vuttam eva hoti; tasmā adhipaṇṇā-dhammavipassanādayo pañcā-pi anupassanā na vuttā 'ti veditabbā. Evaṇ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭhānupassanā avatvā das' eva anupassanā vuttā 'ti veditabbā.

13. *Aniccānupassanā yathābhūtaṇ ñāṇan* 'ti aniccānupassanā yeva yathābhūtaṇ ñāṇaṇ. Ubhayam 'pi paccattavacanaṇ. *Yathābhūtañāṇan* 'ti ñāṇattho vutto. Evaṇ sesesu 'pi. [43] *Sammohā aññāṇā* 'ti sammohabhūtā aññāṇā. *Muccatī* 'ti vimokkhattho vutto.

14. *Aniccānupassanā anuttaraṇ sītibhāva*⁴-ñāṇan 'ti ettha sāsane yeva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaraṇ, anuttarassa paccayattā vā anuttaraṇ. Sītibhāvo eva ñāṇaṇ sītibhāvāñāṇaṇ. Taṇ aniccānu-

¹ B vivecanaṇ.

³ SH -ñāṇāṇan (as in the Text).

² SH -ñāṇāṇan.

⁴ Text -bhāvaṇ.

passanā-saṅkhātaṃ anuttaraṃ sītibhāvaññaṃ. “Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātun” ’ti ettha nibbāṇaṃ anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. [44] *Niccato santāpapaṭilāhadarathā muccatī* ’ti etthā-pi niccan ’ti pavattakilesā eva idha cā-mutra ca santāpanaṭṭhena Santāpo; paridahanatṭhena Parilāho; uṇhatṭhena Daratho ’ti vuccanti.

15. *Nekkhammaṃ jhāyatī* ’ti jhānaṃ ’ti ādayo hetṭhā vuttatthā. Nekkhammādinī c’ ettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyaṇ’ eva.

[45] 16. *Anupādā cittaṣṣa vimokkho* ’ti idha vipassanā yeva. “Eta-datthā kathā, etandatthā mantanā, yad idaṃ anupādā cittaṣṣa vimokkho” ’ti: ettha pana nibbāṇaṃ anupādā cittaṣṣa vimokkho.

[46] 17. *Katāh’ upādānehi* ’ti katīhi upādānehi.

18. *Katamā ekūpādānā* ’ti katamato ekūpādānato. [47] *Idaṃ ekūpādānā* ’ti ito ekato upādānato. Idan ’ti pubbaññaṇapekkhaṃ vā. Upādānato muccancesu yasmā ādito saṅkhārāṇaṃ udayabbayaṃ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārāṇaṃ bhaṅgam eva passitvā animittānupassanāya vipassati; Aniccānupassanāviseso yeva hi animittānupassanā. Saṅkhārāṇaṃ udayabbaya-dassenena ca bhaṅgadassenena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhūpādānassa ca attavādūpādānassa ca pahāṇaṃ hoti. Diṭṭhippahāṇen’ eva ca “Sīlabbatena attā sujjhati” ’ti dassanassa abhāvato sīlabbatūpādānassa pahāṇaṃ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukam eva attābhāvaṇ¹ passati, anattānupassanāviseso yeva ca suññatānupassanā; tasmā *imāni cattāri ñāṇāni* diṭṭhūpādānādihi *upādānehi muccanti*. Dukkhanupassanādīnaṃ yeva ca pana catassannaṃ taṇhāya ujuvipaccanikattā aniccānupassanādīnaṃ ca tissannaṃ kāmūpādānato muccanaṃ na vuttaṃ. Yasmā ādito dukkhanupassanāya “Saṅkhārā dukkhā” ’ti passato pacchā appanīhitānupassanāya ca “Saṅkhārā dukkhā” ’ti passato saṅkhārāṇaṃ patthanā² pahiyati, dukkhanupassanāviseso yeva hi appanīhitānupassanā; yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa, virāgānupassanāya virajjantassa saṅkhārāṇaṃ patthanā² pahiyati, tasmā [48] *imāni cattāri ñāṇāni* kāmūpādānato *muccanti*. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā *imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccanti* ’ti. Evaṃ sabhāvanānattena ca ākāraṇānattena ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

¹ SM attabhāvaṇ.

² B pavattanā.

19. Idāni ādito udditthānaṇ tiṇṇaṇ vimokkhānaṇ mukhāni dassetvā vimokkhamukha-pubbaṅgamaṇ indriyavisesaṇ puggalavisesaṇ ca dassetukāmo *Tīṇi kho paṇ' imānī* 'ti ādim āha. Tattha: *Vimokkhamukhānī* 'ti tiṇṇaṇ vimokkhānaṇ mukhāni. *Lokaniyyānāya saṇvattanti* 'ti tedhātukalokato niyyānāya niggamaṇāya saṇvattanti. *Sabbasaṅkhārāṇaṇ udayabbayavasena paricchedato c' eva parivaṭumato ca samanupassanatāya*. "Lokaniyyānaṇ hoti" 'ti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato "Pubbe saṅkhārā n' atthī" 'ti paricchinditvā tesāṇ gatiṇ samanvesamānā "Vayato paraṇ na gacchanti, etth' eva antaradhāyanti" 'ti parivaṭumato pariyantato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinnā, vayena aparantaparicchinnā. *Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya* 'ti vipassanākkhaṇe 'pi nibbāṇaninnatāya animittākārena upatṭhānato animittasaṅkhātāya nibbāṇadhātuyā cittapavisanatāya ca lokaniyyānaṇ hoti. *Manosamuttejanatāya* 'ti cittaṇ saṇvejjanatāya. Dukkhanupassanāya hi saṅkhāresu cittaṇ saṇvijjati. *Appanīhitāya ca dhātuyā* 'ti vipassanākkhaṇe 'pi nibbāṇaninnatāya appanīhitākārena upatṭhānato appanīhita-saṅkhātāya nibbāṇadhātuyā. *Sabbadhamme* 'ti nibbāṇassa avipassanūpagatte 'pi anattasabhāvasabbhāvato Sabbasaṅkhāre 'ti avatvā Sabbadhamme 'ti vuttaṇ. *Parato samanupassanatāya* 'ti paccayāyattattā avasatāya¹ avidheyyatāya ca "Nāhaṇ, na maman" 'ti evaṇ anattato samanupassanatāya. *Suññatāya ca dhātuyā* 'ti vipassanākkhaṇe 'pi nibbāṇaninnatāya suññātākārena upatṭhānato suññatā-saṅkhātāya nibbāṇadhātuyā. Iti imāni tīṇi vacanāni anicca-dukkhā-nattānupassanānaṇ vasena vuttāni.

20. Ten' eva tadanantaraṇ *Aniccato manasi karoto* 'ti ādi vuttaṇ. Tattha: *Khayato* 'ti khīyanato. *Bhayato* 'ti sabhayato. *Suññato* 'ti attarahitato. *Adhimokkhabahulaṇ* 'ti aniccānupassanāya khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjanti 'ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassanena "Saccaṇ vatā-ha Bhagavā" 'ti Bhagavati saddhāya saddhābahulaṇ cittaṇ hoti. Athavā paccuppannānaṇ padesa²-saṅkhārānaṇ aniccatāṇ passitvā "Evaṇ aniccā atitā-nāgata-paccuppannā sabbe saṅkhārā!" 'ti adhimuccanato adhimokkhabahulaṇ cittaṇ hoti. [49] *Passaddhibahulaṇ* 'ti dukkhānupassanāya cittakkhobhakarāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena passaddhibahulaṇ cittaṇ hoti. Athavā dukkhānupassanāya saṇvegajjanato³ saṇviggassa ca yoniso padahanato vikkhepābhāvena passa-

¹ B asassatāya.² B paresaṇ.³ B saṇvejanato.

ddhibahulaṇ cittaṇ hoti. *Vedabahulaṇ* 'ti anattānupassanāya bāhirakehi aditṭhaṇ gambhīra-anattalakkaṇaṇ passato ñāṇabahulaṇ cittaṇ hoti. Athavā sadevakena lokena aditṭhaṇ anattalakkaṇaṇ diṭṭhaṇ 'ti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṇ¹ cittaṇ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṇ paṭilabhati 'ti pubbabhāge adhimokkho bahulaṇ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā Saddhindriyaṇ nāma hoti, taṇ so paṭilabhati nāma. *Passaddhibahulo samādhindriyaṇ paṭilabhati* 'ti pubbabhāge passaddhibahulassa "Passaddhakāyo sukhaṇ vedeti, sukhino cittaṇ samādhiyati" 'ti vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṇ hoti, taṇ so paṭilabhati nāma. *Vedabahulo paññindriyaṇ paṭilabhati* 'ti pubbabhāge vedo bahulaṇ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṇ nāma hoti, taṇ so paṭilabhati nāma.

21. *Ādhipateyyaṇ hoti* 'ti chandādi ke adhipatibhūte 'pi sakiccanippadhānavasena adhipati hoti, padhāno hoti. *Bhāvanāyā* 'ti bhumavacanaṇ, uparūparibhāvanatthāya vā. *Tadanvayā*² *hontī* 'ti taṇ anugāmīni, taṇ anuvattīni honti. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti uppajjamānā ca saha uppāḍabhāvena upakāraḥ honti pakāsassa padīpo viya. *Aññamaññapaccayā hontī* 'ti aññamaññaṇ uppādanūpatthambhanabhāvena upakāraḥ honti aññamaññūpatthambhakaṇ tidaṇḍaṇ viya. *Nissayapaccayā hontī* 'ti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakāraḥ honti taru-cittakammānaṇ paṭhavī-paṭā viya. *Sampayuttapaccayā hontī* 'ti ekavattuka-ekārammaṇa-ekuppāḍa-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakāraḥ honti.

[50-51] 22. *Paṭivedhakāle* 'ti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. *Paññindriyaṇ ādhipateyyaṇ hoti* 'ti maggakkhaṇe nibbānaṇ ārammaṇaṇ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena ca kilesappahāṇa-kiccakaraṇavasena ca paññindriyam eva jeṭṭhakaṇ hoti. *Paṭivedhāyā* 'ti saccapaṭivijjhanatthāya. *Ēkarasā* 'ti vimuttirasena. *Dassanattihenā* 'ti saccadassanattihena. *Evay paṭivijjhanto 'pi bhāveti, bhāvento 'pi paṭivijjhati* 'ti maggakkhaṇe sakiṇ yeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanatthaṇ vuttaṇ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇe 'pi paññindriyass' eva ādhipateyyattā *paṭivedhakāle* 'pi³ 'ti api-saddo payutto.

23. *Aniccatō manasī karoto katamindriyaṇ adhimattaṇ hoti?* 'ti ādi indriyavisesena puggalavisesaṇ dassetuṇ vuttaṇ. Tattha saddhindriya-samādhindriya-paññindriyānaṇ adhimattatā saṅkhārūpekkhā-

¹ SH v.l. tuṭṭhiṇ bahulaṇ.

² Text tadanvayāni.

³ 'pi not in Text.

ya veditabbā. Saddhāvimutto 'ti ettha avisesetvā vutte 'pi upari visesetvā vuttattā sotāpattimaggaṇ ṭhapetvā sesesu sattasu-ttḥānesu Saddhāvimutto 'ti vuttaṇ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattattā hoti. "Na saddhindriyassa¹ adhimattattā sabbattha saddhāvimutto" 'ti 'pi vuttaṇ hoti, "Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa adhimattattā yeva, sesesu samādhindriya-paññindriyādhimattatte 'pi sati Saddhāvimutto yeva nāma hoti" 'ti vadanti. *Kāyasakkhī hoti* 'ti aṭṭhasu 'pi tḥānesu kāyasakkhī nāma hoti. *Diṭṭhi-ppatto hoti* 'ti saddhāvimutte vuttanāyen' eva veditabbaṇ.

[52] 24. *Saddahanto vimutto 'ti saddhāvimutto* 'ti saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsu 'pi phalakkhaṇesu vimutto 'ti saddhāvimutto 'ti² vuttaṇ hoti. Uparimagga-ttayakkhaṇe saddhāvimuttattaṇ idāni vakkhati, sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṇ pacchā vakkhati. *Phuṭṭhattā sacchikato*³ 'ti *kāyasakkhī* 'ti sukkhavipassakatte sati, upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte⁴ sati, rūpārūpajjhānaphassassa⁴ phuṭṭhattā nibbāṇaṇ sacchikato 'ti kāyasakkhī nāma. Kāyena⁵ vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāṇe ca Sakkhī 'ti vuttaṇ hoti. *Diṭṭhi-ppatto* 'ti diṭṭhattā patto 'ti sotāpattimaggakkhaṇe sampayuttena paññindriyena paṭhamāṇ nibbāṇassa diṭṭhattā, pacchā sotāpatti-phalādivasena nibbāṇaṇ patto 'ti Diṭṭhippatto. Paññindriya-saṅkhātāya diṭṭhiyā nibbāṇaṇ patto 'ti vuttaṇ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana dhammānusārittaṇ pacchā vakkhati.

Saddahanto vimuccatī 'ti saddhāvimutto 'ti saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇesu saddahanto vimuccatī 'ti Saddhāvimutto. Ettha vimuccamāno 'pi āsaṇṣāya bhūtavacanavasena Vimutto 'ti vutto. *Jhānaphassan* 'ti tividdhaṇ jhānaphassaṇ. Jhānaphassan 'ti ādini, *Dukkḥā saṅkhārā* 'ti ādini ca paṭhamāṇ vuttaṇ dvayam eva visesetvā vuttāni. *Ñātaṇ hoti* 'ti ādini heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhi puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuttahitvā maggaphalāni pāpuṇāti 'ti ācariyāṇaṇ adhippāyo. *Siyā* 'ti siyuṇ, bhaveyyun 'ti attho. *Siyā* 'ti etaṇ vidhivacanam eva. *Tayo puggalā* 'ti vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. *Vatthuvasenā* 'ti tīsu anupassanāsu ekena⁶ indriyavatthuvasena. *Pariyāyena* 'ti ten' eva pariyāyena. Iminā vārena kiṇ dassitaṇ

¹ B sesindriyassa.

³ Text sacchikaroti.

⁵ B Nāmakāyena.

² B adds saddhāya vimutto.

⁴ B rūpāvacarajjhāna-.

⁶ B ekeka.

hoti? Hetṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa ādhipaccaṃ yebhuyyavasena vuttan 'ti ca kadāci tīsu 'pi anupassanāsu ekekass' eva indriyassa ādhipaccaṃ hoti 'ti ca dassitaṃ hoti. Athavā pubbabhāgavipassanākkhaṇe tissannam 'pi anupassanānaṃ sabbhāvato¹ tāsu pubbabhāgavipassanāsu tesāṃ tesāṃ indriyānaṃ ādhipaccaṃ apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādini nāmāni hontī 'ti. Evaṃ hi vuccamāne hetṭhā vuṭṭhānagāmini vipassanāya upari ca kato indriyādhīpaccapuggalanīyamo sukato yeva niccalo yeva ca hoti. Anantaravāre *Sīyā* 'ti, [53] *añño yevā* 'ti evaṃ *siyā* 'ti attho. Ettha pubbe vutto yeva niyamo.

25. Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṃ vibhajitvā dassetuṃ *Aniccato manasi karoto* ... pe ... *sotāpattimaggāṃ paṭilabhatī* 'ti ādim āha. Tattha saddhaṃ anusarati² anugacchati, saddhāya vā nibbānaṃ anussarati anugacchati 'ti *saddhānusārī*. *Sacchikatan* 'ti paccakkhakaṃ.

[54] 26. *Arahattan* 'ti arahattaphalaṃ.

27. Paññāsaṅkhātaṃ dhammaṃ anusarati,² tena vā dhammena nibbānaṃ anusarati² 'ti *dhammānusārī*.

[55] 28. Puna aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṃ vaṇnetukāmo *Ye hi kecī* 'ti ādim āha. Tattha: *Bhāvitā vā* 'ti atite bhāvayaṃsu vā. *Bhāventi vā* 'ti paccuppanne. *Bhāvissanti vā* 'ti anāgate. *Adhigatā vā* 'ti ādi ekekattikaṃ purimassa purimassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ. *Phassitā vā* 'ti nānaphusanāya phussaṃsu vā. *Vasippattā* 'ti issarabhāvaṃ pattā. *Pāramippattā* 'ti vosānaṃ pattā. *Vesārajjappattā* 'ti visāradabhāvaṃ pattā. Sabba-ttha *saddhāvimuttā*-dayo hetṭhā vuttakkhaṇesu yeva.

[56] 29. *Satipatṭhānā*-dayo maggakkhaṇe yeva. *Attha vimokkhe* 'ti: Rūpī rūpāni passatī 'ti ādike.

30. *Paṭisambhidā* maggapattiyaṃ eva pattā. *Tisso sikkhā* 'ti adhisīlasikkhā, adhicitasikkhā, adhipaññāsikkhā. Maggapattā evaṃ sikkhamānā *dukkhaṃ parijānanti* 'ti ādini maggakkhaṇe yeva.

[57] 31. *Pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhatī* 'ti pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabban 'ti vā pariññāpaṭivedhaṃ. Evaṃ sesesu 'pi. Sabbadhammādihi visesetvā *abhiññāpaṭivedhā*-dayo vuttā. *Sacchikiriyaṃ paṭivedho* pana maggakkhaṇe yeva nibbānapaccavekkha-

¹ B abhāvato.

² B, SM and SH v.l. -ssa-.

nañāna-siddhivasena veditabbo 'ti. Evam idha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti. (Ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cā 'ti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha pana “Dukkhato manasi karonto passa-ddhibahulo samādhindriyaṇ paṭilabhati, so sabbattha Kāyasakkhī nāma hoti. Arūpajjhānaṇ pana patvā maggaphalaṇ patto Ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Anattato manasi karonto vedabahulo paññindriyaṇ paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusāri hoti, chasu ṭhānesu diṭṭhippatto, aggaphale¹ paññāvimutto ” 'ti vuttaṇ. Te idha *kāyasakkhī-diṭṭhippattehi* yeva saṅgahitā. Atthato pana arūpajjhānena c' eva ariyamaggena cā 'ti ubhatobhāgena vimutto 'ti Ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimutto 'ti Paññāvimutto 'ti.) Ettāvataṁ indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

[58] 32. Idāni vimokkhapubbaṅgamam eva vimokkhavisesaṇ puggalavisesaṇ ca dassetukāmo *Aniccato manasi karoto* 'ti ādim āha. Tattha:

[59] 33. *Dve vimokkhā* 'ti appaṇihita-suññatavimokkhā. Aniccā-nupassanāgamanavasena hi Animittavimokkho 'ti laddhanāmo maggo; Rāgadosamohapaṇidhīnaṇ abhāvā saguṇato ca tesāṇ yeva paṇidhīnaṇ abhāvā Appaṇihitaṇ 'ti laddhanāmaṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ karotī 'ti ārammaṇato ca Appaṇihitavimokkho 'ti nāmam 'pi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca, rāgādihi yeva suññattā Suññatan 'ti laddhanāmaṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ karotī 'ti ārammaṇato ca Suññatavimokkho 'ti nāmam 'pi labhati, tasmā te dve vimokkhā animittavimokkh-*anvayā* nāma honti, animittamaggato anaññe² 'pi aṭṭhaṇṇaṇ maggaṅgānaṇ ekekassa maggaṅgassa vasena *sahajātā-dipaccayā* ca honti 'ti veditabbā.

Puna *dve vimokkhā* 'ti suññatānimittavimokkhā. Dukkhānupassanāgamanavasena hi Appaṇihitavimokkho 'ti laddhanāmo maggo. Rūpanimittādīnaṇ rāganimittādīnaṇ niccanimittādīnaṇ ca abhāvā saguṇato ca, tesāṇ yeva nimittānaṇ abhāvā Animitta-saṅkhātāṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ karotī 'ti ārammaṇato ca Animittavimokkho 'ti nāmam 'pi labhati. Sesāṇ vuttanayen' eva yojetabbaṇ.

Puna *dve vimokkhā* 'ti animitta-appaṇihitavimokkhā. Yojanā pan' ettha vuttanayā eva.

[60] 34-35. *Paṭivedhakāle* 'ti indriyānaṇ vuttakkamen' eva vuttaṇ. Maggakkhaṇaṇ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma n'

¹ B maggaphale.

² B aññe.

atthi. Paṭhamañ vutto yeva pana maggavimokkho. Paṭivedhakāle 'ti vacanena visesetvā dassito. *Yo cāyaṇ puggalo saddhāvimutto* 'ti ādikā dve vārā (*Text P. 52 l. 13 & P. 53 l. 10*) ca *Aniccato manasi karonto sotāpattimaggay paṭilabhatī* 'ti ādiko vāro (*Text P. 53 l. 26*) ca saṅkhitto. Vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo.

[61] 36-37. *Ye hi keci nekkhamman* 'ti ādiko vāro vuttanayen' eva veditabbo (*Text P. 55 l. 22 et seq.*) 'ti. Ettāvatā vimokkha-puggalavisesā niddiṭṭhā hontī 'ti.

[62] 38. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkho¹ ca anekadhā niddisitukāmo *Aniccato manasi karonto*² 'ti ādim āha. Tattha: *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvena. *Jānātī* 'ti ñāṇena jānāti. *Passatī* 'ti ten' eva ñāṇena cakkhunā viya passati. *Tadanvayenā* 'ti tadanugamanena. Tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenā³ 'ti attho. *Kaṅkhā pahīyatī* 'ti aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā.

Nimittan 'ti santati-ghanavi-nibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṇ saṅkhāranimittaṇ *yathābhūtaṇ jānātī*. *Tena vuccatī sammā-dassanan* 'ti tena yathābhūtaṇ jānanena taṇ ñāṇaṇ *Sammā-dassanan* 'ti vuccatī. *Pavattan* 'ti dukkhappattākāre sukhasaññaṇ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahāṇena, paṇidhi-saṅkhātāya taṇhāya pahīnattā, sukhasammatam 'pi vipākapavattaṇ *yathābhūtaṇ jānātī*.

[63] *Nimittañ ca pavattañ cā* 'ti nānādhātu-manasikārasambhavana samūhaghanavinibbhogena ubhayathā 'pi attasaññāya pahīnattā "sukhasammatam 'pi vipākapavattaṇ" *yathābhūtaṇ jānātī*. *Yañ ca yathābhūtaṇ nāṇan* 'ti ādittayaṇ idāni vuttam eva, na aññaṇ.

39. *Bhayato upaṭṭhātī* 'ti nicca-sukha-attābhāvadassanato yathākkamaṇ taṇ-taṇ-bhayato upaṭṭhātī. "Yañ ca bhayatūpaṭṭhāne ñāṇan"¹ 'ti ādinā udayabbayānupassanā-ñāṇaṇ, bhaṅgānupassanāñāṇaṇ, bhayatupaṭṭhānañāṇaṇ, ādinavānupassanāñāṇaṇ, nibbidānupassanāñāṇaṇ, muñcitukamyatañāṇaṇ, paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṇ, saṅkhārūpekkhāñāṇaṇ, anulomañāṇan 'ti vuttesu Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi-saṅkhātesu navasu vipassanāñāṇesu bhayatūpaṭṭhānasambandhena avatthābhedenā bhinnāni ekatṭhāni tīpi ñāṇāni vuttāni, na sesāni. Puna tīsu anupassanāsu ante tṭhitāya anantarāya anattānu-

¹ SH -ā.

² SH karoto.

³ SH v.l., B anumānena.

a to b B saṅkhāranimittaṇ ca vipākappavattaṇ ca.

c to d *Text* Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā yañ ca ādinave ñāṇaṇ.

passanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekatṭhatan dassetuṇ *Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā* 'ti ādim āha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekam eva, avatthābhedenā pana bhinnāni. Yathā ca imāni tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekam eva ñāṇaṇ. Dukkhanupassanā ca appaṇhitānupassanā ca atthato ekam eva ñāṇaṇ. Kevalaṇ avatthābheden' eva bhinnāni. Anattānupassanā-suññatānupassanāñ ca ekatṭhatāya vuttāya tesāṇ dvinnam 'pi ñāṇānaṇ ekalakkaṇattā ekatṭhatā vuttā 'va hoti 'ti.

40. *Nimittaṇ paṭisaṅkhā ñāṇaṇ uppajjati* 'ti saṅkhāranimittaṇ addhavaṇ tāvakālikaṇ 'ti anicca lakkaṇavasena jānitvā ñāṇaṇ uppajjati. Kāmañ ca na paṭhamāṇ¹ jānitvā pacchā ñāṇaṇ uppajjati, vohāravasena pana "Mānañ ca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṇ" 'ti ādini viya evaṇ vuccati. Saddasatthavidū 'pi ca "Ādiccaṇ pāpunitvā tamo vigacchati" 'ti ādisu viya samānakāle 'pi imaṇ padaṇ icchanti. Ekattanayena vā purimañ ca pacchimañ ca ekaṇ katvā evaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Imina nayena itarasmim 'pi padadvaye attho veditabbo.

[64] *Muñcitukamyatā-dīnaṇ tiṇṇaṇ ñāṇānaṇ ekatṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva. Nimittā cittaṇ vutṭhātī* 'ti saṅkhāranimittē dosadassanena tattha anallinatāya saṅkhāranimittā cittaṇ vutṭhātī nāma. *Animittē cittaṇ pakkaṇḍatī* 'ti saṅkhāranimittapaṭipakkena animittasaṅkhātē nibbāṇe tanninnatāya cittaṇ pavisati. Sesānupassanādvaye 'pi iminā nayena attho veditabbo. *Nirodhanibbāṇadhātuyā* 'ti idha vutten' eva paṭhamānupassanādvayam 'pi vuttam eva hoti. (Nirodhe 'ti 'pi pāṭho.) *Bahiddhā vutṭhānavivaṭṭane paññā* 'ti vutṭhānasambandhena² gotrabhūñāṇaṇ vuttaṇ. *Gotrabhūddhammā* 'ti gotrabhūñāṇam eva. Itarathā hi ekatṭhatā na yujjati. "Asaṅkhātā dhammā apaccayā dhammā" 'ti ādisu viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṇ katan 'ti veditabbaṇ. Yasmā Vimokkho 'ti maggo, maggo ca dubhatovutṭhāno, tasmā tena sambandhena yā ca dubhatovutṭhāna-vivaṭṭane paññā 'ti ādi vuttaṇ.

[65] 41. Puna vimokkhānaṇ nānākhaṇāni ekakkaṇapariyāyaṇ dassetukāmo *Katīh' ākāreḥ* 'ti ādim āha. Tattha: *Ādhipateyyatṭhena* 'ti jeṭṭhakatṭhena. *Adhiṭṭhānatṭhena* 'ti patiṭṭhatṭhena. *Abhinīhāratṭhena* 'ti vipassanāvidhito nīhāratṭhena. *Nīyyānatṭhena* 'ti nibbāṇupagamaṇatṭhena. *Aniccato manasi karoto*³ 'ti vutṭhānagāmini-

¹ B Kāmacchandaṇ paṭhamāṇ.

² B vutṭhapadena.

³ SH karotī; SH v.l. -nto.

vipassanākhane yeva. *Animitto vimokkho* 'ti maggakkhane yeva. Esa nayo sesesu. *Cittaṇṇa adhīṭṭhātī* 'ti cittaṇṇa adhikaṇṇa katvā ṭhātī¹; cittaṇṇa patitṭhāpetī 'ti adhippāyo. *Cittaṇṇa abhinīharatī* 'ti vipassanāvidhito cittaṇṇa nīharatī. [66] *Nirodhaṇṇa nibbāṇaṇṇa nīyyātī* 'ti nirodhasaṅkhātāṇṇa nibbāṇaṇṇa upagacchatī 'ti. Evaṇṇa ākāraṇānattato catudhā nānākhanaṭṭhā dassitā.

42. Ekakkhaṇatāya: *Samodhānaṭṭhena* 'ti ekajjhaṇṇa samosaraṇaṭṭhena. *Adhigamaṇaṭṭhena* 'ti vindanaṭṭhena. *Paṭilābhaṭṭhena* 'ti, pāpuṇaṇaṭṭhena. *Paṭivedhaṇaṭṭhena* 'ti ñāṇena paṭivijjhaṇaṭṭhena. *Sacchikiriyaṭṭhena* 'ti paccakkhakaranaṭṭhena. *Phusaṇaṭṭhena*² 'ti ñāṇaphusaṇatāya phusaṇaṭṭhena. *Abhisamayaṭṭhena* 'ti abhimukhaṇṇa samāgamaṇaṭṭhena. Ettha *Samodhānaṭṭhena* 'ti mūlapadaṇṇa, sesāṇi adhigamaṇavevacanāṇi.³ Tasmā yeva hi sabbesaṇṇa ekato vissajjanaṇṇa kataṇṇa. *Nimittā muccatī* 'ti nimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. *Yato muccatī* 'ti yato nimittato muccati. *Tattha na paṇidahaṭṭhī* 'ti tasmiṇṇa nimitte patthanaṇṇa⁴ na karoti. *Yattha na paṇidahaṭṭhī* 'ti yasmiṇṇa nimitte na paṇidahaṭṭhī. *Tena suñño* 'ti tena nimittena suñño. *Yena suñño* 'ti yena nimittena suññatā. *Tena nimittena animitto* 'ti iminā animittaṭṭho vutto. *Paṇidhiyā muccatī* 'ti paṇidhito muccati. (Paṇidhi muccatī 'ti pāṭho nissakkattho yeva.) Iminā vimokkhaṭṭho vutto. *Yattha na paṇidahaṭṭhī* 'ti yasmiṇṇa dukkhe na paṇidahaṭṭhī. *Tena suñño* 'ti tena dukkhena suñño. *Yena suñño* 'ti yena dukkhanimittena suñño. *Yena nimittena* 'ti yena dukkhanimittena. *Tattha na paṇidahaṭṭhī* 'ti iminā appaṇihitaṭṭho vutto. [67] *Abhinivesā muccatī* 'ti iminā vimokkhaṭṭho vutto. *Yena suñño* 'ti yena abhinivesanimittena suñño. *Yena nimittena* 'ti yena abhinivesanimittena. *Yattha na paṇidahaṭṭhī tena suñño* 'ti yasmiṇṇa abhinivesanimitte na paṇidahaṭṭhī tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññatattṭho vutto.

43. Puna attṭha vimokkhādini niddisitukāmo *Attṭha*⁵ *vimokkhā*⁵ 'ti ādīm āha. Tattha: *Niccato abhinivesā* 'ti ādini Saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. *Sabbābhinivesehī* 'ti vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā.

[68] 44. Te yeva niccādinimitta-muccanavasena Animittavimokkhā.

45. Niccan 'ti-ādipaṇidhihi muccanavasena Appaṇihitavimokkhā. Ettha ca *Paṇidhi muccatī* 'ti sabbattha nissakkattho veditabbo.

¹ B tiṭṭhātī.² Text Phassana-.³ SH -mavevacanāni.⁴ B patitṭhāṇaṇṇa.⁵ Not in Text.

(Paṇidhiyā muccatī' 'ti vā pāṭho). [69] *Sabbapaṇidhīhi muccatī* 'ti c' ettha sādhaṇaṇ. Evaṇ tisso anupassanā tadaṅgavimokkhattā ca samuccheda vimokkhassa paccayattā ca pariyāyena Vimokkhā 'ti vuttā.

46. *Tattha jātā* 'ti anantare vipassanāvimokkhe 'pi sati imissā ka-thāya maggavimokkhādhikārattā tasmiṇ maggavimokkhe Jātā 'ti vuttaṇ hoti. *Anavaṇṇakusalā* 'ti rāgādivajjavirahitā kusalā. (Vi-cchedaṇ katvā vā pāṭho.¹) *Bodhipakkhiyā dhammā* 'ti cattāro sati-paṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañc' indri-yāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo 'ti vuttā sattatiṇsa bodhipakkhiyadhammā. *Idaṇ mukhaṇ* 'ti idaṇ vuttappa-kāraṇ dhammajātaṇ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā Mu-khaṇ nāmā 'ti vuttaṇ hoti. *Tesaṇ dhammānaṇ* 'ti tesaṇ bodhipa-kkhiyānaṇ dhammānaṇ. *Idaṇ vimokkhamukhaṇ* 'ti nibbānaṇ vikkha-mbhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇa-vimokkhesu nissaraṇavimokkho 'va. "Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesaṇ dhammānaṇ aggamaṇ akkhāyati" 'ti vutta-ttā uttamaṭṭhena mukhaṇ cā 'ti Vimokkhamukhaṇ. Vimokkhaṇ ca taṇ mukhaṇ ca Vimokkhamukhaṇ 'ti kammadhāraya-samāsavasena ayam eva attho vutto. Vimokkhaṇ cā 'ti ettha liṅgavipallāso kato.

Tiṇi akusalamūlāni 'ti lobha-dosa-mohā. *Tiṇi duccharitāni* 'ti kāya-vacī-manoduccharitāni. *Sabbe* 'pi *akusalā dhammā* 'ti akusala-mūlehi sampayuttā duccharitehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevi-tabbadomanassādini ṭhapetvā sabbe 'pi *akusalā dhammā*. Kusala-mūla-sucaritāni vuttapaṭipakkhena veditabbāni. [70] *Sabbe* 'pi *ku-salā dhammā* 'ti vuttanāyena eva sampayuttā asampayuttā ca vimo-kkhassa upanissaya bhūtā sabbe 'pi *kusalā dhammā*.

47. *Vivattaṅkathā* heṭṭhā vuttā. *Vimokkhavivaṭṭasambandhena* paṇ' ettha sesavivaṭṭā 'pi vuttā.

48. *Āsevanā* 'ti ādito sevanā. *Bhāvanā* 'ti tass' eva vaḍḍhanā. *Bahulīkammaṇ* 'ti tass' eva vasippattiyā punappunaṇ karaṇaṇ. Maggassa pana ekakkhaṇe yeva kicca-sādhana vasena āsevanādini veditabbāni. [71] *Paṭilābho vā vipāko vā* 'ti ādini heṭṭhā vuttatthān' evā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Vimokkhakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ As in Text.

[GATIKATHĀ-VANṆANĀ]

[72] 1. Idāni tassā vimokkhuppattiya¹ hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya Gatikathāya apubbathānuvaṇṇanā¹: Duhetukapaṭisandhikassā-'pi hi,

N' atthi jhānaṃ apaññassā

'ti vacanato jhānam 'pi na uppajjati, kiṃ pana vimokkho? Tattha: *Gatisampattiya* 'ti niraya-tiracchānayoni-pettivisaya-manussa-deva-saṅkhātāsu pañcasu gatisu manussa-deva-saṅkhātāya gatisampattiya. Eten' eva purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti Gatisampatti. Sugati 'ti vuttaṃ hoti. Gati 'ti ca saḥokāsā khandhā. Pañcasu ca gatisu pettivisayagahaṇe' eva asurakāyo 'pi gahito. Devā 'ti cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devagahaṇe asurā 'pi saṅgahitā. *Ñānasampayutte* 'ti ñānasampayutta-paṭisandhikkhaṇe. Khaṇo 'pi hi ñānasampayuttayogena ten' eva vohārena vutto 'ti veditabbo. *Katīnaṃ hetūnaṃ* 'ti alobhādosāmahetūsu katīnaṃ hetūnaṃ. *Upapatti* 'ti upapajjanaṃ, nibbatti 'ti attho. Yasmā pana suddakulajātā 'pi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tīsu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesāṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto.

Mahatī sālā etesan 'ti Mahāsālā; mahāgharā² mahāvibhavā 'ti attho. Athavā mahā sāro etesan 'ti Mahāsārā 'ti vattabbe ra-kārassa la-kāraṃ katvā Mahāsālā 'ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālā 'ti *khattiyamahāsālā*. Sesusu 'pi es' eva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭisataṃ dhanāṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca vīsati ammaṇāni³ divasaṃ valaṅge nikkhamanti, ayaṃ khattiyamahāsālo nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca dasa ammaṇāni divasaṃ valaṅge nikkhamanti, ayaṃ *brāhmaṇamahāsālo* nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca pañca ammaṇāni divasaṃ valaṅge nikkhamanti, ayaṃ *gahapatimahāsālo* nāma.

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ca ekantatihetukattā "ñānasampayutte" 'ti na vuttaṃ. Manussesu pana duhetukāhetukānaṃ ca sabbhāvato kāmāvacaresu devesu duhetukānaṃ ca sabbhāvato sesesu *ñānasampayutte* 'ti vuttaṃ. Ettha ca *kāmāvacaradevā* pañcakāmagu-

¹ SM anupubba-.

² SH, SM mahāsārā.

³ B ambaṇāni (*throughout*).

naratīyā kilānti, sarīrajutīyā ca jotantī 'ti devā. Rūpāvacara-brahmāno jhānaratīyā kilānti, sarīrajutīyā ca jotantī 'ti devā. Arūpāvacarabrahmāno jhānaratīyā kilānti, nānājutīyā ca jotantī 'ti devā.

2. *Kusalakammassa javanakkhaṇe* 'ti atītajātiyā idha tihetukapaṭi-sandhijanākassa tihetuka-kāmāvacara-kusalakammassa ca javanāvīthiyaṇ punappunaṇ uppattivāsena sattavāraṇ javanakkhaṇe, pavattanākāle 'ti attho. *Tayo hetū kusalā* 'ti alobho, kusalahetu, adoso kusalahetu, amoho kusalahetu. *Tasmiṇ khāṇe jātacetanāyā* 'ti tasmiṇ vuttakkhaṇe yeva jātāya kusalacetanāya. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti uppajjamānā ca saha uppādanabhāvena upakārakā honti. *Tena vuccatī* 'ti tena sahajātapaccayabhāven' eva vuccati. *Kusalāmūlapaccayā 'pi saṅkhārā* 'ti ekacittakkhanika-paccayākāranayena vuttaṇ. Saṅkhārā 'ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahītā sabbe cetasikā¹ saṅgahītā 'ti veditabbaṇ. Api-saddena saṅkhārappaccayā 'pi kusalamūlāni 'ti 'pi vuttaṇ hoti. *Nikantikkhaṇe* 'ti attano vipākaṇ dātuṇ paccupatthitakamme vā tathā paccupatthitakammena upatthāpīte kammanimitte vā, gatinimitte vā, uppajjamānānaṇ nikantikkhaṇe. Nikantī 'ti nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā² avicijālāya 'pi nikanti uppajjati. Kim pana sesesu nimittesu? *Dve hetū* 'ti lobho akusalahetu, moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhi-anantaraṇ pavattabhavaṅga-vīthito vuṭṭhitamattass' eva attano khandhasantānaṇ ārabhha sabbesam 'pi uppajjati. "Yassa vā pana yattha akusalā dhammā n' uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā n' uppajjitthā?" 'ti, "Amantā" 'ti evam ādi idam eva sandhāya vuttaṇ. *Tasmiṇ khāṇe jātacetanāyā* 'ti akusalacetanāya. *Paṭisandhikkhaṇe* 'ti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. *Tayo hetū* 'ti alobho abyākatahetu, adoso abyākatahetu, amoho abyākatahetu. *Tasmiṇ khāṇe jātacetanāyā* 'ti vipākābyākataacetanāya. *Nāmarūpapaccayā viññānaṇ* 'ti ettha tasmiṇ paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṇ, hadaya-vatthu rūpaṇ, tato nāmarūpapaccayato 'pi paṭisandhiviññānaṇ pavattati. *Viññānapaccayā nāmarūpan* 'ti etthā pi nāmaṇ vuttappakāram eva, rūpaṇ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṇ vatthudasakaṇ, kāyadasakaṇ, bhāvasadasakaṇ 'ti samatiṇsa rūpāni; saṇsedajānaṇ opapātikānaṇ ca paripunnāyatanānaṇ cakkhudasakaṇ, sotadasakaṇ, ghāṇadasakaṇ, jivhādasakaṇ cā 'ti samasattati rūpāni. Taṇ vuttappakāraṇ nāmarūpaṇ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññānapaccayā pavattati.

¹ B cittacetasikā.

² SH v.l., SM akusala-

Pañcakkhandhā 'ti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamaṇāni rūpani Rūpakkkhandho, saha-jātā vedanā Vedanākkhandho, saññā Saññākkhandho, sesacetasikā Saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittañ viññāṇakkhandho. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti cattāro arūpino khandhā aññamaññaṇ saha-jātapaccayā hontī 'ti rūpakkkhandhena cattāro mahābhūtā aññamaññaṇ saha-jātapaccayā hontī. Arūpino khandhā ca hadayarūpaṇ ca aññamaññaṇ saha-jātapaccayā hontī. Mahābhūtā 'pi upādārūpāṇ saha-jātapaccayā hontī.

[73] *Aññamaññapaccayā hontī* 'ti aññamaññaṇ uppādanūpatthambhanabhāvena upakārakā hontī 'ti cattāro arūpino khandhā ca aññamaññapaccayā hontī. Cattāro mahābhūtā aññamaññapaccayā hontī. "Arūpino khandha ca hadayarūpaṇ ca aññamaññapaccayā hontī." *Nissayapaccayā hontī* 'ti adhiṭṭhānākāreṇa nissayākāreṇa ca upakārakā hontī. "Cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṇ nissayapaccayā hontī" 'ti saha-jātā viya vitthāretabbā. *Vippayuttapaccayā hontī* 'ti ekavattukādi-bhāvānūpagamanena vippayuttabhāvena upakārakā hontī. Arūpino khandhā paṭisandhirūpāṇ vippayuttapaccayā hontī, hadayarūpaṇ arūpīṇaṇ khandhāṇaṇ vippayuttapaccayo hoti. Pañcakkhandhā 'ti h' ettha evaṇ yathālābhavasena vuttaṇ. *Cattāro mahābhūtā* 'ti ettha tayo paccayā paṭhamañ vuttā yeva.

Tayo jīvitasāṅkhārā 'ti āyu ca usmā ca viññāṇaṇ ca. Āyū 'ti rūpajīvitindriyaṇ, arūpajīvitindriyaṇ ca. Usmā 'ti tejodhātu. Viññāṇaṇ 'ti paṭisandhiviññāṇaṇ. Etāni hi uparūpari jīvitasāṅkhāraṇ saṅkharonti pavattenti 'ti Jīvitasāṅkhārā. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti arūpajīvitindriyaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ ca sampayuttakāṇaṇ khandhānaṇ ca hadayarūpassa ca aññamañña-saha-jātapaccayā hontī. Tejodhātu tiṇṇaṇ mahābhūtāṇaṇ aññamañña-saha-jātapaccayo hoti. Upādārūpāṇ saha-jātapaccayo 'va. Rūpajīvitindriyaṇ saha-jātarūpāṇaṇ pariyāyena saha-jātapaccayo hoti 'ti vedittabbaṇ. *Aññamaññapaccayā hontī*, *nissayapaccayā hontī* 'ti dvayaṇ arūpajīvitindriyaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ ca sampayuttakhandhāṇaṇ aññamaññapaccayā hontī 'ti aññamañña-nissayapaccayā hontī 'ti vuttanāyena' eva yojetvā vedittabbaṇ. *Vippayuttapaccayā hontī* 'ti arūpajīvitindriyaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ ca paṭisandhirūpāṇaṇ vippayuttapaccayā hontī. Rūpajīvitindriyam pana aññamañña-nissaya-vippayuttapaccayatte na yujjati.¹ Tasmā: *Tayo jīvitasāṅkhārā* 'ti yathālābhavasena vuttaṇ.

Nāmaṇ ca rūpaṇ ca vuttanāyena 'eva catupaccayatte yojetabbaṇ.

^{a to b} Not in SH and SM.

¹ B -paccayatthena yujjati.

Cuddasa dhammā 'ti pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasaṅkhārā, nāmañ ca rūpañ cā 'ti evaṇ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesañ ca upari aññesañ ca saha-jātādi-paccayabhāvo vuttanayo eva. *Sampayuttapaccayā honti* 'ti puna ekavattthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti. *Pañcindriyānī* 'ti saddhindriyādīni. *Nāmañ cā* 'ti idha vedanādayo tayo khandhā. *Viññāṇaṇ cā* 'ti paṭisandhiviññāṇaṇ. Puna: *Cuddasa dhammā* 'ti cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmañ ca viññāṇaṇ cā 'ti evaṇ gaṇanāvasena cuddasa dhammā.

Aṭṭhavīsati dhammā 'ti purimā ca cuddasa, ime ca cuddasā 'ti aṭṭhavīsati. Idha rūpassā-pi pavitṭhattā sampayuttapaccayaṇ apañetvā vippayuttapaccayo vutto. Evaṇ paṭisandhikkhaṇe vijjāmanassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṇ taṇ paccayabhedaṇ dassetvā paṭhamaṇ niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento *Imesaṇ aṭṭhannaṇ hetūnaṇ paccayā uppatti¹ hoti* 'ti āha.

3. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, *nikantikkhaṇe dve* akusalahetū, *paṭisandhikkhaṇe tayo* abyākatahetū 'ti evaṇ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṇ hetupaccaya-sahajāta-paccayavasena paccayā honti. Sesa-vāresu 'pi es' eva nayo.

[74] 4. *Arūpāvacarānaṇ* pana rūpābhāvā [75] *Nāmapaccayā² 'pi* viññāṇaṇ viññāṇapaccayā 'pi nāmañ³ 'ti vuttaṇ. Rūpamissakacuddasako 'pi ca parihīno. Tassa parihīnattā *aṭṭhavīsati dhammā* 'ti vāro ca na labbhati.

5. Idāni vimokkhaṇa paccayabhūtaṇ tihetukapaṭisandhiṇ dassetvā ten' eva sambandhena duhetuka-paṭisandhivisesaṇ ca dassetukāmo *Gatisampattiyaṇ ṇāṇavippayutte* 'ti ādim āha.

[76] 6. *Kusalakammaṇa javanakkhaṇe* 'ti atītajātiyā idha paṭisandhijanakkassa duhetuka-kusalakammaṇa vuttanayen' eva javanakkhaṇe. *Dve hetū* 'ti ṇāṇavippayuttattā alobho kusalahetu, adoso kusalahetu. *Dve* abyākatahetū 'pi alobhādosā yeva. *Cattāri indriyānī* 'ti paññindriyavajjāni saddhindriyādīni cattāri. *Dvādasa dha-*

¹ Text upapatti. SH reads paccayā n' atthi uppatti...

² Text Nāmarūpa-. (Oversight?).

³ Text nāmarūpan. (Oversight?).

mmā 'ti paññindriyassa amoha hetussa ca parihīnattā¹ dvādasā. Tesaṇ dvinnaṇ yeva parihīnattā¹ chabbisati.

[77] *Channaṇ hetūnaṇ* 'ti dvinnaṇ kusalahetūnaṇ, dvinnaṇ akusalahetūnaṇ, dvinnaṇ vipākahetūnaṇ 'ti evaṇ channaṇ hetūnaṇ. Rūpā-rūpāvacarā pan' ettha ekantatihetukattā na gahitā. Sesaṇ paṭhamavāre vuttanāyena' eva veditabbaṇ. Imasmiṇ vāre duhetukapaṭṭisandhiyā duhetukakammas' eva vuttattā tihetukakammena duhetukapaṭṭisandhi na hoti 'ti vuttaṇ hoti. Tasmā yaṇ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṇ Tipiṭaka-Mahādhammarakkhita-ttheravāde "Tihetukakammena paṭṭisandhi tihetukā 'va hoti, "duhetukāhetukā na hoti." Duhetukakammena duhetukā hoti, tihetukā na hoti," 'ti vuttaṇ taṇ imāya pāliyā sameti. Yaṇ pana Tipiṭaka-Cūlanāgattatherassa ca Moravāpivāsi-Mahādattattherassa ca vādesu, "Tihetukakammena paṭṭisandhi tihetukā 'pi hoti, duhetukā 'pi; ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukā hoti, ahetukā 'pi; tihetukā na hoti," 'ti vuttaṇ taṇ imāya pāliyā viruddhaṇ viya dissati. Imissa kathāya hetu-adhikārattā ahetukapaṭṭisandhi na vuttā 'ti.

Gatikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[KAMMAKATHĀ-VANṆANĀ]

[78] 1. Idāni tassā hetusampattiyaṇ paccayabhūtaṇ kammaṇ dassentena kathitāya Kammakathāya apubbatthānuvaṇṇanā: tattha *Ahosi kammaṇ ahosi kammavipāko* 'ti ādisu atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesu yeva vipakkavipākaṇ gahetvā "ahosi kammaṇ, ahosi kammavipāko" 'ti vuttaṇ. Tass' eva atītassa kammassa ditṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesu yeva avipakkavipākaṇ ca atīte yeva parinibbutassa ca ditṭhadhammavedanīya - upapajjavedanīya² - aparāpariyavedanīyassa kammassa avipakkavipākaṇ ca gahetvā *ahosi kammaṇ nāhosi kammavipāko* 'ti vuttaṇ. Atītass' eva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyaṇ vipaccamānaṇ vipākaṇ gahetvā *ahosi kammaṇ atthi kammavipāko* 'ti vuttaṇ. Atītass' eva kammassa atikkantavipākakālaṇ ca paccuppannabhava³ parinibbāyantassa ca

¹ B pahīnattā.

² SM uppajja-.

^{a to b} SH omits.

³ SM bhava.

avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ n' atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atitass' eva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgate bhava paccayasampattiyaṃ vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atitass' eva kammassa atikkantavipākakālaṃ ca anāgatabhave parinibbāyantassa ca avipākaṃ¹ gahetvā *ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ atitakammaṃ atīta-paccuppannā-nāgata-vipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa idh' eva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Tass' eva paccuppannassa kammassa paccayavekallena idha avipaccamānaṃ² ca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānaṃ ca vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ n' atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Paccuppannass' eva kammassa upapajjavedanīyassa ca aparāpariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Paccuppannass' eva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbaṃ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparāpariyāya-vedanīyassa avipaccitabbaṃ ca vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ paccuppannakammaṃ paccuppannānāgata-vipākāvipākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave³ kātabbassa kammassa anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Tass' eva anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbaṃ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbaṃ ca vipākaṃ gahetvā *bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgata-vipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavidhena kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ tḥāne tḥatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti. Tesu hi vuttesu ayam attho pākātataro bhavissati. Catubbidhaṃ hi kammaṃ: Diṭṭhadhammavedanīyaṃ, Upapajjavedanīyaṃ, Aparāpariyāyavedanīyaṃ, Ahosikammaṃ 'ti. Tesu ekajavanavithiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā-diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ imasmiṃ yeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkantaṃ pana Ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, n' atthi kammavipāko 'ti imassa tikassa

¹ B avipaccitabbavipākaṃ.² SM -mānassa.³ SM Anāgate.

vasena Ahoṣikammaṇṇaṃ nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā upapajjavedanīyakammaṇṇaṃ nāma. Taṇ anantare attabhāve vipākaṇṇaṃ deti. Tathā asakkontaṇṇaṃ vuttanāyena' eva Ahoṣikammaṇṇaṃ nāma hoti. Ubbhinnāṇaṃ antare pana pañca javanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṇṇaṃ nāma. Taṇ anāgate yadā okāsaṇṇaṃ labhati tadā vipākaṇṇaṃ deti. Sati saṅsārappavattiyā Ahoṣikammaṇṇaṃ nāma na hoti.

Aparam 'pi catubbidhaṇṇaṃ kammaṇṇaṃ: yaṇṇaṃ Garukaṇṇaṃ, yaṇṇaṃ Bahulaṇṇaṃ,¹ yad-Asannaṇṇaṃ, Kaṭattā-vā-pana kammaṇṇaṃ 'ti. Tattha kusalaṇṇaṃ vā hoti akusalaṇṇaṃ vā, garukāgarukesu yaṇṇaṃ garukaṇṇaṃ mātughātādikammaṇṇaṃ vā mahaggatakammaṇṇaṃ vā, tad-eva paṭhamāṇṇaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesu 'pi yaṇṇaṃ bahulaṇṇaṃ hoti susīlyaṇṇaṃ vā dussīlyaṇṇaṃ vā, tad-eva paṭhamāṇṇaṃ vipaccati. Yad-āsannaṇṇaṃ nāma maraṇakāle anussaritakammaṇṇaṃ vā katakammaṇṇaṃ vā, yaṇṇaṃ hi āsannamarāṇaṃ anussarituṇṇaṃ sakkoti kātuṇṇaṃ vā, ten' eva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṇṇaṃ na² punappunaṇṇaṃ laddhāsevanaṇṇaṃ Kaṭattā-vā-pana kammaṇṇaṃ nāma hoti. Tesāṇaṃ abhāve taṇṇaṃ paṭisandhiṇṇaṃ ākaḍḍhati.

Aparaṇṇaṃ vā catubbidhaṇṇaṃ kammaṇṇaṃ: Janakaṇṇaṃ, Upatthambhakaṇṇaṃ, Upapīlakaṇṇaṃ, Upaghātakaṇṇaṃ 'ti. Tattha: Janakaṇṇaṃ nāma kusalam 'pi akusalam 'pi hoti. Paṭisandhiyaṇṇaṃ pavatte 'pi³ rūpārūpavipākaṇṇaṃ janeti. Upatthambhakam pana vipākaṇṇaṃ janetuṇṇaṃ na sakkoti. Aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṇṇaṃ upatthambhete, addhānaṇṇaṃ pavatteti. Upapīlakaṇṇaṃ aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṇṇaṃ pīleti, bādhati, addhānaṇṇaṃ pavattituṇṇaṃ na deti. Upaghātakam pana kusalam 'pi akusalam 'pi samānaṇṇaṃ aññaṇṇaṃ dubbalakammaṇṇaṃ ghātetvā tassa vipākaṇṇaṃ paṭibāhetvā attano vipākassa okāsaṇṇaṃ karoti. Evaṇṇaṃ pana kammena kate okāse taṇṇaṃ vipākaṇṇaṃ uppannaṇṇaṃ nāma vuccati.

Iti imesaṇṇaṃ dvādasannaṇṇaṃ kammānaṇṇaṃ kammantaraṇṇaṃ ca vipākantaraṇṇaṃ ca buddhānaṇṇaṃ kammavipākāñāṇassa' eva yāthāvasarasato pākaṇṇaṃ hoti, asādhāraṇaṇṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaraṇṇaṃ ca vipākantaraṇṇaṃ ca ekadesato jānitabbaṇṇaṃ. Tasmā ayaṇṇaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsito 'ti. Evaṇṇaṃ suddhikakammavasena paṭhamavāraṇṇaṃ vatvā tad-eva kammaṇṇaṃ dvidhā vibhajitvā kusalākusalādi-yugalavasena dasahi pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena *kusalaṇṇaṃ*, anārogyaṭṭhena *akusalaṇṇaṃ*. Idaṇṇaṃ dukaṇṇaṃ jātiavasena vuttaṇṇaṃ.

¹ SH yaggarukaṇṇaṃ, yabbahulaṇṇaṃ.² SH, SM omīti na.³ SH v.l. pavatteti.

[79] 2. Akusalam eva rogādidosasaṅgyogena¹ *sāvajjaṇ*. Kusalaṇ tadabhāvena *anavajjaṇ*. Akusalaṇ aparisuddhattā kaṇhābhijātihetuttā vā *kaṇhaṇ*. Kusalaṇ parisuddhattā sukkābhijātihetuttā vā *sukkaṇ*. Kusalaṇ sukhavuddhimattā² *sukkhudrayaṇ*.² Akusalaṇ dukkhavuddhimattā³ *dukkhudrayaṇ*.⁴ Kusalaṇ sukhaphalavattā *sukhavipākaṇ*. Akusalaṇ dukkhaphalavattā *dukkhavipākaṇ* 'ti evaṇ etesaṇ nānākāro veditabbo 'ti.

Kammakathā-vanṇanā Niṭṭhitā.

[VIPALLĀSAKATHĀ-VANṆANĀ]

[80] 1. Idāni tassa kammaṣṣa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya (A. iv, 49) Vipallāsakathāya apubbathānuvanṇanā: Suttante tāva saññāvipallāsā 'ti saññāya vipallāsabhāvā; viparītasaññā 'ti attho. Sesadvayesu 'pi es' eva nayo. Cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakkiccassa balavakāle *saññāvipallāso*. Diṭṭhivirahitass' eva akusala-cittassa sakkiccassa balavakāle *cittavipallāso*. Diṭṭhisampayutte citte *diṭṭhivipallāso*. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso. Tato balavataro cittavipallāso. Sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajāta-buddhidārakassa kahāpaṇadassanaṇ viya hi saññā ārammaṇassa upatṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṇ viya cittaṇ lakkaṇapaṭivedhassā-pi sampāpaṇato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṇ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanaṇto. *Anicce niccan 'ti saññāvipallāso* 'ti anicce vatthusmiṇ "Niccaṇ idan" 'ti evaṇ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Imina nayena sabbapadesu attho veditabbo.

2. *Na-saññāvipallāso, na-cittavipallāso na-diṭṭhivipallāso* 'ti catūsu vatthūsu dvādasanaṇ vipallāsagāhānaṇ abhāvā yāthāvagahaṇaṇ vuttaṇ.

Gāthāsu: *Anattani ca attā* 'ti anattani attā 'ti evaṇ saññino 'ti attho. *Micchādiṭṭhihatā*⁵ 'ti na kevalaṇ saññino 'va, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyā 'pi hatā.⁶ *Khittacittā* 'ti saññādiṭṭhihi

¹ B -sampayogena.

² B, SH *v.l.*, SM -buddhimattā.

³ B -gatā.

⁴ SM sukhindriyaṇ.

⁵ SM dukkhindriyaṇ.

⁶ B -diṭṭhiyā gahaṇatā.

viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. *Visaṇṇino* 'ti desanāmattam etaṇ. Viparita-saññācittadiṭṭhino 'ti attho. (Athavā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamāṇ catūhi padehi saññāvipallāso vutto. Tato micchādiṭṭhihatā¹ 'ti diṭṭhivipallāso, Khittacittā 'ti cittavipallāso. *Visaṇṇino* 'ti tīhi vipallāsagahehi pakatisaññāvirahitā mohaṇ gatā,

Mucchito visavegena

Visaṇṇī samapajjathā²

'ti ettha viya.)

[81] *Te yogayuttā Mārassā* 'ti te janā sattā Mārassa yoge yuttā nāma honti. *Ayogakkhemagāmino*³ 'ti catūhi yogehi itīhi khemaṇ nibbāṇaṇ appattā. *Sattā gacchanti saṅsāraṇ* 'ti te yeva puggalā saṅsāraṇ saṅsaranti. Kasmā? *Jātimaraṇagāmino* hi te, tasmā saṅsaraṇti 'ti attho. Buddhā 'ti catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālatṭa-yasādhāraṇavasena bahuvacaṇaṇ. *Lokasmin* 'ti okāsaloke. *Pabbhaṅkarā* 'ti lokassa paññālokaṅkarā. *Imaṇ dhammaṇ pakāsentī* 'ti vipallāsappahāṇaṇ dhammaṇ jotenti. *Dukkūpasamaṇagāminan* 'ti dukkhavūpasamaṇ nibbāṇaṇ gacchantāṇ. *Tesaṇ sutvānā* 'ti tesaṇ buddhāṇaṇ dhammaṇ sutvāna. *Sappaññā* 'ti bhābhābhūtā paññāvanto. *Sacittaṇ paccaladdhun* 'ti vipallāsavajjitaṇ sakacittaṇ paṭilābhivā. Paṭi-aladdhā⁴ 'ti padacchedo; athavā paṭilābhisaṇ, paṭi-aladdhun 'ti padacchedo. *Aniccataṇ*⁵ *dakkhun* 'ti aniccavaseṇ' eva addasaṇsu. *Anattani anattā* 'ti attāṇaṇ anattā 'ti addakkhuṇ. Athavā anattani vatthusmiṇ attā n' atthi 'ti addakkhuṇ. *Sammādiṭṭhisamādānā* 'ti gahitasammādaṇsaṇā. *Sabbadukkhaṇ upaccagun* 'ti sakalaṇ vaṭṭadukkhaṇ samatikkantā.

Pahīṇāpahīṇapucchāya: *Diṭṭhisampannassā* 'ti sotāpannassa. *Dukkhe sukhaṇ* 'ti saññā uppajjati, *cittaṇ uppajjati* 'ti mohakāluṇsiyassa appahīṇattā saññāmatṭaṇ vā cittaṇ matṭaṇ vā uppajjati. Anāgāmissā-pi uppajjati, kiṇ pana sotāpannassa? Ime dve arahato yeva pahīṇā. *Asubhe subhaṇ* 'ti saññā uppajjati, *cittaṇ uppajjati* 'ti sakadāgāmissa 'pi uppajjati, kiṇ pana sotāpannassa? Ime dve anāgāmissa pahīṇā 'ti Aṭṭhakathāyaṇ vuttaṇ. Tasmā idaṇ dvayaṇ sotāpanna-sakadāgāmino sandhāya vuttan 'ti veditaṇ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīṇattā Asubhe subhaṇ 'ti saññācittavipallāsānaṇ ca pahāṇaṇ vuttan 'ti veditaṇ.

¹ B -gatā.

² B Visaṇṇitam āpajjati.

³ SH -kkhemino.

⁴ B, SH v.l. paṭi-aladdhun.

⁵ Text Aniccato.

Dvīsu vatthūsū 'ti ādihi padehi pahīṇāpahīṇe nigametvā dasseti. Tattha: Anicce niccan 'ti, anattani attā 'ti imesu *dvīsu vatthūsū cha vipallāsā pahīṇā*. Dukkhe sukhan 'ti, Asubhe subhan 'ti imesu *dvīsu vatthūsū dve diṭṭhi-vipallāsā pahīṇā*. (Kesuci potthakesu “Dve” 'ti paṭhamañ likhitañ, pacchā “Chā” 'ti.) *Catūsū vatthūsū* 'ti cattāri ekato katvā vuttañ. *Atṭhā* 'ti dvīsu cha, dvīsu dve 'ti atṭha. *Cattāro* 'ti dukkhāsubhavadatthūsū ekekaśmiñ dve dve saññācittavipallāsā 'ti cattāro. (Kesuci potthakesu “Cha dvīsu” 'ti vuttaṭṭhānesu 'pi evam eva likhitañ 'ti.)

Vipallāsakathā-vaṇṇanā Nitṭhitā.

[MAGGAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[82] 1. Idāni tesañ tiṇṇañ vipallāsānañ pahāṇākārañ ariyamaggañ dassentena kathitāya Maggakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: *Maggo 'ti kenatṭhena maggo?* 'ti yo Buddhasāsane Maggo 'ti vuccati, so ken' atṭhena maggo nāma hoti 'ti attho. *Micchādiṭṭhiyā pahāṇāyā* 'ti ādisu dasasu pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa magga-ṅgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. *Maggo c' eva hetu cā* 'ti tassa tassa kiccassa karaṇāya paṭipadatṭhena Maggo, sampāpakatṭhena Hetu. Tena maggassa paṭipadatṭho sampāpakatṭho ca vutto hoti. “Ayañ maggo ayañ paṭipadā” 'ti ādisu hi paṭipadā maggo. “Maggassa niyyānatṭho gahetabbo” 'ti ādisu sampāpako hetu. Evañ dvīhi dvīhi padehi “Maggo 'ti ken' atṭhena maggo?” 'ti pucchāya vissajjanañ katañ hoti. *Sahajātānañ dhammānañ upatthambhanāyā* 'ti attanā saha jātānañ arūpadhammānañ sahajāta-añña-mañña-nissaya-paccayādiabhāvena upatthambhanabhāvāya. *Kilesānañ pariyādānāyā* 'ti tantam-maggavajjhānañ vuttāvasesakilesānañ khepanāya. *Paṭi-vedhādivisodhanāyā* 'ti ettha yasmā, “Ko c' ādi kusalānañ dhammānañ? Silāñ ca suvisuddhañ diṭṭhi ca ujukā” (S. v. 143) 'ti vacanato silāñ ca diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā paṭivedhādivisodhanāyā 'ti vuttañ. *Cittassa adhi-ṭṭhānāyā* 'ti sampayuttacittassa sakakicce paṭiṭṭhāpanāya. *Cittassa vodānāyā* 'ti cittassa parisuddhabhāvāya. *Visesādhigamāyā* 'ti loki-yato visesapaṭilābhāya. *Uttari-paṭivedhāyā* 'ti loki-yato uttaripaṭi-vijjhanatthāya. [83] *Saccābhisamayāyā* 'ti catunnañ saccānañ ekābhisamayāya kiccaṇipphattivasena ekapaṭivedhāya. *Nirodhe paṭi-ṭṭhāpanāyā* 'ti cittassa vā puggalassa vā nibbāṇe paṭiṭṭhāpanatthāya.

2. *Sakadāgāmimagga*-kkhaṇādisu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṇ-taṇ-maggavajjhakilesappahānaṇ vuttaṇ. Evaṇ vacane kāraṇaṇ hetṭhā vuttam eva. Yasmā uparūparimaggenā-pi suṭṭhu ādiviso-dhanā suṭṭhu cittavodānaṇ ca hoti, tasmā tāni 'pi padāni vuttāni.

[84] 3. *Dassanamaggo* 'ti ādihi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbāni 'pi padāni Abhi-ññeyyaniddese vuttatthaṇ' eva. Evam ettha yathāsambhavaṇ loki-yalokuttaro maggo niddiṭṭho. "Hetuṭṭhena maggo niddiṭṭho.^b Ni-ppariyāyamaggattā c' assa puna Maggo 'ti na vuttaṇ. [85] *Ādhi-pateyyaṭṭhena indriyā* 'ti ādini ca indriyādīnaṇ atthavasena.¹ *Saccānī* 'ti c' ettha saccañānāni. Sabbe 'pi te dhammā nibbāṇassa paṭi-padaṭṭhena maggo. Ante vuttaṇ *nibbāṇaṇ* pana saṇsāradukkā-bhibhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggiyati 'ti maggo 'ti vuttan 'ti veditaḥhan 'ti.

Maggakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[MAṆDAPEYYAKATHĀ-VANṆANĀ]

[86] 1. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṇ dassentena kathitāya Bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya Maṇḍapeyyakathāya apu-bbatthānuvaṇṇanā, tattha: *Maṇḍapeyyan* 'ti yathāsampannaṇ ni-mmalaṇ vippasannaṇ sappi Sappimaṇḍo 'ti vuccati, evaṇ vippasa-nnaṭṭhena Maṇḍo, pātabbatṭhena Peyyaṇ, yaṇ hi pivitvā antaravī-thiyaṇ patitā visaññino attano sātakādīnam 'pi assāmikā honti, taṇ pasannam 'pi na pātabbaṇ. Mayham pana idaṇ sikkhāttayasaṅgahi-taṇ sāsanabrahmacariyaṇ sampannattā, nimmalattā, vippasannattā Maṇḍaṇ ca hitasukhāvahattā Peyyaṇ cā 'ti Maṇḍapeyyan 'ti dipeti. Maṇḍo peyyo etthā 'ti Maṇḍapeyyo. Kin taṇ? Sāsana-brahma-cariyaṇ.

Kasmā sikkhāttayaṇ brahmacariyaṇ nāma ?

Uttamaṭṭhena nibbāṇaṇ Brahmaṇ nāma. Sikkhāttayaṇ nibbāṇa-tthāya pavattanato brahmatthāya cariyā 'ti Brahmācariyaṇ 'ti vuccati. Sāsana-brahmacariyaṇ 'ti taṇ yeva.

^{a to b} B Hetuṭṭhena maggo 'ti ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho.

¹ After atthavasena B adds vuttāni, na maggaṭṭhavasena.

Satthā sammukhībhūto 'ti idam ettha kāraṇavacaṇaṇ. Yasmā pana Satthā sammukhībhūto, tasmā viriyapayogaṇ katvā pivath' etaṇ maṇḍaṇ! Bāhirakaṇ hi bhesajjamaṇḍaṇ vejjassa asammukhā pivatānaṇ pamāṇaṇ¹ vā uggamana-niggamanaṇ vā na jānāmā 'ti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana, Vejjo jānissatī 'ti nīrāsaṅkā pivanti. Evam eva amhākaṇ ca dhammassāmī Satthā sammukhībhūto 'ti viriyaṇ katvā pivathā 'ti maṇḍapāne sanniyojeti. Diṭṭhadhammika-samparāyikaparamatthehi yathārahaṇ anusāsati 'ti Satthā. "Api ca Satthā bhagavā satthavāho" 'ti ādinā Niddesaṇayena (Nd¹ 446) 'p' ettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūto 'ti Sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese Tidhattamaṇḍo² 'ti: Tidhābhāvo tidhattaṇ. Tidhattena maṇḍo Tidhattamaṇḍo. Tividhena maṇḍo 'ti attho. *Satthari sammukhībhūte* 'ti idaṇ sabbākāraparipuṇṇa-maṇḍattayada-ssanattahaṇ vuttaṇ. Parinibbute 'pi pana satthari ekadesena maṇḍattayaṇ pavattati yeva. Ten' eva c' assa niddese "Satthari sammukhībhūte" 'ti avatvā *Katamo desanāmaṇḍo*? 'ti ādi vuttan 'ti veditabbaṇ. *Desanāmaṇḍo* 'ti dhammadesanā eva maṇḍo. *Paṭiggahamaṇḍo* 'ti desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. *Brahmacariyamaṇḍo* 'ti maggabrahmacariyaṇ eva maṇḍo. *Ācikkhanā* 'ti desetabbānaṇ saccādināṇ imāni nāmāni 'ti nāmavasena kathanā. *Desanā* 'ti dassanā. *Paññāpanā* 'ti jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṇ ṭhapento hi "Āsanaṇ paññāpetī" 'ti vuccati. *Paṭṭhapanā* 'ti paññāpanā; pavattanaṇ 'ti attho; ñāṇamukhe ṭhapanā vā. *Vivaraṇā* 'ti vivatakaranaṇ; vivaritvā dassanā 'ti attho. *Vibhajaṇā* 'ti vibhāgākiriya; Vibhāgato dassanā 'ti attho. *Uttānīkamman* 'ti pākatabhāva-karaṇaṇ.

(Athavā Ācikkhanā 'ti desanādināṇ channaṇ padānaṇ mūlapadaṇ. Desanādinī cha padāni tassa atthavivaraṇattahaṇ³ vuttāni. Tattha: Desanā 'ti ugghaṭitaññūnaṇ vasena saṅkhepato paṭhamaṇ uddesa-vasena desanā.⁴ Ugghaṭitaññū hi saṅkhepato vuttaṇ paṭhamaṇ vuttañ ca paṭivijjhanti. *Paññāpanā* 'ti vipaṇcitaññūnaṇ vasena tesāṇ cittatosanena buddhinisāṇena⁵ ca paṭhamaṇ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. *Paṭṭhapanā* 'ti tesāṇ yeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthāra-karaṇena paññāpanā. *Vivaraṇā* 'ti niddiṭṭhassā-pi punappunaṇ vacanena vitthāraṇā.⁶

¹ B vamaṇaṇ.

² SH vivaraṇattahaṇ.

³ B buddhāṇaṇ sāsane.

² Text Tividho maṇḍo.

⁴ B kathanā.

⁵ SH, SM vivaraṇā.

Vibhajjanā 'ti punappunaṇ vuttassā-pi vibhāgakaraneṇa vibhajjanā. *Uttānikamman* 'ti vivatassa vitthārakaravacanena vibhattassa ca nidassanavacanena uttānikaraṇaṇ. Ayaṇ desanā neyyānam 'pi paṭivedhāya hoti. *Ye vā pan' aññe 'pi kecī* 'ti Piyaṅkara-mātādikā vini-pātikā gahitā. *Viññātāro* 'ti paṭivedhavasena lokuttaradhammaṇ viññātāro. Ete hi bhikkhu-ādayo paṭivedhavasena dhammaḍḍesaṇaṇ paṭiggaṇhanti 'ti paṭiggahino. *Ayam evā* 'ti ādini paṭhama-ñāṇa-niddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbāṇena saṅsandanato brahma-tthāya cariyā 'ti *brahmacariyaṇ* 'ti vuccati.

2. Idāni *adhimokkhamāṇo* 'ti ādhi tasmiṇ maggakkhaṇe vijjama-nāni indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgāni Maṇḍapeyyavidhāṇe yojetvā dasseti. Tattha: Adhimokkhamāṇo 'ti adhimokkha-saṅkhāto ma-ṇḍo. *Kasato* 'ti pasādavirahito adhimokkhamāṇo. Chaddetvā 'ti samucchadavasena pahāya. *Saddhindriyassa* [87] *adhimokkhamāṇaṇ pivatī* 'ti *maṇḍapeyyaṇ* 'ti saddhindriyato adhimokkhamāṇassa anaññatte 'pi sati aññaṇ viya katvā vohāravasena vuccati. Yathā loke nisadapotako nisadapotakasārīrassa anaññatte 'pi sati "Nisada-potassa sarīran" 'ti vuccati; yathā ca pāliyaṇ "Phusitattan" 'ti ādisu dhammato anañño 'pi bhāvo añño viya vutto; yathā ca Atthakathāyaṇ "Phusanalakkaṇo phasso" 'ti ādisu dhammato anaññaṇ 'pi lakkhaṇaṇ aññaṇ viya vuttaṇ; evam idan 'ti veditabbaṇ. Pivatī 'ti c' ettha taṇsamaṅgī puggalo 'ti vuttaṇ hoti. Taṇsamaṅgī puggalo taṇ maṇḍaṇ pivatī 'ti katvā tena puggalena so maṇḍo pātābato Maṇḍapeyyaṇ nāma hoti 'ti vuttaṇ hoti. Maṇḍapeyyo 'ti ca vattābbe Maṇḍapeyyaṇ 'ti liṅgavipallāso kato. Sesānam 'pi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana *parilāho* 'ti pīṇanalakkaṇāya pītiya paṭipakkho kilesasantāpo. [88] *Duṭṭhullan* 'ti upasamapaṭipakkho kilesavasena olārikabhāvo asantabhāvo.¹ *Appatisaṅkhā* 'ti paṭisa-nkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

3. Puna aññena pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṇ niddisitukāmo *Atthi maṇḍo* 'ti ādim āha. Tattha: *Tatthā* 'ti tasmiṇ saddhindriye. Attharaso 'ti ādisu saddhindriyassa adhimuccanaṇ attho, saddhindriyaṇ dhammo. Tad-eva nānākilesehi vimuttatā Vimutti. Tassa atthassa sampatti *attharaso*; tassa dhammassa sampatti *dhammaraso*. Tassā vimuttiyā sampatti *vimuttiraso*. (Athavā atthapaṭilābharati attharaso; dhammapaṭilābharati dhammaraso; vimuttiapaṭilābharati vimuttiraso. Rati 'ti ca taṇsampaṇyuttā tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesu 'pi attho veditabbo.) Imasmiṇ pariyāye

¹ B asantāpo.

maṇḍassa peyyaṇ Maṇḍapeyyaṇ 'ti attho vutto hoti. [89] Evaṇ indriyādi-bodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriya - bala - bojjhaṅga-maggaṅgānaṇ vasena maṇḍapeyyaṇ dassetvā puna ante t̥hitaṇ brahmacariyamaṇḍaṇ dassento maggassa padhānattā¹ maggaṇ pubbaṅgamaṇ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅga-bojjhaṅga-bala-indriyāni dassesi.

[90-91] 4. *Ādhipeyyat̥thena indriyā² maṇḍo* 'ti ādayo yathāyogaṇ lokiyalokuttarā maṇḍa. Taṇ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṇ. *Ta-t̥hat̥thena³ saccā³ maṇḍo³* 'ti ettha pana dukkhasamudayānaṇ maṇḍa-ttābhāvā Mahāhat̥thipadasutte (M. i. 185) viya saccaññāṇāni Saccā 'ti vuttan 'ti veditabban 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Maṇḍapeyyakathā-vannaṇā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvagga-vannaṇā 'ti.

[YUGANANDHAKATHĀ-VANNAṆĀ]

[92] 1. Idāni maṇḍapeyyagunaṇssa ariyamaggassa yuganandhagunaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Yuganandhakathāya apubbat̥thanuvannaṇā: Yasmā pana Dhammasenāpati Dhammarāje dharamāne yeva Dhammarājassa parinibbānaṇvacchare parinibbuto, tasmā Dhammarāje dharamāne yeva Dhammabhaṇḍāgārikaṇa desitaṇ imaṇ suttantaṇ tass' eva sammukhā sutvā *Evaṇ me sutan* 'ti ādim āhā 'ti veditabbaṇ. Tattha: *Āyasmā* 'ti piyavacanaṇ guru-vacanaṇ sagārava-sappatissavacanaṇ; āyumaṇ 'ti attho. *Ānando* 'ti tassa therassa nāmaṇ. So hi jāyamāno yeva ca kule ānandaṇ bhusaṇ tuṭṭhiṇ akāsi. Tasmā 'ssa Ānando 'ti nāmaṇ katan 'ti veditabbaṇ. *Kosambiyaṇ* 'ti evaṇnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāma-pokkharāṇi-ādīsu tesu tesu t̥hānesu kosambarukkhā ussannā ahesuṇ, tasmā taṇ Kosambi 'ti saṅkhaṇ agamāsi. Kusambassa isino assa-mato avidūre māpitattā 'ti eke. *Ghositārāme* 'ti Ghositaset̥ṭṭhinā kārīte ārāme.

Kosambiyaṇ hi tayo seṭṭhino ahesuṇ: Ghositaset̥ṭṭhī, Kukkuṭaset̥ṭṭhī, Pāvārikaset̥ṭṭhī 'ti. Te tayo 'pi loke Buddho uppanno 'ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gahāpetvā Sāvatt̥hiṇ

¹ B pajānanattā.

² Text -yaṇ; SH -ya-.

³ Not in Text.

gantvā Jetavanasaṃīpe khandhāvāraṇ bandhitvā Satthu santikaṇ gantvā vanditvā paṭisanthāraṇ katvā nisinnā. Satthu dhammade-sanaṇ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahitvā Satthāraṇ nimantetvā Buddhamukhassa bhikkhusaṅghassa aḍḍhamāsamattaṇ mahādānaṇ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṇ Bhagavantaṇ yācitvā, “Suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhi-ramanti” ’ti Bhagavatā vutte, “Dinnā no Bhagavatā paṭiññā” ’ti ñatvā ati viya tuṭṭhā Dasabalaṇ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane Bhagavato nivāsattaṇ vihāraṇ karonto¹ anupubbena Kosambiṇ patvā attano attano ārāme mahantaṇ dhanapariccāgaṇ katvā Bhagavato vihāre kārāpayiṇsu. Tattha Ghositasetṭhinā kārīto Ghositārāmo nāma ahosi. Kukkuṭasetṭhinā kārīto Kukkuṭārāmo nāma. Pāvārikasetṭhinā ambavane kārīto Pāvārikambavanaṇ nāma. Taṇ sandhāya vuttaṇ, “Ghositasetṭhinā kārīte ārāme” ’ti.

Avuso bhikkhave ’ti ettha Buddhā bhagavanto sāvake ālapantā Bhikkhave ’ti ālapanti. Sāvakā pana buddhehi sadisā mā homā ’ti Āvuso ’ti paṭhamaṇ vatvā pacchā Bhikkhavo ’ti vadanti. Buddhehi ca ālapite² bhikkhusaṅgho Bhadante ’ti paṭivacanaṇ deti. Sāvakehi ālapite³ *Avuso* ’ti. *Yo hi koci* ’ti aniyāmayacanaṇ; etena tādisānaṇ sabbabhikkhūnaṇ pariyādānaṇ. *Mama santike* ’ti mama saṃīpe. *Arahattappattaṇ* ’ti attanā arahattassa pattaṇ. Napaṇsakabhāve siddhavacanaṇ.³ (Arahattaṇ pattaṇ ’ti vā padacchedo. Attanā pattaṇ arahattaṇ ’ti attho. Arahattappattaṇ attānaṇ ’ti vā pāṭha-seso.) *Catūhi maggehi* ’ti upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi, “Catūhi maggehi⁴” ’ti visuṇ ca vuttattā. Kassaci arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganandhapubbaṅgamo ’ti evaṇ cattāro ’pi paṭipadā maggā hontī ’ti veditabbaṇ.

Etesaṇ vā aññatarenā ’ti etesaṇ catunnaṇ paṭipadānaṇ maggānaṇ ekena vā paṭipadāmaggena. Arahattapattaṇ byākarotī ’ti attho.

Sukkhavipassakassa hi arahato dhammuddhaccapubbaṅgamaṇ sotāpattimaggaṇ patvā sesamaggattayam ’pi suddhavipassanāhi yeva pattassa arahattappatti dhammuddhacca-pubbaṅgamamaggā hoti, dhammuddhaccaviggahaṇ patvā vā, appatvā vā, samathapubbaṅga-mādīnaṇ tiṇṇaṇ paṭipadānaṇ maggānaṇ ekekassa vasena pattacatu-

¹ B karentā; SM karento.

² B siddhaṇ va naṇ.

³ B -to.

⁴ B dhammehi.

maggassa arahato arahattappatti itara-ekkamagge pubbaṅgamā hoti, tasmā āha,¹ “Etesaṇ vā aññatarenā” ’ti.

Samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti ’ti samathaṇ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā vipassanaṇ bhāveti. Paṭhamaṇ samādhin uppādetvā pacchā vipassanaṇ bhāveti ’ti attho. *Maggo sañjāyati* ’ti paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. *So taṇ maggan* ’ti ādisu eka-cittakkhaṇikassa maggassa āsevanādinī nāma n’ atthi, dutiyamaggādayo pana uppādentō tam eva maggaṇ āsevatī bhāveti bahulīkaroti ’ti vuccati. *Sanjyojanā pahīyanti, anusayā byanti-honti* ’ti yāva arahattamaggā kamena sabbe saṇjyojanā pahīyanti, anusayā byanti-honti. Anusayā byanti-honti ’ti ca puna anuppattiyā vigatā² honti ’ti attho.

Puna ca paran ’ti puna ca aparaṇ kāraṇaṇ. *Vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti* ’ti vipassanaṇ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā samathaṇ bhāveti. Paṭhamaṇ vipassanaṇ uppādetvā pacchā samādhin bhāveti ’ti attho.

Yuganandhaṇ bhāveti ’ti yuganandhaṇ katvā bhāveti. Ettha ten’ eva cittena samāpattiṇ samāpajjitvā ten’ eva saṅkhāre sammasituṇ na sakkā; ayam pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvatā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṇ? Paṭhamaṇ jhānaṇ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati; saṅkhāre sammasitvā dutiyaṇ jhānaṇ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati; saṅkhāre sammasitvā tatiyaṇ jhānaṇ ... pe ... nevasaññā-nāsaññāyatana-samāpattiṇ samāpajjati. Tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Evaṇ samathavipassanaṇ yuganandhaṇ bhāveti nāma.

[93] *Dhammuddhaccaviggahītaṇ mānasaṇ hoti* ’ti ettha mandapaññānaṇ vipassakānaṇ upakkilesavattuttā vipassanūpakkilesa-saññitesu obhāsādisu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagata-cittuppattiyā vikkhepa-saṅkhātaṇ uddhaccaṇ Dhammuddhaccaṇ; tena dhammuddhaccena viggahītaṇ virūpagahītaṇ virodham āpādi-taṇ mānasaṇ cittaṇ Dhammuddhaccaviggahītaṇ mānasaṇ hoti; tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlaka-taṇhāmānādiṭṭhupattiyā viggahītaṇ mānasaṇ hoti. (Dhammuddhaccaviggahīta-mānasaṇ ’ti vā pāṭho hoti.) *So āvuso samayo* ’ti iminā maggāmagga-vavatthānena taṇ dhammuddhaccaṇ paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṇ paṭipannakālaṇ³ dasseti. *Yaṇ taṇ cittaṇ* ’ti yasmiṇ samaye taṇ vipassanāvīthiṇ okkamitvā pavattaṇ cittaṇ. *Ajjhattam eva santiṭṭhati*

¹ SH, SM omīti.² SH, SM vigatantā.³ B puna vithipattipannakālaṇ.

'ti vipassanāvīthiṇ paṇṇāsitvā tasmiṇ samaye Gocarajjhata-saṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati patiṭṭhāti. *Sammisīdati* 'ti tatth' eva pavattivasena sammā nisīdati. *Ekodi hoti* 'ti ekaggaṇ hoti. *Samādhīyati* 'ti sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitaṇ hoti 'ti.

Ayaṇ suttanta-vaṇṇanā.*

2. Tassa suttantassa niddesakathāya *tattha jāte dhamme* 'ti tasmiṇ samādhismiṇ jāte cittacetāsike dhamme. *Aniccato anupassanattāthenā* 'ti ādinā vipassanāya bhedaṇ dasseti. *Sammādiṭṭhi-maggo* 'ti sammādiṭṭhi-saṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekeko 'pi hi Maggo 'ti vuccati. *Āsevatī* 'ti sotāpattimaggavasena. *Bhāveti* 'ti sakadāgāmi-magguppādanena. Bahulīkaroti 'ti anāgāmi-arahatta-magguppādanena.

[94] Imesaṇ tiṇṇaṇ avatthābhede 'pi sati āvajjanādīnaṇ¹ sādharānattā sadisam eva vissajjanaṇ kataṇ.

[95] 3. Ālokasaññā-paṭinissaggānupassanānaṇ antarā peyyāle avikkhepādīni ca jhāna-samāpatti-kasiṇā-nussati-asubhā ca dīghaṇ-assāsādīni ca Ānantarikasamādhīṇāna-niddese (*Vol. I, pp. 310-312*) niddiṭṭhattā saṅkhittāni. Tattha ca: Avikkhepavasenā 'ti pubba-bhāgāvikkhepavasena gahetabbaṇ. Aniccānupassī assāsavasenā 'ti ādike suddhavipassanāvasena vuttacatukke pana taruṇavipassanākāle vipassanāsampayutta-samādhipubbaṅgamā balavavipassanā vedita-bbā. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamāṇ Aniccato 'ti ādinā ārammaṇaṇ aniyamētvā vipassanā vuttā, pacchā Rūpaṇ aniccato 'ti ādinā ārammaṇaṇ niyamētvā vuttā. *Tattha jātānaṇ* 'ti tassā vipassanāya jātānaṇ cittacetasikānaṇ dhammaṇaṇ.

[96] 4. *Vossaggārammaṇatā*¹ 'ti ettha vossaggo² nibbānaṇ. Nibbānaṇ hi saṅkhatavossaggato pariccāgato Vossaggo 'ti vutto, vipassanā ca taṇsāmpayuttadhammā ca nibbānaninnatāya ajjhāsayavasena nibbāne patiṭṭhitattā nibbānapatiṭṭhā nibbānārammaṇā. Patiṭṭhā 'pi hi ālambiyatī 'ti ārammaṇaṇ nāma hoti. Nibbāne patiṭṭhatthen' eva nibbānārammaṇā. Aññattha paṭiyam 'pi hi "Patiṭṭhā ārammaṇaṇ" 'ti vuccati, yath' āha: "Seyyathā 'pi āvuso nālāgāraṇ vā tiṇāgāraṇ vā sukkhaṇ kolāpaṇ terovassikaṇ puratthimāya ce 'pi disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetha aggi otāraṇ,

* *Text pp. 92-93, para. 1=A. iv, 170.*

¹ B -bhedena vīsatī-āva . . .

² SH Vavassa-.

labhetha aggi ārammaṇaṇa?" 'ti ādi. Tasmā tattha jātānaṇ dhammānaṇ vossaggārammaṇatāya¹ nibbāṇa-paṭiṭṭhābhāvena hetubhūtena uppādito yo cittassa ekaggatā-saṅkhāto upacārappaṇābhedo avikkhepo, so Samādhī 'ti vipassanāto² pacchā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhī niddiṭṭho hoti. Tasmā yeva hi, *Iti Paṭhamāṇ vipassanā pacchā samatho* 'ti vuttaṇ.

[97] 5. Yuganandhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavaṇṇanāya vutto yuganandhakkamo purimadvayaniddesavaseṇa' eva pākaṭo, magga-kkhaṇe yuganandhakkamo pana na pākaṭo, tasmā pubbabhāge anekantaṇ yuganandhabhāvaṇ avatvā maggakkhaṇe ekantena labbhamāna-yuganandhabhāvanam eva dassento *soḷasahī ākārehi* 'ti ādimāha. Tattha: *Ārammaṇatṭhenā* 'ti ādisu sattarasasu ākāresu ante uddiṭṭhaṇ yuganandhaṇ mūlapadena ekaṭṭhattā taṇ vippahāya sesānaṇ vasena *Soḷasahī* 'ti vuttaṇ. *Ārammaṇatṭhenā* 'ti alambanaṭṭhena; ārammaṇavaseṇā 'ti attho. Evaṇ sesesu 'pi. *Gocaraṭṭhenā* 'ti ārammaṇatṭhe 'pi sati nissayitabbatṭhanaṭṭhena. *Pahāṇatṭhenā* 'ti pajahanaṭṭhena. *Pariccāgaṭṭhenā* 'ti pahāṇe 'pi sati puna anādiyanena pariccāgaṭṭhena. *Vuṭṭhāṇatṭhenā* 'ti uggamaṇatṭhena. *Vivattaṇatṭhenā* 'ti uggamane 'pi sati apunarāvattaṇaṇa nivattanaṭṭhena. *Santaṭṭhenā* 'ti nibbutaṭṭhena. *Paṇītaṭṭhenā* 'ti nibbutatṭhe 'pi sati uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena vā. *Vimuttaṭṭhenā* 'ti bandhanāpagaṭṭhena. *Anāsavaṭṭhenā* 'ti bandhanamokkhe 'pi sati ārammaṇaṇ katvā pavattamānāsava-virahitaṭṭhena. *Taraṇatṭhenā* 'ti anosīditvā pilavaṇatṭhena atikkamaṇatṭhena vā. *Animittaṭṭhenā* 'ti saṅkhāranimitta-virahitaṭṭhena. *Appaṇihitaṭṭhenā* 'ti paṇidhivirahitaṭṭhena. *Suññataṭṭhenā* 'ti abhinivesa-virahitaṭṭhena. *Ekarasaṭṭhenā* 'ti ekakiccaṭṭhena. *Anativattanaṭṭhenā* 'ti aññamaññaṇ anatikkamaṇatṭhena. *Yuganandhatṭhenā* 'ti yugalaṭṭhena.

Uddhaccaṇ pajahato . . . avijjaṇ pajahato 'ti yogino tassa tassa paṭipakkhapaṇāvasena vuttaṇ. *Nirodho c'* ettha nibbāṇam eva.

Aññamaññaṇ nātivattanti 'ti samatho ce vipassanaṇ ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittaṇ kosajjāya saṇvatteyya. Vipassanā ce samathaṇativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittaṇ uddhaccāya saṇvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanaṇ anativattamāno kosajjapātaṇ³ na karoti, vipassanā samathaṇ anativattamānā uddhaccapātaṇ na karoti. Samatho samaṇ pavattamāno vipassanaṇ uddhaccapātato rakkhati, vipassanā samaṇ pavattamānās amathaṇ kosajjapātato rakkhati. Evam eva ubho aññamaññaṇ anativatta-

¹ SH, SM vavassa-.² SH -nato.³ SH v.l. -jjam āpātaṇ.

attano vipassanāvīthiṃ vissajjetvā vikkhepam āpanno vā obhāsam eva taṇhādittimaññanāhi maññamāno vā nisīdati. So panā-yaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattam eva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṃ, kassaci bahigabbham 'pi, kassaci sakalavīhāraṃ ... gāvutaṃ ... addhayojanaṃ ... yojanaṃ ... dviyojanaṃ ... pe ... kassaci paṭhavītalato yāva akanittābrahmalokā¹ ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātuṃ² obhāsento udapādi. Ayaṃ hi obhāso caturaṅgasamannāgate 'pi andhakāre taṃ taṃ ṭhānaṃ obhāsento uppajjati.

[101] *Obhāso dhammo 'ti obhāsaṃ āvajjati* 'ti ayaṃ obhāso magga-dhammo, phaladhammo 'ti vā, taṃ taṃ obhāsaṃ manasi karoti. *Tato vikkhepo uddhaccaṃ* 'ti tato obhāsato dhammo 'ti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo so Uddhaccaṃ nāmā 'ti attho. *Tena uddhaccena viggahitamānaso* 'ti tena evaṃ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena³ tammūlaka-kilesupattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthiṃ okkamitvā vikkhepaṃ vā tammūlaka-kilesesu vā ṭhitattā *aniccato dukkhato anattato* upaṭṭhānāni *yathābhūtaṃ na-ppajānāti*. *Tena vuccati Dhammuddhacca-viggahitamānaso* 'ti evaṃ Iti-saddo⁴ yojetabbo hoti. *So samayo* 'ti evaṃ assādavasesa upakkiliṭṭhacittassa 'pi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṃ pajānāti, "Vipassanā nāma saṅkhārārammaṇā, magga-phalāni nibbāṇārammaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārārammaṇāni, tasmā nāyam obhāso maggo, udayabbayānupassanā yeva nibbāṇassa lokiko maggo" 'ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā taṃ vikkepaṃ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya ṭhatvā sādhukaṃ saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Evaṃ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṃ apassanto pana "Maggaphalappatto 'mhi" 'ti adhimāniko hoti.

Yaṃ taṃ cittaṃ 'ti yaṃ taṃ vipassanācittaṃ. *Ajjhattaṃ yevā* 'ti aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatte yeva. *Nānaṃ uppajjati* 'ti tass' eva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tūlayantassa tirayantassa viśatṭha-indavajiram iva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūram ativisaḍaṃ vipassanāñāṇaṃ uppajjati. *Pīti uppajjati* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye khuddikā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pīti 'ti ayaṃ pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasārīraṃ pūrayamānā uppajjati. *Passaddhi uppajjati* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye kāyacittānaṃ n' eva daratho, na gāravatā,⁵ na ka-

¹ B -lokaṃ.² B -sahassa-.³ B karaṇa-.⁴ This does not suit the readings in the Text.⁵ B kharatā.

kkhalatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. Atha kho paṇ' assa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paṇuṇāni suvisadāni ujukāni yeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahita-kāyacitto tasmiṇ samaye amānusiṇ nāma ratiṇ anubhavati, yaṇ sandhāya vuttaṇ:

Suññāgāraṇ pavitṭhassa
Santacittassa bhikkhuno
Amānusi ratī hoti
Sammā dhammaṇ vipassato.

Yato yato sammasati
Khandhānaṇ udayabbayaṇ,
Labhati pītipāmojjaṇ
Amataṇ taṇ vijānatan 'ti.

(Vism. 636.)

Evam assa imaṇ amānusiṇ ratiṇ sādhamamānā¹ lahutādīhi saha vipassanāsampayuttā kāyacittappassaddhi uppajjati. *Sukhaṇ uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye sakalasariraṇ abhisandayamānaṇ vipassanāsampayuttaṇ sukhaṇ uppajjati. *Adhimokkha uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye cittacetasikānaṇ atisayapasādhābhūtā vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. *Paggaha uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye asithilam anaccāradhāṇ supaggaḥitaṇ vipassanāsampayuttaṇ viriyaṇ uppajjati. *Upaṭṭhānaṇ uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye supaṭṭhitā suppaṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarāja-sadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṇ yaṇ ṭhānaṇ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṇ taṇ ṭhānam assa okkanditvā² pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti. *Upekkhā* 'ti vipassanūpekkhā c' eva āvajjanūpekkhā ca. Tasmiṇ hi samaye sabbasaṅkhāresu majjhatabhūta vipassanūpekkhā 'pi balavati *uppa-jjati*, manodvāre āvajjanūpekkhā 'pi. Sā hi 'ssa taṇ taṇ ṭhānaṇ āvajjantassa viśatṭha-indavajiram iva pattapūṭe pakkhanta³-tattanārāco viya ca sūra tikhiṇa hutvā vahati; evaṇ hi Visuddhimagge vuttaṇ (Vism. 636). Vipassanūpekkhā 'ti c' ettha vipassanāsampayuttā tatramajjhattūpekkhā 'ti ācariyā vadanti.

Vipassanāñāne hi gayhamāne Ñānaṇ uppajjati 'ti vipassanāñānaassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavaṇṇanāyaṇ ca, "Saṅkharūpekkhā-vipassanūpekkhānam 'pi atthato ekībhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā" 'ti vuttaṇ (Vism. 161). Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhattūpekkhāya vuccamānāya pu-

¹ SH v.l., SM samayamānā.

² SH okkha-.

³ B, SH, SH v.l. -nda.

naruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavanṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu ñāṇaṇ, adhimokkho, paggaḥo, upaṭṭhānaṇ 'ti paññindriya-saddhindriya-viriyindriya-satindriyāni niddiṭṭhāni, samādhindriyaṇ pana aniddiṭṭhaṇ hoti; yuganandhavasenā-pi ca samādhindriyaṇ niddisittabbam eva hoti; tasmā samappavatto samādhī puna samādhāne byāpārappahāṇakaraṇena Upekkhā 'ti vutto 'ti veditabbaṇ.

Nikanti uppajjati 'ti evaṇ obhāsāḍipatimaṇḍitāya vipassanāya ālayaṇ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā Kilesa 'ti pariggahetum 'pi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse evaṇ etesu 'pi aññatarasmiṇ uppanne yogāvacaro, "Na ca vata me ito pubbe evarūpaṇ ñāṇaṇ uppannapubbaṇ, evarūpā pīti ... passaddhi ... sukhaṇ ... adhimokkho ... paggaḥo ... upaṭṭhānaṇ ... upekkhā ... nikanti uppannapubbā. Addhā maggappatto 'mhi! Phalappatto 'mhi!" 'ti amaggaṇ eva maggo 'ti, aphalam eva phalaṇ 'ti gaṇhāti. Tassa amaggaṇ maggo 'ti, aphalaṇ ca phalaṇ 'ti gaṇhato vipassanā vīthi-ukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṇ vissajjetvā nikantim eva assāḍento nisīdati.

Ettha ca obhāsāḍayo upakkilesavattutāya Upakkilesā 'ti vuttā, na akusalattī; Nikanti pana upakkilesa c' eva, upakkilesavattu ca. Vatthuvasen' eva c' ete dasa, gāhavasena pana samatiṇsa honti.

Kathaṇ?

"Mama obhāso uppanno" 'ti gaṇhato hi diṭṭhigāho hoti; "Ma-nāpo vata obhāso uppanno!" 'ti gaṇhato mānagāho; obhāsaṇ assādayato taṇhāgāho. Iti obhāse diṭṭhi-māna-taṇhāvasena tayo gāhā, tathā sesesu 'pī 'ti. Evaṇ gāhavasena samatiṇsa upakkilesā honti.

Dukkato manasi karoto ... anattato manasi karoto 'ti vāresu 'pi iminā 'va nayeṇa attho veditabbo. Ekeka-anupassanāvasena h' ettha ekekassa vipassanūpakkiḍesuppatti veditabbā, na ekass' eva.

[102] 10. Tīsu anupassanāsu evaṇ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā puna bhedavasena dassento *Rupaṇ aniccato manasi karoto* 'ti ādim āha. Tattha: *Jarāmarāṇaṇ aniccato upaṭṭhānaṇ* 'ti jarāmarāṇassa aniccato upaṭṭhānaṇ yasmā pubbe vuttānaṇ samatiṇsāya upakkilesānaṇ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsāḍisu vikampati, obhāsāḍisu ekekaṇ, "Etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā," 'ti samanupassati tasmā tam atthaṇ dassento

Obhāse c' eva ñāṇe cā

'ti ādigāthādvayam āha.

Tattha: *vikampatī* 'ti obhāsādike ārammaṇe nānākilesavasena vividhā kampatī vedhati. *Yehi cittaṇ pavedhatī* 'ti yehi passaddhisukhehi cittaṇ nānākilesavasena nānāpakāreṇa vedhati kampatī; tasmā *passaddhiyā sukhe c' eva* yogāvacaro vikampatī 'ti sambandho vedittabbo. *Upekkhāvajjanāya c' evā* 'ti upekkhā-saṅkhātāya āvajjanāya c' eva vikampatī; āvajjanūpekkhāya c' eva vikampatī 'ti attho. Vissuddhimagge (*Vism.* 637) pana "Upekkhāvajjanāyaṇ cā" 'ti vuttaṇ. *Upekkhāya cā* 'ti heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampatī, *nikantiyā* ca vikampatī 'ti attho.

Ettha ca dvinnaṇ upekkhānaṇ nidditṭhattā heṭṭhā "Upekkhā uppajjati" 'ti vuttaṭṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu ca ekekissā yeva āvajjanūpekkhāya sabbhāvato ekekā yeva anupassanā, "Aniccaṇ aniccaṇ Dukkhaṇ dukkhaṇ Anattā anattā," 'ti punappunaṇ bhāviyati 'ti vuttaṇ hoti. Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu, "Ayaṇ kho me obhāso uppanno, so kho panā-yaṇ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo 'ti," iti vā naṇ paññāya paricchinati upaparikkhati; athavā pan' assa evaṇ hoti: "Sace obhāso attā bhaveyya, attā 'ti gahetuṇ vaṭṭeyya; anattā 'va panā-yaṇ attā 'ti gahito; tasmā-yaṇ avasavattanattṭhena anattā 'ti passanto diṭṭhiṇ ugghāṭeti; sace obhāso nicco bhaveyya nicco 'ti gahetuṇ vaṭṭeyya, anicco 'va panā-yaṇ nicco 'ti gahito; tasmā-yaṇ hutvā abhāvattṭhena anicco 'ti passanto mānaṇ samugghāṭeti; sace obhāso sukho bhaveyya, sukho 'ti gahetuṇ vaṭṭeyya, dukkho 'va panā-yaṇ sukho 'ti gahito; tasmā-yaṇ uppādavayapaṭipīlanattṭhena¹ Dukkho" 'ti passanto nikantiṇ pariyādiyati. Yathā ca obhāse evaṇ sesesu 'pi; evaṇ upaparikkhitvā obhāsaṇ "N' etaṇ mama, n' eso 'ham asmi, na me 'so attā" 'ti samanupassati; ñānaṇ ... pe ... nikantiṇ "N' etaṇ ...² ... attā" 'ti samanupassati; evaṇ samanupassanto obhāsādīsu na kampatī, na vedhati; tasmā tam atthaṇ dassento *Imāni dasa ṭhānāni* 'ti gātham āha.

Tattha: Dasa ṭhānāni 'ti obhāsādīni. *Paññā yassa paricita* 'ti yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricita 'ti punappunaṇ phutṭhāni paribhāvitāni. *Dhammuddhaccakusalo hoti* 'ti so paññāya paricita-dasaṭhāno yogāvacaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvapaṭivedhanena cheko hoti. *Na ca sammohaṇ gacchati* 'ti dhammuddhaccakusalattā yeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena³ sammohaṇ ca na gacchati.

¹ B uppādavayehi pīla-.² All sources repeat.³ B -diṭṭhuppāda-.

Idāni pubbe vuttam eva vidhiṃ aparena pariyaṇena vibhāvetvā dassento Vikkhipati c' eva kilissati cā 'ti ādi gātham āha. Tattha: mandapañño yogāvacaro obhāsādisu vikkhepañ ca avasesakilesuppatiñ ca pāpuṇāti. Majjhimaapañño vikkhepam eva pāpuṇāti, nā-vasesakilesuppatiṃ. So adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṃ pāpunitvā 'pi taṃ adhimānaṃ pahāya vipassanaṃ ārabhati. Atitikkhapañño na ca vikkhepaṃ pāpuṇāti na cā-vasesakilesuppatiṃ. *Vikkhipati c' evā* 'ti tesu mandapañño dhammuddhacca-saṅkhātaṃ vikkhepañ c' eva pāpuṇāti.¹ *Kilissati cā* 'ti taṇhā-māna-ditṭhikilesehi kilesiyati, upatāpiyati,² vibādhiyati 'ti attho. *Cavati cittaabhāvanā* 'ti tassa mandapañṇassa vipassanā-cittaabhāvanā kilesesu yeva ṭhānato paṭipakkhāvihatattā cavati, paripatati 'ti attho.

[103] *Vikkhipati na³ kilissati* 'ti majjhimaapañño vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. *Bhāvanā parihāyati* 'ti tassa majjhimaapañṇassa adhimānikattā vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati, na-ppavattati 'ti attho. *Vikkhipati na kilissati* 'ti tikkhapañño 'pi vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. *Bhāvanā na parihāyati* 'ti tassa tikkhapañṇassa sante 'pi vikkhepe taṃ adhimānavikkhepaṃ pahāya vipassanārambhasabbhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattati 'ti attho. *Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissati* 'ti atitikkhapañṇassa cittaṃ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. *Na cavati cittaabhāvanā* 'ti tassa vipassanācittaabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭhāne tiṭṭhati 'ti attho.

Imehi catūhi ṭhānehi 'ti ādisu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehi hetubhūtehi karaṇabhūtehi vā obhāsādike dasa ṭhāne cittassa saṅkhepena vikkhepena ca *viggahitaṃ* mānaṃ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaro mandapañṇādinaṃ tiṇṇaṃ yogāvacaraṇaṃ mānaṃ evaṃ ca evaṃ ca hoti 'ti nānappakārato *jānāti* 'ti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. *Saṅkhepo* 'ti citta-vikkhepassa c' eva kilesānaṃ ca uppattivasena cittassa līnabhāvo veditabbo. *Vikkhepo* 'ti

“Vikkhipati, na kilissati”

'ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittassa uddhatabhāvo veditabbo 'ti.

Yuganandhakathā-vañṇanā Niṭṭhitā.

¹ SH, SM pāpuṇiyati.
na not in Text.

² SM upatāpiya; SH omits.

[SACCAKATHĀ-VANNAṆĀ]

[104] 1. Idāni yuganandhagūṇassa ariyamaggassa vasena saccaṭṭhaṇṇaṇ saccapaṭivedhaviśesaṇ saccalakkaṇāni vidhānaṇ ca dassentena kaṭṭhitāya suttantaṇpubbaṇṇamāya Saccakathāya apubbathāṇuvannaṇā. Tattha suttante tāva *tathānī* 'ti yathāsabhāvavasena tacchāni; yathāsabhāvabhūtaṇ' eva hi dhammajātāni saccaṭṭhena saccāni. Saccaṭṭho Paṭhamāṇāna-niddesavannaṇāyaṇ vutto. *Avitathānī* 'ti vuttasabhāve vipariyāyavirahitāni; na hi saccāni asaccāni nāma honti. *Anaññathānī* 'ti aññasabhāvavirahitāni; na asaccāni saccāni nāma honti. *Idaṇ dukkhaṇ 'ti bhikkhave tatham etaṇ* 'ti: bhikkhave! Idaṇ dukkhaṇ 'ti yaṇ vuccati etaṇ yathāsabhāvavattā tathaṇ; dukkhaṇ eva hi dukkhaṇ. Vuttasabhāve vipariyāyābhāvato avitathāṇ; na hi dukkhaṇ adukkhaṇ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā anaññathāṇ; na hi dukkhaṇ samudayādisabhāvaṇ hoti. Samudayādisu 'pi es' eva nayo.

2. *Tathatṭhena* 'ti yathāsabhāvavattṭhena. *Piṇatṭhā*-dayo Nāṇakathāyaṇ (*Text I*, p. 118) vuttatṭhā yeva.

[105] 3. *Ekaṇapaṭivedhānī* 'ti ekena maggañāṇena paṭivedho, ekato vā paṭivedho, etesaṇ 'ti ekaṇapaṭivedhāni. *Anattatṭhena* 'ti catunnaṇ saccānaṇ attavirahitattā anattatṭhena; vuttaṇ h' etaṇ Visuddhimagge: "Paramatṭhato hi sabbān' eva saccāni vedaka-kārakanibbuta-gamakābhāvato suññāni 'ti veditabbāni. Ten' etaṇ vuccati:

"Dukkhaṇ eva hi, na koci dukkhito,
Kārako na, kiriyā ca vijjati.
Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
Maggam atthi, gamako na vijjati 'ti.

Dhuva-sukha-sukha-ttasuññaṇ
Purimadvayam attasuññaṇ amatapadaṇ,
Dhuva-sukha-attavirahito
Maggo iti suññatā tesū 'ti." (*Vism.* 512-3.)

Athavā: *Saccaṭṭhena* 'ti aṇṇavādaṇkatṭhena. *Paṭivedhatṭhena* 'ti maggakkhaṇe paṭivijjhitabbatṭhena. *Ekasaṇṇahitānī* 'ti tathatṭhādinā ekeken' eva atthena saṇṇahitāni, ekagaṇaṇaṇ gatāni 'ti attho. *Yaṇ ekasaṇṇahitāṇ taṇ ekattaṇ* 'ti yasmā ekena saṇṇahitaṇ tasmā ekattaṇ 'ti attho. Saccānaṇ bahutte 'pi ekattam apekkhitvā ekavacanaṇ kataṇ. *Ekattaṇ ekena nāṇena paṭivijjhati* 'ti pubbabhāge catunnaṇ saccānaṇ nāṇattekattaṇ svāvatṭhitaṇ vavatṭhapetvā ṭhito

maggakkhaṇe ekena maggañāṇena tathatṭhādikaṇ¹ ekattaṇ paṭivijjhati.

Kathaṇ ?

Nirodhasaccassa tathatṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānam 'pi tathatṭhādikaṇ ekattaṇ paṭividdham eva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṇ khandhānaṇ nānattekattaṇ svāvattthitaṇ vavattthāpetvā tṭhitaṇ maggavutṭhānakāle aniccato vā, dukkhato vā, anattato vā vutṭhahantassa ekasmim 'pi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhā 'pi aniccādito diṭṭhā 'va honti, evam idam 'pi datṭhabbaṇ.

Dukkhasa dukkhatṭho tathatṭho 'ti dukkhasaccassa pīlanaṭṭhādiko catubbidho attho sabhāvatṭhena tathatṭho. Sesasaccesu 'pi es' eva nayo. So yeva catubbidho attho attābhāvato *anattatṭho*, vuttasabbhāvena² avisaṇvādakato *saccatṭho*, [106] maggakkhaṇe paṭivijjhita-bbato paṭivedhatṭho 'ti vutto 'ti veditabbaṇ.

4. Yaṇ aniccan 'ti ādi sāmāññalakkaṇapubbaṇ katvā dassitaṇ. Tattha: *Yaṇ aniccaṇ taṇ dukkhaṇ*, yaṇ dukkhaṇ taṇ aniccan 'ti dukkha-samudaya-maggā gahitā, tāni hi tīpi saccāni aniccāni c' eva aniccattā dukkhāni ca. *Yaṇ aniccaṇ ca dukkhaṇ ca taṇ anattā* 'ti tāni yeva tīpi gahitāni. *Yaṇ aniccaṇ ca dukkhaṇ ca anattā cā* 'ti tehi tihi saha nirodhasaccaṇ ca saṅgahitaṇ. Cattāri 'pi hi anattāni yeva. *Taṇ tathan* 'ti taṇ saccacatukkaṇ sabhāvabhūtaṇ. *Taṇ saccan* 'ti tad eva saccacatukkaṇ yathāsabhāve avisaṇvādakaṇ.

Navah' ākārehi 'ti ādisu, “Sabbaṇ bhikkhave abhiññeyyan” 'ti vacanato *abhiññatṭhena* dukkhasa pariññatṭhe, samudayassa pahānatṭhe, maggassa bhāvanatṭhe, nirodhasa sacchikiriyatṭhe āveṇike 'pi, idha catūsu 'pi saccesu nītapariññāsabbhāvato³ *pariññatṭhena* catusaccadassanena, pahānasabbhāvato *pahānatṭhena*, catusaccabbhāvanāsabbhāvato *bhāvanatṭhena*, catunnaṇ saccānaṇ sacchikiriyāsabbhāvato *sacchikiriyatṭhenā* 'ti niddiṭṭhan 'ti veditabbaṇ.

5. *Navah' ākārehi tathatṭhenā* 'ti ādisu paṭhamaṇ vuttanayen' eva yojanā kātabbā.

[107] 6. Dvādasahi ākārehi 'ti ādisu tathatṭhādayo Nāṇakathāyaṇ vuttatṭhā. Etesaṇ niddese 'pi vuttanayen' eva yojanā veditabbā. (Vol. I, p. 102.)

[108] *Saccānaṇ kati lakkaṇānī* 'ti ādisu upari vattabbāni cha lakkaṇāni saṅkhatāsāṅkhatavasena dvidhā bhinditvā *dve lakkaṇānī*

¹ SH, SM -ditattaṇ.

² SH, SM -ve.

³ B suññatāpariññā-.

'ti āha. Tattha saṅkhatalakḥhaṇaṇ ca asaṅkhatalakḥhaṇaṇ cā 'ti: "Tīṇi 'māni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakḥhaṇāni—uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṇ paññāyati; tīṇi 'māni bhikkhave asaṅkhatassa asaṅkhatalakḥhaṇāni—na uppādo paññāyati, na vayo ... na ṭhitassa ... paññāyati" 'ti evaṇ vuttaṇ saṅkhatassa Saṅkhatam iti lakḥhaṇaṇ ca, asaṅkhatassa Asaṅkhatam iti lakḥhaṇaṇ ca. "Saṅkhatāṇ pana na lakḥhaṇaṇ,^b lakḥhaṇaṇ na saṅkhatāṇ, na ca saṅkhatāṇ vinā lakḥhaṇaṇ paññāpetuṇ sakkā, nā-pi lakḥhaṇaṇ vinā saṅkhatāṇ. Lakḥhaṇena pana saṅkhatāṇ pākaṭaṇ hoti.

Puna tad eva lakḥhaṇadvayaṇ vitthārato dassento *Cha lakḥhaṇānī* 'ti ādim¹ āha. *Saṅkhatānaṇ saccānaṇ* 'ti dukkha-samudaya-magga-saccānaṇ; tāni hi paccayehi saṅgama katattā saṅkhatāni. *Uppādo* 'ti jāti. *Paññāyati* 'ti jāniyati. *Vayo* 'ti bhaṅgo. *Ṭhitānaṇ aññathattaṇ* 'ti ṭhitippattānaṇ aññathābhāvo jarā. Tīnaṇ saṅkhatasaccānaṇ nipphannattā *uppāda-vaya-ññathattaṇ* vuttaṇ. Tesaṇ yeva pana uppādassa, jarāya, bhaṅgassa ca anipphannattā uppāda-vaya-ññathattaṇ na vattaḥhaṇ. Saṅkhatanissittattā uppāda-vaya-ññathattaṇ na paññāyati 'ti na vattaḥhaṇ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatānaṇ 'ti vattaḥhaṇ. "Dukkha-samudayānaṇ uppāda-jarā-bhaṅgā saccapariyāpannā, maggasaccassa uppāda-jarā-bhaṅgā na saccapariyāpannā" 'ti vadanti.

Tattha: "Saṅkhatānaṇ uppādakkhaṇe saṅkhatā 'pi, uppādalakḥhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati; uppāde vītvatte saṅkhatā 'pi, jarālakḥhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati; bhaṅgakkhaṇe² saṅkhatā 'pi, jarā 'pi, bhaṅgalakḥhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati" 'ti Khandhakavagga-ṭṭhakathāyaṇ vuttaṇ.

Asaṅkhatassa saccassā 'ti nirodhasaccassa; taṇ hi paccayehi samāgamma akatattā sayam eva nipphannaṇ 'ti asaṅkhatāṇ. *Ṭhitassā* 'ti niccattā ṭhitassa, na ṭhānappattattā. Puna tad eva lakḥhaṇadvayaṇ vitthārato dassento *dvādasā lakḥhaṇānī* 'ti āha.

8. *Catunnaṇ saccānaṇ kati kusalā?* 'ti ādisu [109] *abyākataṇ* 'ti vipākābyākataṇ, kiriyābyākataṇ, rūpābyākataṇ, nibbānābyākataṇ 'ti catūsu abyākatesu nibbānābyākataṇ; cattāri 'pi hi kusalākusalalakḥhaṇena na byākatattā Abyākatāni. *Siyā kusalan* 'ti kāmāvacara-

^{a to b} B Asaṅkhatāṇ pana lakḥhaṇaṇ na saṅkhatāṇ.

¹ Not in SH, SM.

² SH v.l. -kkhaṇaṇ.

rūpāvacara-arūpāvacarakusalānaṃ vasena kusalam 'pi bhāveyya. *Siya akusalan* 'ti taṇhaṃ¹ ṭhapetvā sesākusalavasena.² *Siya abyākatan* 'ti kāmāvacara-rūpāvacara-arūpāvacara-vipāka-kiriyaṇaṃ rūpānaṃ ca vasena. *Siya tīhi saccāni* 'ti ādisu: *saṅgahitāni* 'ti gaṇitāni.³ *Vatthuvasenā* 'ti akusala-kusalā-byākata-dukkha-samudaya-nirodha-magga-saṅkhātavattthuvasenā.

Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalan 'ti ṭhapetvā taṇhaṃ avasesaṃ akusalaṃ. *Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitāni* 'ti imāni dve dukkha-samudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni. Akusalasaccaṃ nāma hoti 'ti attho. *Ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitāni* 'ti ekaṃ akusalasaccaṃ dvīhi dukkha-samudayasaccehi saṅgahitaṃ. *Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalan* 'ti tebhūmaṃ kusalaṃ. Imāni dve dukkha-maggasaccāni kusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni. Kusalasaccaṃ nāma hoti 'ti.⁴ Ekaṃ⁵ kusalasaccaṃ dvīhi dukkha-maggasaccehi saṅgahitaṃ. *Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākatan* 'ti tebhūmaka-vipāka-kiriyaṃ, rūpaṃ ca. Imāni dve dukkha-nirodhasaccāni abyākataṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni. Ekaṃ abyākatasaccaṃ dvīhi dukkha-nirodhasaccehi saṅgahitaṃ. *Tīhi saccāni ekasaccena saṅgahitāni* 'ti samudaya-magga-nirodhasaccāni ekena akusala-kusala-abyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. *Ekaṃ saccāni tīhi saccehi saṅgahitāni* 'ti ekaṃ dukkhasaccaṃ viṣuṇ akusala-kusala-abyākatabhūtehi samudaya-magga-nirodhasaccehi saṅgahitaṃ. (Keci pana dukkha-samudayasaccāni akusalaṭṭhena samudayasaccena saṅgahitāni; dukkha-maggasaccāni kusalaṭṭhena maggasaccena saṅgahitāni, na dassanaṭṭhena; dukkha-nirodhasaccāni abyākataṭṭhena nirodhasaccena saṅgahitāni, na asaṅkhataṭṭhenā⁶ 'ti vaṇṇayanti.)

9. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccapaṭivedhaṃ niddisītukāmo "Pubbe me bhikkhave" 'ti ādikaṃ suttantaṃ āharitvā dassesi. Tattha: *Pubbe me bhikkhave sambodhā* 'ti bhikkhave! Mama sambodhito sabbaññutañāṇato pubbe. *Anabhisambuddhassā* 'ti sabbadhamme appaṭividdhasa. *Bodhisattass' eva sato* 'ti bodhisattabhūtas' eva. *Etad ahoṣi* 'ti bodhipallāṅke nisinnassa etaṃ parivattakitaṃ ahoṣi. *Assādo* 'ti assādiyaṃ 'ti assādo. *Ādīnava* 'ti doso. *Nissaraṇaṃ* 'ti apagamaṇaṃ. *Sukhaṃ* 'ti sukhayaṃ 'ti sukhaṃ; yass' uppajjati taṃ sukhaṃ karoti 'ti attho. *Somanassaṃ* 'ti pītisoma-nassayogato sobhanaṃ mano assā 'ti sumano. Sumanassa bhāvo

¹ Taṇhaṃ only in SM.

³ B gaṇhitāni.

⁵ B Evaṃ.

² SH v.l. avasesaṃ akusalaṃ.

⁴ 'ti only in B.

⁶ SM, SH v.l. saṅkha-.

somanassaṇ. Sukham eva pītiyogato visesitaṇ. *Aniccan* 'ti addhuvan. *Dukkhan* 'ti dukkhavattthuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkhaṇ. *Vipariṇāmadhamman* 'ti avasī hutvā jarābhāṅgavasena parivattanapakatikan. Etena anattabhāvo vutto hoti. *Chandarāgavinayo* 'ti chanda-saṅkhātassa rāgassa saṇvaraṇaṇ, na vaṇṇarāgassa. *Chandarāgappahānaṇ* 'ti tass' eva chandarāgassa pajahanaṇ.

10. Yāva kivaṇ cā 'ti ādisu yāva imesaṇ pañcannaṇ upādānakkanndhānaṇ ... pe ... [110] *yathābhūtaṇ nābhāṇāsīṇ* na adhikena ṇāṇena paṭivijjhiṇ, tāva *anuttaraṇ sammāsambodhiṇ*, anuttaraṇ sabbaññubhāvaṇ, *abhisambuddho* abhisametāvi arahan 'ti n' evā-haṇ *paccaññāsīṇ*, n' eva paṭiññaṇ akāsin 'ti sambandhato attho. *Kivaṇ cā* 'ti nipātamattaṇ. *Yato* 'ti yasmā yadā vā. *Athā* 'ti anantaraṇ. *Ñāṇaṇ ca pana me dassanaṇ udapādī* 'ti dassanakiccakaraṇena dassana-saṅkhātāṇ paccavekkhaṇāññaṇ ca me uppajji. *Akuppā* 'ti kopetuṇ cāletuṇ asakkuṇeyyā. *Vimutti* 'ti arahattaphalavimutti. Etāya eva phalapaccavekkhaṇāya magganibbāṇapaccavekkhaṇā 'pi vuttā 'va hoti. *Ayam antīmā jāti* 'ti ayaṇ pacchimā khandhappavatti. *N' atthi dāni punabbhavo* 'ti idāni puna uppatti n' atthi. Etena paṇṇa-kilesapaccavekkhaṇā vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesa-paccavekkhaṇā na hoti.

11. Saccapaṭivedhañña-jojanākkame ca: *ayaṇ rūpassa assādo* 'ti *pahāṇapaṭivedho* 'ti pubbabhāge¹ ayaṇ taṇhāsampayutto rūpassa assādo 'ti ñatvā maggakkhaṇe samudayappahāṇa-saṅkhāto samudayasaccapaṭivedho. *Samudayasaccan* 'ti samudayasaccapaṭivedhaññaṇ; ariyasaccārammaṇaṇaṇam 'pi hi “Ye keci kusalā dhammā sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅghaṇ gacchantī” 'ti ādisu viya Saccan 'ti vuccanti. *Ayaṇ rūpassa ādīnavo* 'ti *pariññāpaṭivedho* 'ti pubbabhāge ayaṇ rūpassa ādīnavo 'ti ñatvā maggakkhaṇe dukkha-pariññā-saṅkhāto dukkhasaccapaṭivedho. *Dukkhasaccan* 'ti dukkhasaccapaṭivedhaññaṇ. *Idaṇ rūpassa nissaraṇaṇ* 'ti *sacchikiriyaṇ* 'ti pubbabhāge idaṇ rūpassa nissaraṇaṇ 'ti ñatvā maggakkhaṇe nirodhasacchikiriya-saṅkhāto nirodhasaccapaṭivedho. *Nirodhasaccan* 'ti nirodhasaccārammaṇaṇ nirodhasaccapaṭivedhaññaṇ. *Yā imesu tīsu thānesu* 'ti imesu yathāvuttesu tīsu samudaya-dukkha-nirodhesu. Paṭivedhavasena pavattā yā *dīṭṭhi*, yo *saṅkappo* 'ti yojanā. *Bhāvanāpaṭivedho* 'ti ayaṇ maggabhāvanā-saṅkhāto maggasaccapaṭivedho. *Maggasaccan* 'ti maggasaccapaṭivedhaññaṇ.

¹ Not in B.

12. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccapaṭivedhañ ca dassento *Saccan 'ti katīh' ākārehi saccan ?* 'ti ādim āha. Tattha yasmā sabbe 'pi sabbaññū bodhisattā bodhipallañke nisinnā jarāmarañādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṇ samudayasaccaṇ "*Kin nu kho ?*" 'ti esanti; tathā esantā ca "*Jarāmarañādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṇ samudayasaccaṇ paccayo*" 'ti vavatthapento parigaṇhanti; tasmā sā ca esanā, so ca pariggaho, saccānaṇ esanattā pariggahattā ca *Saccan 'ti katvā [111-112] esanattthena pariggahattthenā* 'ti vuttaṇ. Ayañ ca vidhi paccekabuddhānam 'pi paccayapariggahe labbhati yeva. Sāvakanānam pana anussavavasena paccayapariggāho labbhati. *Paṭivedhattthenā* 'ti pubbabhāge tathā esitānaṇ pariggahitānañ ca maggakkhaṇe ekapaṭivedhattthena.

Kinnidānan 'ti ādisu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṇ hi yasmā phalaṇ nideti, "*Handa ! naṇ gaṇhathā*" 'ti appeti viya, tasmā Nidānan 'ti vuccati. Yasmā phalaṇ tato samudeti jāyati pabhavati, tasmā Samudayo, Jāti, Pabhavo 'ti vuccati. Ayam pan' ettha attho: Kiṇ nidānaṇ etassā 'ti *Kinnidānaṇ*. Ko samudayo etassā 'ti *kiṇsamudayaṇ*. Kā jāti etassā 'ti *kiṇjātikaṇ*. Ko pabhavo etassā 'ti *kiṇpabhavaṇ*. Yasmā pana tassa jāti yathāvuttena atthena nidānañ c' eva samudayo ca pabhavo ca, tasmā Jāti, Nidānan 'ti ādim āha. *Jarāmarānaṇ* 'ti dukkhasaccaṇ. *Jarāmarānasamudayaṇ* 'ti tassa paccayaṇ samudayasaccaṇ. *Jarāmarānanīrodhan* 'ti nirodhasaccaṇ. *Jarāmarānanīrodhagāmīnī-paṭipadan* 'ti maggasaccaṇ.

Iminā 'va nayena sabbapadesu attho veditabbo 'ti.

[113] 13. *Nirodhapaṇānaṇā* 'ti ārammanakaraṇena nirodhassa pajānanā. *Jāti siyā dukkhasaccaṇ siyā samudayasaccaṇ* 'ti bhavapaccayā paññāyanaṭṭhena dukkhasaccaṇ jarāmarānaṇassa paccayaṭṭhena samudayasaccaṇ. Esa nayo sesesu 'pi. [114] *Avijjā siyā dukkhasaccaṇ* 'ti pana āsavasamudayā avijjāsamudayo samudayaṭṭhenā¹ 'ti.

Saccakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[BOJJHAṄGAKATHĀ-VANṆANĀ]

[115] Idāni saccapaṭivedhasiddhaṇ bojjhaṅgavisesaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Bojjhaṅgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva *bojjhaṅgā* 'ti bodhiyā, bodhissa vā,

¹ B avijjāsamu-.

aṅgā 'ti Bojjhaṅgāni 'ti vuttaṇ hoti. Yāya hi ayaṇ dhammasāmaggiyāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana - kāmasukha - ttakilamathānuyoga - ucchedasassatābhinivesādīnaṇ anekesaṇ upaddavānaṇ paṭipakkhabhūṭāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī 'ti katvā Bodhī 'ti vuccati; bujjhati kilesa-santānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati; nibbāṇam eva vā sacchikarotī 'ti vuttaṇ hoti; (yath' āha: "Satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisambuddho" 'ti) tasmā dhammasāmaggi-sāṅkhātāya bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā; Jhanaṅga-Maggaṅgādayo viya. Yo 'p' esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī 'ti katvā ariyasāvako Bodhī 'ti vuccati, tassa bodhissa aṅgā 'ti 'pi Bojjhaṅgā; Senaṅga-Rathaṅgādayo viya. Ten' āhu Atṭhakathācariyā: "Bujjhanakassa puggalassa aṅgāni Bojjhaṅgā" 'ti. *Satisambojjhaṅga*-dīnaṇ attho Abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgatthaniddese: *Bodhāya saṇvattatī* 'ti bujjhanatthāya saṇvattati.

Kassa bujjhanatthāya ?

Maggaphalehi nibbāṇassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjhanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjhanatthāya, phalena pabuddhabhāvatthāyā 'ti 'pi vuttaṇ hoti. Balavavipassanāya 'pi bojjhaṅgā bodhāya saṇvattanti. Tasmā ayaṇ vipassanā-maggaphala-bojjhaṅgānaṇ sādharmaṇattho. Tisu 'pi hi ṭhānesu te te bodhāya nibbāṇapaṭivedhāya saṇvattanti. Etena bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hoti. *Bujjhantī 'ti bojjhaṅgā* 'ti ādihi pañcahi catukkehi vuttānaṇ bojjhaṅgānaṇ uppattiṭṭhānaṇ Abhiññeyyaniddese vuttaṇ. Api ca, Bujjhantī 'ti bojjhaṅgānaṇ sakicccakaraṇe samattha-bhāvadassanatthaṇ kattuniddeso; *Bujjhanatṭhenā* 'ti sakicccakaraṇa-samatthatte 'pi sati kattuno abhāvadassanatthaṇ bhāvaniddeso; *bodhentī* 'ti bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṇ yogīnaṇ payojakattā bojjhaṅgānaṇ hetu-kattuniddeso. *Bodhanatṭhenā* 'ti paṭhamaṇ vuttanāyena eva payojaka-hetu-kattuno bhāvaniddeso. Etehi 'pi bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hoti.

Bodhipakkhiyatṭhenā 'ti: Bujjhanatṭhena Bodho 'ti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayam etesaṇ yogino upakāraṇatthaniddeso. Etehi bodhissa aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hoti. Buddhilabhanatṭhenā 'ti ādike chakke *buddhilabhanatṭhenā* 'ti yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanatṭhena. *Ropanatṭhenā* 'ti sattānaṇ paṭiṭṭhāpana-

tt̥hena. *Pāpuṇanatt̥henā*¹ 'ti patit̥thāpitāya nit̥thāpanatt̥hena. Ime vipassanābojjhaṅgā, Pati, Abhi, Saṇ it̥i t̥ihi upasaggehi visesitā Magga-phalabojjhaṅgā 'ti vadanti. Sabbesam 'pi dhammavohārena niddit̥thānaṇ bojjhaṅgānaṇ Bodhiya aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hot̥i 'ti veditabbaṇ.

2. Mūlat̥thenā 'ti ādike mūlamūlake dasake *mūlat̥thenā* 'ti vipassanādisu purimā purimā bojjhaṅgā pacchimānaṇ pacchimānaṇ bojjhaṅgānaṇ ca saha-jātadhammānaṇ ca aññamaññaṇ ca mūlat̥thena. *Mūlacariyatt̥henā* 'ti mūlaṇ hutvā cariyā, pavatti Mūlacariyā. Tena mūlacariyatt̥hena. Mūlaṇ hutvā pavattanatt̥henā 'ti attho. *Mūlapariggahatt̥henā* 'ti te eva bojjhaṅgā ādito ppabhuti uppādanatt̥hāya parigayhamānattā pariggahā. Mūlāni yeva pariāggahā Mūlapariggahā. Tena mūlapariggahatt̥hena. Te eva aññamaññaṇ parivārasena parivārat̥thena. [116] Bhāvanāpāripūrivāsena *paripūranatt̥hena*. Nit̥thaṇ pāpuṇanavasena *paripākatt̥hena*. Te eva mūlāni ca chabbidhā pabhedabhinnattā² paṭisambhidā cā 'ti mūlapaṭisambhidā. Tena *mūlapaṭisambhidatt̥hena*. *Mūlapaṭisambhidā-pāpanatt̥henā* 'ti bojjhaṅgabhāvanānuyuttassa yogino tammūlapaṭisambhidāṇ pāpanatt̥hena. Tass' eva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya *vasībhāvatt̥hena*. Sesesu 'pi idisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgā 'ti bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hot̥i 'ti veditabbaṇ. *Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānam* 'pī 'ti idisesu 'pi nit̥thāvācanesu phalabojjhaṅgā³ 'ti veditabbaṇ. (Vasībhāvappattānaṇ 'ti 'pi pāṭho.)

Mūlamūlakadasakaṇ Nit̥thitaṇ.

Sesesu 'pi hetumūlakādisu navasu dasakesu iminā 'va nayena sād̥hāraṇavācanānaṇ attho veditabbo. Asād̥hāraṇesu pana yathā-vuttā eva bojjhaṅgā yathāvuttānaṇ dhammānaṇ janakattā *hetū* nāma honti; upatthambhakattā *Paccayā* nāma. Te eva tadaṅgasamuccheda-paṭippassaddhi-visuddhibhūtattā *Visuddhi* nāma; vajjavirahitattā *Anavajjā* nāma; "Sabbe 'pi kusalā dhammā nekkhamman" 'ti vacanato *Nekkhammaṇ* nāma; [117] Kilesehi vimuttattā tadaṅgavimutti-ādivāsena⁴ *vimutti* nāma; maggaphalabojjhaṅgā viśāyabhūtehi āsavehi virahitattā *anāsavā*. Tividhā 'pi bojjhaṅgā kilesehi suññattā tadaṅgavivekādivāsena *vivekā*. Vipassanāmaggabojjhaṅgā pariccāga-vossaggattā pakkhandaṇa-vossaggattā ca *vossaggā*. Phalabojjhaṅgā⁵ pakkhandaṇa-vossaggattā *vossaggā*.

¹ B pāpanatt̥henā.

² B chabbidhappabhedena bhinnattā.

³ B, SM, SH v.l. bala-.

⁴ SH, SM om̐t̥.

⁵ B Bala-.

3. Mūlaṭṭhaṇ bujjhantī 'ti ādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā. Nava dasakā vuttanayen' eva veditabbā. Vasibhāvappattānan 'ti padaṇ pana vattamānavacanābhāvena na yojitaṇ.¹

[118-125] 4-12. *Pariggahatṭhā*-dayo Abhiññeyyaniddese vuttatthā (Vol. I, p. 94).

13. Puna thero attanā desitaṇ suttantaṇ uddisitvā tassa niddesa-vasena bojjhaṅgavidhiṇ dassetukāmo *ekaṇ samayan* 'ti ādikaṇ nidānaṇ vatvā suttantaṇ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva c' ettha "Evaṇ me sutan" 'ti na vuttaṇ. *Āyasmā Sāriputto* 'ti pan' ettha desakabyattibhāvatthaṇ attānaṇ paraṇ viya katvā vuttaṇ. Īdisaṇ hi vacanaṇ loke ganthesu bahu yujjanti. *Pubbaṇhasamayan* 'ti sakalaṇ pubbaṇhasamayaṇ; accantasanyaogathe upayogavacanaṇ. Sesadvaye 'pi es' eva nayo. [126] *Satisambojjhaṅgo iti ce me āvuso hoti* 'ti satisambojjhaṅgo 'ti evaṇ ca mayhaṇ hoti. *Appamāṇo 'ti me hoti* 'ti appamāṇo 'ti evaṇ me hoti. *Susamāradḍho 'ti me hoti* 'ti sutṭhu paripuppo 'ti evaṇ me hoti. *Tiṭṭhantaṇ* 'ti nibbāṇārammaṇe pavattivaseṇa tiṭṭhantaṇ. *Cavatī* 'ti nibbāṇārammaṇato apagacchatī. Sesambojjhaṅgesu 'pi es' eva nayo.

Rājamahāmattassā 'ti rañño mahā-amaccassa, mahatiyā vā bhoga-mattāya bhogappamāṇena samannāgatassa. *Nānārattānan* 'ti nānāraṅgarattānaṇ; pūraṇatthe sāmivacanaṇ. *Nānārattēhi* 'ti attho. *Dussakaraṇḍako* 'ti dussapelā. *Dussayugaṇ* 'ti vatthayugalaṇ. *Pārupitun* 'ti acchādetuṇ. Imasmiṇ suttante therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṇ sīsaṇ katvā phalasamāpattiṇ samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dhamma-vicayādisu aññataṇ, tadā sesā 'pi tadanvayā honti 'ti evaṇ phalasa-māpattiyā attano ciṇṇavasibhāvaṇ dassento thero imaṇ suttantaṇ kathesi 'ti.

14. *Kathaṇ satisambojjhaṅgo iti ce hoti* 'ti: Bojjhaṅgo 'ti satisambojjhaṅgaṇ sīsaṇ katvā phalasamāpattiṇ samāpajjantassa aññesu bojjhaṅgesu vijjamānesu evaṇ ayaṇ satisambojjhaṅgo hoti 'ti ce pavattassa kathaṇ so satisambojjhaṅgo hoti? 'ti attho. *Yāvatā nirodhūpaṭṭhātī* 'ti yattakena kālena nirodho upaṭṭhātī; yattake kāle ārammaṇato nibbāṇaṇ upaṭṭhātī 'ti attho. *Yāvatā accī* 'ti yattakena parimāṇena jālā.

[127] *Kathaṇ appamāṇo iti ce hoti 'ti bojjhaṅgo?* 'ti na appamāṇe 'pi satisambojjhaṅge vijjamāṇe evaṇ ayaṇ appamāṇo hoti 'ti iti ce

¹ B -vacanabhāvena yojitaṇ.

pavattassa so appamāṇo satisambojjhaṅgo kathaṃ hoti? 'ti attho. *Pamāṇabandhā* 'ti kilesā ca pariyutthānā ca ponobhavika-saṅkhārā ca pamāṇabandhā nāma honti. "Rāgo pamāṇakaraṇo, doso ... moho pamāṇakaraṇo 'ti vacanato rāgādayo yassa uppajjanti ayaṃ ettako 'ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṃ nāma, tasmiṃ pamāṇe bandhā paṭibandhā āyattā 'ti kilesādayo pamāṇabandhā nāma honti. *Kilesā* 'ti anusayabhūtā. *Pariyutthānā* 'ti samudācārappatta-kilesā. *Sa-ṅkhārā ponobhavikā* 'ti punappunaṃ bhavakaraṇaṃ punabbhavo. Punabbhavo sīlam etesan 'ti ponabbhavikā. Ponabbhavikā eva ponobhavikā; kusalākusalakamma-saṅkhātā saṅkhārā. *Appamāṇo* 'ti vuttappakāraṇassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalānam 'pi appamāṇattā tato visesadassanatthaṃ¹ *acalatthēna asaṅkhatatthēnā* 'ti vuttaṃ. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhatato, yo hi acalo asaṅkhatato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

*Kathaṃ susamāraddho iti ce*² *hoti 'ti bojjhaṅgo?* 'ti anantaraṃ vuttanayena yojetabbaṃ. *Visamā* 'ti sayaṃ ca visamattā visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. *Samadhammo* 'ti santatthēna paṇitattthēna samo dhammo; pamāṇābhāvato santo. "Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggamaṃ akkhāyati" (A. 2, 34) 'ti vacanato sabbadhammuttamattthēna paṇīto. Tasmiṃ samadhammesu³ vutte susame āraddho *susamāraddho*.

15. *Āvajjitattā* 'ti phalasaṃpattiyaṃ pavattakālaṃ⁴ sandhāya vuttaṃ. Anuppādādi-saṅkhātē nibbāṇe manodvārāvajjanassa uppānattā 'ti vuttaṃ hoti. *Titthati* 'ti pavattati. *Uppādā*-dīni hetthā vuttatthāni.

[128-9] 16-17. Avasesa⁵-bojjhaṅgamūlakesu 'pi vāresu es' eva nayo.

Bojjhaṅgakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[METTĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[130] 1. Idāni Bojjhaṅgakathā-nantaraṃ kathitāya Bojjhaṅgakathā-matiyā⁶ suttanta-pubbaṅgamāya Mettākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Āsevitāyā* 'ti vaḍḍhitāya, ādarena sevitāya.

¹ SH visesanatthaṃ; SM visesenatthaṃ.

² B ce me; Text me, v.l. ce.

³ B samadhammo 'ti.

⁴ B, SM pavatti-.

⁵ SH, SM Sesa.

⁶ B gatiyā.

Bhāvitāyā 'ti vadḍhitāya. *Bahutṭakatāyā* 'ti punappunaṇ katāya. *Yānīkatāyā* 'ti yuttayānasadisāya katāya. *Vatthukatāyā* 'ti patiṭṭhānatṭhena¹ vatthu viya katāya. *Anutṭhitāyā* 'ti paccupatṭhitāya. *Paricīṭāyā* 'ti samantato citāya upacitāya. *Susamāraddhāyā* 'ti suṭṭhu samāraddhāya sukatāya. *Ānisaṇsā* 'ti guṇā. *Pāṭikaṅkhā* 'ti paṭikaṅkhitabbā icchitabbā. *Sukhaṇ supatī* 'ti yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṇ supanti, evaṇ asupitvā sukhaṇ supati, niddaṇ okkanto 'pi samāpattiṇ samāpanno viya hoti. *Sukhaṇ paṭibujjhatī* 'ti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṇ paṭibujjhanti, evaṇ appaṭibujjhitvā vikasamānam iva padumaṇ sukhaṇ nibbikāraṇ paṭibujjhati. *Na pāpakaṇ supinaṇ passatī* 'ti supinaṇ passanto 'pi bhaddakam eva supinaṇ passati, cetiyaṇ vandanto viya, pūjaṇ karonto viya, dhammaṇ suṇanto viya ca hoti. Yathā paṇ' aññe attānaṇ corehi parivāritaṇ viya, vālehi upaddutaṇ viya, papātaṇ papatantaṇ viya ca passanti, na evaṇ pāpakaṇ supinaṇ passati.

Manussānaṇ piyo hotī 'ti ure āmuttamuttāhāro viya, sīse pilandhamālā viya ca manussānaṇ piyo hoti manāpo. *Amanussānaṇ piyo hotī* 'ti yath' eva ca manussānaṇ evaṇ amanussānam 'pi piyo hoti. *Devatā rakkhanti* 'ti puttam iva mātāpitāro devatā rakkhanti. *Nā-ssa aggi vā visaṇ vā satthaṇ vā kamatī* 'ti mettāvihāriṣṣa kāye aggi vā, visaṇ vā, satthaṇ vā na kamati, na pavisati, nā-ssa kāyaṇ vikopetī 'ti vuttaṇ hoti. *Tuwaṇ cittaṇ samādhīyati* 'ti mettāvihārino khippam eva cittaṇ samādhīyati, n' atthi tassa dandhāyitattaṇ. *Mukhavanno vippasīdatī* 'ti bandhanā pamutta-tālapakkaṇ viya c' assa vippasannavaṇṇaṇ mukhaṇ hoti. *Asammūlho kālaṇ karotī* 'ti mettāvihārino sammohamaṇaṇ nāma n' atthi, asammūlho niddaṇ okkamanto viya kālaṇ karoti. *Uttariṇ appaṭivijjhanto* 'ti mettāsamāpattito uttari arahattaṇ adhigantaṇ asakkonto ito cavitvā suttappa-buddho viya. *Brahmalokūpago hotī* 'ti brahmalokaṇ upapajjati 'ti attho.

2. Mettāniddese: *Anodhiso pharaṇā* 'ti odhi mariyādā; na odhi Anodhi, tato Anodhiso; anodhito 'ti attho. Nippadesato phusanā 'ti vuttaṇ hoti. *Odhisso* 'ti padesavasena. Disāpharaṇā 'ti disāsu pharaṇā. Sabbe 'ti anavaśesapariyādānaṇ. *Sattā* 'ti padassa attho Ñāṇakathāmātikā-vaṇṇanāyaṇ vutto. Rūlhisaddena pana vitarāgesu 'pi ayaṇ vohāro vattati, vilivamaye 'pi vijānivisesa Tālavaṇṇa-vohāro viya. *Averā* 'ti verarahitā. *Abyāpajjhā* 'ti byāpādarahitā. Anīghā

¹ SH patiṭṭhatṭhena.

'ti niddukkhā. (Anigghā 'ti 'pi pāṭho.) Sukhī attānaṃ pariharantū 'ti sukhitā hutvā attabhāvaṃ vattayantu. Averā 'ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito. Abyāpajjha 'ti ādisu verābhāvā tammūlaka-byāpādābhāvo. Anigghā 'ti byāpādābhāvā tammūlaka-dukkhābhāvo. Sukhī attānaṃ pariharantū 'ti dukkhābhāvā sukhena attabhāvapariharaṇaṃ dassitan 'ti evam ettha vacanasambandho veditabbo 'ti. Imesu ca: Averā hontū 'ti ādisu catūsu 'pi vacanesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇā 'ti ādisu pāṇatāya Pāṇā, assāsapassāsāyatta-vuttitāyā 'ti attho. Bhūtattā *bhūtā*, abhinibbattā 'ti attho. Puṇ vuccati nirayo, tasmiṃ galanti gacchantī 'ti *puggalā*. Attabhāvo vuccati sarīraṃ, khandhapañcakam eva vā. Taṃ upādāya paññattimattasabbhāvato tasmiṃ attabhāve pariyāpannā paricchinnā antogadhā 'ti *attabhāva-pariyāpannā*. Yathā ca sattā 'ti vacanaṃ, evaṃ sesāni 'pi rūhivasena āropetvā sabbān' etāni sabbasattavevacanāni 'ti veditabbāni. [131] Kāmaṃ ca aññāni 'pi "Sabbe jantū sabbe jīvā" 'ti ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imān' eva pañca gahetvā *pañcahi ākārehi anodhiso pharaṇa mettā cetovimuttī* 'ti vuttaṃ. Ye pana sattā pāṇā 'ti ādīnaṃ na kevaṇaṃ vacanamattato 'va, atha kho atthato 'pi nānattam eva iccheyyūṃ; tesaṃ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṃ agahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana *itthiyo ... purisā* 'ti līṅgavasena vuttaṃ, *ariyā ... anariyā* 'ti ariya-puthujjanavasena, *devā ... manussā ... vinipātikā* 'ti upapattivasena.

3. *Disā*-pharaṇe 'pi disāvibhāgaṃ akatvā¹ "Sabbadisāsu sabbe sattā" 'ti ādinā nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti; "Sabbadisāsu sabbitthiyo" 'ti ādinā nayena pharaṇato odhiso pharaṇā. Yasmā pana ayaṃ tividhā 'pi mettāpharaṇā appaṇāppattacittassa vasena vuttā, tasmā tisu vāresu² appaṇā gahetabbā. Anodhiso pharaṇā tāva "Sabbe sattā averā hontū" 'ti ekā, "Abyāpajjha hontū" 'ti ekā, "Anigghā hontū" 'ti ekā, "Sukhī attānaṃ pariharantū" 'ti ekā; tāni 'pi hi cattāri hitopasaṃhāravasena³ vuttāni. Hitopasaṃhāralakkhaṇā hi mettā. "Iti sattā 'ti ādisu pañcasu ākāresu catassannaṃ appaṇānaṃ vasena vīsati appaṇā hontī. Odhiso pharaṇe *Sabbā itthiyo* 'ti ādisu sattasu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ ca vasena atthavīsati appaṇā.

¹ B vidisāvibhāgaṃ katvā.

² B ṭhānesu.

³ SM -vasen' eva.

Disāpharaṇe pana sabbe puratthimāya disāya sattā 'ti ādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dve satāni. Sabbā puratthimāya disāya itthiyo 'ti ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti-dve-satāni 'ti cattāri satāni asīti ca appaṇā. Iti sabbāni 'pi idha vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appaṇāsātāni honti. Yathā ca mettāya tividhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇā-muditā-upekkhānam 'pi vuttā 'va hoti 'ti veditabbaṇ.

Atha mettūpasanḥārākāraṇ indriyāni paribhāvanaṇ ca dassetuṇ Sabbesaṇ sattānaṇ pīlanaṇ vajjētvā 'ti ādim āha. Tattha: Pīlanaṇ 'ti abbhantarato sarīrapīlanaṇ. Upaghātaṇ 'ti bāhirato sarīropaghātaṇ. Santāpanaṇ 'ti yathā tathā vā cittasantāpanaṇ. Pariyādānaṇ 'ti pakatiyā jīvītādiparikkhayaṇ. Vihesaṇ 'ti parato jīvita vihetṭhanaṇ. Vajjētvā 'ti pīlanādīsu ekekaṇ attano citten' eva apanētvā. Imāni pīlanādīni pañca padāni mettūpasanḥārassa paṭipakkhavivajjanavasena vuttāni, Apīlanāyā 'ti ādīni mettūpasanḥāravasena. Apīlanāyā 'ti apīlanākārena sabbasatte mettāyati 'ti sambandho. Evaṇ sesesu 'pi. Mā verino, mā dukkhino, mā dukkhitattā 'ti imāni 'pi tīpi mettūpasanḥārassa paṭipakkha-paṭipakkhepavacanāni. Mā-vacanassa "ma hontū" 'ti attho. Averino ... sukhino ... sukkhitattā 'ti imāni tīpi mettūpasanḥāravacanāni.

Abyāpajjhā anīghā 'ti idaṇ dvayaṇ Sukhino 'ti vacanena saṅgahītaṇ 'ti veditabbaṇ. Sukkhitattā 'ti tass' eva sukhassa nīcappavattidaṇssanaṇ; Sukkhitattā 'ti ca sukkhī attānaṇ pariharantū 'ti ca atthato ekaṇ. Apīlanāyā 'ti ādīhi vā abyāpajjhānīgha-vacanāni saṅgahītaṇi. Aṭṭhah' ākārehi 'ti "apīlanāyā" 'ti ādayo pañca mettūpasanḥārākārā, "averino hontū" 'ti ādayo tayo mettūpasanḥārākārā 'ti imehi aṭṭhah' ākārehi. Mettāyati 'ti sinīyati.¹ Taṇ dhammaṇ cetayati 'ti taṇ hitopasanḥāraṇ cetayati abhisandahati; pavatteti 'ti attho.

[132] Sabbabyāpāda-pariyuṭṭhānehi vimuccatī 'ti mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācārehi vikkhambhanato vimuccati. Mettā ca ceto ca vimutti cā 'ti ekā yeva mettā tidhā vaṇṇitā.

4. Averino ... khemino ... sukhino 'ti imāni tīpi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. Saddhāya adhimuccatī 'ti ādinā nayena vuttāni pañc' indriyāni mettāya sampayuttāni yeva. Āsevanā 'ti ādīsu chasu vāresu āseviyati etehi mettā 'ti āsevanā. Tathā bhāvanā ... bahulīkammaṇ.² Alaṅkāra 'ti vibhūsanā. Svālaṅkatā 'ti suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. Parikkhārā 'ti sambhārā. Supa-

¹ B sinehaṇ karoti.

² Text -mmā.

rikkhatā 'ti suṭṭhu sambhūtā. *Parivārā* 'ti rakkhaṇatṭhena. Puna āsevanādīni atṭhavīsati padāni mettāya vaṇṇabhaṇanatthaṇ vuttāni. Tattha: *Pāripūrī* 'ti paripuṇṇabhāvā. *Sahagatā* 'ti mettāya sahaḡatā. Tathā *sahajātā*-dayo. *Pakkhandanā* 'ti mettāya pavisanā.¹ Pakkhandati etehi mettā 'ti vā pakkhandanā. Tathā *saṇṣīdanā*-dayo. *Etaṇ santan* 'ti *passanā*² 'ti esā mettā santā 'ti, etehi *passanā*² hoti 'ti, etaṇ santan 'ti *passanā*.² "Etadaggaṇ" 'ti ādīsu viya napaṇṣakavacanaṇ.

[133] *Svādhītṭhitā* 'ti suṭṭhu patiṭṭhitā. *Susamuggatā* 'ti suṭṭhu samussitā. *Suvimuttā* 'ti attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. *Nibbattenī* 'ti mettāsampayuttā hutvā mettaṇ nibbattenti. *Jotentī* 'ti pākaṭaṇ karonti. *Pakāsenī* 'ti virocenī.

5. Indriyavāre vuttanayen' eva *bala*-vāro 'pi veditabbo.

[134-136] 6-7. Bojjhaṅga-maggaṅga-vārā pariyāyena vuttā, na yathālakkaṇavasena. Maggaṅgavāre *sammāvācā-kammantājīvā* mettādhipubbabhāgavasena vuttā, na appaṇavasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti.

8-14. *Sabbesaṇ pāṇānan* 'ti ādīnaṇ [137-139] sesavārānam 'pi satta-vāre vuttanayen' eva attho veditabbo. Mettābhāvanāvidhānaṇ pana Visuddhimaggato* gahetabban 'ti.

Mettākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIRĀGAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[140] 1. Idāni maggapayojana-pariyosānāya Mettākathāya ananta-raṇ kathitāya Virāga-saṅkhātamaggapubbaṅgamāya Virāgakathāya apubbattāhānuvaṇṇanā. Tattha paṭhamaṇ tāva:

Nibbindaṇ virajjati,

Virāgā vimuccatī

'ti vuttānaṇ dvinnaṇ suttantapadānaṇ atthaṇ niddisitukāmena *Virāgo maggo vimutti phalaṇ* 'ti uddeso ṭhapito. Tattha paṭhamaṇ vacanaṭthaṇ tāva niddisitukāmo *Kathaṇ virāgo maggo* ? 'ti ādim āha. Tattha: *virajjati* 'ti virattā hoti. Sesāni Maggañānaniddese vuttattāni (Vol. I, p. 278).

Virāgo 'ti yasmā sammādiṭṭhi virajjati tasmā virāgo nāmā 'ti

* *Vism.* 295-314.

¹ B vipassanaṇ.

² SH, SM phassanā.

attho. So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo ... pe ... virāge pati-
tṭhito, tasmā ca virāgo 'ti evaṇ Virāgārammaṇo 'ti ādīnaṇ pañcannaṇ
vacanānaṇ sambandho veditabbo. Tattha: *virāgārammaṇo* 'ti nibbā-
nārammaṇo. *Virāgagocaro* 'ti nibbānavisayo. *Virāge samudāgato* 'ti
nibbāne samuppanno. *Virāge tṭhito* 'ti pavattivāsena nibbāne tṭhito.
Virāge patitṭhito 'ti anivattanavasena nibbāne patitṭhito.

. *Nibbānaṇ ca virāgo* 'ti nibbānaṇ virāga hetuttā virāgo. *Nibbānā-
rammaṇatā jātā* 'ti nibbānārammaṇe jātā nibbānārammaṇabhāvena
vā jātā. Te maggasampayuttā *sabbe* 'va phassādayo dhammā vira-
jjanatṭhena *virāgā hontī* 'ti virāgā nāma honti. *Sahajātānī* 'ti sammā-
ditṭhisahajātāni sammāsaṅkappādini *satta magg-aṅgānī*. *Virāgaṇ
gacchantī* 'ti *virāgo maggo* 'ti virāgaṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ katvā
gacchantī 'ti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganatṭhena Maggo
nāma hoti 'ti attho. Ekekam 'pi maggaṅgaṇ Maggo 'ti nāmaṇ la-
bhati. Iti ekekassa aṅgassa maggate vutte sammāditṭhiyā 'pi ma-
ggattaṇ vuttam eva hoti. Tasmā yeva ca *etena maggenā* 'ti atṭha¹
maggaṅgāni gahetvā vuttaṇ. *Buddhā cā* 'ti paccekabuddhā 'pi
saṅgahitā. Te 'pi hi, "Dve 'me bhikkhave buddhā, tathāgato ca
arahaṇ sammāsambuddho, paccekabuddho cā" 'ti vuttattā buddhā
yeva. *Agatan* 'ti anamatagge saṅsāre agatapubbaṇ. *Disan* 'ti saka-
lāya paṭipattiyā dissati apadissati abhisandahiyatī 'ti Disā; sabba-
buddhehi² vā "paramaṇ sukhā" 'ti dissati apadissati kathiyatī 'ti
Disā; sabbadukkaṇ vā dissanti vissajjenti ujjhanti³ etāyā 'ti Disā,
taṇ Disaṇ. *Aṭṭhaṅgiko maggo* 'ti kiṇ vuttaṇ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko
dhammasamūho, so etena nibbānaṇ gacchantī 'ti gamanaṭṭhena
Maggo nāmā 'ti vuttaṇ hoti. *Puthu-samaṇabrāhmaṇānaṇ parappa-
vādānaṇ* 'ti visuṇ visuṇ samaṇānaṇ brāhmaṇānaṇ ca ito aññaladdhi-
kānaṇ. *Aggo* 'ti tesāṇ sesamaggānaṇ visiṭṭho. *Seṭṭho* 'ti sesama-
ggato ativiya pasaṅsaṇiyo. *Mokkho*⁴ 'ti mukhe sādhu, sesamaggānaṇ
abhimukhe ayam eva sādhu 'ti attho. *Uttamo* 'ti sesamagge ativiya
uttiṇṇo. *Pavaro* 'ti sesamaggato nānappakārehi sambhajaniyo. *Iti*
'ti kāraṇatthe nipāto. Tasmā Bhagavatā *maggānaṇ aṭṭhaṅgiko
seṭṭho* 'ti vutto 'ti adhippāyo. Vuttaṇ hi Bhagavatā:

Maggān' aṭṭhaṅgiko seṭṭho

Saccānaṇ caturo padā

Virāgo seṭṭho dhammānaṇ

Dvipadānaṇ ca Cakkhumā (Dhp. 273)

'ti. Taṇ idha vicchinditvā "Maggānaṇ aṭṭhaṅgiko seṭṭho" 'ti vuttaṇ.

¹ SM agga-.

² B buddhehi.

³ B ussajjanti.

⁴ Text Pāmokkho; B Yo mokkho.

[141-2] 2-4. Sesavāresu 'pi iminā 'va nayena, heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

5. *Dassanavirāgo* 'ti ādisu dassana-saṅkhāto virāgo dassanavirāgo. [143-146] Indriyaṭṭhato balassa viṣiṭṭhattā idha indriyato balan paṭhaman vuttan 'ti veditabban. *Ādhipateyyaṭṭhena indriyā*¹ 'ti ādi indriyādīnaṇ atthavibhāvanā, na virāgassa.² *Tathatṭhena saccā* 'ti saccañānaṇ veditabban. *Sīlavisuddhī* 'ti sammāvācākammantājivā. *Cittavisuddhī* 'ti sammāsamādhī. *Ditṭhivisuddhī* 'ti sammādiṭṭhi-saṅkappo. *Vimuttaṭṭhena* 'ti taṇ-taṇ-maggavajjhakilesehi mutta-ṭṭhena. *Vijjā* 'ti sammādiṭṭhi. *Vimutti* 'ti samuechedavimutti. *Amatogadhaṇ nibbānaṇ pariyoṣānatṭhena maggo* 'ti maggaphalapaccavekkhaṇā hi maggīyati 'ti Maggo. Imasmiṇ Virāganiddese vuttā dhammā sabbe 'pi maggakkhaṇe yeva, Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārā 'pi maggaphalasampayuttā.

6-10. Virāganiddese viuttanayen' eva *vimutti*-niddese 'pi attho veditabbo. Phalaṇ pan' ettha paṭippassaddhivimuttattā vimutti. Nibbānaṇ nissaraṇavimuttattā vimutti. "Sahajātāni sattaṅgāni" (*Text* 140, 12) 'ti ādīni vacanāni idha na labbhanti 'ti na vuttāni. Sayan phalavimuttattā *pariccāgatṭhena vimutti* 'ti ettakam eva vuttaṇ. Sesaṇ vuttanayam evā 'ti.

Virāgakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[PAṬISAMBHIDĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[147] 1. Idāni virāga-saṅkhātamaggavasena siddhaṇ paṭisambhidā-pabbhaṇaṇ dassentena kathitāya Dhammacakkappavattana-suttanta-pubbaṅgamāya (*Vin.* i. 10f.) Paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā: Suttante tāva *Bārāṇasiyan* 'ti Barāṇasā³ nāma nadi. Bārāṇasāya⁴ avidūre bhavā nagarī Bārāṇasī; tassaṇ Bārāṇasiyaṇ. *Isipatane migadāye* 'ti isīnaṇ patanuppatanavasena evaṇ laddhanāme migānaṇ abhayadānadinnatṭhānattā Migadāya-saṅkhāte ārāme. Tattha hi uppannā sabbaññū isayo patanti; dhammacakkappavattanatthaṇ nisidanti 'ti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākā-sena āgantvā paccekabuddha-isayo 'p' ettha samosaraṇavasena⁵

¹ SH -yāni.

² SH ādīnaṇ atthavibhāvanā virāgassa.

³ B -nasī.

⁴ B -nasīyā.

⁵ B otaraṇa-.

patanti, uposathatthaṇ ca anuposanattahā ca sukhaṇ¹ sannipatanti, Gandhamādanāṇ patigacchantā ca tato ca uppatantī 'ti 'pi iminā isīnaṇ patanuppatanavasena taṇ Isipatanan 'ti vuccati. (Isipadanān 'ti 'pi pāṭho.) *Pañcavaggiye* 'ti

Koṇḍañño Bhaddiyo Vappo
Mahānāmo ca Assaji;
Ete pañca mahātherā
Pañcavaggā 'ti vuccare,

'ti evaṇ vuttānaṇ pañcannaṇ bhikkhūnaṇ vago Pañcavaggo. Tasmiṇ pañcavagge bhavā taṇ-pariyāpannattā 'ti Pañcavaggiyā, te² pañcavaggiye.² *Bhikkhū āmantesī* 'ti Dīpaṇkaradasabalapādamūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimaṇ bhavaṇ patvā pacchimabhava ca katābhinikkhamaṇo anupubbena Bodhimaṇḍaṇ patvā tattha aparājitaṇpallaṇke nisinnō Mārabaḷaṇ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivasaṇ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṇ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātun unṇādentō sampakampento sabbaññutaṇ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā Mahābrahmūnā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokaṇ oloketvā lokānuggahena Bārāṇasīṇ gantvā Pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṇ pavattetukāmo āmantesi.

Dve 'me bhikkhave antā 'ti dve 'me bhikkhave koṭṭhāsā. Imassa pana vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīci upari bhavaggaṇ patvā dasasahassīṇ lokadhātun pattharitvā aṭṭhāsi. Tasmiṇ yeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchiṇsu. Pacchimadisāya suriyo atthaṇ gameti. Puratthimāya disāya uttarā-sālhanakkhattena yutto punno cando uggacchati. Tasmiṇ samaye Bhagavā Dhammacakkappavattana-suttantaṇ ārabhanto "Dve 'me bhikkhave antā" 'ti ādim āha. Tattha: *Pabbajitenā* 'ti gihīsaṇyojana vatthukāmaṇ chetvā pabbajitena. *Na sevittabbā* 'ti na valaṇjetabbā. Pabbajitānaṇ yeva visesato paṭipattiya bhājanahetuttā pabbajitena na sevittabbā 'ti vuttaṇ. *Yo cā-yaṇ kāmesu kāmasukhalli-kānuyogo* 'ti yo ca ayaṇ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. *Hīno* 'ti lāmakō. *Gammo* 'ti gāma-vāsīnaṇ santako. *Pothujjaniko* 'ti puthujjanena andhabālajjanena āciṇṇo. *Anariyo* 'ti na ariyo, athavā na visuddhānaṇ uttamānaṇ ariyānaṇ santako. *Anatthasaṇhito* 'ti na atthasaṇhito, sukhāvahakāraṇaṇ anissito 'ti attho. *Attakilamathānuyogo* 'ti attano kilamathassa

¹ SH, SM omit.

² SH omits.

anuyogo. Attano dukkhakaraṇaṇ 'ti attho. *Dukkho* 'ti kaṇṭakā-passaya-seyyādihi attamāraṇehi dukkhāvaḥo. Tehi¹ tapassihi uttamaṇ tapo 'ti gahitattā tesañ cittānurakkhaṇatthaṇ idha Hino 'ti na vuttaṇ. Pabbajitānaṇ dhammattā Gammo 'ti ca, gihīhi asādhāra-nattā Pothujjaniko 'ti ca na vuttaṇ.

Tattha pana kehici pabbajitapaṭiññehi diṭṭhadhammanibbāṇavā-dehi “Yato kho bho ayaṇ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito sama-ṅgībhūto paricāreti, ettāvataḥ kho bho ayaṇ attā diṭṭhadhammani-bbāṇaṇ patto hoti” 'ti gahitattā tesañ cittānurakkhaṇatthaṇ ca pa-ccuppannasukhattā ca tassa dhammasamādānassa *Dukkho* 'ti na vuttaṇ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhā-ditthi-saṅkili-ṭṭhasukhattā āyati ca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṇ taṇhādīṭṭhi-bandhanabaddhattā ca na sevitabbo. Attakilamathānuyogo paccu-ppanne diṭṭhi-saṅkiliṭṭhadukkhattā āyatiṇ ca dukkhavipākattā tada-nuyuttānaṇ diṭṭhibandhanabandhattā ca na sevitabbo.

Ete te 'ti te ete. *Anupagammā* 'ti na upagantvā. *Majjhimā* 'ti saṅkiliṭṭha-sukhadukkhānaṇ abhāvā majjhe bhavā 'ti Majjhimā. Sā eva nibbāṇaṇ paṭipajjanti etāyā 'ti *paṭipadā*. *Abhisambuddhā* 'ti paṭividdhā. *Cakkhukaraṇī* 'ti ādisu paññācakkhuṇ karoti 'ti ca-kkhukaraṇī. *Nānakaraṇī* 'ti tass' eva vevacaṇaṇ. *Upasamāyā* 'ti kilesūpasamāyā. *Abhiññāyā* 'ti catunnaṇ saccānaṇ abhijānaṇatthāyā. *Sambodhāyā* 'ti tesañ yeva sambujjhaṇatthāyā. *Nibbāṇāyā* 'ti nibbā-ṇasacchikiriyatthāyā. (Athavā dassanamaggañāṇaṇ karoti 'ti Ca-kkhukaraṇī, bhāvanāmaggañāṇaṇ karoti 'ti Nānakaraṇī. Sabbaki-lesānaṇ upasamāyā. Sabbadhammānaṇ abhiññāyā. Arahattaphala-sambodhāyā, kilesānaṇ ca khandhānaṇ ca nibbāṇāyā.

2. Saccakathā Abhiññeyyaniddese (Vol. I, 86) vuttā.

[148] 3. Evaṇ Bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṇ tesañ attano paṭivedhakkamaṇ sutvā paṭipattiyā bahumānāropanena paṭipattiṇ sādhetvā² saccapaṭivedhaṇ passanto *Idaṇ dukkhaṇ ariya-saccan 'ti me bhikkhave* 'ti ādinā attano paṭivedhakammaṇ dassesi. Tattha: *anānussutesū* 'ti na anussutesu, paraṇ anugantvā assutesū 'ti attho. *Cakkhū* 'ti ādīnaṇ attho parato āvibhavissati. *Idaṇ dukkhaṇ ariyasaccan ... idaṇ dukkhasamudayaṇ ... idaṇ dukkhanirodhaṇ ... idaṇ dukkhanirodhagāminīpaṭipadā-ariyasaccan* 'ti catunnaṇ saccānaṇ dassanaṇ paṭivedho sekhabhūmiyaṇ; *pariññeyyaṇ ... pakātabbaṇ ... sacchikātabbaṇ ... bhāvetabbaṇ* 'ti catunnaṇ saccānaṇ bhāvanāpaṭi-

¹ SH dukkhāvahehi.

² B paṭipattiyāṇ patvā.

vedho sekhabbhūmiyaṇ yeva. *Parīññātāṇ ... pahīṇaṇ ... sacchikātāṇ ... bhāvitāṇ* 'ti catunnaṇ saccānaṇ paccavekkhaṇā asekkhabbhūmiyaṇ.

4. *Tiparivaṭṭan* 'ti saccañāṇa-kiccañāṇa-katañāṇasankhātāṇaṇ tiṇṇaṇ parivaṭṭānaṇ vasena tayo parivaṭṭā assā 'ti Tiparivaṭṭaṇ. Ettha hi “Idaṇ dukkhaṇ ... idaṇ dukkhasamudayaṇ ... idaṇ dukkhanirodhaṇ ... idaṇ dukkhanirodhagāmini-paṭipadā-ariyasaccaṇ” 'ti evaṇ catūsu saccesu yathābhūtaṇ ṇāṇaṇ Saccañāṇaṇ nāma. Tesu yeva “Parīññeyyaṇ ... pahātappaṇ ... sacchikātabbaṇ ... bhāvetappaṇ” 'ti evaṇ kattabbakiccajānanañāṇaṇ Kiccañāṇaṇ nāma. “Parīññātāṇ ... pahīṇaṇ ... sacchikātāṇ ... bhāvitāṇ” 'ti evaṇ tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṇ Katañāṇaṇ nāma. *Dvādasākāraṇ* 'ti tesāṇ yeva ekekaṣmīṇ sacce tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ ākāraṇaṇ vasena dvādasā ākāra assā 'ti dvādasākāraṇ. *Nāṇadassanaṇ* 'ti etesaṇ tiparivaṭṭānaṇ dvādasannaṇ ākāraṇaṇ vasena uppannaṇ ṇāṇa-sankhātāṇ dassanaṇ.

[149] *Attamanā* 'ti sakamanā, sattānaṇ hi sukhakāmittā dukkha-paṭikkūlattā pītisomanassayuttamano sakamano nāma. Pītisomanassehi attamanā gahitamanā byāpitamanā 'ti vā attho. *Abhinandun* 'ti abhimukhā hutvā nandiṇsu.

Veyyākaraṇe 'ti suttante, niggāthako hi suttanto kevalaṇ atthassa byākaraṇato Veyyākaraṇaṇ nāma. *Bhaññamāṇe* 'ti kathiyaṇāṇe; vattamānasamīpe vattamānavacanaṇ kataṇ¹; bhaṇite 'ti attho. *Virajan* 'ti vigatārāgādirajaṇ. *Vīramalan* 'ti vigatārāgādimalaṇ, rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena Rajo nāma, dussanaṭṭhena malaṇ nāma. *Dhammacakkhuṇ* 'ti katthaci paṭhamamaggañāṇaṇ, katthaci ādīni tīṇi maggañāṇāṇi, katthaci catuttha-maggañāṇaṇ 'pi. Idha pana paṭhama-maggañāṇaṇ eva. *Yaṇ kiñci samudayaḍḍhammaṇ sabbaṇ taṇ nirodhadhammaṇ* 'ti vipassanāvasena evaṇ pavattassa dhammacakkhuṇ udapādi 'ti attho. *Dhammacakke* 'ti paṭivedhañāṇe ca desanāñāṇe ca; bodhipallaṇke nisinnassa hi Bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṇ paṭivedhañāṇaṇ 'pi, Isipatane nisinnassa dvādasākāraṇ eva saccadesanāya pavattakaṇ desanāñāṇaṇ 'pi Dhammacakkaṇ nāma. Ubhayam 'pi h' etaṇ Dasabalassa pavattañāṇaṇ eva. Taṇ imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṇ pavattitaṇ nāma. Taṇ paṇ' etaṇ dhammacakkaṇ yāva Aññakoṇḍañña-tthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṇ sotāpattiphale na patiṭṭhāti, tāva Bhagavā Pavatteti nāma, patiṭṭhite pana Pavattitaṇ nāma. Taṇ sandhāya pavattite ca Bhagavatā dhammacakke 'ti vuttaṇ.

¹ SH v.l. Kathaṇ.

⁴ B, SM *omit* adho okkamantī; SH *v.l. inserts* uddhaṇ before adho.

kāmā viya paṭhavi devatānubhāvena akampittha. Āyusaṅkhārossa-jjane mahāparinibbāṇe ca kāruṇṇena cittasaṅkhobhaṇ asahamānā viya paṭhavi devatānubhāvena akampittha.

Appamāṇo 'ti vuddhappamāṇo.¹ *Ulāro* 'ti ettha: “Ulārāni khādaniyāni khādanti” 'ti ādisu madhuraṇ Ulāran 'ti vuttaṇ. “Ulārāya c' ettha bhogāya cittaṇ na namatī” 'ti ādisu paṇitaṇ Ulāran 'ti vuttaṇ. “Ulārāya khalu bhavaṇ Vacchāyano samaṇaṇ Gotamaṇ pasaṇsāya pasaṇsati” 'ti ādisu seṭṭhaṇ Ulāran 'ti vuttaṇ. Idha pana vipulo Ulāro 'ti vutto. *Obhāso* 'ti desanāñāṇanubhāvena ca, devatānubhāvena ca jāta-obhāso. *Loke* 'ti cakkavāla-dasasahassiyaṇ yeva. *Atikkamm' eva devānaṇ devānubhāvaṇ* 'ti devānaṇ ayaṇ ānubhāvo: nivatthavattahappabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, alaṅkāraṇ, vimānassa ca. Taṇ devānubhāvaṇ atikkamitvā yevā 'ti attho. *Udānaṇ* 'ti somanassañāṇamayikaṇ udāhāraṇ. *Udānesī* 'ti udāhari. *Aññāsi vata bho Koṇḍañño* 'ti imassa 'pi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassī-lokadhātuṇ pharitvā atṭhāsi. *Aññāta-Koṇḍañño*² 'ti bhusaṇ ñāta³-Koṇḍañño 'ti attho.

[150] 5. *Cakkhu-ādīnaṇ niddese Dassanattṭhenā* 'ti ādisu ekam eva ñāṇaṇ. Yathāvuttassa neyyassa⁴ cakkhu viya *dassana*-kiccakaraṇena *cakkhu*, *ñāṇa*-kiccakaraṇena *ñāṇaṇ*, nānappakārato jānanakiccakaraṇena *paññā*, anavasesa-*paṭivedha*-karaṇena *viñjā*, sabbadā *obhāsa*-kiccakaraṇena *ālōka* nāmā 'ti attho. *Cakkhu*⁵ *dhammo* 'ti ādisu 'pi ekaṇ yeva ñāṇaṇ kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṇ. *Ārammaṇā* 'ti upatthambhanaṭṭhena, *gocarā* 'ti visayaṭṭhena. *Dassanattṭhenā* 'ti ādisu ñāṇakiccaṇ pañcadhā vuttaṇ.

[151-155] 6. Iminā nayena tīsu vāresu ekekaṣmiṇ pañca pañca katvā *pañṇarasa dhammā*, *pañṇarasa atthā*, dvīsu *pañṇarasakesu tiṇsa niruttiyo*, *pañṇarasasu dhammesu*, *pañṇarasasu atthesu*, tiṇsāya niruttīsu *saṭṭhi ñāṇāni* veditabbāni. Sesa-ariyasaccesu 'pi es' eva nayo.

7. *Catūsu ariyasaccesu* ekekaṣmiṇ ariyasacce pañṇarasannaṇ pañṇarasannaṇ dhammānaṇ atthānañ ca vasena *saṭṭhi dhammā*, *saṭṭhi atthā*. Saṭṭhiyā dhammesu, saṭṭhiyā atthesu ca *visasataniruttiyo*⁶; *visādhikaṇ satan* 'ti attho. Saṭṭhiyā dhammesu, saṭṭhiyā atthesu, *visuttarasataniruttīsu* 'ti evaṇ *cattārīsāṇ ca dve ca nāṇasatāni*.

¹ B *vaḍḍha*-.
² B *ñāṇa*-.
³ *Text* Cakkhuṇ.
⁴ B *ñeyyassa*.
⁵ *Text* *visasatā* ni-.

⁶ B *Aññāsi*-.; SH *Aññā*-.
⁷ B *ñeyyassa*.
⁸ *Text* *visasatā* ni-.

8-10. Satipaṭṭhanasuttanta-pubbaṅgame, Iddhipādasuttanta-pubbaṅgame ca paṭisambhidāniddese iminā 'va nayena attho ca gaṇanā ca veditabba.

[156] 11. *Sattannaṃ bodhisattānaṃ* suttantesu ekekasmiṃ yeva samudaye cakkhādayo pañca, nirodhe pañcā 'ti *dasa dhammā*. Samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcā 'ti *dasa atthā*. Tesaṃ vasena vīsati niruttiyo, *Cattāriṇsaṃ*¹ ñāṇāni. Satta² ekato katvā vuttagaṇanā suviññeyyā.

12. Evaṃ sabbaññutañāṇavasena vuttapaṭisambhidā-niddese eke-kamūlake suññato *ditṭho vidito sacchikato phassito paññāyā* 'ti imesu pañcasu vacanesu ekekasmiṃ yeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcā 'ti pañca-pañcakānaṃ vasena pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. [157] Pañca ekato katvā vuttavāre 'pi pañcakkhattuṃ pañcavīsati katvā *pañcavīsataṃ dhammā, pañcavīsataṃ atthā*, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. *Aḍḍhateyyāni* 'ti c' ettha dve satāni ca paññāsaṃ ca.

13-15. *Khandhā*-disu 'pi es' eva nayo. Iminā 'va nayena *sacca-vāra-paṭisambhidā*-vāre ca dhammādigagaṇanā veditabbā.

[158] 16. Buddhadhammavāre³: *Diyaḍḍhasatan* 'ti chakkhattuṃ pañcavīsati, sataṃ ca paññāsaṃ ca hoti, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. *Paṭisambhidādhikāraṇe* 'ti paṭisambhidādhikāre. *Aḍḍhanavadhammasatāni*⁴ 'ti paṭhamāṃ vuttesu catūsu saccesu satṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu satṭhi, catūsu sammappadhānesu satṭhi, satta-bodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññatṭhādisu pañcasu pañcavīsataṃ, khandhādisu pañcasu pañcavīsataṃ; puna catūsu ariya-saccesu sataṃ, catūsu paṭisambhidāsu sataṃ, chasu buddhadhammesu diyaḍḍhasatan 'ti evaṃ atṭha satāni ca paññāsaṃ ca dhammā honti. Evaṃ *atthā* 'pi tattakā eva honti. Evam eva saddhādisu⁵ tisu ṭhānesu vīsataṃ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārīsataṃ niruttiyo, abhiññatṭhādisu, khandhatṭhādisu ca aḍḍhateyyāni aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, buddhadhammesu tīni niruttisatāni 'ti evaṃ *niruttisahassaṃ ca satta niruttisatāni* ca honti. Evam eva saccāni. Tisu ṭhānesu cattārīsādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asīti-adhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññatṭhādisu khandhatṭhādisu ca pañca pañca

¹ SH -sa.² SM cattāri.³ B Vuḍḍhavāre.⁴ Text Aḍḍhanavamāni dha-.⁵ B, SM saccādisu.

ñāṇasatāni, saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, buddhadhammesu cha ñāṇasatāni 'ti evaṇ tīṇi ca ñāṇasahassāni cattāri ñāṇasatāni honti 'ti.

Paṭisambhidākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[DHAMMACAKKAKATHĀ-VANṆANĀ]

[159] 1. Puna Dhammacakkapavattana-suttantam eva pubbaṅga-maṇ katvā kathitāya Dhammacakkakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: *Dukkhavatthukā* 'ti ekābhisamayavasena dukkhaṇ vatthu etesan 'ti Dukkhavatthukā. Tad eva dukkhaṇ visesetvā *saccavattukā* 'ti ādim āha. Tattha saccaṇ ārammaṇaṇ upatthambho etesan 'ti *saccārammaṇā*. Saccaṇ gocaro visayo etesan 'ti *saccagocarā*. *Saccasaṅgahitā* 'ti maggasaccena saṅgahitā. *Saccapariyāpannā* 'ti maggasaccāyattā. *Sacce samudāgatā* 'ti dukkhapajānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tatth' eva *thitā* . . . *patitṭhitā* 'ti.

2. Idāni "Pavattite ca Bhagavatā dhammacakke" 'ti vuttaṇ dhammacakkaṇ niddisitukāmo *dhammacakkan* 'ti ādim āha. Tattha duvidhaṇ dhammacakkaṇ: paṭivedhacakkaṇ, desanādharmacakkaṇ ca. Paṭivedhadhammacakkaṇ bodhipallaṅke, desanādharmacakkaṇ Isipatane. *Dhammaṇ ca pavatteti cakkaṇ cā* 'ti paṭivedha-dhammacakkaṇ vuttaṇ. *Cakkaṇ ca pavatteti dhammaṇ cā* 'ti desanā-dhammacakkaṇ.

Kathaṇ hi Bhagavā Bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe indriya-bala-bojjaṅga-maggaṅgādibhedan dhammaṇ cā pavatteti? So yeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato pahāraṇacakkaṇ viyā 'ti cakkaṇ. Cakkaṇ ca dhammaṇ pavattento yeva Bhagavā taṇ ca cakkaṇ pavatteti nāma. Etena dhammo yeva cakkan 'ti kamma-dhāraya-samāsātā vuttā hoti. Isipatane nisinno Bhagavā dhamma-desanākhāṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato pahāraṇacakkasadiṣaṇ desanācakkaṇ ca pavatteti. Veneyyasantāne indriya-bala-bojjaṅga-maggaṅgādibhedan dhammacakkaṇ ca pavatteti. Etena dhammo ca cakkaṇ ca Dhammacakkan 'ti dvandasamāsātā vuttā hoti. Yasmā pana pavattake sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbatthā-pi *pavatteti* 'ti vuttaṇ. Pavattanattṭhena pana *cakkan* 'ti vuttaṇ Hoti 'ti veditabbaṇ. *Dhammena pavatteti* 'ti dhammacakkan 'ti ādini desanādharmacakkam eva sandhāya vuttāni 'ti veditabbāni.

Tattha: Dhammena pavatteti 'ti yathāsabhāvattā dhammena pavattaṇ cakkān 'ti Dhammacakkhaṇ 'ti vuttaṇ hoti. *Dhammacariyāya pavatteti* 'ti veneyyasantāne dhammatthāya pavattaṇ cakkān 'ti *Dhammacakkān* 'ti vuttaṇ hoti. *Dhamme t̥hito* 'ti ādīhi Bhagavato dhammabhūtata¹ dhammassāmitā ca vuttā hoti, yath' āha: "So āvuso Bhagavā jānaṇ jānāti, passaṇ passati, cakkhubhūto nānabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā, atthassa ninṇetā, amatassa dātā, dhammassāmi tathāgato" 'ti. Tasmā tehi dhammassa cakkān 'ti Dhammacakkān 'ti vuttaṇ hoti. *T̥hito* 'ti visayībhāvena t̥hito. *Patit̥thito* 'ti acalabhāvena patit̥thito. *Vasippatto* 'ti issara-bhāvappatto.

[160] *Pāramippatto* 'ti koṭippatto. *Vesārajjappatto* 'ti visārada-bhāvaṇ patto. Dhamme patit̥thāpento 'ti ādīhi veneyyasantānam apekkhitvā vutthehi pana vacanehi dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkān 'ti vuttaṇ hoti. Dhammaṇ sakkaronto 'ti ādīhi dhammatthāya cakkān 'ti vuttaṇ hoti. Yo hi dhammaṇ sakkārādivasena pavatteti, so dhammatthaṇ pavatteti. *Dhammaṇ sakkaronto* 'ti yathā kato so dhammo sukato hoti, evam eva naṇ karonto. *Dhammaṇ garuṇ karonto* 'ti tasmiṇ gāravuppattiyā taṇ garuṇ karonto. *Dhammaṇ mānento* 'ti dhammaṇ piyañ ca bhāvanīyañ ca katvā viharanto. *Dhammaṇ pūjento* 'ti taṇ apadisitvā desanāpaṭipatti-pūjāya pūjaṇ karonto. *Dhammaṇ apacāyamāno* 'ti tass' eva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitaṇ karonto. *Dhammaddhajo . . . dhammaketū* 'ti taṇ dhammaṇ dhajam iva purakkhatvā, ketum iva ca ukkhipitvā pavattiyā dhammadhajo dhammaketu ca hutvā 'ti attho. *Dhammādhipateyyo* 'ti dhammādhipatito āgato bhāvanādhammava-sen' eva ca sabbakiriyaṇaṇ karaṇena dhammādhipateyyo hutvā. *Taṇ k̄ho pana dhammacakkaṇ appaṭivattiyaṇ* 'ti kenaci nivattetuṇ asakkuneyyatāya appaṭihata-vuttitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena Dhammacakkān 'ti vuttaṇ hoti.

Saddhindriyaṇ dhammo, taṇ dhammaṇ pavatteti 'ti veneyyasantāne maggasampayutta-saddhindriyuppādanena taṇ saddhindriyaṇ dhammaṇ pavatteti 'ti attho. [161] Es' eva nayo sesesu 'pi. *Saccā* 'ti saccañāṇāni. *Vīpassanā* ca *vijjā* ca maggañāṇam eva. [162] *Anup-pāde ñāṇan* 'ti arahattaphale ñāṇaṇ. Tam 'pi veneyyasantāne pavattati yeva. Nibbāṇaṇ ca paṭivedhaṇ karonto *pavatteti* yeva nāma.

¹ B -bhūtassa.

3-4. Samudayavārādisu [163] *samudayavattukā* ... *nirodhava-tthukā* ... *maggvattukā* 'ti visesapadaṇ dassetvā saṅkhittaṇ. Etthā-pi vuttasadisāṇ paṭhamāṇ vuttanāyena' eva vedittabbaṇ.

5-6. *Satipatṭhāna*-[164-165] *iddhipāda*-pubbaṅgamavārā 'pi magga-kkhaṇavasena vuttā. Te 'pi tattha tattha visesapadaṇ dassetvā saṅkhittā 'ti.

Dhammacakkakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[LOKUTTARAKATHĀ-VANṆANĀ]

[166] 1. Idāni lokuttaradhammapavatikāya¹ Dhammacakkaka-thāya anantaṇ kathitāya Lokuttarakathāya apubbatṭhānuvaṇṇanā. Tattha: Lokuttara-padassa attho niddesavāre āvibhavissati. *Cattāro satipatṭhānā* 'ti ādayo sattatiṇsa bodhipakkihiya-dhammā yathāyogaṇ maggaphalasampayuttā. Te bujḥanaṭṭhena Bodhī 'ti evaṇ laddha-nāmassa ariyassa pakkhe bhavattā Bodhipakkihiyā nāma. Pakkhe bhavattā 'ti upakārabhāve tṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkhanditvā pakkhanditvā upatṭhānato Upatṭhānaṇ. Sati yeva upatṭhānaṇ Sati-patṭhānaṇ. Kāya-vedanā-citta-dhammesu paṇ' assa asubha-dukkhā-niccānattākāra-gaḥaṇavasena subha-sukha-nicca-attasaṇṇā-pahāṇaki-ccasādhanaṇavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā *Cattāro satipatṭhānā* 'ti vuccanti.

Padahanti etenā 'ti Padhānaṇ. Sobhanaṇ padhānaṇ Sammappa-dhānaṇ; sammā vā padahanti etenā 'ti Sammappadhānaṇ; sobhanaṇ vā taṇ kilesavirūpappavatti-virahitato padhānaṇ ca hitasukhanippā-dakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvākaraṇato vā 'ti Sammappadhānaṇ. Viriyass' etaṇ adhivacanaṇ. Ta-yidaṇ uppan-nūppannaṇaṇ akusalānaṇ pahāṇā-nūppattikiccaṇ, anuppannu-ppa-nnānaṇ ca kusalānaṇ uppatti-tṭhitikiccaṇ sādhaṇatī 'ti catubbidhaṇ hoti. Tasmā *cattāro sammappadhānā* 'ti vuccanti.

Nippattipariyāyena ijjhanaṭṭhena ijjhanti etāya sattā, iddhā vuddhā ukkaṇsagatā hontī 'ti iminā vā pariyāyena Iddhi. Tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubbaḥāgākāraṇa-ṭṭhena ca iddhiyā pādo 'ti Iddhipādo. So chanda-viriya-citta-vi-maṇsāvasena catubbidho hoti. Tasmā *cattāro iddhipādā* 'ti vuccanti.

Assadhiya-kosajja-pamāda-vikkhepa-sammohānaṇ abhibhavanato abhibhavana-saṅkhātēna adhipati-yaṭṭhena Indriyaṇ. Assaddhiyā-

¹ SH, SM -dhammavatiyā.

dīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena Balaṇ. Tad ubhayam 'pi saddhā-viriya-sati-samādhī-paññāvasena pañcavidhaṇ hoti. Tasmā *pañc' indriyāni, pañca balāni* 'ti vuccanti.

Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ādayo satta dhammā Bojjhaṅgā, niyyāṇaṭṭhena ca sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha maggaṅgā honti. Tena ca vuccanti *satta bojjhaṅgā* 'ti, ariyo *aṭṭhaṅgiko maggo* 'ti.

Iti ime sattatiṇsa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṇ parigaṇhato ca kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, navavidhena vedanaṇ parigaṇhato ca vedānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, solasavidhena cittaṇ parigaṇhato ca cittānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, pañcavidhena dhamme parigaṇhato ca dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Iti imasmiṇ attabhāve anuppannapubbaṇ parassa uppannaṇ akusalaṇ disvā “Yathāpaṭipannassa tassa taṇ uppannaṇ, na tathā paṭipajjissāmi; evaṇ me etaṇ nūppajjissati” 'ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamaṇ sammappadhānaṇ; Attano samudācārappattam akusalaṇ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṇ; imasmiṇ attabhāve anuppannapubbaṇ jhānaṇ vā vipassanaṇ vā uppādetuṇ vāyamanantassa tatiyaṇ; uppannaṇ yathā na parihāyati evaṇ punappunaṇ uppādentassa catutthaṇ sammappadhānaṇ.

Chandaṇ dhuraṇ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo; viriyaṇ ... cittaṇ ... vīmaṇsaṇ dhuraṇ katvā kusaluppādanakāle vīmaṇsiddhipādo.

Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācā; micchākammantā ... micchājīvā ... viramaṇakāle sammājīvo 'ti evaṇ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti. Phalakkhaṇe, ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṇsa labbhanti. Evaṇ ekacitte labbhamānesu c' etesu ekā 'va nibbāṇārammaṇā sati kāyādīsū subhasaññādi-ppahāṇakiccasādhanaṇavasena cattāro satipaṭṭhānā 'ti vuccati. Ekam eva viriyaṇ anuppann-uppannānaṇ anuppādādikiccasādhanaṇavasena cattāro sammappadhānā 'ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṇ¹ n' atthi. Api ca tesu:

Nava ekavidhā, eko
Dvedha, 'tha catu-pañcadhā,
Aṭṭhadhā, navadhā c' eva
Iti chaddhā bhavanti te.

(Vism. 680.)

¹ B pahānavindanaṇ.

Nava ekavidhā 'ti chando, cittaṇ, pīti, passaddhi, upekkhā, saṅka-
ppo, vācā, kammanto, ājīvo 'ti ime nava chandiddhipādādi-vasena
ekavidhā 'va honti. Aññakoṭṭhāsaṇ na gacchanti.¹ Eko dvedhā 'ti
saddhā indriya-balavasena dvedhā ṭhitā. Atha catu-pañcadhā 'ti
atha 'ñño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhito 'ti attho. Tattha
samādhi eko indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgavasena catudhā ṭhito.
Paññā tesā ca catunnaṇ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā.
Aṭṭhadhā navadhā c' evā 'ti aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhito
'ti attho. Catusatipaṭṭhāna-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅga-vasena
sati aṭṭhadhā ṭhita, catusammappadhāna-iddhipāda-indriya-bala-
bojjhaṅga-maggaṅgavasena viriyaṇ navadhā 'ti. Evaṇ:

Cuddas' eva asambhinnā
Hont' ete bodhipakkhiyā
Koṭṭhāsato sattavidhā
Sattatiṇsa ppabhedato.

Sakiccanipphādanato
Sarūpena ca vuttito
Sabbe 'va ariyamaggassa
Sambhave sambhavanti te.

(Vism. 681.)

Evaṇ maggaphalasampayutte sattatiṇsa bodhipakkhiyadhamme
dassetvā puna te maggaphalesu saṅkhipitvā cattāro ca ariyamaggā
cattāri ca sāmāññaphalānī 'ti āha. Samaṇabhāvo sāmāññaṇ, catunnaṇ
ariyamaggānam etaṇ nāmaṇ. Sāmāññaṇ phalāni Sāmāñña-
phalāni. Nibbānaṇ pana sabbehi asammissam eva. Iti vitthāra-
to sattatiṇsabodhipakkhiya-catumagga-catuphala-nibbānaṇ vasena
chacattālisa lokuttaradhammā. Tato saṅkhepena catumagga-catu-
phala-nibbānaṇ vasena nava lokuttaradhammā. Tato 'pi saṅkhe-
pena magga-phala-nibbānaṇ vasena tayo lokuttaradhammā 'ti
veditabbaṇ. Satipaṭṭhānādīnaṇ maggaphalānaṇ ca lokuttaratte
vutte taṇsampayuttānaṇ phassādīnam 'pi lokuttarattaṇ vuttam eva
hoti. Padhānadhammavasena pana satipaṭṭhānādayo 'va vuttā.
Abhidhamme ca Lokuttaradhammaniddese maggaphalasampayuttā-
naṇ phassādīnaṇ lokuttarattaṇ vuttam evā 'ti.

Lokaṇ tarantī 'ti lokaṇ atikkamanti. Sabbam idha īdisaṇ vatta-
mānakālavacanaṇ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṇ. Sotāpatti-
maggio hi apāyalokaṇ tarati, sakadāgāmimaggo kāmāvacaralokeka-

¹ B bhajanti.

desaṇ tarati, anāgāmiṃ maggo kāmāvacaraḷokaṇ tarati, arahattamaggo rūpārūpāvacaraḷokaṇ tarati. *Lokā uttarantī* 'ti lokā uggacchanti. *Lokato* 'ti ca *lokamhā* 'ti ca tad eva nissakkavacanaṇ viṣeṣetvā dassitaṇ. *Lokaṇ samatikkamantī* 'ti paṭhamaṇ vuttattham eva. Tattha upasaggatthaṇ anapekkhitvā vuttaṇ. Idha saha upasaggatthena vuttaṇ. *Lokaṇ samatikkantā* 'ti yathāvuttaṇ lokaṇ sammā atikkantā. Sabbam idha idisaṇ atitakālavacanaṇ phalanibbāṇāni sandhāya vuttaṇ. Sotāpattiphalādini hi yathāvuttaṇ lokaṇ atikkamitvā ṭhitāni. Sādā nibbāṇaṇ sabbalokaṇ atikkamitvā ṭhitaṇ. *Lokena atirekā* 'ti lokato adhikabhūtā. Idaṇ sabbe 'pi lokuttaradhamme sandhāya vuttaṇ. *Nissarantī* 'ti niggacchanti. *Nissatā* 'ti niggatā. *Loke na tiṭṭhantī* 'ti ādini aṭṭhārasavacanāni sabbalokuttaresu 'pi yujjanti. Na tiṭṭhantī 'ti loke apariyāpannattā vuttaṇ. *Loke na limpantī* 'ti santāne¹ vattamānā 'pi tasmiṇ na limpantī 'ti attho. Akatapaṭi-vedhānaṇ kenaci cittaena katapaṭi-vedhānaṇ akusalena ca asaṃmatthena ca cittaena na limpantī 'ti attho. *Asaṇḍitā*² *anupalitā* 'ti upasaggena viṣeṣitaṇ. *Vippamuttā* 'ti alittattam eva nānābyañjanaena viṣeṣitaṇ. Ye keci hi yattha yena³ vā alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. *Lokā vippamuttā* 'ti ādini tīṇi nissakkavasena vuttāni.⁴

[167] *Visaṇḍyuttā* 'ti vippamuttassa viṣeṣanaṇ. Ye keci hi yattha yena yato vippamuttā, te tattha tena tato visaṇḍyuttā nāma honti. *Lokā sujjhantī* 'ti lokamalaṇ dhovitvā lokā sujjhanti. *Visujjhantī* 'ti tad eva upasaggena viṣeṣitaṇ. *Uṭṭhahantī* 'ti uṭṭhitā⁵ honti. *Vivaṭṭantī* 'ti nivaṭṭanti.⁶ *Na sajjantī*⁷ 'ti na lagganti. *Na gayhantī* 'ti na gaṇhiyanti. *Na bajjhantī* 'ti na bādhiyanti. *Samucchinantī* 'ti appavattiṇ karonti. Yathā ca *lokaṇ samucchinantī* 'ti tath' eva "lokā visuddhataṇ" 'ti ādi vuttam eva hoti. *Paṭippassambhantī* 'ti nirodhenti. *Apathā*⁸ 'ti ādini cattāri sabbesu 'pi lokuttaresu yujjanti. *Apathā*⁸ 'ti amaggā. *Agatī* 'ti appaṭiṭṭhā. *Avisayā* 'ti anāyattā. *Asādhāraṇā* 'ti asaṃmānā. *Vamantī* 'ti uggilanti. *Na paccāgamantī*⁹ 'ti vuttapaṭipakkhanayena vuttaṇ. Vantaṇ puna na adantī 'ti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti. Anantaradukattaye 'pi es' eva nayo.

Viśīṇentī 'ti vikiranti vimuccanti, na bandhantī 'ti attho. *Na ussīṇentī* 'ti na vikiranti, na vimuccanti. (*Visinentī*¹⁰ 'ti, na ussinentī¹⁰ 'ti rassaṇ katvā pāṭho sundaro.) *Vidhūpentī* 'ti nibbāpentī.

¹ B khandhasantāne.

² B sakkāyena for yattha yena.

³ B uddhaṇ.

⁴ SH v.l. atitā.

⁵ B nissajjanti.

⁶ SH, SM paccāvamantī.

⁷ B Asaṅkilittā.

⁸ SH, SM omī.

⁹ SH, SM nissajjanti.

¹⁰ So in Text.

Na sandhūpentī 'ti na ujjalanti. *Lokaṇ samatikkamma abhībhuyya tiṭṭhanti* 'ti sabbe 'pi lokuttarā dhammā lokaṇ sammā atikkamitvā abhībhavitvā ca tiṭṭhanti 'ti Lokuttarā. Sabbehi 'pi imehi yathā-vuttehi pakārehi likuttarānaṇ lokato uttarabhāvo adhiḱabhāvo ca vutto hoti 'ti.

Lokuttarakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[BALAKATHĀ-VANṆANĀ]

[168] Idāni Lokuttarakathāya anantaraṇ kathitāya Lokuttarakathāvatīyā¹ suttantapubbaṅgamāya Balakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena *pañca balāni* dassetvā tadanāni 'pi balāni dassetukāmo *Api ca atṭhasatṭhi balāni* 'ti ādim āha. Sabbāni 'pi taṇ taṇ paṭipakkhehi akampiyaṭṭhena Balāni nāma honti.

Hiribalan 'ti ādisu pāpato hiriyanti etāyā 'ti Hirī; lajjāy' etaṇ nāmaṇ. Pāpato ottappanti etenā 'ti ottappaṇ; pāpato ubbegass' etaṇ nāmaṇ. Ajjhattasamuṭṭhānā hiri, bahiddhāsamuṭṭhānaṇ ottappaṇ. Attādhīpati hiri, lokādhīpati ottappaṇ. Lajjisabhāvasaṇṭhitā hiri, bhayasabhāvasaṇṭhitaṇ ottappaṇ. Sappatissavalakkhaṇā hiri, vajja-bhīruka-bhayadassavilakkhaṇaṇ ottappaṇ. Sā eva hiri ahirikenā na kampaṭi 'ti *hiribalaṇ*. Tad eva ottappaṇ anottappena na kampaṭi 'ti *ottappabalaṇ*.

Appaṭisaṅkhānena na kampaṭi 'ti *paṭisaṅkhānabalaṇ*. Upapari-kkhaṇapaññāy' etaṇ nāmaṇ. Viriyasīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalaṇ *bhāvanābalaṇ*. Tathāpavattānaṇ catunnaṇ khandhānam etaṇ nāmaṇ. Parisuddhāni silādīni *anavaṇṇabalaṇ*. Cattāri saṅgahavatthūni *saṅgahabalaṇ*. (Saṅgahe balan 'ti 'pi pāṭho.) Dukkhamānaṇ adhiṇvāsaṇaṇ *khantibalaṇ*. Dhammakathāya paresaṇ tosaṇaṇ² *paññattibalaṇ*. Kathitassa³ atthassa adhiḱamāpanaṇ *nijjhaṇṭibalaṇ*. Kusalesu bahubhāvo⁴ *issariyabalaṇ*. Kusalesu yathāruci paṭiṭṭhānaṇ *adhiṭṭhānabalaṇ*. Hiribalādīnaṇ attho mātikāpadesu byañjanavasena⁵ viśesato yujjamaṇaṇ gaheṭvā vutto. *Samathabalaṇ vipassanābalaṇ* 'ti balappattā samathavipassanā eva.

2. Mātikaniddese: *Assaddhiye na kampaṭi 'ti saddhābalaṇ* 'ti mūla-balatthaṇ vatvā tam eva aparehi navahi pariyāyehi viśesetvā dassesi.

¹ B *omits*; SH *v.l.* -pavattiyā.

² B, SM pare santosanaṇ; SH *v.l.* toso.

³ B adhiḱassa; SH *v.l.*, SM adhiṭṭassa.

⁴ B pahu-.

⁵ SM bujjhana-.

Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahaḥāte upatthambheti, attano paṭipakkhe kilese pariṇādiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṇ silaṇ diṭṭhiṇ ca visodheti. Cittaṇ ārammaṇe paṭiṭṭhāpeti. Cittaṇ pabbassaṇaṇ karonto¹ vodāpeti. Vasiṇ pāpento vissesāṇ adhiḡamāpeti. Tato uttariṇ pāpento uttaripaṭivedhaṇ kāreti. Kamena ariyamaggaṇ pāpetvā saccābhisamayaṇ kāreti. Phalappattiyaṇ *nirodhe* paṭiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balattho vissesito.

Esa nayo *viriyā*-dīsu catūsu.

[169] 3. *Kāmacchandaṇ hiriyatī* 'ti nekkhammayutto yogī *nekkhammena* kāmacchandato hiriyati. Ottappe 'pi es' eva nayo. Etehi sabbākusalehi 'pi hiriyānā ottappanā vuttā yeva honti. *Byāpādan* 'ti ādīnam 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. *Paṭisaṅkhātī* 'ti asammohavasena ādīnavato upaparikkhati.

[170] 4. *Bhāvetī* 'ti vaḍḍheti. *Vajjan* 'ti rāgādivajjaṇ. *Saṅgaṇhātī* 'ti bandhati.

[171] 5. *Khamatī*² 'ti tassa yogissa khamati ruccati. *Paññāpetī* 'ti toseti. *Nijjhāpetī* 'ti cintāpeti. *Vasaṇ vattetī* 'ti citte pahu³ hutvā cittaṇ attano vasaṇ katvā pavatteti. *Adhiṭṭhātī* 'ti vidadhati.

[172] 6-7. Bhāvanābalādīni sabbāni 'pi nekkhammādīni yeva. Mātikāvaṇṇanāya aññathā vutto attho pana byañjanavaseṇ' eva pākaṭattā idha na vutto 'ti veditabbaṇ. *Samathabalaṇ, vipassanā-balaṇ* ca vitthārato niddisitvā avasāne *uddhaccasahagata-kilese* ca *khandhe* ca na *kampatī* 'ti ādi ca [173] *avijjāsahagata-kilese* ca *khandhe* ca na *kampatī* 'ti ādi ca samathabala-vipassanābalānaṇ lakkhaṇa-dassanathaṇ vuttaṇ.

8. Sekhāsekhābalesu *sammādiṭṭhiṇ sikkhatī* 'ti sekhābalan 'ti sekha-puggalo sammādiṭṭhiṇ sikkhatī 'ti Sekho. Sā sammādiṭṭhi tassa sekhassa balan 'ti Sekhabalan 'ti attho. *Tattho sikkhitattā asekhābalan* 'ti asekhapuggalo tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā na sikkhatī 'ti Asekho. Sā yeva ca sammādiṭṭhi tassa asekhassa balan 'ti Asekhābalaṇ. Es' eva nayo *sammāsaṅkappā*-dīsu. *Sammāñāṇan* 'ti paccavekkhaṇañāṇaṇ. Tam 'pi hi lokiyam 'pi hontaṇ sekhassa pavattattā Sekhābalaṇ, asekhassa pavattattā Asekhābalan 'ti vuttaṇ. *Sammāvimuttī* 'ti atṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā balasampayuttā⁴

¹ B, SH *v.l.*, SM karontaṇ.

² BM, SH *v.l.*, SM bahu.

³ Text Khantī.

⁴ B phala-.

dhammā. Keci pana t̥hapetvā lokuttaravimuttiṃ avasesā vimuttiyo Sammāvimutti 'ti vadanti. Tassa sekhāsekhābalattaṃ vuttanayam eva.

9. Khīṇāsavabalesu sabbāni 'pi ñāṇabalāni. *Khīṇāsavassa bhikkhuno* 'ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, khīṇāsavena bhikkhunā 'ti attho. *Aniccato* 'ti hutvā abhāvakāraṇena aniccato. *Yathābhūtaṃ* 'ti yathā-sabhāvato. *Paññāyā* 'ti saha vipassanāya maggapaññāya. *Aniccato sudittā ... dukkhato ... anattato sudittā honti* taṃmūlakattā. *Yan* 'ti bhāva-napuṇsakavacanaṃ, yena kāraṇenā 'ti vā attho. *Āgammā* 'ti paṭicca. *Paṭijānāti* 'ti sampatiṇṇaṃ karoti. *Āṅgārakā-sūpamā* 'ti mahābhittāpatṭhena āṅgārakāsuyā upamitā. *Kāmā* 'ti vatthukāmā ca kilesakāmā ca. *Vivekaninnaṃ* 'ti phalasamāpattivasena upadhiviveka-saṅkhāta-nibbānaninnaṃ. Tayo hi vivekā: Kāyaviveko, cittaviveko, upadhiviveko 'ti. Kāyaviveko ca vivekaṭṭha-kāyānaṃ nekkhammābhiraṭṭhānaṃ, cittaviveko ca adhiccittam anuyuttānaṃ, upadhiviveko ca nirūpadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ. (Nissaraṇaviveka-saṅkhātaṃ nibbānaninnaṃ vā. Pañca hi vivekā: vikkhambhanaviveko, tadanāgaviveko, samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko 'ti. Vivekaninnaṃ 'ti ca viveke ninnaṃ.)

Vivekappaṇaṃ 'ti viveke nataṃ. *Vivekappaḍḍhānaṃ* 'ti vivekasīsabhāraṃ. Dve 'pi purimass' eva vevacanāni. *Vivekaṭṭhaṃ* 'ti kilesehi vajjitaṃ dūrībhūtaṃ vā. *Nekkhammābhiraṭṭhaṃ* 'ti nibbāṇe abhiraṭṭhaṃ, pabbajjāya abhiraṭṭhaṃ vā. *Byantībhūtaṃ* 'ti vigatantībhūtaṃ, ekadesenā-pi anallīnaṃ vippamuttaṃ visapaṭṭhaṃ. *Sabbaso* 'ti sabbathā. *Āsavatṭhānīyehi dhammehi* 'ti sampayogavasena āsavānaṃ kāraṇabhūtehi kilesadhammehi 'ti attho. (Athavā: *Byantībhūtaṃ* 'ti viganīkantībhūtaṃ 'ti, nittapaṇaṃ 'ti attho. Kuto? *Sabbaso āsavatṭhānīyehi dhammehi*. Sabbehi tebhūmakadhammehi 'ti attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiyalokuttaro maggo kathito. *Aniccato sabbe saṅkhārā* 'ti dukkha-pariññābalaṃ, *Āṅgārakāsūpamā kāmā* 'ti samudaya-pahāṇabalaṃ, *Vivekaninnaṃ cittaṃ hoti* 'ti nirodhasacchikiriyābalaṃ, *Cattāro satipaṭṭhānā* 'ti ādi sattaviddhā maggabhāvanābalaṃ 'ti 'pi vadanti.)

[174] 10. Dasa iddhibalāni Iddhikathāya āvībhavissanti.

11. Tathāgatabalaniddese: *Tathāgatabalāni* 'ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgataṃ eva balāni; yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiya āgatāni tathā āgatabalāni 'ti 'pi attho. Tattha

duvidhaṃ tathāgatabalaṃ; Kāyabalaṃ, ñāṇabalaṃ ca. Tesu kāyābalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttaṃ h' etaṃ porāṇehi:

“ Kālāvakaṃ ca Gaṅgeyyaṃ
Paṇḍaraṃ Tamba-Piṅgalaṃ
Gandha-maṅgala-Hemaṃ ca
Upasatha-Chaddant' ime dasā ”

(MA. II, 25)

ti imāni dasa hatthikulāni. Tattha: Kālāvakaṃ 'ti pakatihatthiku-
ṇaṃ datṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ etassa
Kālāvakassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ Kālāvakaṇaṃ balaṃ taṃ
ekassa Gaṅgeyyassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ Gaṅgeyyānaṃ taṃ ekassa
Paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ Paṇḍarānaṃ taṃ ekassa Tambassa. Yaṃ
dasannaṃ Tambānaṃ taṃ ekassa Piṅgalessa. Yaṃ dasannaṃ Piṅga-
lānaṃ taṃ ekassa Gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ Gandhahatthīnaṃ
taṃ ekassa Maṅgalahatthino. Yaṃ dasannaṃ Maṅgalahatthīnaṃ taṃ
ekassa Hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ Hemavatānaṃ taṃ ekassa Upo-
sathassa. Yaṃ dasannaṃ Uposathānaṃ taṃ ekassa Chaddantassa.
Yaṃ dasannaṃ Chaddantānaṃ taṃ ekassa tathāgatassa balaṃ. Nā-
rāyaṇa-saṅghātabalan 'ti 'pi idam eva vuccati. Tad etaṃ pakati-
hatthino gaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasa-
nnaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa
kāyabalaṃ.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva aññathā ca pāliyaṃ āgatam eva. Da-
sabalañāṇaṃ Majjhime āgataṃ. Catuvesāraññañāṇaṃ, atṭhasu pari-
sāsu akampanañāṇaṃ, catuyoni-paricchedakañāṇaṃ, pañcagati-pari-
chedakañāṇaṃ Saṃyuttake āgatāni. Tesattati ñāṇāni, sattasattati
ñāṇāni 'ti evaṃ aññāni 'pi anekāni ñāṇasahassāni, etaṃ ñāṇabalaṃ
nāma. Idhā-pi ñāṇabalam eva adhippetāṃ. Ñāṇaṃ hi akampiya-
tṭhena, upatthambhanatṭhena ca Balan 'ti vuttaṃ. (Cf. MA. II,
25-26.)

Thānaṃ ca thānato 'ti kāraṇaṃ ca kāraṇato; kāraṇaṃ hi yasmā
tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati c' eva pavattati
ca, tasmā Thānan 'ti vuccati. Taṃ Bhagavā ye ye dhammā yesaṃ
yesaṃ dhammānaṃ hetū, paccayā uppādāya, taṃ taṃ thānan 'ti; ye
ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū, na paccayā uppādāya,
taṃ taṃ atthānan 'ti pajānanto thānaṃ ca thānato atthānaṃ ca atthā-
nato yathābhūtaṃ pajānāti. (Cf. MA. II, 28.) Yam 'pī 'ti yena
ñāṇena. Idam pī 'ti idam 'pi thānāthānañāṇaṃ Tathāgatassa tathā-
gatabalaṃ nāma hoti 'ti attho. Evaṃ sesapadesu 'pi yojanā veditabbā.

Āsabhatthānaṇ 'ti seṭṭhatthānaṇ uttamatthānaṇ; āsabhā vā pubba-buddhā, tesañ thānaṇ 'ti attho. Api ca gavasatajetthako usabho, gavasahassajetthako vasabho; vajasatajetthako vā usabho, vajasa-hassajetthako vasabho. Sabbagavasettho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehi 'pi asantasaniyo Nisabho, so idha usabho 'ti adhippeto. Idam 'pi hi tassa pariyāyavacanaṇ. Usabhassa etan 'ti Āsabhaṇ. Thānaṇ 'ti catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā avatthānaṇ.¹ Idaṇ pana āsabhaṇ viyā 'ti Āsabhaṇ. Yath' eva hi nisabha-saṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā acalatthāne² tiṭṭhati, evaṇ Tathāgato 'pi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajapadehi atthapa-risapaṭhaviṇ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccā-mittena akampiyo acalatthāne² tiṭṭhati. Evaṇ tiṭṭhamāno ca naṇ āsabhaṇ thānaṇ *patijānāti* upagacchati, na paccakkhāti, attani āro-peti. Tena vuttaṇ: Āsabhatthānaṇ patijānāti 'ti. (MA. II, 26-27.)

Parisāsu 'ti khattiya-brāhmaṇa-gahapati-samaṇa-cātummahārājika-Tavatiṇsa-māra-brahmānaṇ vasena atthasu parisāsu. *Sīhanādaṇ nadatī* 'ti seṭṭhanādaṇ asambhitanādaṇ nadatī; sihanādasadisāṇ vā nādaṇ nadatī; ayam attho Sīhanādasuttēna (M. I, 64) dipetabbo. Yathā vā siho sahanato hananato ca Siho 'ti vuccati, evaṇ Tathāgato lokadhammānaṇ sahanato parappavādānaṇ hananato Siho 'ti vuccati. Evaṇ vuttassa sihassa nādaṇ Sīhanādaṇ. Tattha yathā siho sihaba-lena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṇso sihanādaṇ nadatī, evaṇ Tathāgatasīho 'pi tathāgatabalehi samannāgato atthasu parisāsu visārado vigatalomahaṇso "Iti rūpaṇ" 'ti ādinā nayena nānāvidhadesanāvīlāsa-sampannaṇ sihanādaṇ nadatī. Tena vuttaṇ: Parisāsu sihanādaṇ nadatī 'ti. (MA. II, 27.)

Brahmacakkaṇ pavatteṭi 'ti ettha Brahman 'ti seṭṭhaṇ uttamaṇ, visuddhaṇ. Cakka-saddo panā-yaṇ:

Sampattiyaṇ lakkhaṇe ca
Rathaṇge iriyāpathe
Dāne ratanadhammesu³
Cakkādisu ca⁴ dissati.
Dhammacakke idha mato
Tam 'pi dvedhā vibhāvaye.

(MA. II, 27.)

¹ SH acalatthānaṇ.

³ SH v.l., SM dhamme ca.

² SH -tthānena.

⁴ B, SH v.l., SM Khuracakkādīsu.

“Cattār’ imāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgataṇ devama-nussānaṇ” ’ti ādisu hi ayaṇ sampattiyaṇ dissati. “Heṭṭhā pāda-
talesu cakkāni jātāni honti ’ti ettha lakkhaṇe. “Cakkaṇ ’va vahato
padan” ’ti ettha rathaṇge. “Catucakkaṇ navadvāraṇ” ’ti ettha
iriyāpathe. “Dadaṇ bhuñjaṇ ca mā pamādo, Cakkaṇ vattaya Kosa-
lādhipā” ’ti ettha dāne. “Dibbaṇ cakkaratanaṇ pātur-ahosī” ’ti
ettha cakkaratane. “Mayā pavattitaṇ cakkan” ’ti ettha dhamma-
cakke. “Icchāhatassa posassa Cakkaṇ bhamati matthake” ’ti ettha
khuracakke.¹ “Khurapariyantena ce ’pi cakkenā” ’ti ettha paha-
raṇacakke. “Asanicakkan” ’ti ettha asanimaṇḍale. Idha panā-yaṇ
dhammacakke mato.

Tam pana dhammacakkaṇ duvidhaṇ hoti: Paṭivedhañānaṇ ca
desanāñānaṇ ca. Tattha paññāpabhāvitaṇ attano ariyaphalāvahaṇ
paṭivedhañānaṇ, karuṇāpabhāvitaṇ sāvakānaṇ ariyaphalāvahaṇ desa-
nāñānaṇ. Tattha paṭivedhañānaṇ Uppajjamānaṇ, Uppannaṇ ’ti
duvidhaṇ. Taṇ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā Uppajja-
mānaṇ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṇ nāma. Tusitabhavanato vā
yāva bodhipallaṇke arahattamaggā Uppajjamānaṇ nāma, phala-
kkhaṇe Uppannaṇ nāma. Dīpaṇkara-dasabalato vā paṭṭhāya yāva
arahattamaggā Uppajjamānaṇ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṇ nāma.
Desanāñānaṇ ’pi Pavattamānaṇ, Pavattan ’ti duvidhaṇ. Taṇ hi
yāva Aññākoṇḍañña² therassa arahattamaggā Pavattamānaṇ
nāma, phalakkhaṇe pavattaṇ nāma. Tattha paṭivedhañānaṇ loku-
ttaraṇ, desanāñānaṇ lokiyaṇ, ubhayam ’pi pan’ etaṇ aññehi asādhā-
raṇaṇ; Buddhānaṇ yeva orasañānaṇ. (MA. II, 27-28.) Tena vuttaṇ:
Brahmacakkaṇ pavatteti ’ti.

Kammasamādānānaṇ ’ti samādiyitvā katānaṇ kusalākusala-kammā-
naṇ. Kammam eva vā kammasamādānaṇ. *Ṭhānaso hetuso* ’ti
paccayato c’ eva hetuto ca. Tattha gati-upadhi-kāla-payogā vipā-
kassa ṭhānaṇ, kammaṇ hetu. (MA. II, 29.)

[175] *Sabbatthaḡāminin* ’ti sabbagatigāminiṇ ca agatigāminiṇ ca.
Paṭipadan ’ti maggaṇ. *Yathābhūtaṇ pajānāti* ’ti bahūsu ’pi manussesu
ekam eva pānaṇ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati,
imassa tiracchānayoni-gāminī ’ti iminā nayena ekavattthusmim ’pi
kusalākusalacetanā-saṅkhātānaṇ paṭipattīnaṇ aviparītato sabhāvaṇ
jānāti. (MA. II, 29.)

Anekadhātū ’ti cakkhudhātu-ādīhi kāmādhātu-ādīhi vā dhātūhi
bahudhātu. *Nānādhātū* ’ti tāsaṇ³ yeva dhātūnaṇ vilakkhaṇattā

¹ SH uracakke.² B Aññāsi-; SH v.jl., SM Aññāta-.³ B tesāṇ.

nānappakāradhātu. *Lokaṇ* 'ti khandhāyatanadhatu-lokaṇ. *Yathā-bhūtaṇ paṇānāti* 'ti tāsaṇ tāsaṇ dhātūnaṇ aviparītato sabhāvaṇ paṭi-vijjhati. *Nānādhimuttikaṇ* 'ti hīnapaṇitādi-adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṇ. *Parasattānaṇ* 'ti padhānasattānaṇ. *Parapuggalānaṇ* 'ti tato paresaṇ hīnasattānaṇ. (Ekattama eva vā etaṇ padadvayaṇ veneyyavasena Bhagavatā dvedhā vuttaṇ. Idhā-pi Bhagavatā vuttanayen' eva vuttaṇ.) *Indriyaparopariyattan* 'ti saddhādīnaṇ indriyānaṇ parabhāvaṇ ca aparabhāvaṇ ca. Vuddhiṇ ca hāniṇ cā 'ti attho. *Jhāna-vimokkha-samādhī-samāpattīnaṇ* 'ti paṭhamādīnaṇ catunnaṇ jhānaṇaṇ, rūpī rūpāni passatī 'ti ādīnaṇ aṭṭhannaṇ vimokkhaṇaṇ, savitakkasavicārādīnaṇ tiṇṇaṇ samādhīnaṇ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnaṇ ca navannaṇ anupubbasaṃpattīnaṇ. *Saṅkilesaṇ* 'ti hānabhāgiyadhammaṇ. *Vodānaṇ* 'ti visesabhāgiyadhammaṇ. *Vutthānaṇ* 'ti yena kāraṇena jhānādīhi vutthahanti taṇ kāraṇaṇ. Taṇ pana "Vodānaṇ 'pi vutthānaṇ, tamhā tamhā samādhimhā vutthānaṇ 'pi vutthānaṇ" 'ti evaṇ vuttaṇ paṇaṇajjhānaṇ¹ c' eva bhavaṇaṇ, phalasaṃpattiyo ca. Heṭṭhimaṇ heṭṭhimaṇ 'ti hi paṇaṇajjhānaṇ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṇ hoti. Tasmā: Vodānaṇ 'pi vutthānaṇ 'ti vuttaṇ. Bhavaṇgena pana sabbajjhānehi vutthānaṇ hoti. Nirodhasaṃpattito phalasaṃpattiyaṇ vutthānaṇ hoti. Taṇ sandhāya: Tamhā tamhā samādhimhā vutthānaṇ 'pi Vutthānaṇ 'ti vuttaṇ. (Cf. *M.A.* II, 29-30.)

Pubbenivāsa-dibbacakkhu [176] -āsavakkhayañāṇāni heṭṭhā pakāsitāṇ' eva. Tattha: *āsavaṇaṇ khayā* 'ti arahattamaggena sabbakilesānaṇ khayā. *Anāsavaṇ* 'ti āsavavirahitaṇ. *Cetovimuttiṇ paññāvimuttiṇ* 'ti ettha ceto-vacanena arahattaphalasampayutto samādhī, paññā-vacanena taṇsampaṇyuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhī rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimutti 'ti veditabbā. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: "Yo hi 'ssa bhikkhave samādhī tad assa Samādhindriyaṇ, yā bhikkhave paññā tad assa paññindriyaṇ. Ito kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti" 'ti. Api c' ettha samathabalaṇ cetovimutti, vipassanābalaṇ paññāvimutti 'ti veditabbā. *Ditt'h' eva dhamme* 'ti imasmiṇ yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* 'ti adhikāya paññāya attanā yeva paccakkhaṇ katvā. Aparappaccayena ñatvā 'ti attho. *Upasaṃpajjā* 'ti adhigantvā nipphādetvā vā. Imesaṇ pana dasannaṇ dasabalañāṇaṇ vitthāro Abhidhamme vuttanayena veditabbo.

¹ SH v.l. paṇaṇajātaṇ jhānaṇ.

tthaṇ; ath' evaṇ diṭṭhādhimuttinaṇ yathāsatti yathābalaṇ dhammaṇ desetuṇ indriyaparopariyatta-ñāṇena indriyaparopariyattaṇ passati saddhādinaṇ tikkhamudubhāvadassanato; evaṇ pariññātindriya-paropariyattā 'pi pan' ete sace dūre honti atha jhānādiñāṇena jhānādisu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṇ upagacchati; upagantvā ca nesaṇ pubbenivāsānussati-ñāṇena pubbañātivibhāvanaṇ dībhacakkhuññā-nubhāvato pattaḍbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṇ¹ passanto, āsavakkhaya-ñāṇānubhāvena āsavakkhayaḡāminiyaṇ paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayaṇ dhammaṇ deseti; tasmā iminā anukkamena imāni dasa balāni vuttāni 'ti veditabbāni.

12. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo *Ken' atṭhena saddhābalan?* 'ti ādinā nayena pucchaṇ katvā *Assaddhiye akampiyatṭhena* 'ti ādinā nayena vissajjanaṇ akāsi. Tattha: *hiriyatī* 'ti ādi puggalādhiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādisu adhiṭṭhānabalapariyantesu *tatthā* 'ti ca, *tenā* 'ti ca, *tan* 'ti ca nekkhammādikam eva sandhāya vuttan 'ti veditabbaṇ. *Tena cittaṇ ekaggaṇ* 'ti tena samādhinā cittaṇ ekaggaṇ hotī 'ti vuttaṇ hotī. *Tattha jāte* 'ti tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmiṇ vā vipassanārammaṇaṇ hutvā jāte. *Tattha sikkhatī* 'ti tattha sekkhabale sekkho sikkhatī 'ti *sekkhabalan* 'ti attho. *Tattha sikkhitattā*² 'ti tattha asekkhabale asekkhassa sikkhitattā *asekkhabalaṇ*. *Tena āsavā khīṇā* 'ti tena lokiya-lokuttarena ñāṇena āsavā khīṇā 'ti taṇ ñāṇaṇ *khīṇāsavabalaṇ*. Lokiyenā-pi hi ñāṇena āsavā khīṇā nāma, vipassanāya abhāve lokuttaramaggābhāvato. Evaṇ khīṇāsavassa balan 'ti Khīṇāsavabalaṇ. *Taṇ³ tassa ijjhatī* 'ti iddhibalan 'ti tassa iddhimato ijjhatī 'ti Iddhi yeva balaṇ. *Appameyyatṭhena* 'ti yasmā sāvakā ṭhānāṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanaṇ yeva sandhāya "yathābhūtaṇ pajānātī" 'ti vuttaṇ. Kiñcā-pi tīsu vijjāsu yathābhūtaṇ pajānātī 'ti na vuttaṇ, aññattha pana vuttattā tāsu 'pi vuttam eva hotī. Aññatthā 'ti sesesu sattu nāṇabalesu ca Abhidhamme ca dasasu 'pi balesu. Indriyaparopariyattañāṇaṇ pana sabbathā 'pi sāvakehi asādhāraṇam eva. Tasmā⁴ dasa 'pi balāni sāvakehi asādhāraṇāni 'ti. Adhimattaṭṭhena atuliyatṭhena appameyyāni, tasmā yeva ca appameyyatṭhena *Tathāgatabalan* 'ti vuttan 'ti.

Balakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ B sampatticitta-.

³ SH omits.

² SH -tatto.

⁴ B Kasmā?

[SUÑÑAKATHĀ-VANNAṆĀ]

[177] 1. Idāni lokuttarabala-pariyosānāya Balakathāya ananta-raṇ kathitāya lokuttarasuññatā-pariyosānāya suttantapubbaṅgamāya Suññakathāya¹ apubbattānuvaṇṇanā. Suttante tāva *Athā* 'ti vacanopādāne nipāto. Etena *Āyasmā* 'ti ādivacanassa² upādānaṇ kataṇ hoti. *Kho* 'ti pūraṇatthe nipāto. *Yena Bhagavā ten' upasaṅkamī* 'ti bhummatthe karaṇavacanaṇ; tasmā Bhagavā tattha upasaṅkamī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo, yena vā karaṇena Bhagavā devamanu-ssehi upasaṅkamitabbo, ten' eva karaṇena upasaṅkamī 'ti evam 'p' ettha attho daṭṭhabbo.

Kena ca karaṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāra-guṇavisesādhigamādhippāyena sādupalūpabhogādhippāyena dijaga-nehi niccaphalita-mahārukkho viya. Tena karaṇena Upasaṅkamī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Upasaṅkamī 'ti ca gato 'ti vuttaṇ hoti. *Upasaṅkamitvā* 'ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṇ. Athavā evaṇ ca gato tato āsannataraṇ ṭhānaṇ Bhagavato samīpasāṅkhātaṇ gantvā 'ti 'pi vuttaṇ hoti. *Abhivādetvā* 'ti pañcapatitṭhiteṇa vandi-tvā. Idāni yen' atṭhena loke aggapuggalassa upatṭhānaṇ āgato taṇ pucchitukāmo dasanakhasamodhāna-samujjalaṇ añjalaṇ sirasi pati-ṭṭhapetvā ekam antaṇ nisīdi. *Ekam antaṇ* 'ti ca bhāvanapuṇsaka-niddeso, "Visamaṇ candimasuriyā pariharanti" 'ti ādisu viya. Tasmā yathā nisinno ekam antaṇ nisinno hoti, tathā nisīdi 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṇ upayogavacanaṇ. *Nisīdi* 'ti nisajjaṇ kappesi; paṇḍitā hi devamanussā garutṭhāniyaṇ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekam antaṇ nisīdanti. Ayaṇ ca thero tesaṇ aññataro, tasmā ekam antaṇ nisīdi.

Kathaṇ nisinno pana *ekam antaṇ nisinno* hoti 'ti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyath-idaṇ: Atidūraṇ, accāsanaṇ, uparivātaṇ, unnatapadesaṇ, atisammukhaṇ, atipacchā 'ti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṇ hoti. Accāsanne ni-sinno saṅghaṭṭanaṇ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bā-dhati. Unnatappadese nisinno agāravaṇ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṇ āhacca daṭṭhabbaṇ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṇ pasāretvā daṭṭhabbaṇ hoti, tasmā ayam 'pi ete nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṇ: *Ekam antaṇ nisīdi* 'ti.

¹ SH Suññatā-.² B adhiva-.

Etad avocā 'ti etaṇ avoca. *Suñño loko suñño loko* 'ti bhante vuccatī 'ti imasmiṇ sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi “Suñño loko, suñño loko” 'ti kathiyatī 'ti attho. Tahiṇ tahiṇ tādisānaṇ vacanānaṇ bahukattā tesāṇ sabbesaṇ saṅgaṇhanatthaṇ āmenditavacanaṇ kataṇ. Evaṇ hi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahītāni honti. *Kittāvata* 'ti kittakena parimāṇena. *Nu*¹ iti saṇsayatthe nipāto.

Suññaṇ attena vā attaniyena vā 'ti kārako, vedako, sayaṇvasī 'ti evaṇ loke parikkapitena attanā ca, attābhāvato yeva attano santa-kena parikkhārena ca suññaṇ sabbaṇ-cakkhādi lokiyaṇ dhammajātaṇ. Taṇ yeva palujjanaṭṭhena Loko nāma. *Yasmā* ca attā ca ettha n' atthi, attaniyañ ca ettha n' atthi, *tasmā suñño loko* 'ti vuccatī 'ti attho. Lokuttaro 'pi ca dhammo atta-ttaniyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyo 'va dhammo vutto. Suñño 'ti ca dhammo n' atthī 'ti vuttaṇ na hoti. Tasmiṇ dhamme atta-ttaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca “Suññaṇ ghaṇaṇ, suñño ghaṭo” 'ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti; tasmiṇ ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca, “Iti yaṇ hi kho tattha na hoti tena taṇ suññaṇ samanupassati, yaṇ pana tattha avasiṭṭhaṇ hoti taṇ santaṇ idam atthī 'ti pajānāti” 'ti ayam eva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayam eva attho. Iti imasmiṇ suttante anattalakkhaṇam eva kathitaṇ.

2. Suttantaniddese: *Suññaṇ suññaṇ* 'ti ādini pañcavīsati mātikāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesāṇ niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suñña-saṅkhātāṇ suññaṇ, na aññena upapadena² visesitan 'ti suññaṇ suññaṇ. Asukan 'ti aniddiṭṭhattā c' ettha suñña-ttam eva vā apekkhitvā napuṇsakavacanaṇ kataṇ. Evaṇ sesesu 'pi. Saṅkhārā yeva sesasaṅkhārehi suññā 'ti *saṅkhārasuññaṇ*. Jarābhaṅgavasena virūpo pariṇāmo Vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṇ *vipariṇāmasuññaṇ*. Aggañ ca taṇ atta-ttaniyehi sabbasaṅkhārehi vā suññaṇ cā 'ti *aggasuññaṇ*. Lakkhaṇam eva sesalakkhaṇehi suññaṇ 'ti *lakkhaṇasuññaṇ*. Nekkhammādinā vikkhambhanaṇa suññaṇ *vikkhambhanasuññaṇ*. *Tadāṅgasuññā*-disu 'pi catūsu es' eva nayo.

[178] Ajjhattañ ca taṇ atta-ttaniyādihi suññañ cā 'ti Ajjhattasuññaṇ. Bahiddhā ca taṇ atta-ttaniyādihi suññañ cā 'ti Bahiddhasuññaṇ. Tad ubhayaṇ atta-ttaniyādihi suññaṇ 'ti *ubhatosuññaṇ*. Samāno bhāgo etassā 'ti Sabhāgaṇ. Sabhāgañ ca taṇ atta-ttaniyādihi suññañ cā 'ti *sabhāgasuññaṇ*; sadisasuññaṇ 'ti attho. Visabhā-

¹ B, SH v.l., SM Nanu.

² SH v.l. uppādenā; SH -padena.

gañ ca taṇ atta-ttaniyādīhi suññañ cā 'ti *visabhāgasuññaṇ*; visadisa-suññañ 'ti attho. (Kesuci potthakesu sabhāga-visabhāgasuññaṇ¹ nissaraṇena suññānantaraṇ likhitaṇ.) Nekkhammādi-esanā kāmaccchandādinā suñña 'ti *esanāsuññaṇ*. *Pariggahasuññā*-disu tisu 'pi es' eva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañ ca taṇ nānattena suññañ cā 'ti *ekattasuññaṇ*. Tabbi-paritena nānattañ ca taṇ ekattena suññañ cā 'ti *nānattasuññaṇ*. Nekkhammādi-khanti kāmaccchandādinā suñña 'ti *khantisuññaṇ*. *Adhiṭṭhāna*-suññe, pariyoḡāhana-suññe ca es' eva nayo. (*Pariyoḡāhanasuññaṇ*² 'ti 'pi pātho.) *Sampajānassā* 'ti sampajāññena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. *Pavattapariyādānan* 'ti anupādā-parinibbāṇaṇ. *Sabbasuññātānan* 'ti sabbasuññānaṇ. *Paramatthasuññaṇ* 'ti sabbasañkhārābhāvato uttamatthabhūtaṇ suññaṇ.

3. Mātikāniddese: *Niccena vā* 'ti bhaṇṇaṇ atikkamitvā vattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena ca suññaṇ. *Dhuvēna vā* 'ti vijjamāne kāle 'pi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvēna ca suññaṇ. *Sassatēna vā* 'ti abbocchinnaassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatēna ca suññaṇ. *Avipariṇāmadhammēna vā* 'ti bhaṇṇavasēna avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammēna ca suññaṇ. Suttante attasuññātāya eva vuttāya 'pi niccasuññātāñ ca sukhasuññātāñ ca dassetuṇ idha *Niccena vā* 'ti ādīni 'pi vuttāni. Aniccass' eva hi pilāyogēna dukkhattā niccasuññātāya vuttāya sukhasuññātā 'pi vuttā 'va hoti. Rūpādayo pan' ettha cha visayā, cakkhuvīññāṇādīni cha viññāṇāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā ca sañkhittā 'ti veditabbā.

4. *Puññābhisañkhāro* 'ti bhāvanā-ādīsu punāti attano kārakaṇ, pūreti c' assa ajjhāsayaṇ, pujañ ca bhavaṇ nibbatteti 'ti Puññaṇ. Abhisāñkharoti vipākakataṭṭā-rūpañ cā 'ti Abhisāñkhāro. Puññaṇ abhisāñkhāro Puññābhisañkhāro. Puññapaṭipakkhato apuññaṇ abhisāñkhāro *apuññābhisañkhāro*. Na iñjaṇ Aneñjaṇ. Aneñjaṇ bhavaṇ abhisāñkharoti 'ti *āneñjābhisañkhāro*. Puññābhisañkhāro dāna-sīla-bhāvanādivasēna pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvasen' eva ca pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanā 'ti terasa cetanā honti. Apuññābhisañkhāro pāṇātipātādivasēna pavattā dvā-dasa akusalacetanā. *Āneñjābhisañkhāro* bhāvanāvasen' eva pavattā catasso arūpāvacaracetanā 'ti tayo 'pi sañkhārā ekūnatiṇsa cetanā honti.

¹ SH sabhāgasuññaṇ.

² As in the Text.

Kāyasaṅkhāro 'ti ādisu kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāro 'ti kāyasaṅkhāro. Vacisaṅkhāra-cittasaṅkhāresu 'pi es' eva nayo. Ayaṇ tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādinaṇ dvārato pavattidassanatthaṇ vutto. Kāyaviññattiṇ samuṭṭhāpetvā hi kāya-dvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusala-cetanā, abhiññācetanā cā 'ti ekavīsaticetanā *kāyasaṅkhāro* nāma. Tā eva ca vaci-viññattiṇ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā *vacīsaṅkhāro* nāma. Manodvāre pavattā pana sabbā 'pi ekūnatiṇsa cetanā *cittasaṅkhāro* nāma.

Atitā saṅkhārā 'ti ādisu sabbe 'pi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṇ¹ patvā niruddhā *atitā saṅkhārā*. Sakakkhaṇaṇ² appattā *anāgatā saṅkhārā*. Sakakkhaṇaṇ² pattā *paccuppannā saṅkhārā* 'ti.

5. Vipariṇāmasuññe paccuppannaṇ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukhena vattuṇ sakkā 'ti paṭhamaṇ paccuppannadhammā dassitā. Tattha: *Jātaṇ rūpaṇ* 'ti paccuppannaṇ rūpaṇ. *Sabhāvena suññānaṇ* 'ti ettha sayaṇ bhāvo Sabhāvo; sayam eva uppādo 'ti attho. Sako vā bhāvo Sabhāvo; attano yeva uppādo 'ti attho. Paccayā-yattavuttittā paccayaṇ vinā sayam eva³ bhāvo, attano eva vā bhāvo etasmiṇ n' atthi 'ti sabhāvena suññaṇ. Sayam eva bhāvena, attano eva vā bhāvena suññaṇ 'ti vuttaṇ hoti. Athavā sakassa bhāvo paṭhavīdhātu-ādisu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṇ upādāya Sako nāma. Bhāvo 'ti ca dhammapariyāyavacanamaṇ etaṇ. Ekassa ca dhammassa añño bhāva-saṅkhāto dhammo n' atthi, tasmā sakassa aññena bhāvena suññaṇ; sako aññena bhāvena suñño 'ti attho. Tena etassa dhammassa ekasabhāvatā vuttā hoti. Athavā sabhāvena suññaṇ 'ti suññasabhāven' eva suññaṇ.

Kiṇ vuttaṇ hoti? Suññaṇ⁴ hi⁵ suññasuññatāya eva suññaṇ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññaṇ 'ti vuttaṇ hoti.

Sace pana keci vadeyyuṇ, "Sako bhāvo Sabhāvo, tena sabhāvena suññaṇ 'ti, kiṇ vuttaṇ hoti? Bhāvo 'ti dhammo. So paraṇ upādāya sa-padena visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānattā jātaṇ rūpaṇ sabhāvena suññaṇ 'ti rūpassa avijjamānatā vuttā hoti 'ti"; evaṇ sati "Jātaṇ rūpaṇ" ti vacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṇ jātaṇ nāma hoti. Nibbānaṇ hi uppādarahitaṇ, taṇ jātaṇ nāma na hoti. Jātijarāmaraṇāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Ten' ev' ettha: Jātā jātisabhāvena

¹ SH *v.l.* salakkhaṇaṇ; B sakasakalakkhaṇaṇ.

² B na ca.

⁴ SH *omits.*

³ B Sakalakkhaṇaṇ.

⁵ SH, SM *omits.*

suññā, jātijarāmarañañ taṇ-sabhāvena suññān 'ti, evañ anuddharitvā bhavam eva avasānaṇ katvā nidditthā.

Yadi uppādarahitassa Vijātan 'ti vacanaṇ yujjeyya, “Jātā Jāti,” “Jātaṇ Jarāmarānaṇ” 'ti vattabbaṇ bhaveyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmarāṇesu jāta-vacanaṇ¹ na vuttaṇ, tasmā sabhāvena suññāṇ avijjamānaṇ 'ti vacanaṇ avijjamānaṇssa uppādarahitattā Jātan 'ti vacanena virujjhati. Avijjamānaṇssa ca Suññān 'ti vacanaṇ heṭṭhā vuttena loka-vacanena ca Bhagavato vacanena ca ñāya-saddagantavacanena ca virujjhati. Anekāhi ca yuttihi virujjhati. Tasmā taṇ vacanaṇ kacavaram iva chaḍḍetabbaṇ.

“Yaṇ bhikkhave atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ Atthi 'ti vadāmi; yaṇ bhikkhave n' atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ n' atthi 'ti vadāmi. Kiñ ca b. atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ yam ahaṇ Atthi 'ti vadāmi? Rūpaṇ b. aniccaṇ dukkhaṇ vipariṇāmadhammaṇ atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ atthi 'ti vadāmi” 'ti ādihi anekehi Buddhavacanappamāṇehi anekāhi ca yuttihi dhammā sakakkhaṇe² vijjamānā evā 'ti niṭṭham ettha gantabbaṇ.

Vigataṇ rūpan 'ti uppajjitvā bhaṇṇaṇ patvā³ niruddhaṇ atītārūpaṇ. *Vipariṇatāñ c' eva suññāñ cā* 'ti jarābhaṇṇavasena virūpaṇ vipariṇāmaṇ pattañ ca vattamānaṇ⁴ eva vipariṇāmasabbhāvato, atītassa vipariṇāmābhāvato, tena⁴ vipariṇāmena⁵ suññāñ cā 'ti attho. *Jātā vedanā* 'ti ādisu 'pi es' eva nayo. Jāti-jarā-maraṇaṇ pana anipphannattā sakabhāvena alabbhaṇiṇyato tasmā jātā jāti, jātaṇ jarāmarānaṇ 'ti ādike dve naye pahāya *bhavā*-dikam eva nayaṇ pariyo-sānaṇ katvā ṭhapitaṇ.

[179] 6. *Aggaṇ* 'ti agge bhavaṇ. *Setṭhaṇ* 'ti ati viya paṇṇasaṇiṇaṇ. *Viṣitṭhaṇ* 'ti atisaṇyabhūtaṇ. (Viṣetṭhaṇ 'ti 'pi pātho.) Tidhā 'pi pasatthaṇ nibbānaṇ sammāpaṭipadāya paṭipajjitabbato *padāṇ* nāma. *Yad idan* 'ti yaṇ idan idāni vattabbanibbānaṇ nidasseti. Yasmā nibbānaṇ āgamma sabbasaṇkhārānaṇ samatho hoti, khandhūpadhi-kilesūpadhi-abhisaṇkhārūpadhi-kāmaguṇūpadhi-saṇkhātānaṇ upadhi-naṇ paṭinissaggo hoti, taṇhānaṇ khayō, virāgo, nirodho ca hoti, tasmā *sabbasaṇkhārasamatho*, *sabbūpadhipaṭinissaggo*, *taṇhakkhaya*, *virāgo*, *nirodho* 'ti vuccati. *Nibbānaṇ* 'ti sabhāvalakkaṇaṇa nigaṇitaṇ.

7. Lakkhaṇesu hi, “Tīṇi-māni bhikkhave bālassa bālalakkaṇāni, katamāni tīṇi? Idha b. bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsita-

¹ B, SH *v.l.*, SM jāti-.

² B sakalakkaṇe.

³ SH *v.l.* appatvā.

⁴ B kenaci.

⁵ B pariṇāmena.

bhāsi, dukkaṭakammakāri (M. III, 163). Imāni kho b. tiṇi bālassa bālalakkhaṇāni ” ’ti vuttaṇ. Paṇḍitehi bālassa bālo ’ti sallakkhaṇato tividhaṇ *bālalakkhaṇaṇ*. “Tiṇi māni b. paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tiṇi? Idha b. paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsi sukatakkammakāri (M. III, 170). Imāni kho b. tiṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni ” ’ti vuttaṇ. Paṇḍitehi paṇḍitassa Paṇḍito ’ti sallakkhaṇato tividhaṇ *paṇḍitalakkhaṇaṇ*.

“Tiṇi-māni b. saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tiṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṇ paññāyati ” ’ti vuttaṇ. Uppādo eva saṅkhatam iti lakkhaṇaṇ ’ti saṅkhatalakkhaṇaṇ. Evam itaradvaye ’pi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe¹ sesaṇ² dvinnaṇ, ṭhitikkhaṇe sesaṇ² dvinnaṇ, bhaṅgakkhaṇe ca sesaṇ² dvinnaṇ abhāvo dassito. Yaṇ pan’ ettha peyyālamukhena jātiyā ca *jarāmaranaṇ* ca uppādādilakkhaṇaṇ vuttaṇ, taṇ vipariṇāmasuññatāya jātijarāmaranaṇi hitvā bhavapariyosānass’ eva nayassa vacanena ca uppādādīnaṇ uppādādi-avacanasamayena³ ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana sotāpatitaṇ⁴ katvā likhitaṇ ’ti veditabbaṇ. Yathā ca Abhidhamme ahetukavipākamanodhātu-mano-viññāṇadhātūnaṇ saṅgahavāre “Labbhamānaṇ ’pi jhānaṇaṇ pañcaviññāṇasote patitvā gataṇ ’ti na uddhaṭaṇ ” ’ti vuttaṇ, evam idhā-pi sotāpatitā⁴ veditabbā. Athavā jātijarāmaranaṇavantaṇaṇ saṅkhārānaṇ uppādādayo jātijarāmaranaṇ “Aniccato ” ’ti ādisu viya tesaṇ viya katvā vuttaṇ ’ti veditabbaṇ.

8. *Nekkhammena kāmaccando vikkhambhito c’ eva suñño cā* ’ti kāmaccando nekkhammena vikkhambhito c’ eva nekkhammassa tattha abhāvato ten’ eva vikkhambhana-saṅkhātena nekkhammena suñño ca. Evaṇ sesesu ’pi yojanā kātabbā.

[180] 9. Tadaṅgappahāna-samucchedappahānesu ’pi c’ ettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca pahīṇaṇ dūrikatam eva hotī ’ti iminā dūrikaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṇ vuttaṇ. *Nekkhammena kāmaccando tadaṅgasuñño* ’ti nekkhammena pahīṇo kāmaccando tena nekkhamma-saṅkhātena aṅgena suñño. Athavā yo koci kāmaccando nekkhammassa tattha tattha⁵ abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṇ sesesu ’pi yojanā kātabbā. Tassa tassa aṅgassa tattha tattha abhāvamatten’ eva c’ ettha upacāra-ppanā-jhānavasena

¹ B, SH *v.l.* uppādālakkhaṇena.

³ B uppādādi-adhivacanena samayena ca.

⁵ SH, SM *do not repeat*.

² B sesānaṇ; SM sesa-.

⁴ B sotappa-; SM sotapa-.

ca vipassanāvasena ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahānadīpakassa vacanassa abhāvena pana vivaṭṭanānupassanaṃ yeva pariyosānaṃ katvā vipassanā niddiṭṭhā; cattāro maggā na niddiṭṭhā.

10. *Nekkhammena kāmaccando samucchinno c' eva suñño cā* 'ti ādisu vikkhambhane vuttanayen' ev' ettha attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīṇāni 'pi c' ettha samudācārābhāvato samucchināni nāma honti 'ti iminā pariyāyena samucchedo vutto. Taṇ-ṭaṇ-samucchedakiccasāghanavasena vā maggasampayutta-nekkhammādivasena vuttan 'ti veditabbaṃ.

11-12. *Paṭippassaddhi-nissarana-suññesu* ca idha vuttanayen' eva attho veditabbo. Tadaṅga-vikkhambhana-samuccheda-pahāṇesu paṇ' ettha paṭippassaddhimattattā nissatamattaṃ ca gahetvā vuttaṃ. Pañcasu 'pi etesu suññesu nekkhammādīni yeva vikkhambhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇanāmena vuttāni.

[181] 13-17. *Ajjhattan* 'ti ajjhatabhūtaṃ. *Bahiddhā* 'ti bahiddhā bhūtaṃ. *Dubhato suñṇan* 'ti ubhayasuñṇaṃ. Paccattādisu¹ 'pi hi To 'ti vacanaṃ hoti yeva. Ajjhattikāyatanādīni² cha ajjhattikāyatanādibhāvena sabhāgāni. Parehi visabhāgāni ... viññāṇakāyā 'ti ādisu c' ettha kāya-vacanena viññāṇādīni yeva vuttāni.

[182] 18-20. *Nekkhammesanā*-disu nekkhammādīni yeva tadatthikehi viññūhi esiyantī 'ti esanā. Athavā pubbabhāge nekkhammādīnaṃ esanā 'pi kāmaccandādīhi suññā, kim pana nekkhammādīni ? 'ti 'pi vuttaṃ hoti. Pariggahādisu nekkhammādīni yeva pubbabhāge esitāni aparabhāge parigayhantī 'ti *pariggaho* 'ti, pariggahitāni pattivāsena³ paṭilabbhantī 'ti *paṭilābho*, paṭiladdhāni nāṇavasena paṭivijjhi ssantī⁴ 'ti *paṭivedho* 'ti ca vuttāni.

[183] 22-25. *Ekattasuñṇaṃ* ca *nānattasuñṇaṃ* ca sakiṃ yeva pucchitvā ekattasuñṇaṃ vissajjetvā nānattasuñṇaṃ avissajjetvā 'va sakiṃ nigamanaṃ kattaṃ. "Kasmā na vissajjitaṃ" ? 'ti ce: Vuttapariyāyena ev' ettha yojanā nāyati 'ti na vissajjitaṃ 'ti veditabbaṃ. Ayaṃ paṇ' ettha yojanā: *Nekkhammaṃ ekattaṃ, kāmaccando nānattaṃ*, nekkhammekattena suñṇan 'ti. Evaṃ sesesu 'pi yojanā veditabbā. Khanti-ādisu nekkhammādīni yeva khamanato ruccanato *khantī* 'ti; rucitāni yeva pavisitvā tittṭhanato *adhittṭhanan* 'ti, pavisitvā tittṭhanan yathāruccim eva sevanato *pariyogāhanan* 'ti ca vuttāni.

¹ B Ajjhattā.

³ B pavatti.

² SH, SM omit.

⁴ B, SM -vijjhanti.

[184] 26. *Idha sampajāno* 'ti ādiko paramatthasuññaniddeso Parinibbāṇaṇaniddese vaṇṇito yeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṇ, vipariṇāmasuññaṇ, lakkaṇasuññaṇ ca yathāvuttānaṇ dhammānaṇ aññamañña-asammi-ssatā-dassanatthaṇ, yattha pana akusalapakkhikānaṇ kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale ādīnavadassanatthaṇ; yattha pana kusalapakkhikānaṇ akusalapakkhikena suññatā vuttā, tena kusale ānisaṇsadassanatthaṇ; yattha atta-ttaniyādihi suññatā vuttā, taṇ sabbasaṅkhāresu nibbidājananatthaṇ; aggasuññaṇ paramatthasuññaṇ ca nibbāṇe ussāhajananatthaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Tesu agga-suññaṇ ca paramatthasuññaṇ cā 'ti dve suññāni atthato ekam eva. Nibbāṇaṇ aggaparamatthavasena sa-upādisesa-anupādisesavasena ca dvidhā katvā vuttaṇ. Tāni dve attaniye suññasuññato¹ saṅkhārasuññato ca sabhāgāni. Suññasuññaṇ, ajjhattasuññaṇ, bahiddhāsuññaṇ, dubhatosuññaṇ, sabhāgasuññaṇ, visabhāgasuññaṇ 'ti imāni cha suññāni suññasuññaṇam eva hoti. Ajjhattādiḥvato pana chadhā vuttāni, tāni cha ca atta-ttaniyādisuññato sabhāgāni. Saṅkhāra-vipariṇāma-lakkaṇasuññāni, vikkhambhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇasuññāni, esanā-pariggaha-paṭilābha-paṭivedhasuññāni, ekatta-nānattasuññāni, khanti-adhiṭṭhāna-pariyogāhana-suññāni cā 'ti sattarasasuññāni attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññattā avijjamānānaṇ vasena visuṇ visuṇ vuttāni. Saṅkhāra-vipariṇāma-lakkaṇasuññāni pana itarena itarena asammissavasena sabhāgāni. Vikkhambhanādiṇi pañca kusalapakkhena suññattā sabhāgāni. Esanādiṇi cattari khanti-ādiṇi ca tīṇi akusalapakkhena suññattā sabhāgāni. Ekatta-nānattasuññāni aññamañña-paṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāseṇa

Tidhā, dvedhā, tath' ekadhā

Suññā 'ti suññatthavidū

Vaṇṇayanti 'dha sāsane.

Kathaṇ? Sabbe dhammā tāva lokiya dhammā dhuva-subhasukha-attavirahitattā dhuva-subhasukha-ttasuññā, magga-phaladhammā dhuva-sukha-ttavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattā yeva sukheṇa suññā. Anāsavattā na² subheṇa suññā. Nibbāṇa-dhammo attass' eva abhāvato attasuñño. Loka-lokuttarā pana sabbe 'pi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā.

¹ B dve attattaniyasuññato; SM suññato for suññasuññato.

² B omits.

Asaṅkhato nibbānadhammo tesañ saṅkhārānam 'pi abhāvato saṅkhārasuñño. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbe 'pi dhammā atta-saṅkhātassa puggalassa abhāvato attasuññā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Suññākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Majjhimavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

[PAÑÑĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[185] 1. Idāni visesato paññāya padaṭṭhānabhūṭāya Suññākathāya anantaraṇ kathitāya Paññākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekaṃmūlakā satta paññā pucchā-pubbaṅgamaṇ katvā niddiṭṭhā. Puna sattānupassanāmūlakā ekekuṭṭaramūlakā ca tisso paññā pucchaṇ¹ akatvā 'va niddiṭṭhā. Evam ādito dasa-paññāpāripūrī niddiṭṭhā. Tattha: *Aniccānupassanā* tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu “Yad aniccaṇ taṇ dukkhaṇ” 'ti dukkhato ca, “Yaṇ dukkhaṇ tad anattā” 'ti anattato ca javatī, tasmā sā *bhāvitā bahulīkatā javanapaññāṇ paṇipūreṭi*. Sā hi saka-visayesu javatī 'ti javanā, javanā ca sā paññā cā 'ti javanapaññā. *Dukkhānupassanā* samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhi² nibbijjhati padāleti, tasmā *nibbedhikapaññāṇ paṇipūreṭi*. Sā hi nibbijjhati 'ti Nibbedhikā. Nibbedhikā ca sā paññā cā 'ti Nibbedhikapaññā. *Anattānupassanā* suññatādassanena vuddhippattiyā mahattapattattā *mahāpaññāṇ paṇipūreṭi*. Sā hi vuddhippattattā mahatī ca sā paññā cā 'ti Mahāpaññā. *Nibbidānupassanā* yasmā tissannaṇ yeva anupassanānaṇ purimato 'pi āsevanāya balappattāvatthattā³ sabbasaṅkhāresu nibbindanasamatthā hutvā tikkhā hoti, tasmā *tikkhapaññāṇ paṇipūreṭi*. *Virāgānupassanā* 'pi yasmā tissannaṇ yeva anupassanānaṇ purimato 'pi āsevanābalappattānaṇ vuddhatarāvatthattā⁴ sabbasaṅkhārehi virajjanasamatthā hutvā vipulā hoti, tasmā *vipulapaññāṇ paṇipūreṭi*. *Nirodhānupassanā* 'pi yasmā tissannaṇ yeva anupassanānaṇ purimato 'pi āsevanābalappattānaṇ vuddhatarāvatthattā⁴ vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṇ nirodhadassanasamatthā hutvā gambhīrā hoti, tasmā *gambhīrapaññāṇ paṇipūreṭi*. Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīro,

¹ SM pucchā ca.

³ B -pattattā.

² SH paṇidhiṇ.

⁴ B -rappavattattā.

tasmiṇ gambhīre gādhappattā paññā 'pi gambhīrā. *Paṭinissaggānu-passanā* 'pi yasmā tissannaṇ ... (*repeat*) ... vayalakkhaṇavasena sabbasāṅkhārapaṭinissajjanasamatthā¹ hutvā asāmantā hoti, buddhi hi pariyantapattattā chahi paññāhi dūre hoti 'ti attho, tasmā sayañ asāmantattā *asāmantapaññāṇaṇ paripūreti*. Sā hi heṭṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā asamipā vā paññā 'ti Asāmantapaññā.

Paṇḍiccaṇ paripūrentī 'ti paṇḍitabhāvaṇ paripūrentī. Yasmā ya-thāvutta-satta-paññā paripunnā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhāppatta-vuṭṭhānagāmini-vipassanā-sāṅkhātehi sāṅkhārū-pekkhā-nuloma-gotrabhūñānehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā Paṇḍiccaṇ paripūrentī 'ti vuttaṇ. *Aṭṭha paññā* 'ti paṇḍicca-sāṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā. *Puthupaññāṇaṇ paripūrentī* 'ti yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrabhūñānānantaraṇ nibbāṇaṇ ārammaṇaṇ katvā lokuttarabhā-vappattiyā lokiyato puthubhūtattā visuṇ bhūtattā Puthupaññā 'ti sāṅkhātāṇaṇ maggaphalapaññāṇaṇ pāpunāti, tasmā "Aṭṭha paññā puthupaññāṇaṇ paripūrentī" 'ti vuttaṇ.

Imā nava paññā 'ti ādisu tass' eva kamena adhigatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇita-lokuttara-dhammopayogena paṇitacittasantānattā pahaṭṭhakāren' eva ca pavattamānacittasantānassa phalānāntaraṇ otinṇabhavaṇgato vuṭṭhitassa maggapaccavekkhaṇā, tato ca bhavaṇgaṇ otaritvā vuṭṭhitassa phalapaccavekkhaṇā, iminā 'va na-yena pahīṇakilesapaccavekkhaṇā, avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā, nibbāṇapaccavekkhaṇā pavattanti. Tāsu paccavekkhaṇāsu magga-paccavekkhaṇā, phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭisambhidā hoti.

Kathaṇ? "Yaṇ kiñci paccayasambhūtaṇ, nibbāṇaṇ, bhāsitattho, vipāko, kiriya 'ti ime pañca dhammā Attho" 'ti abhidhamme pāliṇ anugantvā tadaṭṭhakathāyaṇ² vuttaṇ.³ Nibbāṇassa ca atthattā tadārammaṇaṇ maggaphalañāṇaṇ "Atthesu ñāṇaṇ atthapaṭisambhidā" 'ti vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidā-bhūtassa maggaphalañāṇassa paccavekkhaṇāñāṇaṇ "Ñāṇesu ñāṇaṇ paṭibhānapaṭisambhidā" 'ti vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇā paññā hāsākārena pavattamānacittasantānassa hāsapaññā nāma hoti. Tasmā nava paññā *hāsapaññāṇaṇ paripūrentī* 'ti ca, *hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā* 'ti ca vuttaṇ. Sabbappakārā 'pi paññā tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇa-sāṅkhātena paññāpanaṭṭhena Paññā. Tena ten' eva pakārena dhamme jānāti 'ti 'pi Paññā.

¹ SH v.l. -samatthatā.

² B Aṭṭha-.

³ B vuttassa.

Tassā 'ti tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa; karaṇatthe sāmi-vacaṇaṇ. *Atthavavattḥānato* 'ti yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavattḥāpanavasena. Vuttam 'pi c' etaṇ Samanākarāṇiyakathāyaṇ: "Hetuphalaṇ nibbāṇaṇ vacanaṭṭho, athavā pākaṇ¹ kiriyā 'ti atthe pañcapabhede paṭhamantapabhedagataṇ ṇāṇaṇ" 'ti. *Adhigatā hoti* 'ti paṭiladdhā hoti. Sā yeva paṭilābhasacchikiriyāya *sacchikatā*. 'Paṭilābhaphassen' eva *phassitā^b paññāya*. *Dhammavavattḥānato* 'ti yo koci phalanibhattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṇ, kusalaṇ, akusalaṇ 'ti ime pañca dhammā Dhammo 'ti Abhidhamme pālānusārena vuttāṇaṇ pañcannaṇ dhammāṇaṇ vavattḥāpanavasena. Vuttam 'pi c' etaṇ Samanākarāṇiyakathāyaṇ: "Hetu ariyamaggo, vacanaṇ kusalaṇ akusalaṇ cā 'ti dhamme pañcapabhede dutiyantapabhedagataṇ ṇāṇaṇ" 'ti. *Niruttiavattḥānato* 'ti tesāṇ atthadhammāṇaṇ anurūpaniruttinaṇ vavattḥāpanavasena. *Paṭibhānavavattḥānato* 'ti paṭibhāna-saṅkhātāṇaṇ tiṇṇaṇ paṭisambhidāñāṇaṇ vavattḥāpanavasena. [186] *Tass' imā* 'ti nigamanavacanam etaṇ.

2. Evaṇ sabbasaṅgāhakavasena anupassanāṇaṇ visesaṇ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento *Rūpe aniccānupassanā* 'ti ādim āha. Taṇ heṭṭhā vuttattham eva.

[187-188] 3. Puna rūpādisu yeva atītā-nāgata-paccuppannavasena *javanapaññāṇ* dassetukāmo kevalaṇ rūpādivasena ca atītā-nāgata-paccuppannarūpādivasena ca pucchaṇ katvā pucchākamen' eva vissajjanaṇ akāsi. Tattha: suddharūpādi-vissajjanesu paṭhamaṇ niddiṭṭhā eva paññā, atītā-nāgata-paccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādīsu javanavasena javanapaññā 'ti niddiṭṭhā.²

[189] 4. Puna anekasuttanta-pubbaṅgamaṇ paññāpabhedāṇ dassetukāmo paṭhamaṇ tāva suttante uddisi. Tattha: *Sappurisaṇsevo* 'ti heṭṭhā vuttappakārāṇaṇ sappurisāṇaṇ bhajanaṇ. *Saddhammasavāṇaṇ* 'ti tesāṇ sappurisāṇaṇ santike sīlādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savāṇaṇ. *Yoniso manasikāro* 'ti sutāṇaṇ dhammāṇaṇ atthūpaparikkhānavasena upāyena manasikāro. *Dhammānudhammapaṭipattī* 'ti lokuttaradhamme anugatassa sīlādipaṭipadādhammassa paṭipajjanaṇ.

5. *Paññāpaṭilābhāya ... paññāvuddhiyā ... paññāvepullāya ... paññābhāhullāyā* 'ti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni.³ Sesāni dvādasa puggahavasena bhāvavacanāni.

¹ B atha vipākaṇ.

² SM -ṭṭhaṇ.

^{a to b} B Paṭivedhadassanena phusita.

³ SM bhāvanā.

6. Suttantanidde: *Channaṃ abhiññānānaṃ* 'ti iddhividha-dibba-sota-cetopariya-pubbenivāsa-dibbacakkhu-asavānaṃkhaṃyā-ñāṇaṇaṃ. *Tesattattinaṃ ñāṇaṇaṃ* 'ti Ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakasādhāraṇaṇaṃ ñāṇaṇaṃ. Sattasattatīnaṃ ñāṇaṇaṃ 'ti ettha: "Sattasattati vo bhikkhave ñāṇavattthūni desissāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāssissāmi" 'ti; "Katamāni bhikkhave sattasattati ñāṇavattthūni? Jātipaccayā jarāmarāṇaṇaṃ 'ti ñāṇaṇaṃ, asati jātiyā n' atthi jarāmarāṇaṇaṃ ... atitāṃ 'pi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇaṇaṃ ... asati jātiyā n' atthi jarāmarāṇaṇaṃ, anāgatāṃ 'pi addhānaṃ jātipaccayā ... asati ... jarāmarāṇaṇaṃ 'ti ñāṇaṇaṃ; yam 'pi 'ssa taṃ dhammatṭhitiñāṇaṃ tam 'pi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ 'ti ñāṇaṇaṃ, bhavapaccayā jāti ... upādānapaccayā bhavo ... tanhāpaccayā upādānaṃ ... vedanāpaccayā tanhā ... phassapaccayā vedanā ... salāyatanapaccayā phasso ... nāmarūpāpaccayā salāyatanaṃ ... viññānapaccayā nāmarūpaṇaṃ ... saṅkhārāpaccayā viññānaṃ ... avijjāpaccayā saṅkhārā ... asati avijjāyā n' atthi saṅkhārā ... atitāṃ 'pi addhānaṃ avijjāpaccayā ... anāgatāṃ 'pi addhānaṃ avijjāpaccayā ... yam 'pi 'ssa taṃ dhammatṭhitiñāṇaṃ tam 'pi ... nirodhadhammaṃ 'ti ñāṇaṇaṃ, imāni vuccanti bhikkhave sattasattati ñāṇavattthūni" 'ti evaṃ Bhagavatā Nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. Jarāmarāṇaṇaṃ ñāṇaṇaṃ, jarāmarāṇa-samudaye ..., -nirodhe ..., -nirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṇaṃ 'ti iminā na-yena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsa ñāṇavattthūni pana idha na gahitāni.¹ (Cf. S. II, 57.) Ubhayattha ca ñāṇāni yeva hitasukhassa vatthūni 'ti Ñāṇavattthūni 'ti.

Lābho 'ti ādisu lābho yeva upasaggena visesetvā *paṭilābho* 'ti vutto. Puna tass' eva atthavivaraṇatthaṃ *Patti sampatti* 'ti vuttaṃ. *Phusanā*² 'ti adhigamavasena phusanā. *Sacchikiriya* 'ti paṭilābhasacchikiriya. *Upasampadā* 'ti nipphādanā.

[190] *Sattannaṃ ca sekkhānaṃ* 'ti tisso sikkhā sikkhantī 'ti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. *Puthujjanakalyāṇakassa cā* 'ti nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaratṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. *Vaḍḍhitāṃ vaḍḍhanaṃ etāyā* 'ti *vaḍḍhitavaḍḍhanā*.³ *Yathāvuttānaṃ* 'pi atṭhannaṃ paññānaṃ vasena, visesato ca arahato paññāvasena *paññāvuddhiyā*.⁴ *Tathā paññāvepullāya*.

¹ B puna idha gahitāni; SM pana idha gahitāni.

² *Text* phassanā.

³ *Text* Vaḍḍhanā; B vaḍḍhitavaḍḍhanaṃ.

⁴ *Text*, SM -buddhiyā.

7. *Mahante atthe parigaṇhātī* 'ti ādisu paṭisambhidāppatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena parigaṇhātī 'ti sabbā 'pi mahapaññā ariyasāvakānaṃ yeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttaṭṭhā yeva.

[191] 8. *Puthunānākhandhesū* 'ti ādisu nānā-saddo puthu-saddassa atthavacanaṃ. *Nānaṃ pavattatī* 'ti *puthupaññā* 'ti tesu tathāvuttesu khandhādisu nānaṃ pavattatī 'ti katvā taṃ nānaṃ Puthupaññā nāmā 'ti attho. *Nānāpaṭiccasamuppādesū* 'ti paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ vasena paccayabahuttā vuttaṃ. *Nānāsuññātamanupalabbhesū* 'ti: upalabbhanaṃ upalabbho, gahaṇaṃ 'ti attho. Na upalabbho Anupalabbho. Anupalabbhānaṃ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā pañcaviṣati suññātāvasena vā nānāsuññātāsu attataniyādīnaṃ anupalabbhā nānāsuññātānupalabbhā, tesu. “Nānāsuññātānupalabbhesū” 'ti vattabbe “adukkhamasukhā” 'ti ādisu viya makāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehi sādharāṇā. Nānā-atthādisu paññā ariyānaṃ yeva. *Puthujjanasādhāraṇe dhamme*^a 'ti lokiyadhamme. Iminā avasānapariyāyena lokiyato puthubhūtā¹ visugbhūtā paññā 'ti *puthupaññā* nāmā 'ti vuttaṃ hoti.

9. *Vipulapaññā* mahāpaññā-nayena veditabbā. Yathāvutte dhamme parigaṇhantassa guṇamahantatāya tesāṃ dhammānaṃ pariggāhikāya ca paññāya mahantatāya tesāṃ dhammānaṃ sayam eva mahantatā, ulārattā dhammānaṃ ca, paññāya ca vipulatā veditabbā.

[192] 10. *Gambhīrapaññā* puthupaññānayena veditabbā. Te ca dhammā te² ca² anupalabbhā; sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyapattiṭṭhattā gambhīra.

[193] 11. *Yassa puggalassā* 'ti ariyapuggalass' eva. *Añño koci* 'ti puthujjano. *Abhisambhavitun* 'ti sampāpunituṃ. *Anabhisambhavanīyo* 'ti sampāpunituṃ asakkuṇeyyo. *Aññehi* 'ti puthujjanehi' eva. *Aṭṭhamakassā* 'ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇiyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggaṭṭhassa. Dūre 'ti vippakaṭṭhe. *Vidūre* 'ti vīsesena vippakaṭṭhe. *Suvidūre* 'ti suṭṭhu vīsesena vippakaṭṭhe. Na [194] *santike* 'ti na samīpe. Na *sāmantā* 'ti na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvass' eva niyamanāni. *Upādāyā* 'ti paṭicca. *Sotāpānassā* 'ti sotāpattiṭṭhassa. Eten' eva taṃ-taṃ-maggapaññā taṃ-taṃ-phalapaññāya dūre 'ti vuttaṃ hoti.

^{a to b} SH yeva puthujjanāsādhāraṇā. *Dhamme* ...

¹ SM puthubhūtanibbāṇārammaṇatā puthubhūtā.

² B omits.

*Paccekasambuddho*¹ 'ti upasaggena visesitaṇ. Itaradvayaṇ pana suddham eva āgataṇ. Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā Tathāgataassa paññāya dūre 'ti ādini vatvā tam eva dūra-tthaṇ anekappakārato dassetukāmo Paññāpabhedakusalo 'ti ādim āha.

Tattha: *Paññāpabhedakusalo* 'ti attano anantavikappe² paññā-pabhede cheko. *Pabhinnañāṇo* 'ti anantappabhedappattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalatte 'pi sati tāsaṇ paññānaṇ anantabhedattataṇ dasseti. *Adhigatapaṭisambhido* 'ti paṭiladdha-aggacatupaṭisambhidāñāṇo. *Catuvesārajjappatto* 'ti cattāri visāradabhāva-saṅkhātāni ñānāni patto, yath' āha: "Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā 'ti tatra vata maṇ samaṇo vā, brāhmaṇo vā, devo vā, māro vā, brahmā vā, koci vā lokasmiṇ sahadhammena paṭicodessatī 'ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ bhikkhave nimittaṇ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā 'ti ... Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā te paṭisevato nālaṇ antarāyāyā 'ti ... Yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā 'ti, tatra vata maṇ samaṇo vā ... koci vā lokasmiṇ sahadhammena paṭicodessatī 'ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ ... viharāmi " 'ti. (M. I. 71-72.)

*Dasabalabaladhārī*³ 'ti dasa balāni etesan 'ti Dasabalā; dasabalānaṇ balāni Dasabala-balāni. Tāni dasa balāni dhārayatī 'ti Dasabala-dhārī; dasabala-ñāṇabaladhārī 'ti attho. Etehi tihi vacanehi anantappabhedānaṇ neyyānaṇ pabhedamukhamattaṇ dassitaṇ. So yeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammatatṭhena *purisāsabho*; asantāsatṭhena *purisāsīho*; mahantatṭhena *purisanāgo*; pajānanatṭhena *purisājañño*; lokakiccadhuravahanatṭhena *purisadhorayho*.

Atha tejādikaṇ anantañānato laddhaṇ guṇavisesaṇ dassetukāmo tesāṇ tejādinaṇ anantañānamūlakabhāvaṇ dassento Anantañāṇo 'ti vatvā Anantatejo 'ti ādim āha. Tattha: *Anantañāṇo* 'ti gaṇana-vasena ca pabhāvavasena⁴ ca antarahitañāṇo. *Anantatejo* 'ti veneyya-santāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. *Anantayaso* 'ti paññāguṇeh' eva lokattayavitthatānanta-kittighoso. *Adḍho* 'ti paññādhanaśamiddhiyā samiddho. *Mahaddhano* 'ti paññāadhanava-ḍḍhatte 'pi pabhāvamahattena⁴ mahantaṇ paññāadhanam⁵ assā 'ti

¹ *Text*, B -kabuddho.

³ *Text* Dasabaladhārī.

⁵ B mahantam 'pi ñāṇadhaṇaṇ.

² B, SH v.l. -vikappena.

⁴ B, SM sabhāva-.

Mahaddhano. (Mahādhano 'ti 'pi pātho.) Dhanavā 'ti pasaṇṣitabba-paññādhana-vattā¹ niccayutta-paññādhana-vattā¹ atisayabhūta-paññādhana-vattā¹ Dhanavā. Etesu hi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ sadda-vidū icchanti.

Evaṃ² paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṃ dassetvā puna paññāguṇen' eva lokahitasampattisiddhiṃ dassento Netā 'ti ādim āha. Tattha: Veneyye saṇsāra-saṅkhātābhayaṭṭhānato nibbāna-saṅkhātākhemaṭṭhānaṃ *netā*. Tattha nayanakāle evaṃ saṇvaravinaya-pahāṇavinayavasena veneyye *vinetā*. Dhammadesanākāle evaṃ saṇsayacchedanena *anunetā*. Saṇsayaṃ chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ *paññāpetā*. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena *nijjhāpetā*. Tathā nijjhāpitassa atthassa paṭipattipayojanavasena *pekkhetā*.³ Tathā paṭipanne paṭipattiphaleṇa *pasādetā*. *So hi Bhagavā* 'ti ettha hi-kāro anantaraṃ vuttassa atthassa kāraṇāpadese nipāto. *Anuppannassa maggassa uppādetā* 'ti sakasantāne na uppannapubbassa cha-asādhāraṇaṇāṇaḥetubhūtaṇa ariyamaggassa bodhimūle lokahitattaṃ sakasantāne uppādetā. *Asañjātassa maggassa sañjānetā* 'ti veneyyasantāne asaṇjātapubbassa sāvakapāramiṇāṇaḥetubhūtaṇa ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhūti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjānetā. Sāvaka-veneyyānaṃ 'pi hi santāne Bhagavato vuttavacanen' eva ariyamaggassa sañjānanato Bhagavā Sañjānetā nāma hoti. *Anakkhātassa maggassa akkhātā* 'ti atṭhadhammasamannāgatānaṃ buddhabhāvāya katābhinihāraṇaṃ bodhisattānaṃ buddhabhāvāya vyākaraṇaṃ datvā,⁴ Anakkhātāpubbassa pāramitā-maggassa buddho bhaviṣṣati 'ti vyākaraṇamatten' eva vā bodhimūle uppajjitāpubbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṃ nayo paccakabodhisatta-byākaraṇe 'pi labbhati yeva. *Maggaññū* 'ti paccavekkhaṇāvasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. *Maggavidū* 'ti veneyyasantāne janetāpubbassa ariyamaggassa kusalo. *Maggakovidō* 'ti bodhisattānaṃ akkhātābbamagge vicakkhaṇo.

Athavā abhisambodhipaṭipatti-maggaññū, paccakabodhipaṭipatti-maggavidū, sāvakabodhipaṭipattimaggakovidō. Atha vā:

Etena maggena atāsu pubbe

Tarissanti yeva taranti oghan

'ti vacanato yathāyogaṃ atītānāgata-paccuppanna-buddha-pacceka-buddha-sāvākānaṃ maggavasena ca, suññatānimitta-appaṇihitama-

¹ B -dhanavantattā.

³ SH pekkhetā.

² SH omits.

⁴ SM katvā.

ggavasena¹ ca, ugghaṭṭitaññū-vipacitaññū-neyyapuggalānaṃ magga-vasena ca yathākkamen' atthayojanaṃ karonti.

Maggānugāmī ca panā 'ti Bhagavatā gatamaggānugāmīno hutvā. Ettha ca-saddo hetu-atthe nipāto. Etena Bhagavato magguppādanādi-guṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe² nipāto. Tena Bhagavatā katamaggakāraṇaṃ³ vuttaṃ hoti. *Pacchā samannā-gatā* 'ti paṭhamāṃ gatassa Bhagavato pacchāgata-silādiguṇena samannāgatā.

Iti thero "Anuppannassa maggassa Uppādenā" 'ti ādihi yasmā sabbe 'pi Bhagavato silādayo guṇā arahattamaggam eva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggam eva nissāya guṇaṃ kathesi. *Jānaṃ jānāti* 'ti jānitabbaṃ jānāti. Sabbaññutāya yaṃ kiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañca-neyyapathasambhūtaṃ paññāya jānāti 'ti attho. *Passaṃ passati* 'ti passitabbaṃ passati. Sabba-dassāvitāya taṃ yeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passati 'ti attho; yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto 'pi jānanto 'pi na jānāti, passanto 'pi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānāti yeva, passati yeva.

Svā-yaṃ dassanaparināyakatṭhena *cakkhubhūto*. Vidittāditatṭhena³ *ñāṇabhūto*. Aviparītasabhāvatṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayo⁴ 'ti *dhammabhūto*. Setṭhatṭhena brahmabhūto. (Athavā cakkhu viya bhūto 'ti cakkhubhūto. Ñāṇaṃ viya bhūto 'ti ñāṇabhūto. Dhammo viya bhūto 'ti dhammabhūto. Brahmā viya bhūto 'ti brahmabhūto.) Svā-yaṃ dhammassa vacanato, vattanato vā *vattā*. Nānappakārehi vacanato vā, vattanato vā, *pavattā*. Atthaṃ niharitvā niharitvā nayanato *atthassa ninnetā*. Amatādhigamāya paṭipattidassanato amatappakāsanāya vā dhammadesanāya, amatassa adhigamāpanato *amatassa dātā*. Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsu-khaṃ lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaro 'ti *dhamma-ssāmī*. *Tathāgata*-padaṃ heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni: Jānaṃ jānāti 'ti ādihi vuttaṃ guṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādento *n' atthi* 'ti ādim āha. Evambhū-tassa hi *Bhagavato* pāramitā-puññabalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa⁵ vihatattā asacchikataṃ nāma *n' atthi*. Asammohato sabbadhammānaṃ

¹ B appaṇihita-nimitta-magga-.

² B viditatādiṭṭhena.

³ B-dhammappayogo.

⁴ B, SH v.l. gata-.

⁵ B mohassa.

ñātattā *aññātaṇ* nāma n' atthi. Tath' eva sabbadhammānaṇ ca-
kkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā *adiṭṭhaṇ* nāma n' atthi. Nā-
ṇena pana pattattā *aviditaṇ* nāma n' atthi. Asammohasacchikiriya
sacchikatattā *asacchikataṇ* nāma n' atthi. Asammohapaññāya phu-
ṭṭhattā paññāya *aphussitaṇ* nāma n' atthi. *Paccuppannaṇ* 'ti paccu-
ppannaṇ kālaṇ vā dhammaṇ vā. *Upādāyā* 'ti ādāya, anto katvā 'ti
attho. *Upādāyā* 'ti vacanen' eva kālavimuttaṇ nibbāṇam 'pi gahi-
tam eva hoti. *Atītā*-divacanāni ca N' atthi 'ti ādivacanena ca ghaṭi-
yanti, Sabbe 'ti ādivacanena vā. *Sabbe dhammā* 'ti sabba-saṅkhatā-
saṅkhatadhammapariyādānaṇ. *Sabbākārenā* 'ti sabbadhammesu eke-
kass' eva dhammassa aniccākārādi-sabbākārapariyādānaṇ. *Ñāṇa-*
mukhe 'ti ñāṇābhimukhe. *Apāthaṇ āgacchanti* 'ti osaraṇaṇ upenti.
Jānitaḥḥan 'ti padaṇ *neyyaṇ* 'ti padassa atthavivaraṇatthaṇ vuttaṇ.
Attattho vā 'ti ādisu vā-saddo samuccayattho. Attattho 'ti attano
attho. *Parattho* 'ti paresaṇ tiṇṇaṇ lokānaṇ attho. *Ubhayattho* 'ti
attano ca paresaṇ cā 'ti sakiṇ yeva ubhinnaṇ attho. *Diṭṭhadhammiko*
'ti diṭṭhadhamme niyutto diṭṭhadhammappayojano vā attho. Sa-
mparāye niyutto samparāyappayojano vā attho¹ *samparāyiko*. Uttā-
no 'ti ādisu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā *uttāno*.

[195] Vohāraṇ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṇyutto dukkha-
patiṭṭhattā *gambhīro*. Lokuttaro accantatirokkhattā *gūḷho*. Anicca-
tādiko ghanādihi paṭicchannattā *paṭicchanno*. Appacuravohārena²
vattabbo yathārūpaṇ agahetvā adhippāyassa netabbattā *neyyo*.
Pacuravohārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nītattā *nīto*.
Suparisuddha-sīlasamādhivipassanatto tadaṅgavikkhambhanavasena³
vajjavirahitattā *anavajjo*. Kilesasamucchedanato ariyamaggaṭtho
nikkilesa. Kilesapatiṭṭhassaddhattā ariyaphalattho *vodāno*. Saṅkha-
tāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbāṇaṇ *paramattho*. *Parivattati* 'ti
buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtatā *antobuddhañāṇe* byā-
pitvā vā, samantā vā ālīngitvā vā, visesena vā vattati. *Sabbaṇ*
kāyakkammaṇ 'ti ādihi Bhagavato ñāṇamayataṇ dasseti. *Ñāṇānu-*
parivattati 'ti ñāṇaṇ anuparivattati. *Ñāṇaviraṇaṇ* na hoti 'ti attho.

Appaṭikhaṇ 'ti nirāvaraṇataṇ dasseti. Puna sabbaññutaṇ upamāya
sādhētukāmo *yāvatakan* 'ti ādim āha. Tattha: jānitaḥḥan 'ti *neyyaṇ*.
Neyyapariyanto, neyyāvasānam assa atthi 'ti *neyyapariyantikaṇ*.
Asabbaññūnaṇ pana neyyāvasānam eva n' atthi. *Ñāṇapariyanti*ke
'pi es' eva nayo. Purimayamake vuttattham eva iminā yamakena
visesetvā dasseti. Tatiyayamakena paṭisedhavasena niyamitvā da-

¹ SH, SM omit.² B Amadhura.³ B bhavādivikkha.

sseti. Ettha ca neyyaṇ ñāṇassa pathattā neyyapatho. *Aññamañña*¹-*pariyantatthāyino* 'ti neyyaṇ ca ñāṇaṇ ca khepetvā² thānato aññamaññaassa pariyante thānasilā. *Āvajjanapaṭibaddhā* 'ti manodvārāvajjanāyattā; āvajjitānantaram eva jānāti 'ti attho. *Ākaṅkhanapaṭibaddhā*³ 'ti ruci-āyattā; āvajjanānantaraṇ javanañāṇena jānāti 'ti attho. Itarāni dve padāni imesaṇ dvinnaṇ padānaṇ yathākkamena atthappakāsanatthaṇ vuttāni. *Buddho āsayaṇ jānāti* 'ti ādini Ñāṇakathāyaṇ vaṇṇitāni. Mahāniddese pana “Bhagavā āsayaṇ jānāti” 'ti āgataṇ; tattha “Buddhassa Bhagavato” 'ti āgatatṭhāne ca idha katthaci” Buddhassā” 'ti āgataṇ.

[196] *Antamaso* 'ti uparimantena. *Timi-timiṅgalaṇ* 'ti ettha: Timi nāma ekā macchajāti, timiṇ galituṇ samatthā tato mahantasarirā 'ti timiṅgalā nāma ekā macchajāti. Timiṅgalaṇ galituṇ samatthā pañcayojanasatikasarirā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātighaṇena ekavacanaṇ katan 'ti veditabbaṇ. *Garulaṇ venateyyaṇ*⁴ 'ti ettha: Garulo⁵ 'ti jātivasena nāmaṇ. Venateyyo 'ti gottavasena. *Padese* 'ti ekadese. *Sāriputtasamā*⁶ 'ti sabbabuddhānaṇ dhammasenāpatitthere gahetvā vuttan 'ti veditabbaṇ. Sesasāvaka hi paññāya Dhammasenāpatittherena samānā nāma n' atthi, yath' āha: “Etaggaṇ bhikkhave mama sāvakaṇaṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññaṇaṇ yad idaṇ Sāriputto 'ti.” (A. i, 23.) Atṭhakathāyaṇ ca vuttaṇ:

Lokaṇāthaṇ ṭhapetvāna

Ye c' aññe santi paṇino

Paññāya Sāriputtassa

Kalaṇ nāgghanti soḷasiṇ.

Pharitvā 'ti buddhañāṇaṇ sabbadevamanussānam 'pi paññaṇ pāpunitvā thānato tesāṇ *paññaṇ pharitvā* byāpitvā tiṭṭhati. *Atighaṇsitvā* 'ti buddhañāṇaṇ sabbadevamanussānam 'pi paññaṇ atikkamitvā tesāṇ avisayabhūtam 'pi sabbaneyyaṇ ghaṇsitvā bhañjitvā tiṭṭhati. Mahāniddese (Page 452) pana “Abhibhavitvā” 'ti pātho; madditvā 'ti 'pi attho. *Ye 'pi te* 'ti ādi evaṇ pharitvā atighaṇsitvā thānassa paccakkhakāraṇaṇ dasseti. Tattha: *Paṇḍitā* 'ti paṇḍiccena samannāgatā. *Nipunā* 'ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. *Kataparappavādā* 'ti nātaparappavādā c' eva parehi saddhiṇ katavādaparicayā ca. *Vālavedhīrūpā* 'ti vālavedhi-dhanuggahasadisā. *Te bhīndantā*⁷ maññe caranti paññāgatena

¹ Text -maññaṇ.

² Text Ākaṅkhā.

³ SH v.l. byāpe.

⁴ SM Galura-ve.

⁵ SM Galuro.

⁶ Text Sāriputta sattā ...

⁷ SH vobhi.

diṭṭhigatānī 'ti vāavedhī viya vālaṇ, sukhumānī 'pi paresaṇ diṭṭhigamanānī¹ attano paññāgamanena bhindantā viya carantī 'ti attho. Athavā Gūthagataṇ, Muttagatan 'ti ādisu viya paññā eva Paññāgatānī, diṭṭhiyo eva Diṭṭhigatānī. *Pañhaṇ abhisankharitvā* 'ti dvipadam 'pi, tipadam 'pi, catuppadam 'pi pucchaṇ racayitvā, tesāṇ pañhānaṇ atibahuṇ katvā sabbaśaṅgahatthaṇ dvikkhattuṇ vuttaṇ. *Gūḷhānī ca paṭicchanṇānī*² ca²: Atthajātānī 'ti pāṭhaseso. Tesāṇ tathā vinayaṇ disvā attanā abhisankhatapañhaṇ pucchātū 'ti evaṇ Bhagavatā adhippetattā pañhaṇ pucchanti. Aññesaṇ pana pucchāya okāsam eva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṇ dhammaṇ deseti, yath' āha: "Te pañhaṇ abhisankharonti, imaṇ pañhaṇ samaṇaṇ Gotamaṇ upasaṅkamitvā pucchissāma. Sace no samaṇo Gotamo evaṇ puṭṭho evaṇ byākarissati, evam assa mayaṇ taṇ vādaṇ āropessāma. Evaṇ me puṭṭho evaṇ byākarissati, evaṇ pi 'ssa mayaṇ taṇ vādaṇ āropessāmā 'ti. Te yena samaṇo Gotamo ten' upasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti, samādapeti samuttejēti sampahaṇseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṇsitā na c' eva samaṇaṇ Gotamaṇ pañhaṇ pucchanti, kut' assa vādaṇ āropessanti? Añña-datthu samaṇass' eva Gotamassa sāvakā sampajjanti" 'ti.

Kasmā pañhaṇ na pucchanti? 'ti ce: Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṇ desento parisāya ajjhāsayaṇ oloketi. Tato passati, "Ime paṇḍitā gūlhaṇ rahassaṇ³ pañhaṇ ovaṭṭikasāraṇ katvā āgatā 'ti. So tehi apuṭṭho yeva pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakā 'ti ime pañhe pucchanto evaṇ puccheyya; vissajjento evaṇ vissajjeyyā 'ti; iti ovaṭṭikasāraṇ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkipitvā vīdaṇseti.⁴ Te paṇḍitā "Seyyo vata no, mayaṇ⁵ ime pañhe na pucchimha. Sace⁶ mayaṇ puccheyyāma, appatitṭhā te no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā" 'ti attamanā bhavanti. Api ca buddhā nāma dhammaṇ desentā parisāṇ mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṇ pasīdati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphassitadantāvaraṇā, amatena hadayaṇ siñcantā viya dhammaṇ kathenti. Tatra nesaṇ mettāpharaṇena pasannacittānaṇ evaṇ hoti: "Evarūpaṇ advejjhakathaṇ amoghakathaṇ niyyānikakathaṇ kathentena Bhagavatā saddhiṇ na sakkhi-

¹ SH v.l. -gatānī.³ B rahasseyyaṇ.⁵ B ye mayaṇ ...² Not in SH, SM.⁴ B viddhaṇseti; SM vīdaṇ-.⁶ B Sammūkhe 'pi.

ssāma paccanīkagāhaṇ gaṇhitun!" 'ti attano pasannabhāven' eva pañhaṇ na pucchanti 'ti.

Kathitā vissajjitā 'ti: "Evaṇ tumhe pucchathā 'ti pucchitapuñhānaṇ¹ uccāraṇena te pañhā Bhagavatā kathitā eva honti; yathā ca te vissajjetabbā tathā vissajjitā eva honti. Nidditṭhakāraṇā 'ti iminā kāraṇena hetunā eva hoti 'ti evaṇ sahetukaṇ katvā vissajjanena Bhagavatā nidditṭhakāraṇā eva honti te pañhā. Upakkhittakā 'va te Bhagavato sampajjanti 'ti te khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato pañha-vissajjanen' eva Bhagavato samīpe khittakā pādakhittakā sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti, upāsakā vā 'ti attho. Sāvakasampattiṇ vā pāpuṇanti, upāsakasampattiṇ vā 'ti vuttaṇ hoti. Athā 'ti ananta-ratthe nipāto.² Tesāṇ upakkhittakasampatti-samanantaram evā 'ti attho. Tathā 'ti tasmiṇ ṭhāne, tasmiṇ adhikāre vā. Atirocatī 'ti ati viya joteti pakāsati. Yad idaṇ paññāyā 'ti yā 'yaṇ Bhagavato paññā tāya paññāya Bhagavā atirocatī 'ti attho. Iti-saddo kāraṇattho. Iminā kāraṇena aggo asāmaṇṭapañño 'ti attho.

12. Rāgaṇ abhibhuyyati 'ti bhūripaññā 'ti sā sāmaggapaññā³ attanā vajjaṇ⁴ rāgaṇ abhibhuyyati 'ti abhibhavati, maddati⁵ 'ti bhūripaññā. Bhūri 'ti hi phutṭhatṭho visadattho. Yā ca phutṭhā sā paṭipakkhaṇ abhibhavati, na aphutṭhā. Tasmā bhūripaññāya abhibhavanattho vutto. Abhibhavitā 'ti sā sā phalapaññā taṇ taṇ rāgaṇ abhibhavita-vatī madditavatī 'ti bhūripaññā. (Abhibhavatā 'ti vā pāṭho.) Se-sesu 'pi es' eva nayo.

[197] Rāgādīsu pana: rajjanalakkhaṇo rāgo, dussanalakkhaṇo doso, muyhanalakkhaṇo moho, kujjhanalakkhaṇo kodho, upanandhalak-khaṇo upanāho. Pubbakālaṇ kodho, aparakālaṇ upanāho. Para-guṇamakkhaṇalakkhaṇo makkho, yugaggāhalakkhaṇo palāso, para-sampattikhiyanalakkhaṇā issā, attano sampattinigūhanalakkhaṇaṇ macchariyaṇ, attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā māyā, attano avijjamānaguṇa-ppakāsanalakkhaṇaṇ sātṭheyyaṇ, cittassa uddhumā-tabhāvalakkhaṇo thambho, karaṇuttariyakaraṇa-lakkhaṇo sārambho, unnatilakkhaṇo māno, abbhunnilakkhaṇo atimāno, mattabhāvala-kkhaṇo mado, pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo pamādo.

Rāgo ari, taṇ ariṇ maddati⁶ paññā 'ti ādihi kiṇ vuttaṇ hoti? Rāgā-diko kilesa cittasantāne bhūto ari 'ti bhū-ari.⁶ Padasandhivasena a-kāralopaṇ katvā Bhūri 'ti vutto. Tassa bhūriṣsa maddanī paññā

¹ SH apu.

² SH, SM omit.

³ SH sāmanta.

⁴ B vajjaṇ.

⁵ B viddhaṇṣiyati.

⁶ Text -ti.

^{a to b} B bhūto 'ti bhūto-ari 'ti padacchedo.

'ti vattabbe maddana-saddalopaṇ katvā *bhūripaññā* 'ti vuttan 'ti veditabbaṇ. Taṇ ariṇ maddatī 'ti ca tesaṇ ariṇaṇ maddanī 'ti pada-chedo kātabbo. *Paṭhavīsamāyā* 'ti vitthatavipulattṭhen' eva paṭha-vīsamāyā. *Vitthatāyā* 'ti pajānitabbe visaye patthatayā na ekadesse vattamānāyā. *Vipulāyā* 'ti olārikabhūtāyā. Mahāniddese pana "Vipulāyā vitthatāyā" 'ti āgataṇ. Samannāgato 'ti puggalo. Iti-saddo kāraṇattho. Iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāyā samannāgatattā tassa paññā Bhūripaññā nāmā 'ti; bhūte atthe ramatī 'ti attho. Bhūripaññassa paññā Bhūripaññā 'ti vattabbe ekassa paññā-saddassa lopaṇ katvā Bhūripaññā 'ti vuttaṇ. Bhūrisamā paññā 'ti vā Bhūripaññā.

Api cā 'ti aññapariyāyadassanattaṇ vuttaṇ. *Paññāya-m-etan* 'ti paññāyā etaṇ *adhivacanan* 'ti adhikavacanaṇ. *Bhūri* 'ti bhūte atthe ramatī 'ti Bhūri. *Medhā* 'ti asani viya siluccaye kilese medhati hiṇṣatī 'ti Medhā. Khippaṇ gahaṇadhāraṇatṭhena vā Medhā. *Pariṇāyikā* 'ti yass' uppajjati taṇ sattaṇ hitapaṭipattiyaṇ sampayutte dhamme ca yathāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetī 'ti pariṇāyikā. Imeh¹ eva aññāni 'pi paññā-pariyāyavacanāni vuttāni honti.

13. *Paññābāhullā* 'ti paññā bahulā assā 'ti paññābahulo, tassa bhāvo Paññābāhullaṇ, Tañ ca bahulaṇ pavattamānā paññā eva. *Idh' ekacco* 'ti ādisu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assā 'ti *paññāgaruko*. Paññā caritaṇ pavattaṇ assā 'ti *paññācarito*. Paññā āsayo assā 'ti *paññāsayo*. Paññāyā adhimutto *paññādhimutto*. Paññā eva dhajabhūto assā 'ti *paññādhajo*. Paññā eva ketubhūtā assā 'ti *paññāketu*. Paññā eva adhipati Paññādhipati, paññādhipatito āgatattā² *paññādhipateyyo*. Dhammasabhāvavicinaṇaṇ bahulam assā 'ti *vicayabāhulo*. Nānappakārehi dhammasabhāvavicinaṇaṇ bahulam assā 'ti *pavicayabāhulo*. Paññāyā ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanaṇ pākāṭakaraṇaṇ okkhāyanaṇ, taṇ bahulam assā 't *okkhāyanabāhulo*. Paññāyā tassa tassa dhammassa sammāpekkhaṇā Sampekkhā, sampekkhāyā ayaṇaṇ pavattanaṇ sampekkhāyanaṇ. Sampekkhāyanaṇ dhammo pakatī assā 'ti *sampekkhāyanadhammo*. Taṇ taṇ dhammaṇ vibhūtaṇ pākāṭaṇ katvā viharatī 'ti vibhūtavihārī, vibhūto vā vihāro assa atthī 'ti *vibhūtavihārī*. Sā paññā caritaṇ garukā bahulā assā 'ti *taccarito taggaruko tabbahulo*. Tassaṇ paññāyaṇ ninno poṇo pabbhāro adhimutto 'ti *tanninno tappono tappabbhāro tadadhimutto* 'ti. Sā paññā adhipati tadadhipati; tato āgato *tadadhipateyyo*. Paññāgaruko 'ti ādini, "Kāmaṇ sevantaṇ yeva jānāti

¹ B Imāya.² SH āgato.

ayaṇ puggalo kāmagaruko ” ’ti ādisu viya purimajātito pabhuti vuttāni, taccarito ’ti ādīni imissaṇ jātiyā vuttāni.

[198] 14-15. Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javana-
paññā ca lokiyalokuttaramissakā. Khippatṭhena sīghapaññā, lahu-
katṭhena lahupaññā, hāsabahulatṭhena hāsapaññā, vipassanūpaga-
saṅkhāresu visaṅkhārena ca javanatṭhena javanapaññā.

Sīghasīghan ’ti bahunnaṇ silādinaṇ saṅgahatthaṇ dvikkhattuṇ
vuttaṇ. *Sīlānī* ’ti cāritta-vārittavasena paññattāni pātimokkha-
saṇvarasīlāni. *Indriyasaṇvaran* ’ti cakkhādinaṇ channaṇ indriyānaṇ
rāgapatighappavesanaṇ akatvā satikavātena vāraṇaṇ thakanāṇ.
Bhojane mattaññūtan ’ti paccavekkhitaparibhogavasena bhojane ma-
ttaññubhāvaṇ. *Jāgariyānuyogan* ’ti divasassa tīsu koṭṭhāsesu rattiya
paṭhama-majjhima-koṭṭhāsesu ca jāgarati, na niddāyati, samaṇa-
dhammam¹ eva ca karoti ’ti Jagaro. Jāgarassa bhāvo, kammaṇ vā
Jāgariyaṇ. Jāgariyassa anuyogo Jāgariyānuyogo. Taṇ Jāgariyānu-
yogaṇ. *Sīlakkhandhan* ’ti sekhaṇ, asekhāṇ vā sīlakkhandhaṇ. Evam
itare ’pi khandhā veditabbā. *Paññākkhandhan* ’ti maggapaññaṇ ca
sekhāsekhānaṇ lokiyapaññaṇ ca. *Vimuttikkhandhan* ’ti phalavi-
muttiṇ. *Vimuttiñāṇadassanakhandhan* ’ti paccavekkhaṇaṇaṇ.

[199] 16. *Hāsabahulo* ’ti mūlapadaṇ. *Vedabahulo* ’ti tassā eva
pītiyā sampayuttasomanassavedanā - vedanavasena niddesapadaṇ.
Tuṭṭhibahulo ’ti nātibalavapītiyā tuṭṭhākāravasena. *Pāmojjabahulo*²
’ti balavapītiyā pamuditabhāvasasena.

[200] 17. *Yaṇ kiñci rūpan* ’ti ādi Sammasanañāṇaniddese vutta-
tthaṇ (P. 246). *Tūlayitvā* ’ti kalāpasammasanavasena tūletvā. *Tīra-
yitvā* ’ti udayabbayānupassanāvasena tīrayitvā. *Vibhāvayitvā* ’ti
bhaṅgānupassanādivasena pākataṇ katvā. *Vibhūtaṇ katvā* ’ti saṅkhā-
rūpekkhā-nulomavasena phuṭaṇ katvā.

18. *Tikkhapaññā* lokuttarā eva. [201] *Uppannan* ’ti samathavi-
passanāvasena vikkhambhana-tadaṅgavasena pahīnam ’pi ariyama-
ggena asamūhatattā uppattidhammataṇ anatītātāya asamūhatūppa-
nnan ’ti vuccati, taṇ idha adhippetāṇ. *Nādhivāseti* ’ti santānaṇ
āropetvā na vāseti. *Pajahati* ’ti samucchedavasena pajahati. *Vīno-
deti* ’ti khipati. *Byantīkaroti* ’ti vigatantaṇ karoti. *Anabhāvaṇ
gameti* ’ti anu-abhāvaṇ gameti. Vipassanānukkamena ariyamaggaṇ
patvā samucchedavasena¹ eva abhāvaṇ gamayati ’ti attho. Ettha ca
kāmapaṭisaṇyutto vitakko *kāma vitakko*. “Ime sattā marantū ” ’ti

¹ B jāgariyadhammaṇ.

² SH, SM Pāmu- (throughout).

paresaṇ maraṇapaṭisaṇyutto vitakko *byāpādavitakko*. “Ime sattā vihiṇsīyantu” ’ti paresaṇ vihiṇsāpaṭisaṇyutto vitakko vihiṇsāvitakko. *Pāpake* ’ti lāmake. *Akusale dhamme* ’ti akosallasambhūte dhamme.

19. *Nibbedhikapaññā* ’ti nibbidā¹-bahulassa puggalassa uppannā maggapaññā eva. *Ubbegabahulo* ’ti ñāṇabhayaavasena bhayabahulo. *Uttasabahulo* ’ti balavabhayaabahulo. Idaṇ purimass’ eva atthavivaraṇaṇ. *Ukkaṇṭhanabahulo* ’ti saṅkhārato uddhaṇ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. *Anabhiratibahulo* ’ti ukkaṇṭhanavasen’ eva abhirati-abhāvaṇ dīpeti. Idāni ’pi tam atthaṇ dvīhi vacanehi vivari. Tattha: *bahimukho* ’ti saṅkhārato bahibhūtanibbāṇābhimukho. *Na ramatī* ’ti nā-bhiramati. *Anibbiddhapubban* ’ti anamatagge saṇsāre antaṇ pāpetvā anibbiddhapubbaṇ. *Appadālitaṇpubban* ’ti tass’ eva atthavacanaṇ. Antakaraṇen’ eva apadālitaṇpubban ’ti attho. *Lobhakkhandaṇ* ’ti lobharāsiṇ, lobhakoṭṭhāsaṇ vā.

[202] 20. *Imāhi soḷasaḥi paññāhi samannāgato* ’ti ukkaṭṭhaparicchedenā arahā yeva vutto. Upari eko sekhaṇpaṭisaṇbhidaṇpatto ’ti vuttattā sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmino ’pi labbhanti yeva. *Dve puggalā* ’ti ādihi paṭisaṇbhidaṇpattapuggala-visesapaṭipāṭiṇ dasseti. Tattha: *Pubbayogo* ’ti atitajātīsu paṭisaṇbhidaṇpatti-hetubhūto puññaṇpayogo. *Tenā* ’ti tena pubbayogakāraṇena. Evaṇ sesesu ’pi. *Atireko hotī* ’ti atiritto hoti; atirekayogato vā Atireko ’ti vutto. *Adhiko hotī* ’ti aggo hoti. Viseso hoti ’ti visiṭṭho hoti; visesayogato vā Viseso. *Nāṇaṇ pabhiṇṇatī* ’ti paṭisaṇbhidaṇñāṇappabhedāṇ pāpuṇati. *Bahussuto* ’ti buddhavacanavasena. *Desanābahulo* ’ti dhamma-desanāvasena. *Garūpanissito* ’ti paññāya adhikaṇ garuṇ upanissito. *Vihārabahulo* ’ti vipassanāvihārabahulo, phalasamāpattivihārabahulo vā. *Paccavekkhanābahulo* ’ti vipassanāvihāre sati vipassanā-paccavekkhanābahulo, phalasamāpattivihāre sati phalasamāpatti-paccavekkhanābahulo.

[203-204] *Sekhaṇpaṭisaṇbhidaṇpatto* ’ti sekho hutvā paṭisaṇbhidaṇpatto. Evaṇ *asekhaṇpaṭisaṇbhidaṇpatto*. *Sāvakaṇpāramippatto* ’ti ettha mahāpaññānaṇ aggaṇsa mahāsāvakaṇsa² sattaṇsaṭṭhiyā sāvakaññānaṇ pāragamaṇaṇ parāmi; sāvakaṇsa pāramī Sāvakaṇpāramī, taṇ sāvakaṇpāramaṇaṇ patto ’ti Sāvakaṇpāramippatto. (Sāvakaṇpāramitāppatto ’ti vā pāṭho.) Sattaṇsaṭṭhiyā sāvakaññānaṇ pālako pūrako ca so mahāsāvako Paramo. Tassa paramassa ayaṇ sattaṇsaṭṭhibheda-ññakiriyaṇ paramassabhāvo, kammaṇ vā ’ti Pāramī. Tassa sāvakaṇsa pāramī

¹ B nibbedha-.

² B aggasāvaka-mahāsāvakaṇaṇ.

Sāvaka-pāramī, taṇ patto 'ti sāvaka-pāramippatto. Sāvaka-pāramippatto 'ti Mahāmoggallānattherādiko yo koci sāvako. Sāvaka-pāramippattasāvakato atirekassa aññassa sāvakassa abhāvā *eko pacceka-buddho* 'ti āha. Puna *paññāpabhedakusalo* 'ti ādihi vuttattham eva nigametvā dassesī 'ti Nāṇakathāya yebhuyyena anekāni ñāṇāni niddiṭṭhāni, Paññākathāya yebhuyyena ekā 'pi paññā nāṇākāra-vasena nāṇakatvā vuttā 'ti ayaṇ viseso.

Paññākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[IDDHIKATHĀ-VANṆANĀ]

[205] 1. Idāni Paññākathāya anantaraṇ paññānubhāvaṇ dassentena kathitāya Iddhikathāya apubbattāhanuvaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva: *Kā iddhī?* 'ti sabhāvapucchā. *Katī iddhiyo?* 'ti pabhedapucchā. *Katī bhūmiyo?* 'ti sambhārapucchā. *Katī pādā?* 'ti patiṭṭhāpucchā. *Katī padāni?* 'ti āsannakāraṇapucchā. *Katī mūlanī?* 'ti ādikāraṇapucchā. Vissajjanesu: *Ijjhanatthena iddhī* 'ti nipphattitthena paṭilābhattthena cā 'ti attho. Yaṇ hi nipphajjati paṭilābbhati ca, taṇ ijjhati 'ti vuccati. Yath' āha:

“Kāmaṇ kāmayaṇānassa

Tassa ce taṇ samijjhatī” (SN. 766)

'ti. Nekkhammaṇ ijjhati 'ti Iddhi. Paṭiharatī 'ti pāṭihāriyaṇ 'ti ādi. Aparo nayo: ijjhanatthena iddhi. Upāyasampadāy' etaṇ adhvacaṇaṇ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavaṇato. Yath' āha: “Ayaṇ kho Citto gahapati silavā kalyāṇadhammo, sace paṇidāhissati, Anāgatam addhānaṇ rājā assaṇ cakkavattī 'ti, ijjhissati silavato cetopanidhi visuddhattā 'ti. (S iv, 303.) Aparo nayo: Etāya sattā ijjhantī 'ti, iddhā vuddhā ukkaṇṣagatā hontī 'ti vuttaṇ hoti. (Cf. Vism. 378.)

2. Dasasu iddhīsu: adhiṭṭhānavasena nipphannattā *adhiṭṭhānā iddhī*. Pakativāṇṇavijahanavikāra-vasena pavattattā *vikubbanā iddhī*. Sarirabbhantare aññassa manomayassa sarirassa nipphattivasena pavattattā *manomayā iddhī*. Nāṇappavattito pubbe vā, pacchā vā, taṅkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto¹ viseso *ñāṇavipphārā iddhī*. Samādhito pabbe vā, pacchā vā, taṅkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto¹ viseso *samādhivipphārā iddhī*. Cetovasippattānaṇ ariyānaṇ

¹ B - nipphatto.

yeva sambhavato ca ariyā iddhi. Kammavipākavasena jāto viseso kammavipākajā iddhi. Pubbe katapuññassa jāto viseso puññavato iddhi. Vijjāya jāto viseso vijjāmayā iddhi. Tena tena sammāpayogena tassa tassa dhammassa ijjhānaṃ tattha tattha sammāpayogappaccayā ijjhānatthēna iddhi.

3. “Iddhiyā catasso bhūmiyo” ’ti avisesetvā vutte ’pi yathālābhavasena adhiṭṭhāna-vikubbana-manomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṃ. *Vivekajā bhūmī* ’ti vivekato vā, viveke vā jātā vivekajā bhūmi. *Pītisukhabhūmī* ’ti pītisukhayuttā bhūmi. *Upekkhā-sukhabhūmī* ’ti tatramajjhattupekkhāya ca, sukhena ca yuttabhūmi. *Adukkhamasukhabhūmī* ’ti adukkhamasukhavedanāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyāni jhānāni pītipharaṇatā, tīṇi jhānāni sukhapharaṇatā, catujjhānāni¹ cetopharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena, sukhapharaṇena ca, sukhasaññaṃ ca, lahusaññaṃ ca okkamitvā lahu-mudu-kammaññatāyo hutvā iddhi pāpuṇanti,² tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṃvattanato sambhārabhūmiyo ’ti veditabbāni. Catutthajjhānaṃ pana iddhilābhāya pakatibhūmi eva. *Iddhilābhāyā* ’ti attano santāne pātubhāvavasena iddhinaṃ lābhāya. *Iddhipaṭilābhāyā* ’ti parihīnaṃ vā iddhinaṃ viriyārambhavasena puna lābhāya. (Upasaggavasena vā padaṃ vaddhitaṃ.) *Iddhivikubbanāyā* ’ti iddhiyā vividhakarāṇabhāvāya. *Iddhivisavitāyā* ’ti vividhaṃ visesaṃ savati janeti pavattetī ’ti Visavī, vividhaṃ savanaṃ vā assa atthī ’ti Visavī; tassa bhāvo Visavitā; tassā visavitāya. Iddhiyā vividhavisesaṃ pavattanabhāvāyā ’ti attho. *Iddhivasābhāvāyā* ’ti iddhiyā issarabhāvāya. *Iddhivesārajjāyā* ’ti iddhivisāradabhāvāya.

4. *Iddhipādā* Nāṇakathāyaṃ vuttatthā.

5. *Chandaṃ ce* [206] *bhikkhu nissāyā* ’ti yadi bhikkhu chandaṃ nissāya, chandaṃ adhipatiṃ karitvā. *Labhati samādhin* ’ti samādhin paṭilabhati nibbatteti. Sesesu ’pi es’ eva nayo. Tattha: chandacitta-viriya-vīmaṃsā cattāri padāni, taṃsāmpayuttā cattāro samādhī cattāro padāni ’ti evaṃ *aṭṭha padāni*. Yasmā pana iddhiṃ uppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyutto ’va iddhilābhāya saṃvattati, tathā viriyādayo; tasmā imāni aṭṭha padāni vuttāni ’ti veditabbāni.

6. Yaṃ taṃ Bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattaḃbayogavidhiṃ dassentena, “So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariya-dāte anaṅgane vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye tṭhite āneñja-

¹ B catutthaṃ jhānaṃ.

² SH, SM -nāti.

patte" (*M.* i, 276) 'ti cittassa ānejja¹ vuttaṇ, taṇ Thero soḷasadhā dassento *soḷasa mūlāni* 'ti ādim āha. Tattha: *Anonatan* 'ti kosajjavasena anonataṇ; asallīnan 'ti attho. *Anunnatan* 'ti uddhaccavasena uddhaṇ na ārūlhaṇ; anuddhatan 'ti attho. *Anabhinatan* 'ti lobhavasena na abhinataṇ; anallīnan 'ti attho. Abhikāmatāya nataṇ abhinatan 'ti, idaṇ tādisaṇ na hoti 'ti vuttaṇ hoti. *Rāgenā* 'ti saṅkhāravattthukena lobhena. *Anapanatan* 'ti dosavasena na apanataṇ; aghaṭṭanan 'ti attho. Nataṇ, Nati 'ti atthato ekaṇ. Apagatanatan 'ti apanataṇ. Idaṇ tādisaṇ na hoti 'ti vuttaṇ hoti. *Anissitan* 'ti anattato diṭṭhattā diṭṭhivasena, Attā 'ti vā attaniyaṇ 'ti vā kiñci na nissitaṇ. *Appaṭibaddhan* 'ti paccupakārāsāvasena na ppaṭibaddhaṇ. *Chandarāgenā* 'ti sattavatthukena lobhena. *Vippamuttan*² 'ti vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṇ. Athavā pañcavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṇ; athavā pañcavimuttivasena tato tato paṭipakkhato vippamuttaṇ. Idaṇ puthujjana-sekhāsekhānam 'pi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇena soḷasahi ñāṇacariyāhi 'ti vuttanayena ukkaṭṭhapaṇicchedena vuttaṇ. Yathā-lābhavasena pana³ gahetabbaṇ. *Kāmarāgenā* 'ti methunarāgena. *Visaṇṇutan* 'ti vikkhambhanato sesakilesehi visaṇṇuttaṇ. Ukkaṭṭhavasena samucchadato vā vippayuttaṇ. *Kilese* 'ti sesakilese. *Vimariyādakatan*⁴ 'ti vikkhambhitaḍḍamariyāḍavasena vigataḍḍakilesamariyāḍaṇ kataṇ. Tena tena maggena paḍāḍḍamariyāḍavasena vā vigataḍḍakilesamariyāḍaṇ kataṇ. *Kilesamariyāde*⁵ 'ti tena tena pahīṇena kilesamariyādena. Liṅgavipallāso c' ettha daṭṭhabbo. *Ekantagatan* 'ti ekārammaṇagataṇ. *Nānattakilesehi*⁶ 'ti nānārammaṇe pavattamānehi kilesehi; idaṇ ārammaṇaṇ apekkhitvā vuttaṇ, Anonatan 'ti ādi pana kilese eva apekkhitvā. *Obhāsagatan* 'ti paññāya visadappavattivasena paññobhāsaṇ gataṇ, avijjandhakārehi balava-avijjāya. Catasso bhūmiyo, *soḷasa ca mūlāni* iddhiyā pubbabhāgavasena vuttāni, cattāro cattāro ca pādā, aṭṭha padāni pubbabhāgavasena, sampayogavasena ca vuttāni 'ti.

[207] 7. Evaṇ iddhiyā bhūmi-pāda-mūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo dassento *Katamā adhiṭṭhanā iddhi?* 'ti ādim āha. Tattha uddesapadānaṇ attho Iddhividhāñāṇaniddese vutto yeva. *Idha bhikkhū* 'ti imasmiṇ sāsane bhikkhu. Tena sabbappakāra⁷-iddhividhakāraḍḍakassa aññattha abhāvaṇ dīpeti. Imesaṇ dvinnaṇ padānaṇ niddeso heṭṭhā⁸ vuttattho. Ten' eva ca iddhiyā bhūmi-

¹ B ānāṇjaṇ.² SH Vimuttan.³ B padaṇ.⁴ Text Vipari-; SM -yādikatan.⁵ Text -pariyāde.⁶ Text -kilese.⁷ B -ppakāravasena.⁸ SH, SM omit.

pāda-pada-mūlabhūtehi dhammehi samannāgato Visuddhimagge (374 ff.) vuttehi cuddasahi, paṇṇarasahi vā, ākārehi paridamitacittatā ca chandādi-ekēkādhīpatisamāpajjanavasena āvajjanādi-vasābhāvasena ca, mudukammaññakatacittatā ca vuttā hoti. Balavapubba-yogasampanno pubbayogasampattiyā arahattapaṭilābhen' eva paṭiladdhābhīññādiguṇo bhikkhu bhūmi-ādīhi dhammehi samannāgato hoti 'ti katvā so 'pi vutto 'va hoti.

*Balulaṇ*¹ *āvajjati* 'ti paṭhavikasiṇārammaṇaṇ abhiññāpādakaṇ catu-tthajjhānaṇ samāpajjitvā uttāhāya sace sataṇ icchatī, "Sataṇ homi, sataṇ homi" 'ti parikkammakaraṇavasena āvajjati. *Āvajjitvā ñānena adhiṭṭhātī* 'ti evaṇ parikkammaṇ katvā abhiññāñānena adhiṭṭhātī. Ettha parikkammaṇ katvā puna pādakajjhānasamāpajjanaṇ na² vuttaṇ. Kiñcā-pi na vuttaṇ, atha kho Aṭṭhakathāya "Āvajjati 'ti parikkammavasen' eva vuttaṇ, Āvajjitvā ñānena adhiṭṭhātī 'ti abhiññāñānavasena vuttaṇ. Tasmā bahulaṇ āvajjati. Tato tesāṇ parikkammacittānaṇ avasāne samāpajjati. Samāpattito uttāhāyā puna Bahuko homi 'ti āvajjitvā tato paraṇ pavattānaṇ tinnaṇ catunnaṇ vā pubbabhāgacittānaṇ anantarā uppannena sannitṭhāpanavasena adhiṭṭhānaṇ 'ti laddhanāmena eken'³ eva abhiññāñānena adhiṭṭhātī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo" 'ti vuttattā evam eva daṭṭhabbaṇ.

Yathā "Bhuñjitvā sayati" 'ti vutte pāṇiṇaṇ apivittvā, hatthadho-vanādīni akatvā bhuttānantaram eva sayati 'ti attho na hoti, antarāsannesu 'pi aññesu kīcesu bhutvā sayati 'ti vuccati; evam idhā-pi 'ti daṭṭhabbaṇ. Paṭhamaṇ pādakajjhānasamāpajjanam 'pi hi Pāliyaṇ avuttam evā 'ti. Tena pana adhiṭṭhānañānena sah' eva sataṇ hoti. Sahasse 'pi satasahassee 'pi es' eva nayo. Sace evaṇ na ijjhātī, puna parikkammaṇ katvā duttiyam 'pi samāpajjitvā uttāhāya adhiṭṭhātabbaṇ. Saṇyuttaṭṭhakathāyaṇ hi ekavāraṇ dvivāraṇ samāpajjituṇ vaṭṭati 'ti vuttaṇ. Tattha pādakajjhānacittaṇ nimittārammaṇaṇ, parikkammacittāni satārammaṇāni vā sahaṣṣārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittam 'pi tath' eva satārammaṇaṇ vā sahaṣṣārammaṇaṇ vā. Taṇ pubbe vutta-appaṇācittaṇ iva gotrabhū-anantaraṇ ekam eva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṇ. (*Vism.* 387).

Yath' āyasmā Culapanthako eko 'pi hutvā bahudhā hoti 'ti bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanattāṇ vuttaṇ. Vattamānavacanaṇ pan' ettha therassa tathākaraṇapakatikattā tassa dharamānakālattā ca

¹ SH, SM -kaṇ (*throughout*).² SH, SM *omī* na.³ SM eten'.

katan 'ti veditabbaṃ. *Eko*¹ *hoti* 'ti vāre 'pi es' eva nayo. Tatr' idaṃ vatthu: Te dve bhātaro kira therā panthe jātattā Panthakā 'ti nāmaṃ labhiṃsu. Tesu jeṭṭhako Mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisambhidaḥi arahattaṃ pāpuṇi. So arahā hutvā Cūlapanthakaṃ pabbājetvā (*Vism.* 387):

Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ
Pāto siyā phullaṃ avitagandhaṃ,
Aṅgiraṣaṃ passa virocamaṇaṃ
Tapantaṃ ādiccam iv' antalikkhe
(*Vism.* 388)

'ti imaṃ gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paḇuṇaṃ kātuṃ nāsakkhi. Atha naṃ thero "Abhabbo tvaṃ imasmiṃ sāsane, nikkhama ito!" 'ti āha. Tasmiṃ ca kāle thero bhattuddesako hoti. Jivako Komārabhacco bahuṃ mālāgandhavilepanaṃ ādāya attano Ambavanaṃ gantvā satthāraṃ pūjetvā dhammaṃ sutvā Dasabalaṃ vanditvā therāṃ upasaṅkamitvā, "Sve bhante Buddhapamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṃ nivesane bhikkhaṃ gaṇhathā" 'ti āha. Thero 'pi, "Thapetvā Cūlapanthakaṃ sesānaṃ adhivāsemi" 'ti āha. Taṃ sutvā Cūlapanthako bhīyosomattāya domanassappatto hutvā puna divase pāto 'va viharā nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya viharadavāraakoṭṭhake rodamaṇo aṭṭhāsi. Bhagavā tassa upanissayaṃ disvā taṃ upasaṅkamitvā, "Kasmā rodasi?" 'ti āha. So taṃ pavattin ācikkhi. Bhagavā, "Na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci Panthakā" 'ti cakkacittatalena² pāpinā tassa sīsaṃ parāmasitvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā viharāṃ pavesetvā³ Gandhakuṭipamukhe nisidāpetvā iddhiyā abhisāṅkhatāṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ "Imaṃ pilotikaṃ rajoharaṇaṃ rajoharaṇaṃ 'ti hatthena parimajjanto nisīda Panthakā" 'ti vatvā tassa pilotikakhaṇḍaṃ datvā kāle ārocite bhikkhusaṅghaparivuto Jivakassa gehaṃ gantvā paṇṇattāsane nisīdi. Tassa taṃ pilotikakhaṇḍaṃ tathā parimajjantassa kiliṭṭhaṃ hutvā kamena kālavaṇṇaṃ ahosi. So "Idaṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ, n' atth' ettha doso, attabhāvaṃ nissāya paṇāyaṃ doso" 'ti saṇṇaṃ patilabbhitvā pañcasu khandhesu ṇāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vadḍhesi. Ath' assa Bhagavā obhāsaṃ vissajjetvā purato nisinna viya paṇṇāyamānarūpo hutvā imā obhāsagāthā abhāsi:

¹ SH, SM *Eko* 'pi.

² B cakkacittena; SH *v.l.*, SM cakkacittatalena.

³ SH pavisitvā.

Rāgo Rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgass' etaṇ adhivacanaṇ Rajo 'ti,
Etaṇ rajaṇ vippajjahitva bhikkhavo
Viharanti te Vigatarajassa sāsane.

Doso rajo ... pe ... sāsane.

Moho rajo ... pe¹ ... sāsane.

Adhicetaso appamajjato
Munino monapathesu sikkhato,
Sokā na bhavanti tādino
Upasantassa sadā satīmato 'ti.

(Cf. *Vism.* 388.)

Gāthāpariyosāne thero saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuni. So manomaya-jhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavituṇ samatto ahoṣi. Arahattamaggen' eva tīṇi piṭakāni,² cha ca abhiññā āgamaṇsu. Jīvako 'pi kho Dasabalassa dakkhiṇodakaṇ upanāmesi. Satthā pattaṇ hatthena pidahitvā “Kiṇ bhante?” 'ti puṭṭho “Vihāre eko bhikkhu atthi, Jīvaka” 'ti āha. So purisaṇ pesesi, “Gaccha, ayyaṇ gahetvā sīghaṇ ehi” 'ti. Cullapanthakatthero tassa purisassa pure āgamanā yeva bhātaṇ attano pattavisesaṇ ñāpetukāmo bhikkhusahassaṇ nimminivā ekam 'pi ekena asadisāṇ, ekassā-pi ca cīvaravicāraṇādi-sāsanakammaṇ aññena asadisāṇ akāsi. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā paccāgantvā, “Bahū bhante vihāre bhikkhū, pakkositabbaṇ ayyaṇ na passāmi” 'ti Jivakassa kathesi.

Jīvako satthāraṇ pucchitvā tassa nāmaṇ vatvā puna taṇ pesesi. So gantvā, “Cūlapanthako nāma kataro bhante?” 'ti pucchi. “Ahaṇ Cūlapanthako, ahaṇ Cūlapanthako!” 'ti sakiṇ yeva mukhasahassaṇ kathesi. So puna gantvā, “Sabbe 'pi kira Cūlapanthakā, ahaṇ pakkositabbaṇ na jānāmi” 'ti āha. Jīvako paṭividdhasaccatāya “Iddhimā bhikkhū” 'ti nayato aññāsi. Bhagavā āha, “Gaccha yaṇ paṭhamaṇ passasi taṇ cīvarakaṇṇe gahetvā ‘Satthā taṇ āmante-ti’ 'ti vatvā ānehi” 'ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvad eva sabbe 'pi nimmitā antaradhāyiṇsu. Thero taṇ uyyojetvā mukhadhovānādi-sarīrakiccaṇ niṭṭhapetvā paṭhamataṇ gantvā paññattāsane nisīdi. (Cf. *Vism.* 389.) Tasmiṇ khaṇe Satthā dakkhiṇodakaṇ gaṇhitvā bhattakiccaṇ katvā Cūlapanthakattheren' eva bhattānumodanaṇ

¹ All sources repeat in full.

² B Arahattaphalen' eva 'ssa tīṇi ca piṭakāni.

dhammakathaṇ kathāpesi. Thero Dīgha-Majjhimāgamappamāṇaṇ dhammakathaṇ kathesi 'ti.

Aññe bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṇ kāyaṇ abhinimminivā tayo vā cattāro vā abhinimminanti. Bahuke ekasadiṣe yeva ca katvā nimminanti ekavidham eva kammaṇ kurumāne. Cūlapanthakatthero pana ekāvajjanen' eva bhikkhusahassaṇ māpesi! Dve 'pi jane na ekasadiṣe akāsi na ekavidhaṇ kammaṇ kurumāne. Tasmā manomayaṇ kāyaṇ abhinimminantānaṇ aggo nāma jāto.

Aññe pana bahū aniyametvā nimmitā iddhimatā sadisā 'va honti. Thānanisajjādīsu ca bhāsitatunhībāhvādīsu ca yaṇ yaṇ iddhimā karoti, taṇ tad eva karonti. Sace pana nānāvannaṇ kattukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhima . . . keci pacchimavaye, tathā dīghakese, upaḍḍhamunde, munde, missakakese, upaḍḍharattacivare, paṇḍukacivare, padabhāṇa - dhammakathā - sarabhañña¹ - pañhapucchana-pañhavissajjana-rajana-pacana-cīvarasibbana-dhovanādīni karonte, apare 'pi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya, "Ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū" 'ti ādinā nayena parikammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṇ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṇ icchicchitappakārā yeva hontī 'ti. Es' eva nayo bahudhā 'pi hutvā eko hotī 'ti ādisu. Ayam pana viseso: Pakatīyā bahuko² 'ti nimmitakālabbhantare nimmitapakatīyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṇ bahubhāvaṇ nimminivā "Puna eko 'va hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṇ karissāmi, pañhaṇ pucchiṣṣāmi" 'ti cintetvā, "Ayaṇ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgaṃssanti, kuto pana ettakā ekasadisā bhikkhū? Addhā therassa esa ānubhāvo³ 'ti maṇ jānissanti" 'ti appicchatāya vā antarā 'va "Eko homī" 'ti icchantena pādakajjhānaṇ samāpajjitvā vuṭṭhāya "Eko homī" 'ti parikammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya "eko homī" 'ti adhiṭṭhātabbaṇ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṇ yeva eko hoti. Evaṇ akaronto pana yathāparicchinna-kālavasena sayam eva eko hoti. (Vism. 389-390.)

Āvibhāvan 'ti padaṇ⁴ nikkhipitvā⁵ kenaci anāvaṭṭaṇ hotī 'ti vuttattā "Kenaci anāvaṭa"-padena āvibhāva-padassa pākatabhāvattho vutto. Hotī 'ti padena "Karotī" 'ti pāthaseso vutto hoti. Pākataṇ hontaṇ hi āvibhāve kate hoti. Kenaci anāvaṭan 'ti kuḍḍādinā yena kenaci anāvaṭaṇ āvaraṇavirahitaṇ. Appaṭicchammaṇ 'ti uparito acchāditaṇ. Tad eva āvaṭattā vivaṭaṇ, appaṭicchannattā pākataṇ.

¹ SH v.l. sarabhāṇa.

² Text -lo.

³ SM evaṇ bahubhāvo.

⁴ SH v.l. padā,

⁵ SH v.l., SM nikkhamitvā.

Tirobhāvan 'ti antarikabhāvaṇ karoti. Āvaṭaṇ yeva tena āvaraṇena *pihitaṇ*. Paṭicchannaṇ yeva tena paṭicchādanena paṭikujjitaṇ.

[208] *Ākāsakasiṇasamāpattiya* 'ti paricchedākāsakasine uppāditāya catutthajjhānasamāpattiya. *Lābhī* 'ti so lābho assa atthi 'ti lābhī. *Aparikkhitte* 'ti kenaci samantato aparikkhitte padese. Idha ākāsakasiṇass' eva vuttattā tattha-bhāvitam eva jhānaṇ ākāsakasiṇassa¹ paccayo hoti, na aññaṇ, 'ti daṭṭhabbaṇ. Upari āpokasiṇādīsu 'pi tadārammaṇam eva jhānaṇ daṭṭhabbaṇ, na aññaṇ. Paṭhaviṇ āvajjati, udakaṇ ... ākāsaṇ ... pakatipaṭhavi-udaka-ākāse āvajjati. *Antalikkhe* 'ti tassa ākāsassa paṭhavito dūrākāsabhāvaṇ dīpeti. Candimasuriya-parimajjane kasiṇaniyamaṇ akatvā, *iddhimā* [209] *celovasippatto* 'ti avisesena vuttattā n' atth' ettha kasiṇasamāpattiniyamo 'ti veditabbo.

Nisinnako vā nipannako vā 'ti nisinno nipanno 'ti imeh' eva itara-iriyāpathadvayam 'pi vuttam eva hoti. *Hatthapāse hotū* 'ti hatthasamīpe hotu. (Hatthapasse hotū 'ti pi pātho.) Idaṇ tathākātukāmassa vasena vuttaṇ. Ayam pana tattha gantvā 'pi, hatthaṇ va-ḍḍhetvā 'pi āmasati. *Āmasatī* 'ti īsakaṇ phusati. *Parāmasatī* 'ti bālhaṇ phusati. *Parimajjati* 'ti samantato phusati. *Rūpagatan* 'ti hatthapāse ṭhitarūpam eva.

Dūre 'pi santike adhiṭṭhātī 'ti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre deva-lokaṇ vā, brahmalokaṇ vā āvajjati, *Santike hotū 'ti*; āvajjitvā, parikkammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhātī, "Santike hotū" 'ti; *santike hoti*. Esa nayo sesapadesu 'pi.

Brahmalokaṇ pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṇ vatvā, brahmalokagamanassa anupakāram 'pi imāya iddhiyā ijjhamānavise-saṇ dassento *santike pi* 'ti ādim āha. Tattha na kevalaṇ thokakaraṇa-bahukaraṇam eva, amadhuraṇ² 'ti ādīsu 'pi yaṇ yaṇ icchanti,³ taṇ sabbaṇ iddhimato ijjhati.

Aparo nayo: "Dūre pi santike adhiṭṭhātī" 'ti dūre brahmalokaṇ vā manussalokassa santike adhiṭṭhātī; "santike 'pi dūre adhiṭṭhātī" 'ti santike manussalokaṇ vā dūre brahmaloke adhiṭṭhātī.

Bahukam 'pi thokaṇ adhiṭṭhātī 'ti sace brahmāno bahū⁴ sannipatitā honti, mahā-attabhāvattā dassanūpacāraṇ, savaṇūpacāraṇ pajahanti. Dassanūpacāraṇ ca savaṇūpacāre ca ekajjhaṇ saṅkhipitvā bahukam 'pi Thokan 'ti adhiṭṭhātī. *Thokam 'pi bahukan* 'ti adhiṭṭhātī 'ti sace

¹ SM ākāsakaraṇassa.

² B icchati.

³ B adūran.

⁴ SH, SM omīti.

mahāparivārena gantukāmo hoti, ekakattā thokaṇ attānaṇ bahukaṇ adhiṭṭhahitvā mahāparivāro gacchati 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Evaṇ sati catubbidham 'pi taṇ brahmalokagamane upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa Brahmuno rūpaṇ passatī 'ti idha ṭhito ālokaṇ vaḍḍhetvā yassa brahmuno rūpaṇ daṭṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṇ passati. Idh' eva ṭhito *dibbāya sotadhātuyā brahmuno bhāsamānassa saddaṇ suṇāti, cetopariyaññena tassa brahmuno cittaṇ pajānāti. Dissamānenā* 'ti cakkhunā pekkhiyamānena. *Kāyavasena cittaṇ pariṇāmetī* 'ti rūpakāyassa vasena cittaṇ pariṇāmeti. Rūpakāyassa vasena pariṇāmeti 'ti pāḍakajjhānacittaṇ gahetvā kāye āropeti. Lahusaññā kāyānugatikaṇ karoti dandhagamaṇ, kāyagamaṇ hi dandhaṇ hoti. *Adhiṭṭhātī* 'ti tass' eva vevacanaṇ; sannitṭhāpetī¹ 'ti attho. *Sukhasaññaṇ ca lahusaññaṇ ca okkamitvā* 'ti pāḍakajjhānārammaṇena iddhicittena sahaajātaṇ sukhasaññaṇ ca lahusaññaṇ ca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasaññaṇ ca nāma upekkhāsampayuttasañña. Upekkhā hi santaṇ sukhaṇ 'ti vuttā. Sā yeva sañña nīvaraṇehi c' eva vitakkādi-paccanikehi vimuttattā Lahusañña 'ti 'pi veditabbā. Taṇ okkantassa pan' assa karajakāyo 'pi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṇ vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena *dissamānena kāyena brahmalokaṇ gacchati*. Evaṇ gacchanto ca sace icchati paṭhavikasīṇavasena ākāse maggaṇ nimminivā padasā gacchati. Sace icchati ākāse paṭhavikasīṇavasen' eva pade pade padumaṇ nimminivā, padume padume padaṇ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati vāyokasīṇavasena vātaṇ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Api ca gantukāmatā 'va ettha pamāṇaṇ. Sati hi gantukāmatāya evaṇ katacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegakkhitto 'va so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṇ pariṇāmetī 'ti karajakāyaṇ gahetvā pāḍakajjhānacitte āropeti, cittānugatikaṇ karoti sīhagamaṇ; cittaagamaṇ hi sīhaṇ hoti. *Sukhasaññaṇ ca lahusaññaṇ ca okkamitvā* 'ti rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahaajātaṇ sukhasaññaṇ ca lahusaññaṇ ca. Sesaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Idam pana cittagamaanam eva hoti. Evaṇ *adissamānena kāyena gacchanto panā-yaṇ* "Kiṇ tassā-dhiṭṭhānacittassa uppāḍakkhaṇe gacchati? Udāhu ṭhitikkhaṇe, bhaṇgakkhaṇe vā?" 'ti vutte, tīsu 'pi khaṇesu gacchati 'ti thero āha.

"Kim pana so sayaṇ gacchati, nimmitaṇ peseti?" 'ti.

¹ B satiṇ ṭhāpetī.

Yathāruci karoti. Idha pan' assa sayañ gamanam eva āgatañ. *Manomayan* 'ti adhiṭṭhānamanena nimmitattā manomayañ. *Sabbaṅgapaccaṅgan* 'ti sabba-aṅgapaccaṅgavantañ. *Ahīnindriya* 'ti idaṅ cakkhusotādīnañ saṅṭhānavasena vuttañ, nimmitarūpe pana pasādo nāma n' atthi. *Sace so iddhimā caṅkamati, nimmito 'pi tattha caṅkamati* 'ti ādi sabbañ sāvakanimmitañ sandhāya vuttañ. Buddha-nimmitañ pana yañ yañ Bhagavā karoti, tañ tam 'pi karoti,¹ Bhagavato cittavasena aññaṃ 'pi karoti¹ 'ti.

[210] *Dhumāyati* ... *pajjalati* 'ti tejokasiṇavasena. *Dhammaṃ bhāsati* 'ti ādini tīpi aniyametvā vuttāni. *Santiṭṭhati* 'ti saṅgama² tiṭṭhati. *Sallapati* 'ti saṅgama² lapati. *Sākacchaṃ samāpajjati* 'ti aññamaññaṃsā uttarapaccutaradānavasena kathaṅ karoti. Ettha ca yañ so iddhimā idh' eva t̥hito dibbena cakkhunā rūpañ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṅ suṇāti, cetopariyañānena cittaṅ pajānāti, yam 'pi so idh' eva t̥hito tena Brahmunā saddhiṅ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṃ samāpajjati, yam 'pi 'ssa dūre 'pi santike adhiṭṭhāti 'ti ādikaṅ adhiṭṭhānaṅ, yam 'pi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena Brahmaloṅ gacchati ettāvata na kāyena vasaṅ vatteti. Yañ ca kho tassa Brahmuno purato rūpaṅ abhinimmināti 'ti ādina nayena vuttavidhānaṅ āpajjati, ettāvata kāyena vasaṅ vatteti nāma. Sesaṅ pana kāyena vasaṅ vattanāya pubbabhāgadassanattaṅ vuttan 'ti. *Ayaṅ tāva adhiṭṭhānā iddhi*.

8. Vikubbaniddhi-niddese: *Sikhissa Bhagavato* sāvakanidassanaṅ vikubbaniddhiyā kāyasakkhipuggaladassanattaṅ vuttaṅ. Tam 'pi dassento paṭhamaṅ tāva *Brahmaloke t̥hito sahaṣṣilokadhātuyā sareṇa viññāpe*³ 'ti ativiya acchariya-abbhutaḥhūtaṅ sahaṣṣilokadhātuyā saddasavaṇaṅ adhiṭṭhāniddhiṅ dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanattaṅ idaṅ vuccati: Imasmā hi kappā ekatiṅse kappe Sikhī Bhagavā anantarajātiyā Tusitapurato cavitva Aruṇavati-nagare Aruṇavato rañño Pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṅ nibbattitvā paripakkaññaṃ mahābhinnikkhamaṇaṅ nikkhamitvā Bodhimande sabbaññutaññaṅ paṭivijjhivā pavattavaradhammacakko⁴ Aruṇavatiṅ nissāya viharanto ekadivasaṅ pāto 'va sarīrapaṭijagganaṅ katvā mahābhikkhusaṅghaparivāro "Aruṇavatiṅ piṇḍāya pavississāmi" 'ti nikkhamitvā viharadvārakoṭṭhakasamipe t̥hito Abhibhuṅ nāma agga-sāvakaṅ āmantesi, "Atippago kho bhikkhu Aruṇavatiṅ piṇḍāya pavisitū, yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamissāmi" 'ti.

¹ B, SH v.l., SM karonti.

³ Text -peti.

² B saṅka-.

⁴ B pavattita-.

Yath' āha: Atha kho b. Sikhī bhagavā arahaṇ sammāsambuddho Abhibhuṇ bhikkhuṇ āmantesi, "Āyāma Brāhmaṇa, yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamissāmā" 'ti. "Evaṇ bhante" 'ti kho b. Abhibhū bhikkhu Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho b. Sikhī bhagavā, Abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamiṇsū 'ti.

Tattha Mahābrahmā Sammāsambuddhaṇ disvā attamanano paccuggamanāṇ katvā brahmāsaṇaṇ paññāpetvā adāsi. Therassā-pi anucchavikaṇ āsaṇaṇ paññāpayiṇsu. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane. Thero 'pi attano pattāsane nisīdi.

Ten' āha: Atha kho b. Sikhī bhagavā arahaṇ sammāsambuddho Abhibhuṇ bhikkhuṇ āmantesi, "Paṭibhātu taṇ Brāhmaṇa, Brahmuno ca, Brahmapārisāya ca, Brahmapārisajjānaṇ ca dhammī kathā" 'ti. "Evaṇ bhante" 'ti kho b. Abhibhū bhikkhu Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā, Brahmuno ca, Brahmapārisāya ca, Brahmapārisajjānaṇ ca dhammakathaṇ kathesi. There dhammakathaṇ kathente brahmagaṇā ujjhāyiṇsu, "Cirassaṇ ca mayaṇ satthu brahmalokāgamaṇaṇ labhimhā. Ayaṇ ca bhikkhu ṭhapetvā satthāraṇ dhammakathaṇ ārabhi" 'ti. Satthā tesāṇ anattamanabhāvaṇ ñatvā Abhibhuṇ bhikkhuṇ etad avoca, "Ujjhāyanti kho brāhmaṇa, Brahmā ca, Brahmapārisā ca, brahmapārisajjā ca, tena hi tvaṇ brāhmaṇa bhiyyosomattāya saṇvejehi" 'ti. Thero satthu vacanaṇ sampaticchitvā anekavihitaṇ iddhivikubbaṇaṇ katvā sahaṇṇilokadhātuṇ sarena viññāpento

Ārabhatha nikkhamatha yuñjatha buddhasāsane,
Dhunātha maccuno senaṇ nalāgāraṇ 'va kuñjaro.

So imasmiṇ dhammavinaye appamatto vihessati,
Pahāya jātisaṇsāraṇ dukkhass' antaṇ karissati

(S. i, 156)

'ti imaṇ gāthādvayaṇ abhāsi.

Kiṇ pana katvā thero sahaṇṇilokadhātuṇ sarena viññāpesi? 'ti.

Nilakasinaṇ tāva samāpajjitvā utthāya abhiññāñāṇena cakkavālasahassee sabbattha andhakāraṇ¹ phari. Tato "Kim idaṇ andhakāraṇ?" 'ti sattānaṇ ābhoge uppanne ālokakasiṇaṇ samāpajjitvā utthāya ālokaṇ dassesi. "Kiṇ āloko ayaṇ?" 'ti vicinantānaṇ attānaṇ dassesi. Cakkavālasahassee ca devamanussā añjaliṇ paggaṇhitvā

¹ B anekappakāraṇ andhakāraṇ.

theraṇ yeva namassamānā aṭṭhaṇsu. Thero “Mahājano mayhaṇ dhammaṇ desentassa saddaṇ suṇātū” ’ti imā gāthā abhāsi. Sabbe osaṭṭāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṇ desentassa viya saddaṇ assosuj. Attho ’pi tesāṇ pākaṭo ahoṣi.

Taṇ viññāpanaṇ sandhāya Sarena viññāpesī¹ ’ti vuttaṇ. Tena kataṇ anekavihitaṇ iddhivikubbanāṇ sandhāya puna *So dissamānena* ’pi ’ti ādi vuttaṇ. Tattha: *dhammaṇ desesi* ’ti paṭhamaṇ vuttappa-kāraṇ iddhivikubbanāṇ dassento dhammaṇ desesi. Tato yathāvutta-kkamaṇa dve gatha bhāsanto Sarena viññāpesī ’ti veditaḥḥaṇ. *Dissamānena* ’pi *kāyaṇā* ’ti ādisu ca itthambhūtalakkhaṇa karaṇavacanaṇ. Evambhūtakāyo hutvā ’ti attho.

Idāni taṇ vatthuj dassento aññassā-pi iddhimato vikubbaniddhi-karaṇavidhānaṇ dassento *So pakativanṇaṇ vijahitvā* ’ti ādim aha. Tattha: So ’ti heṭṭhā vuttavidhānena mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhiṇ kātukāmo hoti, attano pakativanṇaṇ pakatisaṇṭhānaṇ vijahitvā *kumārakavanṇaṇ vā* dasseti.

Kathaṇ? Paṭhavikasiṇārammaṇā-bhiññāpādaka-catutthajjhānato vuṭṭhāya “Evarūpo kumārako homi²” ’ti nimminitabbaṇ kumārakavanṇaṇ āvajjitvā kataparikkammāvasāṇa puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “Evarūpo nāma kumārako homi²” ’ti abhiññāñāṇa adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānena kumārako hoti ’ti.

Visuddhimagge Kasināniddese paṭhavikasiṇavasena “Eko ’pi hutvā bahudhā hoti” ’ti, “Āvibhāvo ... pe ... evamādīni ijjhantī” ’ti vacanena idha paṭhavikasiṇārammaṇaṇ pādakajjhānaṇ yujjati. Tatth’ eva pana Abhiññāniddese vikubbaniddhiyā “Paṭhavikasiṇādisu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāyā” ’ti vuttaṇ; tatth’ eva ca “Attano kumārakavanṇo āvajjitabbo” ’ti vuttaṇ (*Vism.* 406). Taṇ nāgādinimmāṇa na yujjati viya. Nāgavanṇādinimmāṇa ’pi es’ eva nayo. Tattha: *nāgavanṇan* ’ti sappasaṇṭhānaṇ. *Supannavanṇan* ’ti garuḷasaṇṭhānaṇ. *Indavanṇan* ’ti Sakkasaṇṭhānaṇ. *Devavanṇan* ’ti sesadevasaṇṭhānaṇ. Samuddavanṇaṇ pana āpokasiṇavasena ijjhati. *Pattin* ’ti padātiṇ. *Vividham* ’pi *senābyūhan* ’ti hatthi-ādīnaṇ vasena anekavihitaṇ senāsamūhaṇ. Visuddhimagge (*P.* 406) pana “Hatthim ’pi dasseti ’ti ādi pan’ ettha bahiddhā ’pi hatthi-ādīdassanavasena vuttaṇ; tattha Hatthī homi ’ti anadhiṭṭhahitvā, Hatthī hotū ’ti adhiṭṭhātābaṇ; assādisu ’pi es’ eva nayo” ’ti vuttaṇ. Taṇ “Pakativanṇaṇ vijahitvā” ’ti vuttamū-

¹ Text -peti.² SM hotū.

lapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjhati. Pāliyaṃ vuttakkamena hi pakativannaṃ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññaṃ dassanaṃ Adhiṭṭhāniddhi nāma. Pakativannaṃ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathā dassanaṃ Vikubbaniddhi nāma.

9. Manomayiddhiñāṇaniddese: *imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti* 'ti ādisu iddhiṃ bhikkhu manomayiddhiṃ kātukāmo ākāsakaṣiṇārammaṇa-pāda-kajjhānato vuṭṭhāya attano rūpakāyaṃ tāva āvajjitvā vuttanayaṇ' eva "Susiro hotū" 'ti adhiṭṭhāti.¹ Susiro hoti. Atha tassa abbhantare paṭhavikāṣiṇavasena aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayaṇ' eva adhiṭṭhāti. Tassa abbhantare añño kāyo hoti. So taṃ mukhato abbhivā² bhi tṭhapi. Idāni tam atthaṃ upamāhi pakāśento [211] *seyyathā 'pi* 'ti ādim āha. Tattha: *muñjamaṃhā* 'ti muñjatiṇamaṃhā. *Īsikaṃ pavāheyyā* 'ti kalīraṃ luñceyya. *Kosiyā* 'ti kosakato. *Karaṇḍā* 'ti karaṇḍāya, purāṇata-cakañcukato 'ti attho. Tattha ca: *Uddhareyyā* 'ti citten' ev' assa uddharaṇaṃ veditabbaṃ. *Ahi* nāma saṃjātiyaṃ tṭhito kaṭṭhantaṃ vā, rukkhantaṃ vā nissāya tacato sarīranikkadḍhanapayoga-saṅkhātena thāmena sarīraṃ saṅkhādamānaṃ viya purāṇaṃ tacāṃ jigucchanto, imehi catūhi kāraṇehi sayam eva kañcukaṃ jahāti.

Ettha ca yathā isikādayo muñjādīhi sadisā honti, evaṃ idaṃ manomayaṃ rūpaṃ iddhiṃ sabbākārehi sadisam eva hoti 'ti dassa natthaṃ imā upamā vuttā 'ti.

"Manomayena kāyena iddhiṃ upasaṅkamī"

'ti ettha abhiññāmanena katakāyo Manomayakāyo nāma. "Aññantaṃ manomayaṃ kāyaṃ upapajji" 'ti ettha jhāṇamanena nibbattitakāyo tena manena katattā Manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā Manomayakāyo nāma. "Evaṃ sati adhiṭṭhāniddhiyā, vikubbaniddhiyā ca, kato Manomayakāyo nāma hoti?" 'ti ce: Hoti yeva. Idha pana tāsaṃ viṣuṇṇaṃ viṣeṣeṇa viṣeṣetvā Adhiṭṭhāniddhi, Vikubbaniddhi 'ti ca vuttattā abbhantarato nimmāṇam eva Manomayiddhi nāma.³

10. Ñāṇavipphāriddhiṇiddese: ñāṇassa vipphāro vego assā atthi 'ti ñāṇavipphārā. Ettha ca satta-anupassanāvasen' eva iddhiṃ dassetvā sesā yāva arahattamaggā saṅkhittā 'ti veditabbā. *Āyasmato Bakkulassa ñāṇavipphārā iddhi* 'ti ādisu Bakkulatthero tāva dvīsu kulesu

¹ SM āvajjati.

² B apajahitvā; SM abbahitvā.

³ B abbhantarato nipphannattā ca manomayiddhi nāma paññāyati.

vaddhitattā evaṇ laddhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puñña-sampadāya sampanno thero.

So hi mahasampattiṇ anubhavamāno devamanussesu saṅsaranto amhākaṇ Dasabalassa nibbattito puretaram eva Kosambiyaṇ seṭṭhi-kule nibbatti. Tañ jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena Yamunaṇ netvā saparivārā dhātī nimmujjanummujjanavasena¹ kilāpentī nahāpeti. Eko mahāmaccho “Bhakkho me ayan” ’ti maññamāno mukhaṇ vivaritvā upagato. Dhātī dārakaṇ chaḍḍetvā palātā. Mahāmaccho taṇ gili. Puññavā satto sayanagabbhaṇ pavisitvā nipanno viya na kiñci dūkkhaṇ pāpuṇi! Maccho dārakassa tejena tattakapālaṇ gilitvā viya ḍayhamāno vegena tiṇsayojanaṇ gantvā Bārānasi-vāsino macchabandhassa jālaṇ pāvisi. So dārakassa tejena jālato nīhaṭamatto ’va mato. Macchabandhā taṇ sakalam eva antarakājena ādāya “Sahassena demā²” ’ti nagare carantā asītikoṭidhanassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāraṇ gantvā, seṭṭhibhariyāya ekena kahāpaṇena adaṇsu. Sā taṇ sayam eva phalake ṭhapetvā, piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṇ suvaṇṇavaṇṇaṇ dārakaṇ disvā, “Macchakucchiyaṇ me putto laddho!” ’ti nādaṇ naditvā dārakaṇ ādāya sāmikaṇ upagacchi.

Seṭṭhī tāvad eva bheriṇ carāpetvā dārakaṇ ādāya rañño santikaṇ ānetvā tam atthaṇ ārocesi. Rājā “Puññavā dārako, posehi nan” ’ti āha.

Itaram ’pi seṭṭhikulaṇ taṇ pavattiṇ sutvā tattha gantvā “Amhākaṇ putto” ’ti dārakaṇ gaṇhituṇ vivadi. Ubho ’pi rājakulaṇ agamaṇsu. Rājā ”Dvinnam ’pi aputtataṇ³ kātuṇ na sakkā, dvinnam ’pi dāyādo hotū” ’ti āha. Tato paṭṭhāya dve ’pi kulāni lābhaggayasaggappa-ttāni ahesuṇ. Tassa dvīhi kulehi vaddhitattā Bakkulakumāro ’ti nāmam akaṇsu. Tassa viññutaṇ pattassa dvisu ’pi nagaressu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṇ. Ekekaṣmiṇ nagare cattāro cattāro māse vasati. Tahiṇ ekaṣmiṇ nagare cattāro māse vutthassa saṅghāṭanāvāsu maṇḍapaṇ kāretvā tattha naṇ nāṭakehi saddhiṇ āropetvā mahāsampattiṇ anubhavamānaṇ dvīhi māsehi itaraṇ nāṭakaṇ upaḍḍhapathaṇ nentī. Itaranagaraṇvāsino nāṭakāni dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṇ āgato bhavissati ’ti tath’ eva paccugga-ntvā dvīhi māsehi attano nagaraṇ ānenti. Itaranāṭakā majjhe niva-ttitvā attano nagaram eva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā ten’ eva niyāmena puna itaranagaraṇ gacchati.

¹ B udakakilāna-nimmu ...

² B Sahassaṇ dethā.

³ SH, SM -kaṇ.

Evam assa sampattiṃ anubhavantassa asītivassāni paripuṇṇāni. Tasmiṃ samaye amhākaṃ Bodhisatto sabbaññutaṃ pāpunitvā pavatta-varadhammacakko anukkamena cārikaṃ caranto Kosambiṃ pāpuṇi. (Bārāṇasī 'ti Majjhimabhāṇakā.) Bakkulasetṭhi 'pi kho "Dasabalo āgato" 'ti sutvā bahūṃ gandhamālāṃ ādāya satthu santikaṃ gantvā dhammakathaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāham eva puthujjano hutvā, aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Atha dvīsu nagaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tatth' eva vasamānā cīvarāni kārāpetvā pahīṇiṃsu. Thero ekaṃ addhamāsaṃ Kosambivāsīhi pahitacīvaraṃ paribhuñjati, ekaṃ addhamāsaṃ Bārāṇasīvāsīhi 'ti. Eten' eva niyāmena dvīsu 'pi nagaresu yaṃ yaṃ uttamaṃ taṃ therass' eva āhariyati. Pabbajitassā-pi 'ssa sukhē' eva asītivassāni agamaṃsu. Ubhayatthā-pi 'ssa muhuttamattam' pi appamattako 'pi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle Bakkulasuttantaṃ kathetvā parinibbāyī 'ti. Evaṃ macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato Bakkulassa pacchimabhavikassa ten' attabhāvena paṭilabhitabba-arahattañāṇānubhāvena nibbattatā ñāṇavipphārā iddhi nāma. "Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenā" 'ti 'pi vadanti. (Cf. A.A. I, 307 ff.)

Saṅkiccattthero 'pi pubbe katapuṇṇo Dhammasenāpatittherassa upatṭhākassa Sāvattiyaṃ aḍḍhakulassa dhītu kucchismiṃ nibbatti. Sā tasmiṃ kucchigate ekena byādhinā taṃ khaṇaṃ yeva kālam akāsi. Tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṃsaṃ sesamaṃsaṃ jhāpayi. Ath' assā gabbhamaṃsaṃ citakato otāretvā dvīsu tīsu ṭhānesu sūlehi vijjhiṃsu. Sūlakoṭṭi¹ dārakassa akkhikoṭṭiṃ phusi. Evaṃ gabbhamaṃsaṃ vijjhivā aṅgārārāsīmhi pakkhipitvā aṅgāreh' eva paṭicchādetvā pakkamiṃsu. Gabbhamaṃsaṃ jhāyi. Aṅgāramatthake pana suvaṇṇabimbasadiso dārako padumagabbhe nipanno viya ahoṣi. Pacchimabhavikasattassa hi Sinerunā otthariyamānassā-pi arahattaṃ appatvā jīvitakkhaya nāma n' atthi. Punadivase "Citakaṃ nibbāpessāmā" 'ti āgatā tathā nipannaṃ dārakaṃ disvā acchariyabbhuta-cittā jātā. Dārakaṃ ādāya nagaraṃ gantvā nemittake pucchiṃsu. Nemittakā "Sace ayaṃ dārako agāraṃ ajjhāvasati, yāva sattamā kulaparivatṭā nātakā duggatā bhavissanti; sace pabbajissati, pañcahi samaṇasatehi parivuto carissati" 'ti āhaṃsu.

Ayyakā taṃ dārakaṃ vaḍḍhesi. Nātakā 'pi "Vaḍḍhitakāle amhākaṃ ayyassa santi ke pabbājessāmā" 'ti posayiṃsu. So sattavassikakāle "Tava kucchiya vasanakāle mātā te kālam akāsi, tassā sarīre

¹ SH, SM -koṭṭi.

jhāpiyamāne 'pi tvaṇ na jhāyī" 'ti kumārakānaṇ kathaṇ sutvā, "Ahaṇ kira evarūpā bhayā mutto, kiṇ me gharāvāseṇa? Pabbajjissāmī" 'ti nītakānaṇ ārocesi. Te "Sādhū tātā" 'ti taṇ Dhammasenāpatittherassa santikaṇ netvā "Bhante imaṇ pabbājethā" 'ti adaṇsu. Thero tacapañcaka-kammaṭṭhānaṇ datvā pabbājesi. So khuragge yeva saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuṇi. (*DhA.* II, 241 f.) Paripunṇavasso ca upasampadaṇ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarī 'ti. Evaṇ vuttanayen' eva dāruci-takāya arogabhāvo āyasmato *Sankiccassa nāṇavipphārā iddhi nāma*.

Bhūtapālātthero 'pi pubbahetusampanno. Tassa pitā Rājagahe daliddamanusso. So taṇ dārakaṇ gahetvā dārūnaṇ atthāya sakatena aṭaviṇ gantvā dārubbhāraṇ katvā sāyaṇ nagaradvārasamīpaṇ patto. Ath' assa goṇayugaṇ ossajitvā nagaraṇ pavasiṇsu. So sakatamūle puttakaṇ nisidāpetvā goṇānaṇ anupadaṇ gacchanto nagaram eva pāvisi. Tassa anikkhantass' eva dvāraṇ pidahi.¹ Dārako sakala-rattiṇ sakatassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṇ okkami. Rājagahaṇ pakatiyā 'pi amanussabahuḷaṇ. Idaṇ pana susānatṭhāna-samīpatṭhānaṇ, na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dārakassa upaddavaṇ kātum asakkhi. So apareṇa samayena pabbajitvā, arahattaṇ pāpuṇitvā Bhūtapālātthero nāma ahosī 'ti. Evaṇ vālayakkhānucarite 'pi padese vuttanayen' eva arogabhāvo āyasmato *Bhūtapālassa nāṇavipphārā iddhi nāma*.

[212] 11. *Samādhivipphāra-niddese: Āyasmato Sāriputtassa samādhivipphārā iddhī* 'ti ādisu āyasmato Sāriputtassa Mahāmoggallānattherena saddhiṇ Kapotakandarāyaṇ viharato juṇhāya rattiyaṇ navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayaṇkko, sahāyakena yakkhena vāriyamāno 'pi sīse pahāraṇ adāsi, yassa meghassa viya gajjato saddo ahosī. Thero tassa pahāraṇasamaye samāpattiṇ appetvā nisinno hoti. Ath' assa tena pahāreṇa na koci ābādho ahosī. Ayaṇ tassa āyasmato *Samādhivipphārā iddhi*.

Yath' āha: "Evaṇ me sutaṇ. Ekaṇ samayaṇ Bhagavā Rājagahe viharati (*The same story is quoted here from Udāna, IV, 4, Pp. 39-41, ending with*)

Yassa selūpamaṇ cittaṇ ṭhitaṇ nānukampati,
Vitattaṇ rajaniyesu kopaniye na kuppati,
Yass' evaṇ bhāvitaṇ cittaṇ kuto taṇ dukkham essatī? 'ti."
(*Ud. 41.*)

¹ B, SM -hitaṇ.

Ettha ca, Kuto taṃ dukkham essati? 'ti Bhagavatā vuttavacanena, "Tena pahārena na koci ābādho ahoṣī" 'ti Aṭṭhakathāvacanaṃ ativiya sameti. Tasmā "Api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhaṃ" 'ti vuttavacanena dukkhavedanā na hoti, sīsaṃ pana akammañña-bhāvaṃ sandhāya Dukkhaṃ 'ti vuttaṃ. Loke 'pi hi akicchena pari-harituṃ sakkuṇeyyo¹ Sukhasīlo, kicchena pari-harituṃ sakkuṇeyyo² Dukkhasīlo 'ti vuccati. Tam 'pi kho akammaññattaṃ samāpattito vutthitasamayattā ahoṣī³ 'ti veditabbaṃ.⁴ Samāpatti-appitasamaye hi tam 'pi na bhaveyyā 'ti. "Etarahi paṇsupisācakaṃ 'pi na passā-mā" 'ti daṭṭhuṃ asamatthātāya na vuttaṃ. Abhiññāsu byāpārābhā-vena vuttaṃ. Thero kira pacchimā janatā pothujjanikāya iddhiyā sārasañña mā 'hesun 'ti pacchimaṃ janataṃ anukampamāno yebhu-yyena iddhiṃ na valañjesi. Theragāthāya ca:

"N'eva pubbenivāsāya na 'pi dibbassa cakkhuno,
Cetopariyāya iddhiyā cutiyā upapattiyā,
Sotadhātuvisuddhiyā paṇidhi me na vijjati"

(Thag. 997)

'ti Therena sayam eva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasatṭhiyā sāvaka-pāramiñānesu pāramippatto 'ti.

Saṅjivattheram pana Kakusandhassa Bhagavato dutiyaggasāvakaṃ nirodhasamāpannaṃ Kālaṅkato 'ti sallakkhetvā gopālākādayo tiṇaka-ṭṭhādini saṅkaḍḍhitvā aggaṃ adaṇsu. Therassa cīvare aṇsumattam 'pi na jhāyittha! Ayam ass' āyasmato anupubbasaṃpattivasena pavatta-samathānubhāvanibbattattā samādhi-vipphāro.

Yath' āha: "Tena kho pana pāpima! samayena Kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusa-ndhassa kho pana pāpima! bhagavato arahato sammāsambuddhassa Vidhura-Saṅjivaṃ nāma sāvaka-yugaṃ aggaṃ bhaddayugaṃ ahoṣi. Yāvataṃ pana pāpima! Kakusandhassa sāvakaṃ nā-ssu-dha koci āyasmatā Vidhurena samasamo hoti yad idaṃ dhammadesanāya. Iminā kho pana etaṃ pāpima! pariyāyena āyasmato Vidhurassa Vi-dhuro 't' eva samañña udapādi.

"Āyasmā pana pāpima! Saṅjīvo araññagato 'pi, rukkhamaṃlagato 'pi, suññāgāragato 'pi appakasiren' eva saññāvedayitanirodhaṃ samā-pajjati. Bhūtapubbaṃ pāpima! āyasmā Saṅjīvo aññatarasmiṃ rukkhamaṃle saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno nisinnō hoti. Adda-

¹ B susakku-; SM asakku-.

³ SH v.l. abhāsī; arahāsī; SM arahāsī.

² B kusakku-.

⁴ SH, SM -tabbo.

saṅsu kho pāpima ! gopālakā, pasupālakā, kassakā, pathāvino¹ aya-smantaṅ Sañjīvaṅ aññatarasmiṅ rukkhamaṇe saññāvedayitanirodhaṅ samāpannaṅ. Disvāna tesāṅ etad ahosi: Acchariyaṅ vata bho ! Abbhutaṅ vata bho ! Ayaṅ samaṇo nisinnako kālakato. Handa naṅ dahāmā ! 'ti. Atha kho te pāpima ! gopālakā pathāvino¹ tiṇaṅ ca, kaṭṭhaṇ ca, gomayaṇ ca saṅkaḍḍhitvā āyasmato Sañjīvassa kāye upanidhiṅsu. Upanidahitvā² aggiṅ datvā pakkamiṅsu. Atha kho pāpima ! āyasmā Sañjīvo tassā rattiyaṅ accayena, tāya samā-pattiyaṅ vuṭṭahitvā, cīvarāni papphotvā pubbaṅhasamayaṅ nivā-setvā, pattacīvaraṅ ādāya gāmaṅ piṇḍāya pāvisi. Addasaṅsu te pāpima ! gopālakā pathāvino¹ āyasmantaṅ Sañjīvaṅ piṇḍāya carantaṅ. Disvāna tesāṅ etad ahosi: Acchariyaṅ vata bho ! Abbhutaṅ vata bho ! Ayaṅ samaṇo nisinnako kālakato. Svā-yaṅ paṭisañjī-vito ! 'ti. Iminā kho etaṅ pāpima ! pariāyena āyasmato Sañjīvassa Sañjīvo 't' eva samañña udapādi " 'ti (M. i, 333).

Khāṇukondañña-tthero pana pakatiya 'va samāpattibahulo. So aññatarasmiṅ araññe rattiṅ samāpattiṅ appetvā nisīdi. Pañcasatā corā bhaṇḍakaṅ thenetvā gacchantā "Idāni amhākaṅ anupadaṅ gacchantā n' atthi" 'ti vissamitukāmā bhaṇḍakaṅ oropayamānaṅ "Khāṇuko ayan" 'ti maññamānā therassa' eva upari sabbabhaṇḍa-kāni ṭhapesuṅ. Tesāṅ vissamitvā gacchantānaṅ paṭhamaṅ ṭhapi-tabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālāparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṅ disvā bhītā viraviṅsu. Thero "Mā bhāyatha upāsakā, bhikkhu ahan !" 'ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṅ pāpuṅsu, Tato pabhuti ca thero Khāṇukondañña-tthero nāma ahosi. Ayam ettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭṭassa tass' āyasmato ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi. (Vism. 380.)

Uttarā pana upāsikā Rājagahe mahādhanassa Puṇṇasetṭhino dhītā. Kumārikākāle yeva saddhiṅ mātāpitūhi sotāpatti-phalaṅ pattā. Sā vayappattā Rājagahasetṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādittṭhikassa dinnā. Sā Buddhadassanāya, dhammasavaṇāya, Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṅ ca dātuṅ okāsaṅ ala-bhamānā upaddutā hutvā tasmiṅ yeva nagare Sirimaṅ nāma gaṇikaṅ pakkosāpetvā okāsakaraṇattham eva pītugharā 'va ānītāni pañca-dasa-kahāpaṇasahassāni tassā datvā "Ime kahāpaṇe gahetvā imaṅ aḍḍhamāsaṅ setṭhiputtaṅ paricarāhi" 'ti taṅ sāmikassa appetvā sayāṅ uposathaṅgāni adhiṭṭhāya, "Imaṅ aḍḍhamāsaṅ Buddhadassa-

¹ B kaṭṭhahārino; SM padhāvino.

² SH, SM Upaini, Upacinitvā.

nādinī labhissamī ” ’ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya Buddhapamu-khaṇ bhikkhusaṅghaṇ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṇ mahādānaṇ aḍāsi. Pacchābhattaṇ mahānase khajjabhojjādini¹ saṇvidahāpesi. Tassā sāmiko ca “Sve pavāraṇā ” ’ti Sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokeno taṇ tathā vicarantiṇ sedakilinnaṇ, chārikāya okiṇṇaṇ, aṅgā-ramasimakkhitaṇ disvā, “Attano sampattiṇ abhuñjitvā kusalaṇ nāma karoti bālā ! ” ’ti hasi.

Uttarā ’pi taṇ oloketvā “Samparāyatthaṇ kusalaṇ na karoti bālo ! ” ’ti hasi.

Sirimā ubhinnam ’pi taṇ kiriyaṇ disvā “Ahaṇ gharasāmini ” ’ti maññamānā issāpakatā Uttarāya kujjhitvā “Dukkhaṇ uppādessāmī ” ’ti pāsādā otarati. Uttarā tañ ñatvā pīṭhake nisiditvā taṇ mettena cittaṇ phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasaṇ pavisitvā pūvapa-canato² ulūkapūraṇ pakkaṭṭhitasappiṇ gahetvā tassā matthake okiri. Taṇ paduminīpatte sītudakaṇ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo Sirimaṇ hatthehi ca pādehi ca pothetvā bhūmiyaṇ pātesuṇ. Uttarā mettājhānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā Uttaraṇ khamāpesi. Uttarā “Sve Satthu purato khamāpehi ” ’ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭikaṇ yācitāya byañjanasampādanaṇ³ ācikkhi. Sā taṇ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasaṅghaṇ Satthāraṇ parivisitvā “Khamāpanasahāyikā hothā ” ’ti vatvā punadvase tathā āgatāhi gaṇikāhi saddhiṇ Satthu bhattakiccāvasāne Satthāraṇ vanditvā, “Ahaṇ Bhagavā ! Uttarāya aparajjhīṇ, khamatu me Uttarā ” ’ti āha.

Satthā “Khamā Uttare ” ’ti vatvā “Khamāmi Bhagavā ” ’ti vutte

“Akkodhena jine kodhan ”

’ti ādikaṇ dhammaṇ desesi. Uttarā puretaram eva samikañ ca sassūsasure ca Satthu santike upanesi. Deśanāvasāne te ca tayo janā sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale patitṭhahiṇsu ’ti. Evaṇ Uttarāya upāsikāya pakkaṭṭhitasappinā pīḷabhāvo samādhivipphārā iddhi. (Cf. AA. I, 450 ff.)

Sāmāvātī upāsikā nāma Kosambiyaṇ Udenassa rañño aggamahesi. Tassa hi rañño pañcasata-pañcasata-itthiparivārā tisso aggamahesiyo ahesuṇ. Tasaṇ Sāmāvātī Bhaddiyanagare Bhaddiyasetṭhino dhītā. Pitari kālakate pitusahāyassa Kosambiyaṇ Ghositasetṭhino ghare pañcasata-itthisataparivārā ’va vadḍhitā. Vayappattaṇ taṇ rājā

¹ B nisajjabhogādini.

² B uddhanato.

³ B upasaṅghāraṇ.

disvā sañjātasineho saporivāraṇ attano gharāṇ netvā abhisekaṭṭhānaṇ adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā Vāsuladattā nāma ekā mahesi. Māgandiya-brāhmaṇassa dhītā Bhagavato pādaparicārikaṇ katvā pitarā diyamānā

Disvāna taṇhaṇ aratiṇ ragaṇ ca
Nā-hosi chando api methunasmiṇ.
Kim ev' idaṇ muttakarisapuppaṇ
Padā 'pi naṇ samphusituṇ na icche

(AA. I, 437)

'ti Bhagavatā bhāsitaṇ gāthaṇ sutvā Bhagavati āghātaṇ bandhi. Tassā mātāpitaro Magandiyasutta (*M. Sutta No. 75*)-desanāvasāne anāgāmiphalāṇ patvā pabbajitvā arahattaṇ pāpuṇṇsu. Tassā cūla-pitā Māgandiyo taṇ Kosambiyaṇ netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā mahesi.

Atha kho Ghositasetthi, Kukkuṭasetthi, Pāvārikasetthi 'ti tayo setthino loke Tathāgatuppādaṇ sutvā Jetavanaṇ Satthu santikaṇ gantvā, dhammaṇ sutvā, sotāpattiphalāṇ patvā, aḍḍhamāsaṇ Buddha-pamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṇ datvā Kosambigamaṇaṇ āyācitvā, Kosambiṇ gantvā, Ghositārāmo, Kukkuṭārāmo, Pāvārikārāmo 'ti tayo janā tayo ārāme kārāpetvā, anupubbena tattha āgataṇ Satthāraṇ paṭipāṭiyā ekekaṣmiṇ divase ekekaṣmiṇ vihāre vasāpetvā ekeko sasaṅghassa Bhagavato mahādānam adāsi. Ath' ekadivasaṇ tesarṇ upaṭṭhāko Sumano nāma mālākāro setthino āyācitvā sasaṅghaṇ satthāraṇ bhojetuṇ attano ghare nisīdāpesi. Tasmiṇ khane Sāmāvatīyā paricārikā Khujjuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā tassa gharāṇ agamāsi. So "Sasaṅghassa tāva Satthuno parivesa-nasahāyā hohi" 'ti āha. Sā tathā katvā Satthu bhattakiccāvasāne dhammadesanaṇ sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe attano ādiyanti adinnaṇ ādiyituṇ abhabbattā aṭṭhahi kahāpaṇehi pupphāni ādāya Sāmāvatīyā upanāmesi. Tāya pupphānaṇ bahu-bhāvākāraṇaṇ puṭṭhā musā bhaṇituṇ abhabbattā yathāsabhāvaṇ āha. "Ajja kasmā na gaṇhi?" 'ti vuttā "Sammāsambuddhassa dhammaṇ sutvā amataṇ sacchā-kāsin" 'ti āha.

"Amma Uttare! taṇ dhammaṇ amhākam 'pi kathehi" 'ti.

"Tena hi maṇ¹ nhāpetvā suddhaṇ vatthayugaṇ datvā ucce āsane nisīdāpetvā sabbā nicāsanesu nisīdathā" 'ti āha.

¹ B maṇ sīsaṇ.

Tā sabbā 'pi tathā kariṇsu. Sā sekhapatisambhidāppattā ariyasāvikā ekaṇ vatthaṇ nivāsetvā, ekaṇ uttarāsaṅgaṇ katvā vijaniṇ gahe tvā tāsāṇ dhammaṇ desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiphalāṇ pāpiṇiṇsu. Tā sabbā 'pi Khujjuttaraṇ vanditvā, “Amma! ajjato¹ paṭṭhāya veyyāvaccāṇ akatvā ambhakaṇ mātuṭṭhāne ācariyaṭṭhāne ca ṭhatvā Satthārā desitadesitaṇ dhammaṇ sutvā ambhakaṇ kathehi,” 'ti āhaṇsu. Sā tathā karontī aparabhāge Tipitakadharā hutvā Satthārā bahussutānaṇ upāsikānaṇ aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānaṇ labhi. Sāmāvatimissikā Buddhassa dassanaṇ pihentī. Dasabale antaravithiṇ paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittiṇ bhinditvā Satthāraṇ olokenti, vandanapūjanaṇ ca karontī. Māgandiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇaṇ pucchanti Satthu āgatabhāvaṇ ñatvā Bhagavati āghātena tāsam 'pi kujjhitvā, “Mahārāja! Sāmāvatimissikānaṇ bahiddhā patthanā atthi, bhittiṇ chinditvā samaṇaṇ Gotamaṇ olokenti, katipāhena tvaṇ māressanti,” 'ti rājānaṇ āha.

Rājā chiddāni disvā 'pi tassā vacanaṇ na saddahi. Uddhacchikavātapānāni² kārāpesi. Puna Māgandiyā rājānaṇ tāsū bhinditukāmā aṭṭha sajjivakukkūṭe āharāpetvā “Mahārāja! Tāsāṇ vimaṇsa natthaṇ ime kukkūṭe māretvā mamatthāya pacāhi 'ti pesehi” 'ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya “Pānātipātaṇ na karomā” 'ti vutte tassā “Samaṇassa Gotamassa pacitvā pesehi” 'ti āha. Raññā tathā pesite Māgandiyā aṭṭha māritakukkūṭe tathā vatvā pesesi. Sāmāvatī pacitvā Dasabalassa pāhesi. Māgandiyā tena 'pi rājānaṇ kopetuṇ nā-sakkhi. Rājā pana tīsu mahesīsu vasanaṭṭhāne satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṇ Hatthikantaviṇaṇ ādāya gacchati. Māgandiyā rañño Sāmāvatiyā pāsādaṇ gamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā velupabbe pakkipāpetvā ekaṇ kaṇhasappapotaṇ āharāpetvā antovīṇāya pakkipitvā mālāgulakena chiddaṇ pidahi. Taṇ rañño tattha gatakāle aparāparaṇ vicarantī viya hutvā vīṇachiddato mālāgulakaṇ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṇ katvā sayanapitṭhe nipajji. Sā “Hanta! Dhī! Sappo!” 'ti mahāsaddam akāsi. Rājā sappāṇ disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṇ ñatvā pañcannaṇ itthisatānaṇ saññam adāsi, “Ajja odissakamettāpharaṇena³ rājānaṇ pharathā” 'ti. Sayam 'pi tathā akāsi. Rājā sahassatthāmadhanaṇ ādāya jiyaṇ poṭhetvā Sāmāvatinṇ dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipātiyā ṭhapāpetvā⁴ visapītaṇ khurappaṇ sannayhitvā dhanuṇ pūretvā aṭṭhāsi. Khurappaṇ n' eva

¹ SH ajja.² B odhi.³ SM, SH v.l. Uddhacchiddika.⁴ B, SH v.l., SM vasāpetvā.

khipituṇ, na oropituṇ sakkoti; gattehi sedā muñcanti, sarīraṇ vedhati, mukhato khelo patati, gaṇhitabbagahaṇaṇ na passati!

Atha naṇ Sāmāvatī, “Kiṇ Mahārāja kilamasī”? ’ti āha.

“Āma devi¹ kilamāmi, avassayo me hohi” ’ti.

“Sādhu Mahārāja khurappaṇ paṭhavīmukhaṇ karohi” ’ti.

Rājā tathā akāsi. Rañño hatthato khurappaṇ muccatū² ’ti adhi-
tṭhāsi. Tasmiṇ khaṇe khurappaṇ muccei.² Rājā taṇ khaṇaṇ ñeva
udake nimujjitvā allavatto allakeso Sāmāvatīyā pādesu nipatitvā
“Khama devi mayhaṇ (cf. *AA.* I, 443),

“Sammuyhāmi pamuyhāmi Sabbā muyhanti me disā,
Sāmāvatī! maṇ tāyassu, tvaṇ ’va me saraṇaṇ bhavā”

(*Dh.A.* i, 217)

’ti āha. Sāmāvatī

“Mā maṇ tvaṇ saraṇaṇ gaccha, yam ahaṇ saraṇaṇ gatā
Saraṇaṇ gaccha taṇ Buddhaṇ, tvaṇ ca me saraṇaṇ bhavā”

(*Ibid.*)

’ti āha. Rājā, “Tena hi taṇ ca saraṇaṇ gacchāmi, satthāraṇ ca,
varaṇ ca te dammi” ’ti āha. Sā “Varo gahito hotu Mahārāja” ’ti
āha. Rājā Satthāraṇ upasaṅkamitvā saraṇaṇ gantvā nimantetvā
Buddhapamukhassa saṅghassa sattāhaṇ mahādānaṇ datvā, Sāmāva-
tiṇ “Varaṇ gaṇhāhi” ’ti āha. “Sādhu Mahārāja! imaṇ varaṇ dehi,
Satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṇ idhā-gacchatu, dhammaṇ
sossāmi” ’ti āha. Rājā Satthāraṇ vanditvā “Bhante pañcahi bhi-
kkhusatehi saddhiṇ nibaddhaṇ idhā-gacchatha, Sāmāvatī-missikā
Dhammaṇ sossāmā ’ti vadanti” ’ti āha.

Satthā “Mahārāja! buddhānaṇ nāma ekaṭṭhānaṇ nibaddhaṇ
gantuṇ na vaṭṭati, mahājano ’pi paccāsiṇsati” ’ti āha.

“Tena hi bhante bhikkhū āṇāpethā” ’ti.

Satthā Ānandattheraṇ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya
nibaddhaṇ rājakulaṇ gacchati. Tā ’pi devīpamukhā itthiyo therāṇ
bhojetvā dhammaṇ suniṇsu. Sāmāvatīṇ ca Satthā mettāvihārīnaṇ
upāsikānaṇ aggaṭṭhāne ṭhapesi ’ti. Evaṇ rañño khurappaṇ muñcituṇ
avisahanabhāvo *Sāmāvatīyā upāsikāya samādhivipphārā iddhi* ’ti.

¹ SH v.l. Bhadde devi; SM Āma bhadde devi.

² SM muñe.

Ettha ca aveccappasādena vā, okappanapasādena vā, ratanattayasa-
raṇagamanena vā ratanattayaṇ upāsati 'ti upāsikā 'ti vuccati 'ti.

12. Ariyiddhiniddese: *Ariyā iddhī* 'ti cetovasippattānaṇ khīṇā-
sava-ariyānaṇ yeva sambhavato ariyā iddhī 'ti vuccati. *Idha bhikkhū* 'ti imasmiṇ sāsane khīṇāsavo bhikkhu. *Aniṭṭhe¹ vatthusmiṇ*
'ti ārammaṇapakatiyā amanāpe vatthusmiṇ, satte vā, saṅkhāre vā. *Mettāya vā pharaṭī* 'ti satto ce hoti mettābhāvanāya pharati, *dhātuto vā upasaṇharatī* 'ti saṅkhāro ce hoti dhātumattan 'ti dhātumanasikā-
raṇ upasaṇharati. Satte 'pi dhātūpaṇhāro vaṭṭati. *Asubhāya vā pharaṭī* 'ti satto ce asubhabhāvanāya pharati. *Aniccato vā upasaṇha-
ratī* 'ti saṅkhāro ce hoti² Aniccan 'ti manasikāraṇ upasaṇharati. *Tadubhayaṇ* 'ti taṇ ubhayaṇ.

[213] *Upekkhako* 'ti chalaṅgupekkhāya upekkhako. *Sato* 'ti sati-
vepullappatto.³ *Sampajāno* 'ti paññāya sampajānakāritṭā. *Cakkhunā rūpaṇ disvā* 'ti kāraṇavasena Cakkhū 'ti laddhavohārena rūpadassa-
nasamatthena cakkhuviññāṇena. Porāṇa pan' āhu: "Cakkhu rūpaṇ
na passati acittakattā, cittaṇ na passati acakkhukattā, dvārāramma-
ṇa-saṅghaṭṭane pana pasādavatthukena cittena passati, idisī pan'
esā, "Dhanunā vijjhatī" 'ti ādisu viya sasambhārakathā⁴ nāma hoti,
tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṇ disvā 'ti ayam ettha attho" 'ti.
Athavā cakkhunā kāraṇabhūtena rūpaṇ disvā 'ti attho. *N' eva
sumano hotī* 'ti gehasitasomanassa-paṭikkhepo, na kiriyabhūtāya
somanassavedanāya. *Na dummano* 'ti sabbadomanassapaṭikkhepo.
Upekkhako viharatī 'ti itṭhāniṭṭhārammaṇāpāte⁵ parisuddhapakatibhā-
vāvijahanākāra-bhūtāya chasu dvāresu pavattanato Chalaṅgupekkhā
'ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. *So-
tena saddaṇ sutvā* 'ti ādisu 'pi es' eva nayo.

13. Kammavipākajiddhiniddese: *Sabbesaṇ pakkhīnaṇ* 'ti sabbesaṇ
pakkhijātānaṇ jhānābhīṇṇā vinā yeva ākāseṇa gamanaṇ, tathā
sabbesaṇ devānaṇ ākāśagamanāṇ dassanādini ca. *Ekaccānaṇ manussā-
naṇ* 'ti paṭhamakappikānaṇ manussānaṇ. *Ekaccānaṇ vinipātikānaṇ*
'ti Piyaṅkaramātā, Punabbasumātā, Phussamittā, Dhammaguttā 'ti
evam ādīnaṇ sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṇ aññesaṇ
ca petānaṇ, nāgasupaṇṇānaṇ ca ākāśagamanādikaṇ *kammavipākajā
iddhī*.

14. *Puññavato iddhi*-niddese: *Rājā* 'ti dhammena paresaṇ rañjanato
Rājā. *Ratanacakkaṇ vatteti* 'ti *cakkavattī*. *Vehāsaṇ gacchatī* 'ti

¹ Text -tṭhasmiṇ.

² SH omits.

³ SH -ppattattā; SM -ppattatāya.

⁴ SM asambhā-

⁵ SM -pāthe.

accantasanyogatthe upayogavacanaṇ. *Caturāṅginīyā* 'ti hatthi-assa-ratha-pattisaṅkhāta-catu-aṅgavatiyā. Senā 'ti tesan samūhamattam eva. *Antamaso* 'ti hetthimantato. *Assabandhā* nāma assānaṇ rakkhakā. *Gopurisā*¹ nāma gunnaṇ rakkhakā. *Upādāyā* 'ti avissajjetvā. Evaṇ tesan vehāsagamanaṇ ca puñṇavato iddhī 'ti attho.

Jotikassa gahapatissa puñṇavato iddhī 'ti: Jotiko nāma pubbe paccakabuddhesu katādhikāro Rājagahanagare setthī. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jaliṇsu. Sabbesaṇ kāyārūlāhāni ābharaṇāni 'pi pajjalitāni viya obhāsaṇ muñciṇsu. Nagaraṇ ekapajjotaṇ ahoṣi. Ath' assa nāmagahaṇadivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā Jotiko 'ti nāmaṇ kariṇsu. Ath' assa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne Sakko devarājā āgantvā solasakarīsamattatthāne paṭhaviṇ bhinditvā sattaratanaṇ satta-bhūmaṇ pāsādaṇ utthāpesi. Pāsādaṇ parikkhipitvā sattaratanaṇ maye saddadvārakoṭṭhakayutte satta pākāre utthāpesi. Pākārapariyante catusatthi kapparukkhe utthāpesi. Pāsādassa catūssu kaṇṇesu yojanika-tigāvutika-dvigāvutika-ekagāvutikā catasso nidhikumbhiyo utthāpesi. Pāsādassa catūsu kaṇṇesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā Uccuyatthiyo nibbattiṇsu. Tāsaṇ maṇimaṇi pattaṇi, suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṇ. Sattasu dvārakoṭṭhakesu ekekaṣmiṇ eka-dvi-ti-catu-paṇca-cha-satta-yakkhasahassapari-vārā sattayakkhā ārakkhaṇ gaṇhiṇsu. Bimbisāramahārājā pāsādā-dīnaṇ utthānaṇ sutvā setthichechattaṇ paṇiṇi. So Jotikasetthī 'ti sakala-Jambudīpe pākāṭo hutvā Uttarakuruto devatāhi ānetvā siri-gabbhe nisidāpitāya ekaṇ ca taṇḍulanāliṇ, tayo ca jotipāsāne gahetvā āgatāya bhariyāya saddhiṇ tasmiṇ pāsāde mahāsampattiṇ anubhāvanto vasi.

Tesaṇ yāvajīvaṇ tāya ekataṇḍulanāliyā bhattaṇ pahosi. Sace kira te sakatasatam 'pi taṇḍulānaṇ pūretukāmā honti, sā taṇḍulanāli yeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanakāle taṇḍule ukkhaliyaṇ pakkhipitvā tesan pāsānānaṇ upari ṭhapenti, tavad eva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Ten' eva saññānena bhattassa pakkabhāvaṇ jānanti. Sūpeyyādipacanakāle 'pi es' eva nayo. Evaṇ tesan jotipāsānehi āhāro paccati. Maṇi-ālokena vasanti. Aggissa vā dīpassa vā obhāsam eva na jāniṇsu. Jotikassa kira evarūpā² sampatti 'ti sakala-Jambudīpe pākāṭā³ ahoṣi. Mahājano yānādihi dassanattāya āgacchati. Jotikasetthī āgatāgatānaṇ Uttarakurutaṇḍulānaṇ bhattaṇ dāpeti. "Kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū" 'ti āṇāpeti.

¹ Text Gopake.² SH, SM -po.³ SH, SM -to.

“Gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṇ vivarāpetvā yāpanamattaṇ ga-
ṇhantū” ’ti āṇāpeti. Sakala-Jambudīpavāsikesu dhanāṇ gahetvā
gacchantesu nidhikumbhiyā aṅgulamattam ’pi ūnaṇ nā-hosī ’ti ayam
assa puññavato iddhi.

Jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhī ’ti: Jaṭilo nāma Kassapassa
bhagavato dhātucetiye katādhikāro Takkasilāyaṇ seṭṭhī. Tassa kira
mātā Bārāṇasiyaṇ seṭṭhidhitā abhirūpā ahosi. Taṇ paṇṇarasa-
solasavassuddesikakāle ārakkhaṇatthāya sattabhūmikassa pāsādassa
uparitale vāsayaṇsu. Taṇ ekadivaṇ vātapānaṇ vivaritvā bahi
olokiyamānaṇ ākāseṇa gacchanto vijjādharo disvā uppannasineho
vātapāneṇa pavisitvā tāya saddhiṇ santhavam akāsi. Sā tena
gabbhaṇ gaṇhi. Atha naṇ dāsī disvā “Amma ! kiṇ idan” ? ’ti vatvā,
“Hotu, kassaci mā ācikkhī” ’ti vuttā bhayena tuṇhī ahosi. Sā ’pi
dasame māse puttaṇ vijāyitvā navabhājanaṇ āharāpetvā tattha taṇ
dāraṇ nipajjāpetvā taṇ bhājanaṇ pidahitvā upari pupphadāmāni
ṭhapetvā, “Imaṇ sīsena ukkhipitvā gantvā Gaṅgāya vissajjehi, kiṇ
idan ? ’ti ca puṭṭhā, Ayyāya me balikamman ’ti vadeyyāsi” ’ti
āṇāpesi. Sā tathā akāsi.

Hetṭhā Gaṅgāya piṭṭhe itthiyo nahāyamānā taṇ bhājanaṇ udakena
āhariyamānaṇ disvā ekā “Mayh’ etaṇ bhājanan” ’ti āha. Ekā
“Yaṇ etassa anto taṇ mayhan” ’ti vatvā bhājane sampatte taṇ
ādāya thale ṭhapetvā vivaritvā dāraṇ disvā ekā “Mama bhājanan”
’ti vuttattā “Dārako mam’ eva¹ hotī” ’ti āha. Ekā “Yaṇ bhāja-
nassa anto taṇ mamā” ’ti vuttattā “Mama dārako” ’ti āha. (*DhA.*
iv, 214).

Tā vivadamānā vinicchayaṇ gantvā amaccesu vinicchituṇ asakko-
ntesu rañño santikaṇ agamaṇsu. Rājā tāsāṇ vacanaṇ sutvā “Tvaṇ
dāraṇ gaṇha, tvaṇ bhājanan” ’ti āha. Yāya pana dārako laddho,
sā Mahākaccāyanattherassa Upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṇ dāraṇ
therassa santike pabbājessāmā ’ti posesi. Tassa jātadivase gabbha-
malassa dhovitvā anapanitattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṇsu. Ten’
assa Jaṭilo ’t’ eva nāmaṇ akaṇsu. Tassa padasā vicaraṇakāle Thero
taṇ geḥaṇ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā therāṇ nisīdāpetvā āhāram adāsi.
Thero dāraṇ disvā “Upāsike, dārako te laddho?” ’ti pucchi.

“Āma bhante, imā-haṇ tumhākaṇ santike pabbājessan ’ti posesin”
’ti āha.

Thero “Sādhū” ’ti taṇ ādāya gacchanto “Atthi nu kho imassa
gihisampattim anubhavituṇ pubbakamman?” ’ti olokento, “Mahā-

¹ SH v.l. mama gehassa.

puñño satto mahāsampattiṇ anubhavissati, daharo eva ca tāva, ñāṇam 'pi tāva tassa paripākaṇ na gacchati" 'ti cintetvā taṇ ādāya Takka-silāyaṇ ekassa upatṭhākassa gehaṇ agamāsi. So therāṇ vanditvā thito dārakaṇ disvā, "Dārako bhante laddho?" 'ti pucchi.

"Āma upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotū" 'ti.

So "Sādhu bhante" 'ti taṇ puttattṭhāne tṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṇ ussannaṇ hoti. So gāmantaraṇ gacchanto sabbam 'pi taṇ bhaṇḍakaṇ āpanaṇ āharitvā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṇ ācikkhitvā, "Idaṇ c' idaṇ ca ettakaṇ nāma dha-naṇ gahetvā dadeyyāsi" 'ti vatvā pakkāmi. Taṇ divasaṇ nagara-pariggāhikā devatā antamaso jiraka-marīcamattakenā-pi atthike tass' eva āpanābhīmukhe kariṇsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṇ ekadivaseṇ eva vikkīṇi. Kuṭumbiko āgantvā āpane kiñci adisvā "Sabbāṇ te tāta bhaṇḍakaṇ nāsitan!" 'ti āha.

"Na nāsitaṇ tāta. Sabbāṇ tumhehi vuttanayena vikkīṇitaṇ. Idaṇ asukassa mūlaṇ, idaṇ asukassa mūlan" 'ti sabbamūlaṇ tass' eva appesi. Kuṭumbiko pasīditvā "Anaggho puriso yattha katthaci jīvitun samatto" 'ti attano vayappataṇ dhītaṇ tassa datvā, "Geham assa karoṭhā" 'ti purise āpāpetvā niṭṭhite gehe, "Gacchatha, tumhe attano gehe vasathā" 'ti āha. Ath' assa gehaṇ pavisa-nakāle ekena pādena ummāraṇ akkantamatte¹ gehassa pacchimabhāge bhūmitṭhāne asītihattho suvaṇṇapabbato utṭhahi. Rājā kira Jaṭilassa gehe bhūmiṇ bhinditvā suvaṇṇapabbato utṭhito 'ti sutvā tassa seṭṭhicchattaṇ pesesi. So Jaṭilaseṭṭhi nāma ahoṣi 'ti. (DhA. iv, 215-6.) Ayam assa puññavato iddhi.

Meṇḍakassa gahapatissa² puññavato iddhī 'ti: Meṇḍako nāma Vipassimhi bhagavati katādhikāro Magadharatṭhe Bhaddiyanagare seṭṭhi. Tassa kira pacchimagehe atṭhakarīsamattattṭhāne hatthi-assa-usabhappamānā suvaṇṇameṇḍakā paṭhaviṇ bhinditvā piṭṭhiyā piṭṭhiṇ paharamānā utṭhahiṇsu. Tesāṇ mukhesu pañcavaṇṇanaṇ suttānaṇ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappi-tela-madhu-phāṇitādīhi vā vatthacchādāna-hiraññasuvaṇṇādīhi vā atthe sati tesāṇ mukhato geṇḍukaṇ apanenti. Ekassa 'pi meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṇ pahonaka-sappitelamadhuphāṇitādīni ca vatthacchādāna-hiraññasuvaṇṇaṇ ca nikkhamati. Tato paṭṭhāy' esa Meṇḍaka-seṭṭhi 'ti paññāyī 'ti. (DhA. iii, 364.) Ayam assa puññavato iddhi 'ti.

¹ B ummāre pattamatte; SH v.l. -re akkante.

² SH, SM seṭṭhiṣsa.

Ghositassa gahapatissa puññavato iddhī 'ti: Ghosito nāma paccekasambuddho katādhikāro Sakkaratthe¹ Kosambiyaṇ seṭṭhī. So kira devalokato cavitvā Kosambiyaṇ nagarasobhiniyā kucchismiṇ nibbatti. Sā taṇ vijātadivase suppe sayāpetvā saṅkarakūṭe chaddāpesi. Dārakaṇ kākasunakhā parivāretvā nisīdiṇsu. Eko puriso taṇ disvā 'va puttasaññaṇ paṭilabbhitvā "Putto me laddho" 'ti gehaṇ nesi. Tadā Kosambikaseṭṭhī purohitaṇ disvā "Kiṇ ācariya! ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokita?" 'ti pucchitvā, "Āma mahāseṭṭhī" 'ti vutte, "Janapadassa kiṇ bhavissati?" pucchi.

"Imasimiṇ nagare ajja jātadārako jeṭṭhasseṭṭhī bhavissati" 'ti āha.

Tadā seṭṭhino bhariyā garugabbhā hoti. Tasmā so sīghaṇ gehaṇ pesesi, "Gaccha, jānāhi taṇ, vijātā vā, na vā" 'ti. "Na vijātā" 'ti sutvā gehaṇ gantvā, Kālīṇ nāma dāsiṇ pakkositvā sahaṣsaṇ datvā, "Gaccha, imasimiṇ nagare upadhāretvā ajja jātadārakaṇ gaṇhitvā ehi" 'ti āha. Sā upadhārentī taṇ gehaṇ gantvā taṇ dārakaṇ taṇ divasaṇ jātaṇ ñatvā sahaṣsaṇ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Seṭṭhī "Sace me dhītā jāyissati, tāya naṇ saddhiṇ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṇ karissāmi; sace putto jāyissati, ghāteṣṣāmi naṇ" 'ti cintetvā taṇ gehe vadḍhāpesi.

Ath' assa bhariyā katipāhaccayena puttaṇ vijāyi. Seṭṭhī "Imasimiṇ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṇ labhissati, idān' eva naṇ māretuṇ vaṭṭati" 'ti Kālīṇ āmantetvā, "Gaccha je vajato gunnaṇ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṇ tiriyaṇ nipajjāpehi, gāviyo naṇ madditvā māressanti; Madditāmadдитabhāvaṇ pan' assa ñatvā ehi" 'ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭṭamatte yeva taṇ tathā nipajjāpesi. Gogaṇajeṭṭhako usabho aññasmiṇ kāle sabba-pacchā nikkhamanto 'pi taṇ divasaṇ sabbapaṭhamanaṇ nikkhamitvā dārakaṇ catunnaṇ pādānaṇ antare katvā aṭṭhāsi! Anekaṣatā gāviyo² usabhassa dve passāni ghaṇsantiyo nikkhamiṇsu. Gopālako 'pi "Ayaṇ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭhamanaṇ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalo 'va ṭhito, kin nu kho etaṇ?" 'ti cintetvā gantvā³ tassa heṭṭhā nipannaṇ dārakaṇ disvā puttasiṇehaṇ paṭilabbhitvā, "Putto me laddho" 'ti gehaṇ nesi. Kālī gantvā seṭṭhiṇā pucchitā tam atthaṇ ārocetvā, "Gaccha naṇ puna imaṇ sahaṣsaṇ datvā ānehi" 'ti vuttā puna ānetvā adāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Amma Kālī! Imasimiṇ nagare pañca sakaṭasatāni paccūsakāle utṭhāya vaṇijjāya gacchanti. Tvaṇ imaṇ

¹ B Vaṇsakaratthe.

² SH gāvo.

³ B upadhārento.

netvā cakkamagge nipajjāpehi. Goṇā vā naṇ maddissanti, cakkaṇ vā bhindissati. Pavattiñ c' assa ñatvā āgaccheyyāsi" 'ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākatikajetṭhako purato ahoṣi. Ath' assa goṇā taṇ ṭhānaṇ patvā dhuraṇ chaḍḍesuṇ. Punappunaṇ¹ āropetvā pājiyamānā 'pi purato na gacchiṇsu. Evaṇ tassa tehi saddhiṇ vāyamantass' eva aruṇaṇ vuṭṭhahi. So "Kin nāma goṇā kariṇsu?" 'ti maggaṇ olovento dāraṇaṇ disvā, "Bhāriyaṇ vata kamman!" 'ti cintetvā, "Putto me laddho!" 'ti tuṭṭhamānaso taṇ gehaṇ nesi. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṇ pavattiṇ ācikkhitvā, "Gaccha, naṇ puna sahaṣsaṇ datvā ānehi" 'ti vuttā tathā akāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Idāni naṇ āmakasusānaṇ netvā gacchantare nipajjāpehi. Tattha sunakhādīhi khādito, amanussena vā paḥaṭo marissati. Matāmatabbhāvañ c' assa jānitvā āgaccheyyāsi" 'ti. Sā taṇ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante atṭhāsi. Taṇ sunakhādayo vā, amanusso vā upasaṅkamituṇ nā-sakchiṇsu. Ath' eko ajapālo ajā gocaṇaṇ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khāda-mānā gacchantaraṇ pavisitvā dāraṇaṇ disvā jaṇṇukehi ṭhatvā dāra-kassa thanaṇ adāsi! Ajapālakena "He he²!" 'ti sadde kate 'pi na nikkhami. So "Yatṭhiyā naṇ paharivā nīharissāmi" 'ti gacchantaṇ pavitṭho jaṇṇukehi ṭhatvā dāraṇaṇ khīraṇ pāyantiṇ disvā dārake puttasiṇeṇaṇ paṭilabbhitvā, "Putto me laddho!" 'ti ādāya pakkāmi. Kālī gantvā seṭṭhina pucchitā taṇ pavattiṇ ācikkhitvā, "Gaccha, naṇ puna sahaṣsaṇ datvā ānehi" 'ti vuttā tathā akāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Amma, imaṇ ādāya corappapātapabbataṇ abhirūhitvā papāte khipa. Pabbatakucchiyaṇ paṭihaññamāno khaṇḍākhaṇḍiko hutvā bhūmiyaṇ patissati. Matāmatabbhāvañ c' assa ñatvā āgaccheyyāsi" 'ti. Sā taṇ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khipi. Taṇ kho pana pabbatakucchiṇ nissāya mahāvelugumbo pabbatānusāren' eva vaḍḍhi. Tassa matthakaṇ ghanajāto jiṇṇukagumbo³ avatthari. Dārako patanto kojave viya tasmiṇ pati. Taṇ divasañ ca nalakārajettṭhakassa veṇubali patto hoti. So puttena saddhiṇ gantvā taṇ velugumbaṇ chindituṇ ārabhi. Tasmiṇ calite dārako saddam akāsi. So dārakasaddo viyā 'ti ekena passena abhirūhitvā taṇ disvā "Putto me laddho!" 'ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṇ pavattiṇ ācikkhitvā, "Gaccha ... ānehi" 'ti vuttā tathā akāsi.

Seṭṭhino idaṇ c' idaṇ ca karontass' eva dārako vaḍḍhito. Mahāghosavacanattā c' assa Ghosito 't' eva nāmaṇ ahoṣi. So seṭṭhino

¹ B patodaṇ.² B "Bo!"³ SM jajjaka.

akkhimhi kaṇṭako viya khāyi. Ujukaṇ oloketum 'pi na visahi. Ath' assa maraṇūpāyaṇ cintento attano kumbhakārassa santikaṇ gantvā tassa, "Kadā āvapaṇ¹ alimpessasī?" 'ti pucchitvā, "Sve" 'ti vutte, "Tena hi idaṇ sahaṣsaṇ gaṇhitvā mam' ekaṇ kammaṇ karohi" 'ti āha.

"Kiṇ sāmī?" 'ti.

"Eko me avajātaputto atthi, taṇ tava santikaṇ pesissāmi. Atha naṇ gabbhaṇ pavesetvā tiṇhāya vāsiyā khaṇḍākhaṇḍikaṇ chinditvā cāṭiyaṇ pakkhipitvā āvape² paveseyyāsī 'ti, Idaṇ te sahaṣsaṇ sacca-kārasadisāṇ. Uttariṇ pana te kattabbayuttakaṇ pacchā karissāmi" 'ti.

Kumbhakāro "sādhū" 'ti sampañcchi. Setṭhi punadivase Ghositaṇ pakkositvā, "Hiyyo mayā kumbhakāro ekaṇ kammaṇ āṇatto. Ehi tvaṇ tāta, tassa santikaṇ gantvā evaṇ vadehi: Hiyyo kira me pitarā āṇattaṇ kammaṇ nipphādehi" 'ti pahīni. So "Sādhū" 'ti agamāsī. Taṇ tattha gacchantaṇ itaro setṭhino putto dārakehi saddhiṇ gulakilaṇ kilanto disvā pakkositvā, "Kuiṇ gacchasī?" 'ti pucchitvā, "Pitu sāsanaṇ gahetvā kumbhakārassa santikaṇ" 'ti vutte, "Ahaṇ tattha gamissāmi, ime maṇ dārakā bahulakkhaṇ jiniṇsu, taṇ me paṭijinitvā dehī" 'ti āha.

"Athaṇ pitu bhāyāmi" 'ti.

"Mā bhāyi bhātika, ahaṇ taṇ sāsanaṇ harissāmi" 'ti, "Bahūhi jito yāvā-haṇ āgacchāmi, tāva me lakkhaṇ paṭijānāhi"³ 'ti.

Ghosito kira gulakakilāya cheko, tena naṇ evaṇ nibandhi. So 'pi taṇ "Tena hi gantvā kumbhakāraṇ vadehi, pitarā kira me hiyyo ekaṇ kammaṇ āṇattaṇ, taṇ nipphādehi" 'ti uyyojesi. So tassa santikaṇ gantvā tathā avaca. Atha naṇ kumbhakāro setṭhinā vuttanīyāmena māretvā āvape² khipi. Ghosito 'pi divasabhāgaṇ kilitvā sāyaṇhasamaye 'va gehaṇ gantvā, "Kiṇ tāta na gato 'sī?" 'ti vutte attano agatakāraṇaṇ ca, kaniṭṭhassa gatakāraṇaṇ ca ārocasi. Setṭhi "han-dhī!" 'ti mahāviraṇaṇ viravitvā sakalasarīre pakkaṭṭhitalohito viya hutvā, "Ambho kumbhakāra, mā nāsayi! mā nāsayi! 'ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṇ agamāsī. Kumbhakāro taṇ tathā āgacchantaṇ disvā, "Mā sāmī saddaṇ kari, kammaṇ nipphannaṇ" 'ti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaṇo hutvā anappakaṇ domanassaṇ paṭisaṇvedesi.

¹ SM āvāṭaṇ.

² SM āvāṭe.

³ SM pariṇāhi.

Evaṃ sante 'pi pana seṭṭhī taṇ ujukaṇ oloketuṇ na sakkoti. "Kin 'ti taṇ māreyyaṇ?" 'ti cinto "Mama gāmasate āyuttakassa santi-kaṇ pesetvā mārāpessāmi" 'ti upāyaṇ disvā, "Ayaṇ me avajāta-putto, imaṇ māretvā vaccakūpe khipatu, evañ ca kate ahaṇ mātu-lassa kattabbayuttakaṇ jānissāmi" 'ti tassa paṇṇaṇ likhitvā, "Tāta Ghosita, amhākaṇ gāmasate āyuttako atthi, imaṇ paṇṇaṇ āharitvā tassa dehi" 'ti vatvā paṇṇaṇ tassa dasante¹ bandhi. So pana akkha-rasamayaṇ na jānāti. Daharakālato paṭṭhāya hi taṇ mārento 'va seṭṭhi māretuṇ nā-sakki. Kiṇ akkharasamayaṇ sikkhāpessati! So attano maraṇapaṇṇam eva dasante¹ bandhitvā nikkhamanto āha, "Pātheyyaṇ me tāta n' atthi" 'ti.

"Pātheyyena kammaṇ n' atthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako seṭṭhī atthi. Tassa ghare pātarāsaṇ katvā parato² gacchā" 'ti.

So "Sādhū" 'ti pitaṇ vanditvā nikkhamanto taṇ gāmaṇ patvā seṭṭhigahaṇ pucchitvā gantvā seṭṭhiyāyaṇ passi. "Kuto āgato 'sī?" 'ti ca vutte, "Anto nagarato" 'ti āha.

"Kassa putto 'sī?" 'ti.

"Tumhākaṇ sahāyakaseṭṭhino³ ammā" 'ti.

"Tvaṇ 'si Ghosito nāmā?" 'ti.

"Āma ammā" 'ti. Tassā saha dassanen' eva tasmiṇ puttasiṇeho uppajji. Seṭṭhino pan' ekā dhītā atthi paṇṇarasa-solasavassuddesikā. abhirūpā pāsādikā. Taṇ rakkhituṇ ekam eva pesanākārikaṇ dāsiṇ datvā sattabhūmakassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpenti. Seṭṭhidhītā tasmiṇ khaṇe taṇ dāsiṇ antarāpaṇaṇ pesesi. Atha naṇ seṭṭhiyāya disvā, "Kuiṇ gacchasi?" 'ti pucchitvā, "Ayyadhītāya pesanenā" 'ti vutte, "Ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṇ, puttassa me piṭhakaṇ attharitvā udekaṇ āharitvā pāde dhovitvā telaṇ makkhitvā sayanaṇ attharitvā dehi, pacchā pesanaṇ karissasi" 'ti āha. Sā tathā akāsi. Atha naṇ ciren' āgataṇ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṇ sā āha, "Mā me kujjhi. Seṭṭhiputto Ghosito āgato. Tassa idaṇ c' idaṇ ca katvā tattha gantvā āgato⁴ 'mhī" 'ti.

Seṭṭhidhītāya seṭṭhiputto Ghosito 'ti nāmaṇ sutvā 'va pubbasanni-vāsena⁵ pemaṇ chavi-ādini chinditvā aṭṭhimiṇjaṇ āhacca ṭhitaṇ. Atha naṇ pucchi, "Kuiṇ so ammā?" 'ti.

¹ B, SH *v.l.*, SM dussante.

³ B, SH, SM sahāyase ...

⁴ *sic.*

² SH, SM purato.

⁵ SM -vāsavasena.

“Sayane nipanno niddāyatī” ’ti.

“Atthi pan’ assa hatthe kiñcī?” ’ti.

“Dussante¹ paṇṇaṇ atthī” ’ti. Sā kiṇ paṇṇaṇ nu kho etan? ’ti tasmiṇ niddāyante mātāpitunnaṇ aññavihitatāya apāssantānaṇ ota-ritvā tassa santikaṇ gantvā taṇ paṇṇaṇ mocetvā ādāya attano gabbhaṇ pavisitvā dvāraṇ pidhāya vātapānaṇ vivaritvā akkharasamaye kusalatāya taṇ paṇṇaṇ mocetvā vācetvā, “Aho vata bālo attano maraṇapaṇṇaṇ dussante¹ bandhitvā carati, sace mayā na diṭṭhaṇ assa, n’ atthi tassa jīvitān!” ’ti taṇ paṇṇaṇ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparaṇ paṇṇaṇ likhi, “Ayaṇ mama putto Ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṇ āharāpetvā imassa janapadaseṭṭhino dhītarā saddhiṇ maṅgalaṇ katvā attano vasanagāmassa majjhe dvibhūmaṇ gehaṇ kāretvā pākāraparikkhepena c’ eva purisaguttiyā ca sasaṇvihitārakkhaṇ kāretu. Mayhaṇ idaṇ c’ idaṇ ca mayā katan ’ti sāsanaṇ pesetu. Evaṇ kate ahaṇ mātulassa kattabbayuttakaṇ jānissāmi” ’ti likhitvā ca pana saṇharitvā dussante¹ yev’ assa bandhi. So divasabhāgaṇ niddāyitvā utṭhāya bhuñjitvā pakkāmi. Punadivase pāto ’va taṇ gāmaṇ gantva āyuttakaṇ gāmakiccaṇ karontam eva passi. So taṇ disvā “Kiṇ tātā?” ’ti pucchitvā, “Pitarā me tumhākaṇ paṇṇaṇ pesitan” ’ti vutte paṇṇaṇ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso, “Passatha bho mama sāmīno mayi sinehaṇ, jeṭṭhaputtassa maṅgalaṇ karotū ’ti mama santikaṇ pahīni! Siḡhaṇ dāru-ādini āharathā” ’ti gahapatike āṇāpetvā, gāmamajjhe vuttappakāraṇ gehaṇ kāretvā gāmasatato paṇṇākāraṇ āharāpetvā janapadaseṭṭhino dhītarāṇ ānetvā maṅgalaṇ katvā seṭṭhissa sāsanaṇ pahīni, “Idaṇ c’ idaṇ ca mayā katan” ’ti.

Taṇ sutvā seṭṭhino “Yaṇ kāremi taṇ na hoti, yaṇ na kāremi taṇ hoti” ’ti mahantaṇ domanassaṇ uppajji. Puttasokena saddhiṇ so soko ekato hutvā kucchidāhaṇ uppādetvā atisāraṇ janesi. Seṭṭhi-dhītā ’pi “Sace koci seṭṭhino santike āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṇ mā kathayitthā” ’ti āṇāpesi. Seṭṭhī ’pi kho “Na dāni dutṭhaputtaṇ mama sāpateyyassa sāmikaṇ kari-ssāmi” ’ti cintetvā ekaṇ āyuttakaṇ āha, “Mātula, puttaṇ me datṭhukāmo ’mhi, ekaṇ pādāmūlikaṇ pesetvā, ekaṇ paṇṇaṇ likhitvā pesetvā mama puttaṇ pakkosāpehī” ’ti. So “Sādhū” ’ti paṇṇaṇ datvā ekaṇ purisaṇ pesesi. Seṭṭhidhītā seṭṭhissa balavagilānakāle Ghositakumāraṇ ādāya agamāsi. Seṭṭhī kālam akāsi.

¹ SH Dasante.

Rājā pitari kālakate pitarā bhuttabhogaṇ¹ datvā sabbasatena seṭṭhiṭṭhānaṇ adāsi. Ghositaseṭṭhī nāma hutvā mahāsampattiyaṇ ṭhito, seṭṭhidhitāya Kāliyā ca vacanena ādito paṭṭhāya sattasu ṭhānesu attano maraṇamuttabhāvaṇ ñatvā devasikaṇ sahasaṇ vissa-jjetvā dānaṇ paṭṭhapesī 'ti. Evam assa sattasu ṭhānesu arogabhāvo puññavato iddhi. Tattha Gahan 'ti gehaṇ vuccati. Gehe pati Gahapati. Mahāsālakule adhipatiss' etaṇ nāmaṇ. Kesuci potthakesu Ghositānantaraṇ Meṇḍako likhito. (Cf. *DHA I*, 174-185.)

Pañcannaṇ mahāpuññānaṇ puññavato iddhī 'ti ettha puññiddhi pañcannaṇ mahāpuññānaṇ datṭhabbā 'ti attho. Pañca mahāpuññā nāma: Meṇḍakaseṭṭhī, tassa bhariyā Candapadumā, putto Dhanañjaya-seṭṭhī, suṇisa Sumanādevī, dāso Puṇṇo nāmā 'ti. Ime pañca janē paccekabuddhe katādhikārā. Tesu Meṇḍakaseṭṭhī adḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṇ nahāto dvāre nisīditvā laddhaṇ oloketi. Ākāśato rattasālīdhārā opatitvā sabbakoṭṭhesu pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṇ ekanālimattaṇ gahetvā bhattaṇ pacāpetvā ekasmiṇ sūpavyañjana-ke sūpaṇ kāretvā sabbālaṅkārapatimaṇḍitā dvārako-ṭṭhake paññattāsane nisīditvā "Sabbe² bhatten' atthikā āgacchantū" 'ti ghoṣāpetvā pakkosaṇpetvā suvaṇṇakatacchuṇ ādāya āgatāgatānaṇ upanītabhājanāni pūretvā deti. Sakaladivasam 'pi denti-ya kṛta-cchunā sakiṇ gahitaṭṭhānamattam eva paññāyati. Tassa putto sīsaṇ nahāto sahasatthavikaṇ ādāya "Kahāpaṇehi atthikā āgacchantū" 'ti ghoṣāpetvā āgatāgatānaṇ bhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahasam eva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapatimaṇḍitā catudonikaṇ vihipiṭakaṇ ādāya āsane nisinnā "Bijabhattena atthikā āgacchantū" 'ti ghoṣāpetvā āgatāgatānaṇ gahitabhājanāni pūretvā deti. Piṭakaṇ yathāpūritam eva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapatimaṇḍito suvaṇṇayuge suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapato-dalaṭṭhiṇ ādāya goṇānaṇ gandhapañcaṅgulikāni datvā visāṇesu suvaṇṇakosake paṭimuñcitvā khettaṇ gantvā pājeti. Ito tisso, ito tisso, majjhe ekā 'ti satta sītāyo bhijjitvā gacchanti.

Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathāruci seṭṭhi-gehato yeva gaṇhiṇsu. Anukkamena pana Bhaddiyanagaraṇ anuppatte Bhagavati, Bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuññā ca Dhanañjayaseṭṭhissa dhītā Visākhā ca sotāpattiphalaṇ pāpuṇṇsu. Ayaṇ nesaṇ pañcannaṇ mahāpuññānaṇ puññavato iddhī 'ti. Saṅkhe-pena pana paripākagate puññasambhāre ijjhanakaviseso Puññavato iddhi.

¹ SM utta-.² B, SM sabba.

15. Vijjāmayiddhiniddese: ijjhanākāraganthādivajjaṇ vā upacāra-siddhaṇ paṇḍitasiddhaṇ aññaṇ vā vijjaṇ dhārentī 'ti *vijjādhara*. *Vijjaṇ parijappetvā* 'ti yathopacāraṇ vijjaṇ mukhena parivattetvā. Sesaṇ vuttattham evā 'ti.

16. Sammāpayogiddhiniddese: ijjhanākāramattaṇ pucchitvā añña-sa visesa abhāvato “Katamā?” 'ti apucchitvā pakāramattam eva pucchantena *Kathaṇ?* 'ti pucchā katā. Tath' eva [214] *evaṇ* 'ti nigamaṇaṇ kataṇ. Ettha ca paṭipatti-saṅkhātass' eva sammāpayoga-sa dīpanavasena purimapaḷisadisā 'va pāli āgatā. Atha-yaṇ pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena kiñci saṇvidhānaṇ, yaṇ kiñci vejja-kammaṇ, tiṇṇaṇ vedānaṇ uggahaṇaṇ, tiṇṇaṇ piṭakānaṇ uggahaṇaṇ, antamaso kasaṇavapanādīni upādāya yaṇ taṇ kammaṇ katvā nibbatta-viseso *tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi* 'ti āgatā 'ti.

Iddhikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[ABHISAMAYAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[215] 1. Idāni Iddhikathānantaraṇ paramiddhibhūtaṇ abhisamayaṇ dassentena kathitāya Abhisamayakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha: *Abhisamayo* 'ti saccānaṇ abhimukhena samāgamo; paṭivedho 'ti attho. Atthābhisamayo 'ti keci. *Kena abhisametī?* 'ti kiṇ vuttaṇ hoti? “Evaṇ mahiddhiyo bhikkhave dhammābhisamayo” (S. II, 134) 'ti ādisu suttapadesesu¹ so raso Abhisamayo 'ti vutto. Tasmiṇ abhisamaye vattamāne abhisametā puggalo tena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho hutvā samāgacchati, paṭivijjhatī 'ti vuttaṇ hotī 'ti. Ayaṇ tāva codakassa pucchā. *Cittena abhisametī* 'ti cittaṇ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanaṇ. *Hañcī* 'ti ādi pana codanā. Hañcī yaḍi 'ti attho. *Cittenā* 'ti vuttattā *tena hi aññānī abhisametī* 'ti āha. *Na aññānī abhisametī* 'ti cittamattena abhisamayābhāvato paṭikkhepo. *Ñānena abhisametī* 'ti paṭiññā. Puna *hañcī* 'ti ādi ñānena 'ti vuttattā aññānī acittako 'ti codanā. *Na acittako abhisametī* 'ti acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo. *Cittena cā* 'ti ādi paṭiññā. Puna *hañcī* 'ti ādi sabbañānasādhāraṇa-vasena codanā. Sesacodanāvissajjanesu 'pi es' eva nayo.

¹ B suttapadesu; SM padesu.

Parato pana *kammassakatācittena ca ñāṇena cā* 'ti: "Kammassakā sattā" (M. iii. 203) 'ti evaṇ kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. *Saccānulomikacittena ca ñāṇena cā* 'ti saccapaṭivedhassa¹ anukūlattā saccānulomika-saṅkhātena vipassanāsampayuttacittena ca vipassanāñāṇena ca.

2. *Kathan?* 'ti yathā abhisamayo hoti tathā kathetukamyatā pucchā. *Uppādādhīpateyyan* 'ti yasmā cittassa uppāde asantacittacetāsikānaṇ uppādo n' atthi, ārammaṇagahaṇaṇ hi cittaṇ, tena saha uppajjamānā cetāsikā kathaṇ ārammaṇe agahite uppajjissanti? 'ti. Abhidhamme 'pi cittuppāden' eva cetāsikā vibhattā. Tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṇ cittaṇ 'ti attho. *Ñāṇassā* 'ti maggañāṇassa. *Hetu paccayo cā* 'ti janako ca upatthambhako ca. *Taṇsāmpayuttan* 'ti tena ñāṇena sampayuttaṇ. [216] *Nirodhagocaran* 'ti nibbāṇārammaṇaṇ. *Dassanādhīpateyyan* 'ti sesānaṇ dassanakicce ca nibbāṇadassane ca adhipatibhūtaṇ. *Cittassā* 'ti maggasampayutta-cittassa. *Taṇsāmpayuttan* 'ti tena cittena sampayuttaṇ.

3. Yasmā jātam 'pi pariyāyaṇ na kevalaṇ citta-ñāṇehi yeva abhisamayo, atha kho sabbe 'pi maggasampayuttā cittacetāsikā dhammā saccābhisamayakicca-sādhana vasena Abhisamayo nāma honti, tasmā tam 'pi pariyāyaṇ dassetukāmo, *Kin nu ettaṇ yeva abhisamayo?* 'ti pucchitvā, *Na hī* 'ti taṇ vacanaṇ paṭikkhipitvā *lokuttaramaggakkhaṇe* 'ti ādim āha. *Dassanābhisamayo* 'ti dassanabhūto abhisamayo. Esa nayo sesesu 'pi. *Saccā* 'ti saccāñāṇāni. Maggañāṇam eva nibbāṇānupassanaṭṭhena vipassanā. *Vimokkho*² 'ti maggavimokkho. *Vijjā* 'ti maggañāṇam eva. *Vimuttī* 'ti samucchedavimutti. Nibbāṇaṇ abhisameti 'ti *abhisamayo*; sesā abhisamenti etehī 'ti abhisamayo.³

[217] 4. Puna maggaphalavasena abhisamayaṇ bhinditvā dassetuṇ *Kin nū?* 'ti ādim āha. Phalakkhaṇe pan' ettha yasmā samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṇ na labbhati, tasmā paṭippassaddhaṭṭhena *anuppāde ñāṇan* 'ti vuttaṇ. Sesāṇ pana yathānuraṇaṇ veditabban 'ti.

Idāni yasmā kilesappahāṇe sati abhisamayo hoti, abhisamaye ca sati kilesappahāṇaṇ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṇ kilesappahāṇaṇ dassetukāmo *Yvā-yaṇ* 'ti ādim āha. Tattha yvā-yaṇ 'ti yo ayaṇ maggaṭṭho ariyapuggalo. Evamādikāni pan' ettha cattāri vacanāni codakassa pucchā.

¹ SH v.l., SM saccābhisamayassa.

² Text Adhimokkhābhisamayo.

³ Thus in all sources.

5. Puna: *atīte kilese pajahatī* 'ti idaṇ codanāya okāsadānattaṇ vissajjanaṇ. *Khīṇan* 'ti bhaṅgavasena khīṇaṇ. *Niruddhaṇ* 'ti santānavasena punappunaṇ anuppattiyā niruddhaṇ. *Vigatan* 'ti vattamānakhaṇato apagataṇ. *Vigametī* 'ti apagamayati. *Atthaṇ gatan* 'ti abhāvaṇ gataṇ. *Atthaṇgametī* 'ti abhāvaṇ gamayati. Tattha dosaṇ dassetvā *Na atīte kilese pajahatī* 'ti paṭikkhittaṇ. Anāgatacodanāya *ajātan* 'ti jātiṇ appattaṇ. *Anibbattan* 'ti sabhāvaṇ appattaṇ. *Anuppannan* 'ti uppādato pabhuti laddhaṇ,¹ na paṭipannaṇ. *Apātubhūtan* 'ti paccuppannabhāvena cittassa apātubhūtaṇ. Atitānāgate pajahato pahātabbānaṇ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjati 'ti tadubhayaṇ 'pi paṭikkhittaṇ. *Ratto rāgaṇ pajahatī* 'ti vattamānena rāgena ratto tam eva rāgaṇ pajahati. Vattamānakilesesu 'pi es' eva nayo. *Thāmagato* 'ti thirasabhāvaṇ gato. *Kaṇhasukkā* 'ti akusalā ca kusalā ca *dhammā*. [218] *Yuganandhā sayam*² eva² *pavattantī*³ 'ti āpajjati 'ti attho. *San̄kilesikā* 'ti evaṇ saṅkilesānaṇ sampayuttabhāve sati saṅkilese yuttā. *Maggabhāvanā hotī* 'ti āpajjati 'ti attho. Evaṇ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṇ pahātabbānaṇ atthitāya saṅkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṇ kilesānaṇ cittavippayuttatā nāma atthi.

6. *Na hī* 'ti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. *Atthī* 'ti paṭijānanaṇ. Yathā kathaṇ viyā? 'ti atthibhāvassa udāharanadassanattaṇ pucchā. Yathā atthi, taṇ kena pakārena viya atthi? Kiṇ viya atthī? 'ti attho. *Seyyathā 'pī* 'ti yathā nāma. *Taruṇarukkho* 'ti phaladāyakabhāvadīpanattaṇ taruṇagahaṇaṇ. *Ajātaphalo* 'ti phaladāyakatte 'pi sati phalagahaṇato pure kālagahaṇaṇ. *Taṇ*⁴ *enan*⁴ 'ti taṇ rukkhaṇ. Enā 'ti nipātamattaṇ; Taṇ etan 'ti vā attho. *Mūlaṇ chindeyyā* 'ti mūlato chindeyya. *Ajātaphalā* 'ti ajātāni phalāni. *Evaṇ evan* 'ti evaṇ evaṇ. *Uppādo, pavattaṇ, nimittaṇ, āyūhanā* 'ti catūhi 'pi paccuppannakhandhasantānam eva vuttaṇ. Yasmiṇ hi khandhasantāne yaṇ yaṇ maggañānaṇ uppajjati, tena tena maggañānena pahātabbānaṇ kilesānaṇ taṇ khandhasantānaṇ abījaṇ hoti. Tassa abījabhūtattā tappaccayaṇ te te kilesā *anuppannā yeva na uppajjanti*. *Ādīnavaṇ disvā* 'ti aniccādito⁵ ādīnavaṇ disvā. *Anuppādo* 'ti ādihi catūhi nibbānaṇ eva vuttaṇ. *Cittaṇ pakkhandatī* 'ti maggasampayuttaṇ cittaṇ pakkhandati.

Hetumirodhā dukkhanirodho 'ti kilesānaṇ bijabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṇ

¹ SM uddhaṇ.² Not in text. B samasamā yeva; SM samam eva.³ Text v.l., SH, SM vattantī.⁴ SH, SM Tamenā.⁵ SM aniccato.

kilesānaṃ anuppādanīrodho hoti. Evaṃ dukkhassa hetubhūtakilesānaṃ anuppādanīrodhā dukkhassa anuppādanīrodho hoti. Evaṃ kilesappahāṇayuttisabbhāvato eva *atthi maggabhāvanā* 'ti ādim āha. Atthakathāyaṃ pana: "Etena kiṃ dīpaṇaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahāṇaṃ dīpaṇaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītānāgatā udāhu paccuppannā 'ti? Bhūmiladdhuppannā yeva nāmā" 'ti vatvā kathitakilesappahāṇassa vitthāarakathā Sutamayaṇānakathāya Maggasaccaniddesavanṇanāyaṃ vuttanāyena eva veditabbā. Idha pana maggañāṇena pahātabbā kilesā yeva adhippetā 'ti.

Abhisamayakathā-vanṇanā Nīṭṭhitā.

[VIVEKAKATHĀ-VANṆANĀ]

[219] 1. Idāni pahāṇāvasānāya Abhisamayakathāya anantaraṃ pahāṇākāraṃ dassentena kathitāya suttantaṃ pubbaṅgamāya Vivekakathāya apubbathānuvanṇanā. Tattha suttante tāva: *Ye kecī* 'ti anavaśesapariyādānaṃ. *Balakaraṇīyā* 'ti ujubāhubalena¹ kattabbattā. *Kammantā* 'ti dhāvana-laṅghana-kasaṇa-vapanādīni kammāni. *Ka-yīraṇṭī*² 'ti balavantehi kariyanti. *Sīlaṃ nissāyā* 'ti catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. *Bhāveti* 'ti bhinnasīlassa bhāvanābhāvato; idha pana lokiya-lokuttara-maggabhāvanā adhippetā 'ti.

2. *Vivekanissitaṃ* 'ti tadaṅgaviveka-samucchedaviveka-nissaraṇavivekanissitaṃ. Viveko 'ti vivittatā. Ayaṃ hi ariyamaggabhāvanānu-yutto yogī vipassanākhane kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhane kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ bhāveti. Esa nayo *virāga*-nissitādīsu. Viveko yeva hi virajjanaṭṭhena virāgo, *nīrodha*-ṭṭhena nirodho, vossajjanaṭṭhena vossaggo. Athavā kilesehi vivittatā viveko, kilesehi virattatā virāgo, kilesānaṃ ca niruddhattā nirodho, kilesānaṃ ca pariccattatā vissaṭṭhattā vossaggo.

Vossaggo pana duvidho: Pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo ca. Tattha: Pariccāgavossaggo 'ti vipassanākkhane tadaṅgavasena, maggakkhane samucchedavasena kilesappahāṇaṃ. Pakkhandanavossaggo 'ti vipassanākkhane tanninnabhāvena, maggakkhane ārammaṇakaraṇena nibbāṇapakkhandanaṃ. Tadubhayam 'pi ima-

¹ SH *v.l.* uru-; SM urubalena.

² SH Kariya-.

smiṇ lokiya-lokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ sammādiṭṭhi-ādisu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbāṇaṇ ca pakkhandati.

Vossaggapariṇāmin 'ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṇ pariṇāmitaṇ pariṇataṇ ca, paripakkaṇ cā 'ti vuttaṇ hoti. Ayam 'pi ariyamagga bhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi-ādisu ekeko dhammo kilesapariuccāgavossaggatthaṇ ca nibbāṇapakkhandana-vossaggatthaṇ ca paripaccati; yathā ca paripakko hoti, tathā naṇ bhāveti.

Bijagāma-bhūtagāma 'ti ettha mūlabijaṇ, khandhabijaṇ, aggabijaṇ, phalabijaṇ, bijabijaṇ 'ti pañcavidhaṇ bijaṇ. Bijagāmo nāma bijasamūho 'ti attho. Tad eva pana sampannanīlanīkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo nāma. Bhūtānaṇ jātānaṇ nibbattamūlaṇ nilānīkurānaṇ samūho 'ti attho. Devatāpariggahe sati nilānīkurakālato pabhuti hoti 'ti tesāṇ devatā-saṅkhātānaṇ bhūtānaṇ gāmo 'ti 'pi Bhūtagāmo 'ti vadanti. *Vuddhin*¹ 'ti anīkuravasena. *Virūḥin* 'ti khandhādivasena. *Vepullan* 'ti pupphādivasena. Dhammesu pana *Vuddhin* 'ti apubbadhammapavattivaseṇa. *Virūḥin* 'ti kiccakaraṇasādhana vasena. *Vepullan* 'ti kiccanipphattivaseṇa vipulabhāvan 'ti attho. (Vipulattan 'ti 'pi pātho.) Athavā etāni tīpi padāni sīlasamādhī-paññāhi 'pi yojenti.

[220] 3. Suttantaniddese: *Sammādiṭṭhiyā* 'ti sāmivacanaṇ jhānavipassanā-magga-phala-nibbāṇesu lokiyaviritasampayuttacitte ca yathāyogaṇ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmāññalakkhaṇato ekībhūtāya sammādiṭṭhiyā.

4. *Vikkhambhanaviveko* 'ti vikkhambhanavasena dūrīkaraṇavasena viveko! Kesaṇ? Nīvaraṇānaṇ. Tassa *paṭhamajjhānaṇ bhāvayato* 'ti ādi vikkhambhanavasena *paṭhamajjhānam* eva vuttaṇ. Tasmiṇ vutte sesajjhānāni vuttān' eva honti. Jhānesu 'pi sammādiṭṭhiyā vijjāmānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. *Tadaṅgaviveko* 'ti tena tena vipassanāññānena viveko. *Diṭṭhigatānaṇ* 'ti diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhiviveko 'va vutto. Tasmiṇ vutte niccaaññādiviveko 'pi vutto 'va hoti. *Nibbedhabhātgiyaṇ*² *samādhin* 'ti vipassanāsampayuttasamādhin. *Samucchedanaviveko* 'ti kilesānaṇ samucchedanaviveko. *Lokuttaraṇ khayagāmimaggaṇ* 'ti khaya-saṅkhātānibbāṇagāmi-lokuttaramaggaṇ. *Paṭippassaddhiviveko* 'ti kilesānaṇ paṭippassaddhiyaṇ viveko. *Nissaraṇaviveko* 'ti sabbasaṅkhātānissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. *Chandaajāto hoti* 'ti pubbabhāge jāta-

¹ Text vuddhin.

² SH Nibbedha-.

[CARIYĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[225-226] 1-2. Idāni Vivekakathānantaraṇ paramavivekabhūtaṇ nissaraṇaviveka-saṅkhātassa nibbāṇassa sacchikiriya-pāyadassana-tthaṇ, tathā sacchikatanirodhassa lokahitasukhakiriya-karaṇa-dassana-tthaṇ ca Indriyakathāya nidditthā 'pi Cariyākathā puna kathitā. (*Text* II, 19-20.) Tassā atthavaṇṇanā Indriyakathāya kathitā yevā 'ti.

Cariyākathā-vanṇanā Niṭṭhitā.

[PĀṬIHĀRIYAKATHĀ-VANṆANĀ]

[227] 1. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya Cariyākathāya ananta-raṇ lokatthānusāsanapariyosānaṇ pāṭihāriyaṇ dassentena kathitāya suttanta-pubbaṅgamāya Pāṭihāriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Pāṭihāriyānī* 'ti paccanīka-pāṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. *Iddhipāṭihāriyaṇ* 'ti ijjhanavasena iddhi, pāṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṇ. Iddhi eva pāṭihāriyaṇ iddhipāṭihāriyaṇ. Itaresu pana ādissanavasena ādesanaṇ.¹ Anusāsanavasena anusāsanī. Sesaṇ vuttanayam eva.

Idhā 'ti imasmiṇ loke. *Ekacco* 'ti eko poso. *Iddhipāṭihāriya-*niddeso heṭṭhā vuttattho yeva.

2. *Nimittena ādisatī* 'ti āgatanimittena vā, gatanimittena vā, ṭhitanimittena vā katheti. *Evam 'pi te mano* 'ti evam 'pi tava mano somanassito vā, domanassito vā, kāmavitakkādisampayutto vā. Api-saddo sampiṇḍanatto. *Ittham 'pi te mano* 'ti somanassitādito ekeka-vidhe 'pi citte nānappakāraparidīpanaṇ. *Iti 'pi te cittaṇ* 'ti iti 'pi tava cittaṇ, imaṇ ca imaṇ ca atthaṇ cintayamānaṇ pavattatī 'ti attho. *Bahuṇ ce 'pi ādisatī*² 'ti cittato aññaṇ vā idaṇ ca idaṇ ca nāma ahosi, bhavati, bhavissatī 'ti bahukam 'pi katheti. *Tath' eva taṇ hoti no aññathā* 'ti taṇ sabbam 'pi yathā yathā kathitaṇ 'tath' eva hoti, aññathā na hoti. *Na h' eva kho nimittena ādisatī*² 'ti nimittaṇ jānanto 'pi kevalaṇ nimitten' eva na katheti. *Api cā* 'ti aparapariyāyadassanaṇ. *Manussānaṇ* 'ti cittaṇ jānanakamanussānaṇ. *Amanussānaṇ* 'ti sāvītānaṇ vā, assāvītānaṇ vā yakkhapisācādīnaṇ. *Devatānaṇ*³ 'ti

¹ *Text* -nā.

² B, SM ādiyati.

³ *Text* Devānaṇ.

cātummahārājikādīnaṃ. *Saddaṃ sutvā* 'ti aññassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ saddaṃ sunitvā. *Panā*¹ 'ti nipāto puna ārambhe. *Vitakkayato* 'ti yaṃ vā taṃ vā vitakkentassa. *Vicārayato* 'ti vitakka-sampayutten' eva vicārena vicārentassa. *Vitakkavipphārasaddaṃ sutvā* 'ti vitakkavegavasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ kūjanasaddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato² so saddo uppanno tassa yasena *evam 'pi te mano* 'ti ādīni ādisati.

[228] *Avitakkaṃ avicāraṃ samādhin* 'ti vitakkavicārakkhobhavira-hita-santacittassā-pi jānanasamattaṃ dassentena vuttaṃ. Sesesu citta-jānanesu pana vattabbam eva n' atthi. *Cetasā ceto paricca pajānāti* 'ti cetopariyañāṇalābhī. *Bhoto* 'ti bhavantassa. *Manosaṅkhārā paṇihitā* 'ti cittasaṅkhārā ṭhapitā. *Amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatī* 'ti kusalādivitakkaṃ vitakkayissati pavattayissatī 'ti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti.

Āgamanena jānāti nama: kaṣiṇaparikkammakāle yeva yen' ākārena kaṣiṇabhāvaṃ³ āraddho, paṭhamajjhānaṃ vā, dutiyajjhānaṃ⁴ vā⁴ uppādessatī 'ti jānāti. Pubbabhāgena jānāti nāma: paṭhamavi-passanāya āraddhāya eva jānāti yen' ākārena esa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā uppādessati ... pe ... arahattamaggaṃ vā uppādessati 'ti jānāti. Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti nāma: Yen' ākārena imassa manosaṅkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhī bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā, visesabhāgiyo vā, nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo⁵ vā uppādessatī 'ti jānāti.

Bahuṃ ce 'pi ādisatī 'ri cetopariyañāṇassa cittacetasikānaṃ yeva ārammaṇakaraṇato sarāgādi-solasapabbheden' eva bahuṃ ce 'pi ka-theti, na aññavasenā 'ti veditabbaṃ. *Tath' ev' etaṃ*⁶ *hotī* 'ti idaṃ ekaṃsena tath' eva hoti, cetopariyañāṇavasena ñātaṃ hoti. Añña-thābhāvi nāma n' atthi.

3. *Evaṃ vitakkethā* 'ti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattento vitakketha. *Mā evaṃ vitakkayitthā* 'ti evaṃ kāmavitakkādayo pavattento mā vitakkayittha. *Evaṃ manasi karoṭhā* 'ti evaṃ aniccasaññā c' eva dukkhasaññādisu vā aññātaraṃ manasi karoṭha. *Mā evaṃ manasā*⁷ *karitthā* 'ti evaṃ Niccan 'ti ādinā nayena mā manasi akattha.

¹ Pana not in Text.

² B cintayato.

³ SM -bhāvanaṃ.

⁴ SM dutiyādivijjhānaṃ vā atṭha samāpattiyo vā.

⁵ SM abhiññāyo.

⁶ Text eva taṃ.

⁷ B, SH -si.

Idaṇ pajahathā 'ti idaṇ pañcakāmaguṇarāgādiṇ pajahatha. *Idaṇ upasampajja viharathā* 'ti idaṇ catumaggaphalappabhaḍḍaṇ lokuttara-dhammam eva pāpunitvā nipphādetvā viharatha.

4. Idāni iddhipāṭihāriye aparāṇ pariyāyaṇ visesena dassento *Nekkhammaṇ ijjhatī* 'ti *iddhī* 'ti ādim āha. Tattha: *kāmacchandaṇ paṭiharatī* 'ti attano paṭipakkhabhūtaṇ kāmacchandaṇ paṭibalaṇ hutvā harati pajahatī 'ti tad eva nekkhamma-*pāṭihāriyaṇ* nāmā 'ti attho. *Ye tena*¹ *nekkhammena samannāgatā* 'ti evaṇ kāmacchanda-paṭihārakena tena tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. *Visuddhacittā* 'ti kāmacchandaḍḍabhāvato visuddhacittā. *Anāvilasaṅkappā* 'ti kāmasaṅkappena anālulitanekkhammasaṅkappā. *Iti ādesanāpāṭihāriyaṇ* 'ti paracittakusalena vā, aññena vā, sammā-sambuddhena vā, buddhasāvakehi vā evaṇ ādesanāpāṭihāriyaṇ 'ti attho. Athavā iti evaṇ ādisanaṇ ādesanapāṭihāriyaṇ 'ti ādesana-saddo pāṭhasesaṇ katvā payujjitabbo. *Evaṇ āsevitabban* 'ti iminā ca pakārena, iminā ca pakārena ādito sevitaḍḍaṇ. Sesattaye 'pi es' eva nayo. *Tadanudhammatāsati upaṭṭhāpetabbā* 'ti tassa nekkhammassa anukūlabhūtā sati bhusaṇ ṭhapetabbā. *Iti anusāsanāpāṭihāriyaṇ* 'ti ettha ādesanāpāṭihāriyayaṇāya viya yojanā katabbā.

*Abyāpajjhā*²-disu 'pi es' eva nayo. [229] Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā *arahatta-maggam* eva dassetvā likhito. Tattha catūsu 'pi maggesu *evaṇ āsevitabbo* 'ti ādi ekacittakkhaṇikattā maggassa pubbabhāgavasena vuttan 'ti veditabbaṇ. Maggassa hi pubbabhāga-bhūtāya lokiyamagga-saṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya magguppādanatthaṇ āsevanādisu katesu tāya uppanno maggo 'pi āsevito bhāvito bahulikato nāma hotī 'ti veditabbaṇ. Sabbatthikavādācariyā pana ekekamaggo soḷasakkhaṇiko 'ti vadanti. Tadanudhammatāsati-upaṭṭhāpanaṇ pana pubbabhāge yujjati yevā 'ti.

Puna: *Nekkhammaṇ ijjhatī* 'ti *iddhī* 'ti ādīni *iddhipāṭihāriyaṇ* 'ti padassa kammadhārayasamāsatta-dīpanatthaṇ vuttāni. Suttante vuttessu tīsu iddhipāṭihāriyass' eva samāsatthe vutte sesānaṇ dvinnam 'pi vutto 'va hotī 'ti imasmiṇ pariyāye mūlabhūtassa iddhipāṭihāriyass' eva samāsatto vutto 'ti veditabban 'ti.

Pāṭihāriyakathā-vaṇṇanā Nīṭṭhitā.

¹ SH te.

² Text has *Abyāpādo*.

[SAMASĪSAKATHĀ-VANṆANĀ]

[230-231] 1-3. Idāni Pāṭihāriyakathānantaraṇ ādipāṭihāriyabhū-tassa iddhipāṭihāriyasāṅgahītassa samasīsibhāvassa iddhipāṭihāriya-bhāvadīpanatthaṇ Ṇāṇakathāya nidditṭhā 'pi Samasīsikathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā tattha kathitā yevā 'ti. (Vol. I, 41).

Samasīsikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[SATIPATṬHANAKATHĀ-VANṆANĀ]

1. Idāni Samasīsikathānantaraṇ attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādhake satta anupassanāvisese dassentena kathitāya suttantapubba-ṅgamāya Satipatṭhānakathāya apubbatṭhānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Cattaro* 'ti gaṇanaparicchedo. Tena tato hetṭhā na uddhan 'ti satipatṭhānaparicchedaṇ dīpeti. *Ime* 'ti niddissitabbani-dassanaṇ. *Bhikkhave* 'ti dhammapaṭiggāhaka-puggalālapanāṇ. *Satipatṭhānā* 'ti tayo satipatṭhānā: satigocaro 'ti 'pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā 'pi, sati 'pi. “Catunnaṇ b. satipatipatṭhānānaṇ samudayañ ca atthaṅgamañ ca desissāmī” 'ti ādisu hi satigocaro Satipatṭhānan 'ti vutto. Tass' attho: Patitṭhāti tasmin 'ti Patṭhānaṇ. Kā patitṭhāti? Sati. Satiyā patṭhānaṇ Satipatṭhānan 'ti.

“Tayo satipatṭhānā yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno Satthā gaṇam anusāsītum arahatī” 'ti ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā Satipatṭhānan 'ti vuttā. Tass' attho: patṭhapetabbato Patṭhānaṇ, pavattayitabbato 'ti attho.

Kena patṭhapetabbo? 'ti.

Satiyā. Satiyā patṭhānaṇ Satipatṭhānan 'ti. “Cattāro satipatṭhānā bhāvitā bahulikātā satta bojjhaṅge paripūrentī” 'ti ādisu pana sati yeva Satipatṭhānan 'ti vuttaṇ.¹ Tass' attho patitṭhāti 'ti Patṭhānaṇ. Upatṭhāti okkhanditvā pakkhanditvā vattatī 'ti attho. Sati yeva patṭhānaṇ Satipatṭhānaṇ. Athavā saraṇatṭhena Sati. Upatṭhānatṭhena Upatṭhānaṇ. Iti sati ca sā upatṭhānañ cā 'ti 'pi Satipatṭhānaṇ. Idam idha adhippetāṇ.

¹ SM vuttā.

Yadi evaṇ kasmā Satipaṭṭhānā 'ti bahuvacanaṇ katan ? 'ti.

Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyo 'ti.

Katame cattāro ? 'ti kathetukamyatāpucchā. *Idhā* 'ti imasmiṇ sāsane. Bhikkhū 'ti saṇsāre bhayaṇ ikkhatī 'ti bhikkhu. Sesapa-dānaṇ atthavaṇṇanā pan' ettha Sutamayañāpakathāya Maggasacca-niddesaṇṇanāyaṇ vuttā yevā 'ti (*Vol. I, 175 ff.*).

Kasmā pana Bhagavatā cattāro 'va satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikā ? 'ti. Veneyyahitattā. Taṇhācarita-ditṭhicarita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa olārikaṇ kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṇ vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Ditṭhicaritassā-pi mandassa nātippabhedagataṇ cittānupassanā-satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṇ dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṇ paṭhamaṇ satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa olārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṇ, vipassanāyānikassā-pi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṇ tatiyaṇ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṇ catutthaṇ. Iti cattāro 'va vuttā anūnā anadhikā 'ti.

Subha-sukha-nicca-attavipallāsappahānatthaṇ¹ vā. Kāyo hi asubho. Tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesā tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṇ paṭhamaṇ satipaṭṭhānaṇ vuttaṇ. Sukhaṇ, niccaṇ, attā 'ti gahitesu ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṇ aniccaṇ, dhammā anattā. Tesu ca sukha-nicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesā tattha dukkhādibhāvadassanena tesā vipallāsānaṇ pahānatthaṇ sesāni tīni vuttāni 'ti. Evaṇ subha-sukha-nicca-attavipallāsappahānatthaṇ vā cattāro 'va vuttā. Na kevalaṇ ca vipallāsappahānattham eva, caturogha-yogāsava-gantha-upādāna-agatippahānattham 'pi catubbidhāharapariññāttam 'pi cattāro 'va vuttā 'ti veditabbaṇ.

2. Suttantaniddese: Paṭhavikāyaṇ 'ti imasmiṇ rūpakāye paṭhavīdhātu; sakalasāre pana paṭhavīdhātūnaṇ bakukattā sabbapaṭhavīdhātusaṇghatthaṇ samūhatthena kāyagahaṇaṇ katan. *Āpokāyā*-disu 'pi es' eva nayo. *Kesakāyā*-dīnam 'pi bahukattā kesakāyādigahaṇaṇ katan, vakkādīni pana paricchinnattā kāyagahaṇaṇ nā-haranti 'ti tesā gahaṇaṇ na katan 'ti veditabbaṇ.

¹ SM -attavipallāsa (*throughout*).

[233] 3. Sukhaṇ vedanan 'ti ādisu: *Sukhaṇ vedanan* 'ti kāyikaṇ vā, cetasikaṇ vā sukhaṇ vedanaṇ. Tathā *dukkhaṇ vedanaṇ*. *Adukkhamasukhaṇ vedanan* 'ti pana cetasikam eva upekkhāvedanaṇ. *Sāmisaya¹ sukhavedanan¹* 'ti cha gehasitasomanassavedanā. *Nirāmisaya¹ sukhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha nekkhammasitasomanassavedanā. *Sāmisaya¹ dukkhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha gehasitadomanassavedanā. *Nirāmisaya¹ dukkhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha nekkhammasitadomanassavedanā. *Sāmisaya¹ adukkhamasukhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha gehasita-upekkhāvedanā. *Nirāmisaya¹ adukkhamasukhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha nekkhammasita-upekkhāvedanā.

4. *Sarāgaṇ cittaṇ* 'ti ādini Nāṇakathāyaṇ vuttatthāni.

[234-235] 5. *Tadavasese² dhamme* 'ti tehi kāyavedanācitteti avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha ca *tena nānenā* 'ti tena sattavidhena anupassanāñāṇena. Yāni pan' ettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthān' evā 'ti.

Satipaṭṭhānakathā-vañṇanā Nīṭṭhitā.

[VIPASSANĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[236-237] 1-4. Idāni vipassanāpaṭisaṇyuttāya Satipaṭṭhānakathāya anantaraṇ vipassanāpabhedāṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṇṅamāya Vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *So* iti sabbanāmattā yo vā, *so* vā sabbo 'pi saṅgahito hoti. *Vatā* 'ti ekaṇsatthe nipāto.³ *Kaṇci⁴ saṅkhāraṇ* 'ti appamattakam 'pi saṅkhāraṇ. *Anulomikāya khantiyā* 'ti ettha vipassanāñāṇam eva lokuttaramaggaṇ anulometi 'ti Anulomikaṇ, tad eva khantim apekkhivā anulomikā sabbasaṅkhārā tassa⁵ aniccato, dukkhato, anattato khamanti ruccanti 'ti khanti. Sā mudukā, majjhimā, tikkhā 'ti tividhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayañāṇapariyosānā Mudukā-nulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārūpekkhāñāṇa-pariyosānā Majjhimānulomikā khanti. Anulomañāṇaṇ Tikkhānulomikā khanti. *Samannāgato* 'ti upeto. *N' etaṇ thānaṇ vijjati* 'ti yathā-vuttaṇ etaṇ thānaṇ, etaṇ kāraṇaṇ na vijjati. *Sammattaniyāman⁶* 'ti ettha "Hitasukhāvaho me bhavissati" 'ti evaṇ āsiṇsato tath' eva

¹ Not in Text.

³ B adds: Kīñci 'ti saṅsavatthe nipāto.

⁵ B tassā.

² SH Avasese

⁴ B, SM Kīñci.

⁶ SM Sampatti.

sambhavato, asubhādisu ca asubhan 'ti ādi-aviparītappavatti-sa-bbhāvato¹ ca sammāsabhāvo 'ti Sammatto.² Anantaraphaladānāya, arahattupattiyā ca niyāmabhūtattā Niyāmo, nicchayo 'ti attho. Sammatto ca so niyāmo cā 'ti sammattaniyāmo. Ko so? Lokuttaramaggo. Visesto pana sotāpattimaggo. Tena hi magganiyāmena niyatattā niyato. *Sambodhiparāyaṇo 'ti vuttaṇ. Taṇ sammattaniyāmaṇ. *Okkamissatī* 'ti pavisissatī 'ti etaṇ aṭṭhānan 'ti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanatṭhānikattā taṇ anādiyitvā anulomakhantiyā anantaṇ sammattaniyāmokkamaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Athavā aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu gotrabhū-vivaṭṭanā-nupassanā hotī 'ti anulomakkhantiyā eva saṅgahitā hotī 'ti. Catūsu 'pi suttantesu iminā 'va nayena attho veditabbo. Ete hi anulomikakhanti-sammattaniyāma-catu-ariyapphalavasena ca dhammā 'ti Chakkanipāte cattāro Suttan³ 'ti vuttā. Kaṇhapakkha-sukkapakkha-dvayavasena hi cattāro suttantā 'va hontī 'ti.*

[238] 5. *Katīh' ākārehī* 'ti ādike pucchāpubbaṅgame suttantani-ddeṣe: *Pañcakkhandhe aniccato* 'ti ādisu nāmarūpaṇ ca, nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanavasena āradhavi-passako yogāvacaro pañcasu khandhesu ekekaṇ khandhaṇ aniccan 'ti katāya ādi-antavatāya ca aniccato passati; Uppāda-bbaya-paṭipīlanatāya, dukkhavatthutāya ca *dukkhato*; paccayayāpaniyatāya rogamūlatāya ca *rogato*; dukkhatasūlayogitāya kilesāsuci-paggharanatāya uppāda-jarā-bhaṅgehi uddhumātaka-paripakka-pabhinnatāya ca gaṇḍapīlāja-nakatāya antotudanatāya dunniharanatāya ca *sallato*; vigharahaṇiyatāya avaddhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca *aghato*; āseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca *ābādhato*; avasatāya avidheyyatāya ca *parato*; byādhijarāmarañehi palujjanatāya *palokato*; aneka-byasanāvahanatāya *ūtito*; aviditānaṇ yeva vipulānaṇ anattānaṇ āvahanato sabbupaddavavatthutāya ca *upaddavato*; sabbabhayaṇaṇ ākaratāya dukkhavūpasama-saṅkhātassa ca paramassāsassa paṭipakkhabhūtātāya ca *bhayato*; anekehi anatthehi anubaddhatāya dosūpasatṭhatāya⁴ upasaggo viya anadhivāsanaṇrahatāya ca *upasaggato*; byādhijarāmarañehi c' eva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya *calato*; upakkamena c' eva sarasena ca pabhaṅgūpagamanasīlatāya *pabhaṅguto*⁵; sabbāvatthanipātītāya, thirabbhāvassa ca abhāvatāya *addhuvato*; atāyanatāya c' eva alabbhaneyyakkematāya ca *attāṇato*; alliyitūṇ anarahatāya, allīnānam 'pi ca leṇakiccākāritāya

¹ SM sambhavato.

* to * SH omits.

⁴ B, SM, SH v.l. dosūpaṭṭhānatāya.

² SM Sampatto.

³ B vuttan.

⁵ Text -gato.

alenato; nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena *asaraṇato*; yathāparika-
ppitehi dhuvasukhasubhattābhāvehi rittatāya *rittato*; rittatāy' eva
tucchato, appakattā vā; appakam 'pi hi loke Tucchana 'ti vuccati;
sāmi-nivāsi-vedaka-kārakā-dhiṭṭhāyakavirahitatāya *suññato*; sayāṇ
ca assāmikabhāvāditāya *anattato*; pavattidukkhātāya dukkhassa ca
ādinavatāya *ādīnavato*; (athavā ādīnaṃ vāti gacchati pavattati 'ti
Ādinavo, kapaṇamanussass' etaṃ adhivacanaṃ. Khandhā 'pi ca
kapaṇā yevā 'ti ādinavasadisatāya ādinavato); jarāya c' eva maraṇena
cā-ti dvedhā pariṇāmakatāya *vipariṇāmadhammato*; dubbalatāya
pheggu viya sukhabhāñjanīyatāya ca *asārakato*; aghahetutāya *agha-
mūlato*; mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya ca *vadhakato*;
vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca *vibhavato*; āsavapadaṭṭhā-
natāya *sāsavato*; hetupaccayehi abhisankhatatāya *sankhatato*; maccu-
māra-kilesamārānaṃ āmisabhūtatāya *mārāmisato*; Jāti-jarāvyaḍhi-
maraṇa-pakatītāya¹ *jāti-jarā-vyādhī-maraṇa-dhammato*; soka-parideva-
upāyāsahetutāya *soka-parideva-upāyāsa-dhammato*; taṇhādhiṭṭhiducca-
rita-saṅkilesānaṃ visayadhammatāya *saṅkilesikadhammato* passati.
Sabbesu ca imesu "passati" 'ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pañcakkhandhe 'ti samūhato vutte 'pi ekekakkhandhavasena attha-
vanṇanā Kalāpasammasanāñānaniddese visuṃ visuṃ āgatattā pari-
yosāne ca visuṃ visuṃ khandhānaṃ vasena anupassanānaṃ gaṇitattā
samūhe pavattavacanānaṃ avayave 'pi pavattisambhavato² ca katā
'ti veditabbā. Visuṃ visuṃ pavattasammasanānaṃ ekato saṅkhipitvā
vacanavasena vā Pañcakkhandhe 'ti vuttan 'ti veditabbaṃ. Ekappa-
hārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti 'ti Aṭṭhakathāvacanasabbhāvato³
vā pañcannaṃ khandhānaṃ ekato sammāsanaṃ vā yujjati yevā 'ti.
Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānaṃ 'ti passanto 'ti Ādīna-
vañānaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañānavasena ni-
ccaṃ nibbānaṃ 'ti passanto. *Sammattaniyāmaṃ okkamati* 'ti magga-
kkhaṇe okkamati, phalakkhaṇe pana Okkanto nāma hoti. Es' eva
nayo sabbesu niyāmokkamanapariyāyesu. *Ārogyan* 'ti ārogyabhūtaṃ.
Visallan 'ti *sallavirahitaṃ*. Es' eva nayo idisesu. *Anābādhan*⁴ 'ti
ābādhavirahitaṃ ābādhapaṭipakkhabhūtaṃ⁵ vā.⁶ Esa nayo idisesu.⁶

[239] *Aparapaccayan* 'ti aññapaccayavirahitaṃ, *upasaggato* 'ti ca
anupasaggan 'ti ca keci saṃyogaṃ katvā paṭhanti.

[240] *Paramasuññan* 'ti sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca pa-
ramasuññan. *Paramatthan* 'ti saṅkhatāsaṅkhatānaṃ aggabhūtatā

¹ B -gatitāya.² B -sabbhāvato.³ B -sambhavato; SM -sambhāvato.⁴ Text -dho.⁵ B, SH omī.⁶ SH omī. Esa nayo idisesu.

uttamatthaṇ. Liṅgavipallāsavasena napuṇsakavacanaṇ. Nibbānassa ca suññattā anattattā ca imasmiṇ dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. *Anāsavaṇ* 'ti āsavavirahitaṇ. [241] *Nirāmisaṇ* 'ti āmisavirahitaṇ. *Ajālaṇ* 'ti jātivirahitattā anuppannaṇ. *Amataṇ* 'ti bhaṅgābhāvato maraṇavirahitaṇ. Maraṇam 'pi napuṇsakabhāvavacanavasena Matan 'ti vuccati.

6. Evam imāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālisāya anupassanāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsu yeva anupassanāsu ekasaṅgahaṇ karonto *Aniccato* 'ti *aniccānupassanā* 'ti ādim āha. Tāsu yathānurūpaṇ anicca-dukkhā-nattatte yojanā kātabbā.

[242] Avasāne pan' etā visuṇ visuṇ gaṇanavasena dassitā, gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamaṇ anattānupassanā gaṇitā 'ti. Tattha: Pañcaviṣati 'ti parato rittato tucchato suññato anattato 'ti eekasmiṇ khandhe pañca pañca katvā pañcasu khandhesu *pañcaviṣati anattānupassanā*. Paññāsā 'ti aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato 'ti eekasmiṇ khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu *paññāsāṇ aniccānupassanā*. *Sataṇ pañcaviṣati*¹ c' evā 'ti sesā² dukkhato rogato 'ti ādayo eekasmiṇ khandhe pañcaviṣati pañcaviṣati katvā pañcasu khandhesu pañcaviṣatisataṇ dukkhānupassanā. *Yāni dukkhe pavuccare* 'ti yā anupassanā dukkhe khandha-paṇcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṇ pañcaviṣati c' evā 'ti sambandho veditabbo. *Yāni* 'ti c' ettha liṅgavipallāso 'ti daṭṭhabbo 'ti.

Vipassanākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[MĀTIKĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[243] 1. Idāni* mahāthero Vipassanākathānantaraṇ sakale Paṭi-sambhidāmagge niddiṭṭhe samatha-vipassanā-magga-nibbānadhamme ākāranānattavasena nānapariyāyehi thometukāmo nicchāto 'ti ādini ekūnaviṣati mātikāpadāni uddisitvā tesāṇ niddesavasena Mātikāka-thaṇ nāma kathesi. Tassā ayaṇ apubbathānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva: *Nicchāto* 'ti amilāto; sabbe 'pi hi kilesā pīlayogato milātā. Rāgo 'pi tāva nirantarappavatto sarīraṇ dahati, kim pana 'ññe ki-

* B is too incorrect to be consulted for the rest of the work.

¹ Text -tiñ.

² SM sesaṇ.

lesā ? “Tayo ’me b. aggi: rāgaggi, dosaggi mohaggi” (It. 92) ’ti pana kilesanāyakā tayo eva kilesā vuttā. Taṇsampayuttā ’pi pana dahanti yeva. Evaṇ jātakilesābhāvato nicchāto. Ko so ? Vimokkhasambandhena vimokkho ’ti daṭṭhabbo. *Muccatī* ’ti mokkho, vimuccatī ’ti *vimokkho* ’ti attho. Idam ekaṇ mātikāpadaṇ. *Vijjāvimutti* ’ti vijjā yeva vimutti; Idam ekaṇ mātikāpadaṇ. *Jhānavimokkho* ’ti jhānam eva vimokkho; idam ekaṇ mātikāpadaṇ. Sesāni ekekān’ evā ’ti. Evaṇ ekūnavisati mātikāpadāni.

Nekkhammena kāmacchandato nicchāto ’ti nekkhammena kāmacchandato apetattā kāmacchandato nikkilesa yogī tena paṭiladdhaṇ nekkhammam ’pi nicchāto nikkilesa vimokkho. Evaṇ sesesu ’pi. *Nekkhammena kāmacchandato muccatī* ’ti *vimokkho* ’ti nekkhammena kāmacchandato yogī muccatī ’ti taṇ nekkhammaṇ vimokkho ’ti attho. Evaṇ sesesu ’pi. *Vijjatī* ’ti *vijjā* ’ti sabhāvato vijjati atthi upalabbhatī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā sabhāvajānanatthaṇ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṇ vediyatī jānīyatī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā visesabhāvalābhatthaṇ¹ paṭipannehi yogīhi vediyatī paṭilābhīyatī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā attanā vinditabbaṇ bhūmiṇ vindatī labhatī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā sabhāvadassana-hetuttā sabhāvaṇ viditaṇ karotī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. *Vijjanto muccati muccanto vijjatī* ’ti yathāvutto dhammo yathāvuttan’ atthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttana atthena vijjatī ’ti *vijjāvimutti* nāmā ’ti attho.

2. *Kāmacchandaṇ saṇvaratthenā* ’ti kāmacchandaniṇvāraṇatthena taṇ nekkhammaṇ *sīlavisuddhi* nāmā ’ti attho. Taṇ yeva avikkhepahetuttā *avikkhepatthēna cīlavisuddhi*, dassana-hetuttā *dassanatthēna dīṭṭhivisuddhi*. Sesesu ’pi es’ eva nayo.

[244] 3. *Paṭippassambhetī* ’ti nekkhammādinā kāmacchandādikaṇ yogāvacaro paṭippassambhetī ’ti nekkhammādiko dhammo passaddhi nāmā ’ti attho. *Pahīnattā* ’ti tena tena pahānena pahīnattā. *Ñātaṭṭhena ñānan* ’ti jhānapaccavekkhaṇavasena, vipassanāvasena, magga-paccavekkhaṇavasena, ñātaṭṭhena nekkhammādikaṇ ñāṇaṇ nāmā ’ti attho. *Dīṭṭhattā dassanan* ’ti etthā-pi es’ eva nayo. *Visujjhatī* ’ti yogī.

4. Nekkhammaniddese: nekkhammaṇ alobhattā kāmarāgato nissattaṇ ’ti *nissaraṇaṇ*. Tato nikkhantaṇ ’ti *nekkhammaṇ*. *Rūpānam etaṇ nissaraṇan yad idaṇ* nekkhamman ’ti vuccamāne āruppavisesassa

¹ SM visesalābhatthaṇ.

adissanato visesassa dassanatthaṃ aññattha vuttapāṭhakkamen' eva yad idaṃ āruppaṇaṃ 'ti vuttaṃ. Tañ ca āruppaṇaṃ rūpato nikkhantattā nekkhammaṃ nāmā 'ti adhikāravasen' eva vuttaṃ hoti. *Bhūtaṇaṃ* 'ti uppādasamāyogadīpanaṃ. *Sanḥkhatanaṃ* 'ti paccayabalavisesadassanaṃ. *Paṭiccasamuppannaṃ* 'ti paccayasamāyoge 'pi paccayānaṃ abyāpārabhāvadassanaṃ. Nirodho tassa nekkhammaṃ 'ti nibbānaṃ tato saṅkhatato nikkhantattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṃ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca gahaṇaṃ aññattha pāṭhe vuttakkamen' eva kataṃ. “Kāmacchandassa nekkhammaṃ nekkhammaṃ” 'ti vuccamāne punaruttaṃ hoti. Nekkhamma-vacanen' eva ca tassa nekkhammasiddhī 'ti taṃ avatvā sesanekkhammaṃ eva vuttaṃ. Taṃ ujukam eva.

Nissaraṇa-niddese 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Nissaraṇiṃ dhātuyo pan' ettha ujukam eva Nekkhammaṃ 'ti vuttaṃ.

Paviveko 'ti pavivittabhāvo, nekkhammādikō yeva. [245] *Vossajjati* 'ti ye nekkhammādayo vossagge nekkhammaṃ pavattento yogi nekkhammena carati 'ti vuccati, taṃ pana nekkhammaṃ *cariyā*. Esa nayo sesesu 'pi.

Jhānavimokkha-niddese vattabbaṃ Vimokkhakathāyaṃ vuttaṃ. Kevalaṃ tattha “Jānāti 'ti jhānavimokkha” 'ti vuttaṃ. Idha pana *jhāyati* 'ti puggalādhiṭṭhānā 'va desanā hoti.¹ Ayaṃ viseso.

5. *Bhāvanā-dhiṭṭhāna-jīvita*-niddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Dhammato pana bhāvanā nāma nekkhammādayo 'va. Adhiṭṭhānaṃ nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhāpitacittam eva. Jīvitaṃ nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhāpitacittassa sammā-ājīvo nāma micchājīvā virati, dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha: *samaṃ jīvati* 'ti samaṃ jīvitaṃ jīvati. Bhāvanapuruṣakavacanaṃ vā; samena jīvati 'ti vuttaṃ hoti. *No visamaṃ* 'ti samaṃ jīvati 'ti vuttass' eva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇaṃ kataṃ. *Sammā jīvati* 'ti ākāraṇidassanaṃ. *No micchā* 'ti tass' eva niyamanaṃ. *Visuddhaṃ jīvati* 'ti sabhāvavisuddhiyā visuddhaṃ jīvitaṃ jīvati. *No kilīṭṭhaṃ* 'ti tass' eva niyamanaṃ. *Yaṃ yad evā* 'ti ādihi ñānasampattiyaṃ yathāvuttānaṃ tissannaṃ ānisaṇsaṃ dasseti. Tattha: yaṃ yad evā 'ti yaṃ yaṃ eva. *Kkattiyāparisaṇ* 'ti khattiyānaṃ sannipātaṃ; ye hi samantato sīdanti ettha akatabuddhino 'ti Parisā 'ti vuccati. Es' eva nayo itarattaye. Khattiyādīnaṃ yeva āgamanasampattiyaṃ ca ñānasampattiyaṃ ca samannāgatattā tāsaṃ yeva catassannaṃ ga-

¹ SM katā 'ti.

haṇaṇ, na suddhapaṇisāya.¹ *Visārado* 'ti dhitisaṃpanno vigatasā-
rajjō, nibbhayo 'ti attho. *Amaṇkubhūto* 'ti asaṇkucito na² nitteja-
bhūto. *Taṇ kissa hetū?* 'ti taṇ visāradattaṇ kena hetunā, kena
kāraṇena hoti 'ti ce-ti attho.

Idani *tathā hī* 'ti tassa kāraṇavacanaṇ. [246] Yasmā pana evaṇ
tisampadāsampaṇno, tasmā visārado hoti 'ti visāradabhāvassa kāra-
ṇaṇ dassetvā nitṭhapesi 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmagga-tṭhakathāya
Mātikākathā-vaṇṇanā Nitṭhitā.

Nitṭhitā Cūlavaggassa apubbattāṇu-vaṇṇanā.

Ettāvatā ca tivaggasaṅgahitassa samatiṇṣakathāpatimaṇḍitassa
Paṭisambhidāmaggassa attha-vaṇṇanā Nitṭhitā.

Mahāvaggo, Majjhimo ca, Cūlavaggo ca nāmato.
Tayo vaggā idha vuttā Pamāṇapaṭipāṭiyā.

Vagge vagge dasa dasa kathā yā tā udiritā,
Uddānakathāvaṇṇanā Imā tāsaṇ yathākkamaṇ.

Ñāṇaṇ Diṭṭhi Ānāpānaṇ Indriyaṇ Vimokkhapaṇcamaṇ,
Gati Kammaṇ Vipallāso Maggo Maṇḍo 'ti te dasa.

Yuganandha Sacca Bojjhaṇga Mettā Virāgapaṇcamā
Paṭisambhidā Dhammacakkaṇ Lokuttarabala-Suññatā.

Paññā Iddhi Abhisamayo Viveko Cariyapaṇcamo
Pāṭihiraṇ Samasīsī Sati Vipassanamātikā.

Yo so Sugatasutānaṇ Adhipatibhūtena bhūtahitaratinā
Therena thiraguṇavatā Vutto Paṭisambhidāmaggo,

Tass' atthavaṇṇanā yā Pubbatṭhakathānayaṇ tathā yuttiṇ
Nissāya mayā 'raddhā Nitṭhānam upagatā esā,

Yaṇ taṇ uttaramantī Mantiguṇayutto ca saddhāya
Kārayi mahāvihāre Pariveṇam anekasādhuguṇaṇ,

¹ SM sutta-.

² SM asaṇkucittena.

Theren' ettha nivasatā Samāpitā-yaṇ Mahābhidhānena
Tatiye vasse cutito Moggallānassa bhūpatino.

Samayaṇ anulomentī Therānaṇ Theravādadīpānaṇ,
Niṭṭhaṇ gatā yathā-yaṇ Aṭṭhakathā lokahitajanāni,

Dhammaṇ anulomento Attahitaṇ parahitañ ca sādhentā,
Niṭṭhaṇ gacchantu tathā Manorathā sabbasattānaṇ.

Saddhammappakāsaniyā Aṭṭhakathāy-ettha gaṇitakusalehi
Gaṇita tu bhāṇavārā Viññeyyā aṭṭhapaññāsa.

Anuṭṭhubhena assā Chandobandhena gaṇiyamānā tu,
Cuddasasahassasāṅkhā Gāthāyo pañca ca satāni.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṇ Lokahitatthañ ca sāradena mayā
Puññaṇ imaṇ racayatā Yam pattam anappakaṇ vipulaṇ,

Puññaena tena loko Saddhammarasāyanaṇ Dasabalassa
Upabhuñjitvā vimalaṇ Pappotu sukhaṇ sukhen' evā 'ti.

Saddhammappakāsani nāma Paṭisambhidāmagga-ppakaraṇassa
Aṭṭhakathā Niṭṭhitā.

INDEX

Terms commented on; Proper names; * First lines of stanzas quoted.

Akanittha: —tthā (devā) 234, 247, 297;
—ttho (devaloko) 465
Akantā 156
akampiyattho 95, 96
akuppa: °dhammo 507; —ppā ceto-
vimutti 135; —ppā vimutti 598;
—ppo 558
akusala: °kammaṇ 576 f.; °kamma-
pathakathā 220 ff.; °kammāpathā,
dasa 425; °mūlāni 374; °mūlāni
tīni 569; —laṇ 597; —le dhamme
653
akkhātā, anakkhātassa maggassa 645
agataṇ disaṇ 608
agati 621
agado 212, 279
agamaniyatthānaṇ, 220
agārāni karonti 372
agga: °suññaṇ 632; aggaṇ 635; aggo
608; aggo asāmantapañño 650
Aggaññasuttaṇ 370, 372
aggikkhandho 403
aggi, tayo 701
*Angānaṇ sithilībhāvā (*Vism.* 502) 145
aṅgārakāsūpamā kāmā 624
Aṅgīraso 658
Aṅguttara (nikāya) 176
aghato 698
aghamūlato 699
acakkhuko 414
acalatthēna 603
acci 602
ajātaṇ 700; a. . . anibbattaṇ . . . anu-
ppannaṇ . . . apātubhūtaṇ 688; a.
jhāpeti 280
ajātaphala: —lā 688; —lo 688
ajjhattaṇ 184, 554; a. arūpasaññi 552;
a. rūpaṇ 246, 248
ajjhatta: °vavatthāne paññā 33; °vi-
kkhepagataṇ cittaṇ 470; °vikkhe-
pākañkhanā 471; °vutthānapaṭi-
ppassaddhi 552; °vutthāno 552; °vu-
tthāno vimokkho 553; °saddo 33
ajjhupekkhanaṭṭho 95
ajjhosanaṇ 119
añjasāparaddho 414
aññamaññaṇ 587
aññamañña: °pariyantaṭṭhāyino 648;
°parivārā 385

Aññā-Koṇḍañño (thero) 612, 614, 627
aññāpacariyā 292, 294 f.
Aññāta-Koṇḍañño (*same as* Aññā-
K.)
aññātāvindriyaṇ 86
aññāte 295
aññindriyaṇ 86
aṭaviyaṇ corā (*simile*) 161
Aṭṭhakathā 68, 331 f., 442, 496, 500,
523, 527, 578, 657, 689, 704; °āca-
riyā 85, 127, 292, 521; °ācariyā
akkharacintakā 532; °nayo 396, 398;
°nayo, pubba- 703; °yañ ca vuttaṇ
648; °vacanaṇ 670; °vacanasabbhā-
vato 699
atth—atthakāni 386
Aṭṭhakanipāto 421, 691
atthaṅgiko 127; a. maggo 162, 619
atthamakassa 643
atthavisati dhammā 573
atthānaṇ 625
atthānato 625, 698
atthi 81; °kaṇ 236; °miñjaṇ 81, 683
atthindriyāni 385
addha: °teyya 615; °yogo 508; addho
644
andabhūto 410
atāno 408, 413
atāyano 409
atikkanta: °mānusaṇ 379; °mānu-
sika 353
atighaṇsitvā 648
atittattaṇ 271
atitto 408
atidhāvanābhiniveso 456
atidhāvanti 460
atimāno 650
atireko 653
atītaṇ: a. rūpaṇ 246, 248; a. -sañña-
ṇaṇ 366 f.
atīta: °anāgata-paccuppannānaṇ dha-
mmānaṇ . . . vavatthāne paññā 19;
°anudhāvanaṇ cittaṇ 472
*Atīte hetavo pañca (*Vism* 579) 242
attaṅgamo 539
atta: °anuditthi 463; °anuditthiya
abhiniveso 449; °anuditthiyo 458;
°anuditthivaṇṇanā 445 ff.; °kila-
mathānuyogo 610 f.; °to . . . °ni

samanupassati 449 ff.; °damatho 484; °niyaṇ 339; °bhāvapariyāpannā 605; °manatā 519; °manā 612; °vādapaṭisaṇyuttā dīṭṭhi 456, 458; °vādūpādānaṇ 416; °saññā 133; attato, attani (*loc. case*) 449 f.; attānaṇ (*acc. case*) 449 f.
 attā 43, 339; a. 'ti gaṇhāti 451
 atthaṇ a. gataṇ . . . a. gameti 688
 atthaṅgamo 538
 attha: °paṭisambhidā 640; °paṭisambhidāñānaṇ 390; °paṭisambhidenānaṇ 55; °vaṇṇanā, niddesavārasaṅgahitassa viṣajjanuddesassa 60 ff.; °sandassane 45
 Atthasandassana—ñāṇaniddesavaṇṇanā 330
 atthā 614 f.
 atthi: a. kammaṇ, a. . . . n'a. . . . bhavissati . . . na bhavissati kammavipākō 575; a. 'ti vadāmi 635
 °attho: attā°, para°, ubhaya° 647
 adassāvī, duvidho 446 f.
 adinnādānaṇ 220; —nā veramaṇi 219
 adissamānena kāyena 662
 adukkham—: °asukhaṇ 78, 192; °asukhabbhūmi 655
 addhāna: °paricchedo 321; —no 509
 addhuvato 698
 advejjho 544
 advelhako 544
 adhammavādi bahutarā honti 417 f.
 adhiko 653
 adhigata: °paṭisambhido 644; °phalā 543; —tā 641
 adhigamo 7 f.
 adhicittaṇ 472, 474; a. anuyuttā 543
 *Adhicesato appamajjato 659
 adhiccasamuppanno 455
 adhiṭṭhāti 345, 546, 623, 662
 adhiṭṭhānaṇ 348 ff., 513, 637, 702
 adhiṭṭhāna: °tṭhena 567 f.; °atṭho 100, 545 f.; °iddhiyā vikubbanā—iddhiyā ca viṣeso 666; °balaṇ 350, 622; °vasi 318; °vasena 50; °suññaṇ 633; —ne paññā 49
 adhiṭṭhānā iddhi 654, 656 ff.; 663
 adhipaññā: °dhammāvipassanā 103; °vipassanā 260
 adhipatattā paññā 48
 adhipati—atṭho 545
 adhimuccanto 543
 adhimutti 395

adhimokkha: °atṭhena 105; °atṭho 95, 101; °atthāya 538; °adhipateyyatṭhena 542; °cariyāya vesārajaṇ 539; °parivāraṇ 384; °bahulaṇ cittaṇ 561; °bahulo saddhindriyaṇ paṭilābhati 562; °maṇḍo 582; °vasena 538; —mokkho 590
 adhuvo 408
 adho 555
 Anaṅgaṇasuttaṇ 232
 anaññathatā 245
 anaññathāni 594
 anaññaneyyatā 485
 anaññātaññassāmi-'ti-ndriyaṇ 86, 384
 anatidhāvana: °atṭhena 587; °atṭho 94
 anatta: °atṭhena 524, 594; °atṭho 102, 595; °anupassanā 91, 639; °anupassanā, pañcaviṣati 700; °anupassanā ca suññatānupassanā ca 567; °to 271, 699; °ni attā 579; °ni anattā 578; °ni ca attā 577
 anattā: a. asārakatṭhena 141; a. saṅkhārā 62
 anattā: °kāma 156; °saṇhito 610
 ananussutesu 484, 611
 anantaṇ viññānaṇ 557 f.
 ananta: °ñāṇo, °tejo, °yaso 644; °vā . . . antavā 456; °saññi 453
 ananto ākāso 557
 anabhāvaṇ gameti 652
 anabhisambuddhassa 597
 anabhisambhavanīyo 643
 anabhissaro 408
 anariyo 610
 anavajja: °atṭho 513; °balaṇ 622; —vajjā 482, 601; —vajjāni 293; —vajjo 647
 anākiṇṇaṇ 507
 anāgataṇ rūpaṇ 246, 248
 anāgatapaṭīkāṅkhaṇ cittaṇ 472
 anāgāmi 268; a. catuppabhedo 465; °phalaṇ 105; °maggo 105, 280
 anācariyako 484
 Anāthapiṇḍika: °ssa ārāmo 533 f.; —diko 533 f.
 anātho 414
 anābādhaṇ 699
 anālayo 161
 anāvataṇ 660
 anāvarenaññaṇ 58, 429 f.
 anāvilatṭho 94
 anāvīlasaṅkappā 694
 anāsavaṇ 628, 700

- anāsava: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94;
 —vā (*plu.*) 385, 601; —vo 552, 558
 aniccaṇ 251, 503, 523, 598; a. khaya-
 tṭhena 141; a. . . . dukkhaṇ . . .
 anattā 258 *ff.*, 595; hutvā abhāvena
 a. 523
 anicca: °aṭṭhaṇ 430; °aṭṭhena 524;
 °aṭṭho saddhindriyassa 539; °anu-
 passanā 91, 477, 639; °anupassanā,
 paññāsaṇ 700; °anupassanāññaṇ
 559; °anupassanādīni 103; °anupassī
 503; °anupassī assasaṇ 526; °taṇ
 manasi karonto 561 *ff.*; °tā 503; °to
 271, 698; °to upasaṇharati 676;
 °to °ti °anupassanā 700; aniccā sa-
 ṅkhārā 62
 anīṇjanatṭho 94
 anitṭhā 156
 anitṭhe vatthusmiṇ 676
 anidditṭhe napuṇsaṇ 523
 anibbiddhapubbaṇ 653
 animittaṇ 567
 animitta: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94;
 anupassanā 103; °vihāro 270, 308;
 °samāpatti 272, 308; —ttā cetovi-
 mutti 268 *f.*; —ttā dhātu 561; —tto
 550; —tto vihāro 308; —tto vi-
 mokkho 568; —tto samādhi 235
 anissitaṇ 656
 anīghā 604 *ff.*
 anuṭṭhita: °aṭṭho 99; —tā 604
 anuttaraṇ cittaṇ 355
 anuttariyāni, cha 70 *ff.*
 anunayasaṇjojanaṇ 444
 anupagamma 611
 anupaṭṭhānaṇ 539
 anupaṭṭhānatā 41
 anupaṭṭhānabhāvo, dhammānaṇ 324
 °anupaṭitaṇ cittaṇ (uddhacca°, ko-
 saṇja°, byāpāda°, vikkhepa°) 472
 anupalittā 621
 anupasaṃpanno 203
 anupassati 258, 510
 anupassanā 504, 510; °aṭṭho 94; tisso
 a. 308; satta a. 90 *f.*; °ñāṇāni aṭṭha
 518
 anupassī 312
 anupādisesā nibbānadhatu 323
 anupubbaṇ 484
 anupubba: °nirodhā, nava 137; °vi-
 hārā, nava 75
 anuppannā dhammā 329
 anuppādā cittassa vimokkho 553, 560
 anuppāde ñāṇaṇ 617, 687
 anuppādo khemaṇ 263
 anubandhanā 496
 anubujjhanatṭho 100
 anulomā 552
 anulomikā khanti 397; a. k. tividhā
 697
 anusaya: °aṭṭho 399; —yā 293, 479,
 585; —yā, satta 118, 399
 Anusaya-yamakaṇ 400
 anusahagatā 540
 anusāsani 692; °pāṭihāriyaṇ 694
 anussati 230; °tṭhānāni, cha 126
 anekadhātu 627
 Anotattadaho 369, 609
 antaṇ 81
 antagaṇaṇ 81
 antamaso 648, 677
 Antaggāhikaditṭhi—vaṇṇanā antaggā-
 hikā: a. ditṭhi 426; a. ditṭhiyo 458
 antaradhānaṇ 153
 antalikkha: °caro poso 520; —likkhe
 661
 antasaññī 453
 antānantikā 454
 antimā jāti 598
 anto: °parisoko 155; °samāpattiyā
 cittaṇ oloketvā jānāti 693; °soko
 155
 andhakāraṇ 664
 Andhaka: °bhāsā 6; °vanaṇ 533; —ko
 5
 andho 414
 apacayagāmino 385
 apathā 621
 aparanta: °anuggahitā ditṭhi 463;
 °anuditṭhi 458
 aparapaccayaṇ 699
 aparāpariyavedaniyaṇ kammaṇ 369
 aparāmaṭṭhā 203
 aparikkhitte 661
 aparināyako 414
 apariyantaṇ sīlaṇ 216 *ff.*
 apariyanta: °sikkhāpado 204; —ntā
 203
 apariyāpannā 130
 apānaṇ 467 *f.*
 apāya: °gamāniyo 310; —yo 381, 411
 apīlanāya 606
 apuññābhisaṅkhāro 357, 401
 appaticchannaṇ 660
 appatibaddhaṇ 656
 appatīvattiyaṇ 613, 617
 appatisaṅkhaṇ 133
 appatīsaṅkhā 582

- appanā 494, 527; °kosallaṇ dasavidhaṇ 501
 appaṇihita: °atthēna 587; °attho 94; °anupassanā 103; °vihāro 270; —tā dhātu 561; —to 559; —to vimo-kkho 552; —to samādhi 235
 appattassa patti 338
 appadālitaṇṇaṇ 653
 appamaññāyo, catasso 298
 appamāṇaṇ 555
 Appamāṇasubhā 234
 Appamāṇābhā 122, 234
 appamāṇo 602, 614; a. satisambojjha-ngo 602
 appamāḍavahārī 543
 appameyyatthēna 537, 630
 apparajakkhā 391 f.
 Appiyasampayoganiddeso 156
 appiyehi sampayogo 148
 aphāsukāmā 156
 abbhā mutto candimā (*simile*), 479
 abbhāhato 413
 abyākataṇ 597; catubbidhaṇ a. 596
 abyāpajjaṇ 555
 abyāpajjhā 604 ff.
 abyāpādasāṅkappo 166
 abhabbā niyāmaṇ okkamituṇ 402
 abhiṇānaṇattho 102
 abhiṇṇā 222 ff., 415; a. —domanassaṇ 176
 abhiññā: °tthēna 595; °attho 430; °paññā 331; °ya 611; °yo 544; cha a. 136
 abhiññeyyaṇ 90
 *Abhiññeyyaṇ abhiññātaṇ (*Vism.* 201) 215
 Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā 65 ff.
 abhiññeyyā dhammā 61
 abhinataṇ 472
 abhitunno 470
 Abhidhamma: °pariyāyena 117; °pariyāyo 551; °bhājanīyaṇ 343; —dhamme vuttanayena 628; —dhammo 620, 630, 640 f., 687; a. *on* tisso taṇhā 116
 abhinandun 612
 abhinibbatti 151
 abhiniropaṇā: °attho 96; a. vipāka-manodhātu 292
 abhinivesa: °parāmāso 435 f., 455; —so 133
 abhinihāra: °atthēna 567 f.; °attho cittassa 99; —ro cittassa 265, 270 f.
 abhipaṇṇā 35
 abhippamodayaṇ cittaṇ 502
 abhippamodo 521
 abhibhavitā 650
 abhibhāyatanāni, atthā 74
 abhibhuyyati 650
 Abhibhū aggasāvako 663 f.
 abhilāpo 306
 abhivādetvā 631
 *Abhisāṅkharoti so ete (*Vism.* 544) 359
 abhisāṅkhārā 326, 393
 °abhisāṅkhāro (puñña°, apuñña°, āne-ñja°) 633
 abhisandana: °attho 98; °parivāraṇ 384
 abhisamaya: °atthēna 568; °attho 102; °kathā 399; °kathāvaṇṇanā 686 ff.; °ñāṇaṇ 165; °saddo 332; —yo 686 ff.
 abhisameti, kena ? 686
 abhisambuddhā 611
 Abhisambuddho 598
 abhisambhavituṇ 643
 amaggaṇ maggo °ti, aphalaṇ ca phalaṇ °ti gahato 591
 amaṅkubbhūto 703
 amaccā 157
 amataṇ 282, 700
 amata: °attho 102; —tā dhātu 691
 amatogadhaṇ nibbāṇaṇ 107, 286, 609
 amanāpā 156
 amarāvikkhepikā 454
 amalatttho 100
 amahaggataṇ cittaṇ 355
 amānusi rati 590
 amoho 389
 Ambavanaṇ 658
 ayaṇ payogo . . . viseso 479
 ayogakkhema: °kāmā 156; °gāmino 578
 ayoniso manasikāro 438
 Araṇapātipadā 38
 Araṇavibhaṅga (suttanto) 38 f.
 Araṇavihāraṇānāniddesavaṇṇanā 313 f.
 araṇavihāre 38
 araṇavihāro 313 f.
 araṇṇaṇ 507
 araṇṇagato 488, 490
 Araṇṇaniddeso 507
 arahāṇ 213
 arahattaṇ appatvā jīvitakkhāyo 668
 arahatta: °phalaṇ 105; °maggo 105
 *Arā saṇsāraccakkassa (*Vism.* 201) 214

ariya: °dhammo 447; °pathaṇ ānetā 414; °puggalā 474, 565; °maggā 543, 558; °maggā cattāro 620; °vaṇṣā cattāro 299; °vāsabhāṇako 399; °saccacatukkan 142; °saccāni cattāri 62, 68 f., 542; °sāvako 167
 ariyā 446; a. . . anariyā 605
 ariyā iddhi 655, 676
 Ariyiddhiniddeso 676
 ariyānaṇ upavādakā 380
 ariyāni 62
 ariyo 62, 162; a. aṭṭhaṅgiko maggo 127
 Aruna: °vati-nagaraṇ 663; °vanto rājā 663
 arūpaṇ 296
 arūpa: °avacarā 297; °avacarā bhāvanā 130; °dhātu 87; °paṭisaṇyutto 559; °rāgo 280; °samāpattiyo cattasso 298
 alaṅkāra 606
 *Alabbhaneyyavatthūnaṇ (*Vism.* 505) 149
 aḷeṇato 699
 aḷeṇo 409
 avatṭhiti 522
 avikkhambhituppannaṇ 173
 avikkhepaṭṭho 94, 101, 106
 avikkhepaparisuddhatā 37
 avikkhepo 103, 310, 509, 511, 513, 522
 avijjā 89, 95, 116, 239, 241, 280, 437, 599; °anusayo 400; °andhakārāvaraṇo 409; °āsavo 310; °ogho 117; °gato 410; °paccayo 357; °virāgā 588; °visadosasallito 411; °sambhūto 289 f.; °sahagatakilesā 316; a. kata-mā 357; avijjāya ṭhitiyo 239
 avitakkaṇ avicāraṇ samādhin 693
 avitakka: °avicāro 230; °vicāramatto 230
 avitathatā 245
 avitathāni 594
 avimuttaṇ cittaṇ 355
 avisayā 621
 avisarattṭho 94
 avisāhaṭamānasatā 522
 avisāhāro 522
 Aviḥā (devā) 234
 avihiṇsāsāṅkappo 166
 avici: °jarā 152; °nirayo 297
 avūpasanto 409
 avecca: °ppasannā 466; °ppasādo 676
 averaṇ 555
 averā 604 f.

averino: a. . . sukhino . . . sukhittatā 606; a. . . khemino 606
 asaṇṇittā 621
 asaṅkhata: °aṭṭhena 603; °aṭṭho 98, 102; °lakkhaṇaṇ 596; —tassa sa-ccassa lakkhaṇāni 596
 asaṅkhata dhātu 298
 asaṅkheyyani, kappassa cattāri 367 ff.
 *Asaṅkheyyāni nāmāni 307
 Asaṇṇasattā 234
 asaṇṇābhavo 87
 asaṇṇivādā 455
 asappāyāni, satta 500
 asaṃaya vimokkho 558
 asaṃahitaṇ cittaṇ 355
 asaṃmūḷho kālaṇ karoti 604
 asaraṇato 699
 asaraṇibhūto 409
 asaraṇo 409
 asallinatta — pahitatta — paggaḥaṭṭhe 43
 asātaṇ 155; a. dukkhaṇ vedayitaṇ 155
 asātā 155
 asādhāraṇaṇ sāvakehi 403
 asādhāraṇā 621
 asāmantapaṇṇā 640
 asārakato 699
 asāraddho 483
 asubhāya pharaṇti 676
 asurakāyo 382
 asekhābalaṇ 623, 630
 asekhā dhammā, dasa, 138
 asekho 623
 asesavirāgaṇirodho 160
 Asoka—mahārājā 214
 asmiṃmāno 116
 assako 408
 Assaji *vide* Pañcavaggiyā
 assaddhā, acchandikā 402
 assaddhā (*adj. plu.*) 536
 assaddhiyaṇ 536
 assaddhiye na kampati 622
 assaḥbandhā 677
 assasati . . . passasati 509
 assāda: °diṭṭhi 441; °diṭṭhiyo 458; °diṭṭhivaṇṇanā 435 ff.; —do 538, 597
 assāsa: °ādi — majjha — pariyosānaṇ 470, 472; °paṭikāṅkhanā 470; °passāsā kāyo 518; °passāsānaṇ saṇva-ratṭhena sīlavissuddhi 516; °vasena . . . passāsavāsena 312
 assu 82

assutavā puthujjano 445
 ahaṇ: °kāro 436; a. c' amhi mutto,
 danto, santo, assatto, parinibbuto
 428
 ahi 666
 ahitakāmā 156
 ahinindriyaṇ 663
 ahētukacittāni, atthārāsa 293
 ahosi: °kammaṇ 576; a. kammaṇ, nā-
 hosi . . . atthi . . . bhavissati . . . na
 bhavissati kammavipāko 575 f.
 ākaṇkhanapaṭibaddhā 648
 ākāra 376; catusatthi ā. 53; paṭicca-
 samuppādaṇṅānaṇ visati ā. 241 ff.
 ākāsa: °ānañcāyatanāṇ 557; °ānañcā-
 yatanasamāpatti 88; °ānañcāya-
 tanūpagā 297; °kaṣiṇaṇ 80, 129; ka-
 ṣiṇasamāpatti 661; °tthakā (devā)
 613; —se 'pi pallāṇkena kamati 350;
 —so 80; —so hotu 348
 ākiñcaññāyatanāṇ 89, 321, 558
 āgado 212
 āgamaṇaṇ duvidhaṇ 551
 āgamanato nāmaṇ 551
 āgamanena jānāti 693
 āgamo 8
 āgamma 624
 āghātavatthūni, dasa 425, nava 423
 āghātito 423
 āghātanapaccupaṭṭhito 414
 ācikkhanā 581
 ājivo 619 f.
 āṇākhettāṇ 367
 ātappā (devā) 234
 ātāpī 175
 ādānaṇ 133, 259
 ādāyo 505
 āditto 407
 ādivisodhanaṭṭho 545
 ādisati: nimittena . . . bahuñ ce 'pi
 . . . na h' eva kho nimittena 692 f.
 ādinavañña—niddesaṇṇanā 262 ff.
 ādinava: °anupassanā 104; °to 699;
 —ve ñāṇaṇ 21; —vo 538, 597
 ādevo 155
 ādesanaṇ 692
 ādesanā—paṭihāriyaṇ 694
 ādhipateyyaṇ 562
 ādhipateyya: °atthēna 567; °attho 94,
 96, 102
 ānaṇ 467
 ānantarīkasamādhi: °ñāṇaniddesaṇ-
 ṇanā 310 ff.; °smiṇ ñāṇaṇ 37

Ānanda (tthero) 6, 142, 207, 506, 583,
 675
 ānāmanā 516
 Ānāpānakathā 312
 ānāpāna—sati 311, 479 ff.; °kathā-
 vaṇṇanā 467 ff.; °kammaṭṭhāna-ma-
 nasikāraviddhi 494 ff.; °mātikāvaṇṇa-
 nā 488 ff.
 ānisaṇsā 604
 āneñjābhisaṅkhāro 357, 401
 āpāthaṇ āgacchati 647
 āpo 80; °kāyo 696
 ābādhato 698
 Ābhassara: °devaloko 373; —rā (devā)
 112 f., 234, 370; —rā saṇvaṭṭasīmā
 367
 āmasati 661
 āmodanā 519
 āyatanāṇ 83, 89, 241
 āyatana: °attho 98; °cariyā 542 f.;
 —nāni, cha ajjhāttikāni 110; —nāni,
 dasa 114; —nānaṇ paṭilābho 151
 āyavaṇ, āyavaṇ 338
 āyāsittatṭaṇ 156
 āyāso 156
 āyuttako 683
 āyuno saṇhāni 152
 āyūhanaṇ 133
 āyūhanā 92, 241, 262; °attho 102
 *Ārakattā hatattā ca (Vism. 201) 214
 *Ārabhatha nikkhamatha 664
 ārambha-saddho 44
 ārammaṇaṇ 512; a. paṭisaṅkhā 20
 ārammaṇa: °atthēna 587; °attho 94;
 °attho cittaṇ 99; °adhiggaḥitu-
 ppanaṇ 173; °to nāmaṇ 551; —nāni,
 cattāri 299; —nāni pañcaññānaṇ
 383
 ārāmo 533
 āruppaṇ 121, 194, 702
 ārogyaṇ 699
 āloka: °saññā 103, 377; ālokā, cattāro
 389; āloko 378, 614, 664; ālokaṇ
 dassetā 410
 āvajjana: °attho 98; °kiriyaḥyākātā
 292 ff.; °paṭibaddhā 648
 āvajjana: °ya samudayo 538; °vasi
 317
 āvaranena samannāgatā 402
 āvāpo 682
 āvibhāva: —vaṇ 660; —vo 347
 āvuso: ā. bhikkhavo 584
 āsanaṇ paññattaṇ 507
 āsabhāṭṭhānaṇ 626

Āsaya : °anusaya-ñāṇaniddesavaṇṇa-
 nā 395 ff.; °anusayā 395; —yo 57
 Āsava : °kkhaya-ñāṇaniddesavaṇṇa-
 nā 384 ff.; °tthāniyā dhammā 624;
 °samucchede paññā 37; —vā 37,
 386; —vānaṇ khayā 628; —vānaṇ
 khayē ñāṇaṇ 53
 āsevanā 569, 606; °aṭṭho 100
 āsevitā 603
 āhāra : °tthitikā 65; —rā cattāro
 65 f.; 109; —rā pañca 66; —ro 65 f.,
 289 f.
 āhundaṛikaṇ andhantaṇaṇ 366
 icchā 157
 Icchitālābhaniddeso 157
 ijjhana : °aṭṭhe paññā 50; °aṭṭho 97,
 101
 iñjana 516
 iñjito 472 f.
 iti 393, 396
 *Iti evaṇ pakārehi (*Vism.* 516) 200
 *Iti tacchāvīpallāsa- (*Vism.* 496) 63
 *Iti santā samāpatti (*cf. Vism.* 709)
 322
 itthi : °indriyaṇ 85; °yo . . . purisā 605
 idaṇsaccābhīniveso 416
 idappaccayaṭā 245 : °paṭiccasamuppa-
 nnā 397
 iddhi 50 f., 344; ijjhanatṭhena i. 654;
 °kathāvaṇṇanā 654 ff.; kā i. 654;
 °paṭilābhāya 655; °pāṭihāriyaṇ 692,
 694; °pāda (*see below*); °balaṇ 630;
 °mā 663; °mā cetovasippatto 661;
 °yo, dasa (*enumerated*) 654 f.;
 °lābhāya, °vasibhāvāya, °vikubba-
 nāya 655; °vidha (*see below*); °visa-
 vitāya, °vesārajāya 655
 iddhipāda : °vibhaṅgo 343; °suttanto
 615; —pādā 97; —pādā cattāro
 298, 618 f.; —pādo 343
 iddhividha : °ñāṇaṇ 346; °ñāṇaniddesa-
 vaṇṇanā 343 ff.; —dhe ñāṇaṇ 50
 idha 692
 inda : °khīlo 507; °vajiraṇ 429; Indo 87
 indriyaṇ 86, 618
 indriya : °kathā 104; °kathāvaṇṇanā
 529 ff.; °paropariyattaṇ 628; °paro-
 pariyaṭṭa-ñāṇaniddesavaṇṇanā 391
 ff.; °paropariyaṭṭe ñāṇaṇ 56, 430;
 °bhāvanāvisesena puggalaviseso 547;
 °saṇvara 652; °samutṭhitaṇ rūpaṇ
 354; —yā ādhipateyyatṭhena 609;
 —yānaṇ paripāko 152; —yānaṇ

pasādasasena 52; —yāni 87; —yāni,
 tīni 53; —yāni, pañca 536, 619;
 yāni datṭhabbāni 545; —yesu gu-
 ttadvārā 543
 imasmiṇ sati idaṇ hoti . . . imass'
 uppādā . . . 356
 *Imāni aṭṭhaguṇaṇ uttamāni (*Vism.*
 645) 261
 iriyāpatha : °cariyā; —tho 532
 Isipatanaṇ 616; I. migadāyo 609
 issariyabalaṇ 622
 issā 326, 650
 itito 698

ukkhittāsiko vadhako (*simile*) 394
 uggahaṇaṇ : tiṇṇaṇ vedānaṇ . . . ti-
 ṇṇaṇ piṭakānaṇ 686
 uggaho 494
 ugghaṭṭitaññū 646
 ucchuyatṭhiyo, suvaṇṇamayā 677
 uccheda : °diṭṭhi 419, 461; °vādā 455
 ujuṇ kāyaṇ panidhāya 490
 ujjotana — anujjotana — pajjotana —
 sañjotanaṭṭho 100
 unḥavalāhaka 613
 uttamo 608
 Uttara : °kuru 677; °mantī 703
 Uttarā : I upāsikā 671 f.; II *same as*
 Khujjuttarā *q.v.*
 uttarin appaṭivijjhanto 604
 uttaripaṭivedha : °aṭṭho 95; —dhāya
 579
 uttare pañcālā 263
 uttānikammaṇ 581 f.
 uttāno 647
 *Udakaṇ hi nayanti nettikā (*Dhp.*
 80) 43
 udaka : °dhārā 403; °bubbulāni (*simile*)
 261; —ke 'pi abhijjamāno gacchati
 349
 udaya : °dassanaṇ 255; °bbayañāṇaṇ
 20; °bbayañāṇaniddesavaṇṇanā 253
 ff.; °bbayanupassanā 28; °bbaya-
 nupassane ñāṇaṇ 20; °bbayo, pañ-
 canaṇ khandhānaṇ 523
 udariyaṇ 81
 udānaṇ udānesi 614
 udīyi 10
 udujitaṇ cittaṇ samudujitaṇ 469
 udutaṇ cittaṇ samuducittaṇ 469
 Udeno rājā 672
 Uddānakathāvaṇṇanā 703
 uddeso 376
 uddhaṇsoto akaniṭṭhagāmī 465

- uddhaccaṇ 280, 293, 522, 537, 589
 uddhacca: °kukkuccaṇ 117; —cce 95;
 —ccena viggahitamānaso 589
 uddhato 409
 uddhareyya 666
 uddhumātakaṇ 235
 unnitako 413
 Upakkilesa: °ñāṇaniddesaṇṇanā 470
 ff.; °vatthu 591; —sā 285, 479, 591
 upakkhittakā 650
 upagamaṇaṇ 241
 upaghātakaṇ kammaṇ 576
 upaghātanaṇ 606
 upatthānaṇ 95, 101, 494, 508, 510, 513,
 590, 695
 upatthāna: °kusalo 547 ff.; —ssati 480;
 °ssatiyo, attha 518
 upatthitasati 392
 upatthitā 483
 upatthambhakaṇ kammaṇ 576
 upatthambhanāya 579
 upaddavato 698
 upanāho 326, 417, 650
 upanibandhanānimittaṇ 478
 upapajjamānā 379
 upapatti 262, 570
 upapannā 382
 upaparikkhā 388
 upapīlakaṇ kammaṇ 576
 upalakkaṇaṇ 389
 upavicāraṇattho 98
 upasaggato 698
 upasaṅkamitvā 631
 upasama: °attho 96; °anussati 311;
 —samāya 611
 upasampajja 538, 628
 upasampadā 642
 upādānaṇ 89, 241, 560
 upādāna: °kkhandhā, pañca 110, 598;
 °ñāṇāni 560; °paccayā bhavo 363;
 —nāni, cattāri 416
 upādāya 643, 647, 677
 upādi 323; °seso 323
 upādinnakaṇ vaḍḍhati anupādinnakaṇ
 351
 upādiyanti 416
 upāyāsa: °niddeso 156; °so 93, 148,
 156, 262, 357
 upāyāsītattaṇ 156
 Upāli, gahapati 6
 upāsikā 676
 upekkhako 186 f., 676
 upekkhā 88, 96, 238, 590, 592, 620;
 °anubrūhanā 476; °anubrūhitaṇ 475;
 °āvajjanāya c' eva 592; °satipāri-
 suddhi 192; °sahagatena 555; °su-
 khabhūmi 655; u. dasavidhā 187;
 u. saṇṭhāti 509
 Uposathaṇ hatthikulaṇ 625
 uppajjati . . . nibbattati (*distinguished*)
 454
 uppajjamānaṇ 627
 uppatti 92
 uppannaṇ 92, 627, 652; catubbidhaṇ
 u. 170 ff.
 uppannā dhammā 329
 *Uppādaṇ ca pavattaṇ ca (*Vism.* 649)
 262
 uppāda: °adhipateyyaṇ 687; °vaya-
 tthena 523; —do 92, 262 ff.; —do
 pavattaṇ nimittaṇ āyūhanā 688;
 —do saṅkhārā 265
 uppādetā, anuppannassa maggassa 645
 ubhatosuññaṇ 632
 ubho ante anupagamma 397
 uyyutto 407
 ulāro 614
 usabho 626, 680
 ekaṇ antaṇ 631
 *Ekaṇ na ekato idha (*Vism.* 542) 359
 ekaṇsavacanaṇ 544
 *Ekaṇ hi saccaṇ (*SN* 884) 64
 eka: °āyanamaggo 485 f.; °tthāne 473;
 °paṭivedhāni 594; °bījī 464; °rasa-
 tthe ñāṇaṇ 36; °rasatthena 587;
 °rasattho 94; °rasattho bhāvanāya
 98; °rasā 134; °vavatthānatā 50;
 °vokārabhavo 87; °saṅgahatā 45;
 °saṅgahitaṇ 594; eko paccakabu-
 ddho 654; eko hutvā bahudhā ('pi)
 hoti 346 f., 657 f.; eko hoti 658
 ekaggaṇ 483
 ekagga: °attho 94; °attho cittassa 98;
 °tā 230, 310, 509, 511
 ekacca: °sassatikā 454; —ccānaṇ ma-
 nussānaṇ vinipātikānaṇ 676; —cco
 692
 ekattattaṇ 270, 594; e. duvidhaṇ 278
 ekatta: °anupatthānaṇ 539; °upatthā-
 naṇ 539; °gataṇ 473 f.; °vimokkho
 552, 559; °suññaṇ 633, 637; —ttā
 473 f.; —tte 99; —tte santiṭṭhati
 469
 ekanta: °gataṇ 656; °nikkilesa 485;
 °vitarāgo 485
 ekekalomato 403
 ekodatttho (*see next*)

ekodi 586; °aṭṭho 98; °bhāvo cetaso 185

etaṇ: e. mama eso 'ham asmi eso me attā 'ti 436, 463, 591

etaṇ santan 'ti: —'ti passanaṭṭho 99; —'ti passanā 607

*Ete saṇṇavaravinayā (Vism. 46) 204 ena—saddo 450

enā 688

evaṇ: °gotto, °nāmo, etc. 375

*Evaṇ ariyasaccānaṇ 201

evaṇ āsevitabbaṇ, °tabbo 694

*Evam idha maggasaññaṇ 28

evaṇ me sutan 529, 583

*Evaṇ yogāvacaro 53

esana: °aṭṭhena 599; °suññaṇ 633

eso 'ham asmi, etaṇ mamaṇ 436, 463

okappanapasādo 676

okāsaṇ dasseta 413

okāsakatuppannaṇ 171

okāso, paritto . . . vipulo 453

okkanti 151, 241

okkanto 699

okkamati 407; sammattaniyāmaṇ o. 699

okkamitvā, sukhasaññaṇ ca lahusa-ññaṇ ca 662

okkamissati 698

oghā 415; cattāro o. 117; tayo o. 522

ottappabalaṇ 622

odagyaṇ 519

odhiso pharaṇaṇ 605

opapātikanāmaṇ 307

obhāsa: °gataṇ 656; °gāthā 658; °vasena 53; —sā cattāro 389; —so 546, 588 f., 592, 613, 658

oliyanābhiniveso 456

oliyanti 460

olārikaṇ rūpaṇ 247 f.

olārika: °sukhumatā 492 f.; —rika 280, 352, 540

kakacūpamā 497

Kakusandho bhagavā 670

kaṅkhā pahiyati 566

Kaccāna! (addressed) 398, 438

Kaccāyana(tthero) 61

kaṭattā vā pana kammaṇ 576

Kaṇṇamuṇḍako saro 369

kaṇhaṇ . . . sukkaṇ 577

kañha: °pakka sukkaṇ pakkaḍḍhava-vasena 698; °sukkā 688

kataññaṇ 612

*Katattā paccayā etc (Vism. 555) 361

kataparappavādā 648

katamantānuggahitā 463

*Kathaṇ hi Bhagavā tuyhaṇ (S.I. 121) 520

Kathāvatthu 400

kantāraṇ tāretā 413

Kapotakandarā 669

kappa: °rukkhā 677; °vuttānaṇ 368; °ssa vināso ca saṇṭhānaṇ ca 368 f.

kamati: nā ssa aggi . . . 604

Kambojā 557

kammaṇ 364; catubbidhaṇ k. 575 f.

kamma: °anto 619 f.; °āyūhana-kkhaṇe 573; °kathāvaṇṇanā 574 ff.; °tthānassa anupaṭṭhānaṇ 498; °niyaṇ 345, 479; °pathā, dasa kusalā ca dasa akusalā ca 301; °vipākajā iddhi 655, 676; °vipākajiddhiniddeso 676; °samādānaṇ 627; °ssakacittena ca ñāṇena ca 687; °ssa āharaṇūpāyāso 498; °ssako 408

kammāragaggari (simile) 501

karajakāyo 501, 662

*karaṇi (cakkhu°, ñāṇa°) 611

karaṇḍā 666

karisaṇ 82

karuṇā 88, 555

kalebarassa nikkhepo 153

kalya—saddo 232

kalyāṇaputhujjano 266

kaṣiṇaṇ 80

kaṣiṇāni, dasa 311

kaṣiṇāyatanāni, dasa 128

kassako ca balivaddo ca (simile) 499

*Kasmā nu saccāni (SN 885) 63

Kassapa: °tthero 6; °saṇyuttaṇ 168;

°ssa bhagavato dhātuucetiyaṇ 678

kaḥāpanadassanaṇ (simile) 577

Kākaṇḍi 532

kāma: °avacaradevā 570 f.; °avacarā bhūmi 296; °āsavo 310; °upādānaṇ 416; °ogho 339; °garuko °āsavo °adhimutto 398; °guṇā pañca 416; °cchandaṇ hiriyati 623; °cchando 117, 332, 339; °cchando nānattaṇ 637; °taṇhā 116, 158; °dhātu 87; °rāgānuso 400 f.; °rāgena 656; °rāgo 118, 280; kāma (plural) 121, 179 ff.; kāmesu kāmasukhallikā-nuyogo 610 f.; kāmesu micchācāro 220

*Kāmesu chandaṇ paṭighaṇ 231

- kāya: °aṅgacopanaṇ 279; °anupassanā 174; °indriyaṇ 85; °gatā sati 124, 311; °gantho 415; °to pavattati 403; °duccaritaṇ 380; °paṭibaddhā °saṅkhārā 515 f.; °balaṇ tathāgatassa 625; °vasena cittaṇ pariṇāmeti 662; °sakkhi 563; °saṅkhārā 316, 357; °samphassaja 155, 519; °ssa bheda 381, 453; kaye kāyanupassanā-satipaṭṭhānabhāvanā 510; kāye kāyānupassī 174 f.; kāyena vasaṇ vatteti 351; kāyo 50, 79, 174, 510; kāyo, imamahā kāyā añño 666; kāyo passambhati 302
kāyikaṇ 155; 519
kāyikā 516
Kālakaṇḍaka asurā 112
kālakiriya 153
Kālākāraṃasuttaṇ 430
kālaparicchedo 269
Kālāvakaṇ 625
*Kālāvakaṇ ca Gaṅgeyyaṇ 625
Kālī nāma dāsi 680 ff.
kiṇ°: °jātikaṇ, °nidānaṇ, °pabhavaṇ, °samudayaṇ 599
*Kiṇ bhāsitaṇa bahunā? (*Vism.* 501) 145
kiccaññaṇ 612
kittimānasaṇ 307
kiriyaṇ, kiriya 301
kilissati 425; k. . . na k. 593
kilesa: °kalalībhūto 411; °kāmo 296; °nāyaka kilesā 701; °pañjarakkhitto 409; °mariyāde 656; °vatthūni, dasa 425; —sā 133 f., 393, 603; —sā, anuppannā 169 f.; uppannā 170; —sā sabbe 326; —sānaṇ susamuhataṭṭā 482
kilomakaṇ 81
kissa hetu? 703
Kukkūṭa: °ārāmo 584; °setṭhi 583 f.; 673
Kunāladaho 369
kuppo 552, 558
kumārako hoti 665
kumbhakāro 682
kummaggaṇapaṇṇo 408
Kuvero 613
kusalaṇ 549, 596; k. kammaṇ 576 f.
Kusala: °kammaṇapaṭṭhakathā 224 f.; °kammassa javanaṇakkhā 571, 573; °saccaṇ 597; °saddo 129, 205; —lā dhammā anuppannā ca uppannā ca 170; —lo vivaṭṭane vuṭṭhāne 277
kusitā 536
kesakāyo 696
kesā 80
Kotṭhita (tthero) 6
Koṇḍañño *vide* Pañcavaggiyā
kodhano 417
kodho 326, 650
*Ko nu aññatra ariyehi 460
kolaṇkolo 464
kosajjaṇ 537; —jje 95
Kosambakakkhandhako 417
Kosambī 583 f.; 667 f., 672, 680; °vāsi 668; —sambikasetṭhi 680 ff.; —sambiyaṇ nagarasobhinī 680
kosallaṇ 388
kosiyo 666
°kkhandhaṇ: paññā°, vimutti°, vimuttiññānadassana°, sila° 652
khanikasamodhānā 470
°khane jātā dhammā 385
khaṇḍiccaṇ 151
khattiya: °parisā 702 f.; °mahāsālā 570; —yo 372
khanti 505; °ñānaṇ 46; °ñāna- °pariyogaṇaññāna-niddesaṇaṇā 334; °balaṇ 622; °suññaṇ 633
khandha: °atṭho 98; °ppavattiyaṇ nibbīṇo puriso 172; °loko 393; khandhā 278, 437; —dhānaṇ pātubhāvo 151
Khandhaka: °atṭhakathā 508; °vaggatṭhakathā 596
*Khandhādīnaṇ ca paṭipāṭi (*Vism.* 544) 411
*Khandhā nirujjanti, na c' atthi añño (*Vism.* 644) 260
khamati 623
khaya: °anupassanā 103; °gāmimaggo 120; °dhammaṇ 251; khaye ñānaṇ 386
Khānukoṇḍaññatthero 671
khārūḍakamahāmegho 373
Khidḍāpadasikā 613
khittacittā 577
khīṇaṇ 688
khīṇāsava: °balaṇ 630; °balāni satta 136; —vānaṇ pañc' indriyāni 540; —vo 386, 485, 537, 549, 644; —vo bhikkhu 624
khīradantā 152
Kuujjuttarā: upāsikā 6; dāsi 673 ff.
Khuddakavattu-vibhaṅgo 418, 420, 421, 427

khurappaṇ 674 f.
kheḷo 83

Gaṅgā 534, 678, (*simile*) 521
Gaṅgeyyaṇ hatthikulaṇ 625
gaṇanā 495 f.

*Gaṇanā anubandhanā (*Vism.* 277) 494

*Gaṇhitvā āvajjana- 28

gataṭṭho *s.v.* gati

gati 92, 262; °aṭṭho cittaṣṣa 99; °ka-
thāvaṇṇanā 570 ff.; °yo pañca 416;
°sāmpatti 570

*Gantvāna so satta padāni 208

gantha 169; cattāro ganthā 415

ganthito 416

Gandha: °kuṭi 658; °mādanō 610;

°hatthi 625; gandhā 79

gabbho: (*simile*) cakkavatti°, sāliyava°
500

*Gamane vissute tinte 14

gambhīra: °ñānacariya suttantā 536;

°pañña 639, 643; —ro 647

gammo 610 f.

garu: °upanissito 653; °nissayo 8

Garuḷo Venateyyo 648

gahapati 685; °mahāsālo 570

gāthāyo, Saddhammappakāsiniyā 704

gāhā, tayo 591

gaṇanāmaṇ 306

gulakīḷā 682

guḷaguṇṭhikajāto 410

guhā 508

gūḷha: °ḷhāni 649; °ḷho 647

geṇḍukā 679

gocaraṇ 512

gocara: °ajjhattaṇ 586; °aṭṭhena 587;

°aṭṭho 94 f., 99; °nānattaniddesa-

vaṇṇanā 290 f.; °nānatte 34

goṇassa gahaṇaṇ (*simile*) 192

Gotamī (*addressed*) 505

Gotamo, samaṇo 197, 674

gotrabhū 269, 275 ff.; °ñānaniddesa-

vaṇṇanā 275 ff.; °dhammā 276, 567

Godāvarī (*simile*) 521

godhāvaṇṇo (*simile*) 195

gopālassa gogaṇanā (*simile*) 495

gopurisā 677

gopo ca kūṭavaccho ca (*simile*) 488

ghanasaññā 133

ghāṇaṇ 79

ghāṇindriyaṇ 85

Ghosita: °āraṃmo 583; °seṭṭhi 583, 672
ff., 680 ff.

cakkaṇ 627; pañcavidhaṇ c. 299

cakka: °aṅkitatalena pāṇinā 658;

°vatti 676; °vālapabbato 374, 613;

vālasahassaṇ 664; °saddo 626; °kkā-

ni cattāri 299, 627

cakkhuṇ 90; c. ajjhattaṇ vavattheti

289; c. ahaṇ mama 455; c. duvidhaṇ

77 f.

cakkhu 614; °āyatanāṇ 84; °dhātu 84;

°nā rūpaṇ disvā 676; °ndriyaṇ 85;

°bhūto 646; °viññāṇaṇ 78, 292;

°samphasso 78

Caṇḍapajjoto rājā 673

catu: °cakkaṇ 300; °dhammavavatthā-

ne 34; °nnaṇ saccānaṇ vavatthānaṇ

257; °bbidhaṇ saccesu ñāṇaṇ 165;

°raṅginī senā 677; °vesārajappatto

644; °vokārabhavo 88

catutthaṇ jhānaṇ 193

Catutthacatukka-niddesaṇṇanā 523

ff.

cattāri: ariyasaccāni 197 ff.; saccāni 164

cattāro paṭipadāmaggā 584

*Candaṇ passeyya naro 28

Canda: °padumā 685; °maṇḍalāni di-

ssanti (*simile*) 351; °lekha (*simile*)

193; Cando 371

candimasuriyā 350 f., 371

Candimā devaputto cammakhaṇḍo 507

carati, sarāgā, samohā *etc.* 294 f.

caritaṇ 395

cariyā 542, 702; °aṭṭho 99; °kathā 105;

°kathāvaṇṇanā 692; °nānattanidde-

savaṇṇanā 292 ff.; °vavatthāne 34;

°vāro 542

calato 698

cavati 602; c. . . na C. cittabhāvanā

593

cavanatā 153

cavamānā 379

cāga: °adhimuttatā 474; °anussati 311;

cāgo 161

Cātummahārājikā (devā) 369, 613

cāro ca vihāro ca 542

cittaṇ 50, 520, 620; c. vikampati 471; c.

vivatṭati 509; soḷasappabhedāṇ c. 355

citta: °aṭṭho 98; °anantariyaṭṭho 99;

°pakkhandanatā 561; °vivaṭṭe ñā-

naṇ 49; °vivaṭṭo 340; °visuddhi 106,

516; avikkhepaṭṭhena °visuddhi 701;

°saṅkhārā 316, 515; °saṅkhāro 357;

°ssa adhiṭṭhānāya . . . vodānāya 579;

tiṇṇaṇ cittānaṇ 51; citte cittānupa-

ssi 177 f.

*Cittajena hi rūpena (*Vism.* 562) 362
 *Cittassa paridahanā (*Vism.* 504) 148
 Citto gahapati 6, 654
 cintā 388
 cirarattapīlito 414
 cuti 153, 361
 *Cutūpāpāte saṅsāre (*Vism.* 543) 359
 cuddasa dhammā 573
 *Cuddas' eva asaṁbhinnā 620
 Cundo 212
 Cūlapanthaka, āyasmā 405, 657 ff.
 cetanā 48 f., 241, 514; —sīlaṇ 218
 cetayati 606
 cetasā ceto paricca 355, 693
 cetasiṇaṇ 156, 519; c. sīlaṇ 218
 cetasikasukhaṇ 520
 cetasiṇā 297
 cetaso pariṇhāyana 155
 ceto 48; °pariyaññāṇaṇ 52; °pariyaññāna-
 niddesaṇaṇaṇ 354 f.; °pariyaññā-
 ṇalābhi bhikkhu 355; °pariyaññāna
 . . . peṇānāti 662; mettā °vimutti
 605; °vivaṭṭe ñāṇaṇ 48; °vivaṭṭo 340
 f.; °saṁphassaṇaṇ 156
 cha abhiññā 642
 chakkanipāto 698
 Chaddantaṇ hatthikaṇaṇ 625
 Chaddantaḍaḥo 369
 chandaṇ ce bhikkhu nissāya 655
 chanda: °aṭṭho 101; °jāto 523, 690;
 °nānattaṇ 304; °paccayā . . . °vū-
 pasamaṇpaccayā vedanā 337; °rā-
 ganiroḍho 90; °rāgappahāṇaṇ . . .
 °rāgavinayo 598; °rāgena 656; °rāgo
 119; °samādhi 343; °ssa samudayo
 538; chando 119, 509, 545; chando
 iddhipādo 619 f.; chando mūla-
 tṭhena 106
 channaṇ vaṇṇaṇaṇ raṇsiyo 404
 chaḷaṇgupekkhā 187 f.; 270
 *Cha-eva phassā saṅkhepā (*Vism.*
 565) 363
 chahi rāsīhi uddiṭṭhaññāṇāni 525 ff.
 chinṇamanupassane paññā 29

Jaṭisaṭṭhi, Jaṭilo gahapati 678 f.
 janakaṇ kammaṇ 576
 Jambu: °dīpavāsino 685; °dīpo 677 ff.
 jarā 93, 145 f., 151 f., 262; °niddeśa
 151 f.; °pākāsaparikkhitto 412;
 °maraṇaṇ 241, 599; °maraṇa 599
 javana: °atthayā 294; °paññā 639, 641
 jāgariyānuyutto 652
 jātaṇ rūpaṇ 634

jāti 89, 92, 142 ff., 150 f., 262, 599;
 °kkhettaṇ 367; °jarāvyādhimaraṇa
 —dhammato 699; °dhammā 157;
 °paccayā jarāmarāṇaṇ 364; °mara-
 ṇaṇ 252
 *Jātipabbhutaṇaṇ dukkhaṇ (*Vism.* 505)
 150
 jānaṇ jānāti 646
 *Jāyetha no ce (*Vism.* 501) 144
 jīṇṇukagumbo 681
 jivhā 79; °indriyaṇ 85
 jīraṇatā 151
 jīvaṇ na sarīraṇ 453
 Jivako koṇārābhacca 658 f.
 jīvati, samaṇ, no visamaṇ; sammā, na
 micchā etc. 702
 jīvitaṇ 702
 jīvita: °indriyaṇ 85; °saṅkhārā tayo
 572 f.; °ssa upacchedo 153
 Jetavanaṇ 532 f., 584, 673
 Jeto 533
 jotanaṇ 390; °aṭṭho 100
 Jotikasetṭhi, Jotiko gahapati 677 f.
 jotipāsāṇā 677
 jotenti 607
 jhānaṇ 88, 280 ff., 560; duvidhaṇ j. 281
 jhāna: °upekkhā 187 f.; °vimokkhaṇi-
 ddeso 702; °vimokkhā suttanta 536;
 °vimokkhe kusalatā 280 f.; °vimo-
 kkho 553, 701; °ssa saddakaṇṭa-
 kattaṇ 489; —nā 544; —nāni 169,
 301; —nāni cattāri 193, 298; —ne
 ca —nūpacāre ca oḷārikasukhumatā
 493

ñāṇaṇ 103, 549, 614; ñātaṭṭhena ñ.
 701; ñ. pabhijjati 653; ñ. vivaṭṭati
 340
 ñāṇa: °uppādena 525; °kathā 10 ff.;
 °gāṇaṇā 527 f.; °cariyā 41, 292, 295,
 316; °ttayaṇiddeśaṇaṇaṇ 308 f.;
 °niddeśaṇaṇaṇ 202-434; °pañca-
 kaniddeśaṇaṇaṇ 305; °pariyanta-
 kaṇ 647; °balaṇ tathāgatassa 625;
 °bhūto 646; °rāsichakkaniddeśa-va-
 ṇṇaṇā 525 ff.; °vatthūni 642; °vi-
 pphārā iddhi 654, 666 ff., 669; °vi-
 pphāriddhiṇiddeśo 666 ff.; °vivaṭṭe
 ñāṇaṇ 49; °vivaṭṭo 340 f.
 ñāṇāni 615; upakāre, upakkilese etc.
 up to satokāriṇa 468 f.; sāvakasā-
 dhāraṇāni ca asādhāraṇāni ca te-
 sattati 56 ff.
 ñātaṇ 483

ñāta: °atthe ñānaṃ 35, 331; °atthena ñānaṃ 202, 305; °attho 102, 331; °attho abhiññāya 98
 ñāti 156; ñ. . . sālohitā 486
 *Nātidhanādiviyogā (*Vism.* 505) 149
 ñāyagantho 632
 ñāya —sadda —ganthavacanena 635
 thapanāvasena bhāvanā 500
 *Thātuṃ icchaṃ puriso 27
 thānaṃ 384, 625; n' etaṃ t. vijjati 697
 thāna: °to 625; °so hetuso 627; —nāni, obhāsādini dasa 592
 thita: °attho 94; °kappi 37; —tānaṃ aññathattaṃ 596; —to 617; —to supañhito 508
 thiti 521; °bhāgiyā dhammā 61; °bhāgiyo samādhī 140
 taṃ: t. jīvaṃ 395, 453; t. ñātattthena ñānaṃ 108
 *Taṃ taṃ atthaṃ apekkhitvā 531
 *Taṃ taṃ patthayamānaṃ (*Vism.* 505) 149
 *Taṃ muñciya gotrabhunā 28
 *Taṃ vinā ñāññato dukkhaṃ (*Vism.* 496) 63
 ta° (= tad°): °ggaruko, °ccarito, °dadhīpateyyo, °dadhimutto, °nninno, °ppabbhāro, °ppoṇo, °bbahulo 651
 takkaro (*correct*) 413
 Takkasilā 679; °yaṃ seṭṭhi 678
 takkikā 459
 taca pañcaka kammaṭṭhānaṃ 669
 taco 80
 tacchako (*simile*) 163
 tājā 521
 tattikā 507
 taṇḍulanāli 677
 taṇhakkhāyo 635
 taṇhā 89, 158, 161, 241, 412; tisso t. 116; °kāyā cha 118, 418; °carito veneyyo 696; °cariyā 470; °dāso 408; °paccayā upādānaṃ 363; °paṇcā 427; °mūlakā dhammā nava 118; °ya uddiṭṭho 412; °vicaritāni 427
 *Taṇhāya paccayā tasmā (*Vism.* 568) 363
 tatiya: °catukkaniddesavaṇṇanā 520 ff.; °jjhānaṃ 190
 *Tato dukkhadvayassā pi (*Vism.* 504) 149

tattha tattha sammāpayogappaccayā iddhi 655
 tatra 534; °tatrābhinandini 158; °majjhataṭṭā 193; °majjhattupekkaḥ 187 f.
 tathaṃ 594 f.; —thāni 594
 tatha: °tā 245; °dassitā 211; °dhammā 210; °lakkhaṇaṃ 209
 tathā: °atthe paññā 49, 331; °atthena 105, 594; °attho 97, 102, 595; °kāritā 212
 tathāgata: °uppādo 673; °balaṃ 630; °balaṃ duvidhaṃ 625; °balāni 624; °sāvako 462; °ssa ñāñāni 629 f.; °ssa yamakapāṭihiraṃ 404; —tā sihasamānavuttino 160; —to 207 f., 367 f., 391, 394 f., 433, 453, 462, 529 f.; —to jānāti passati aññāti paṭṭivijjhati 394; —to hoti . . . na hoti 396
 tadaggasunñāṃ 632
 tadanāgappahānaṃ 122, 448
 tadanāgaviveko 690
 tadanudhammatāsaṭi — upatthānaṃ 694
 tadanvayā 562; —vayena 566
 tadāsamudāgate dhamme vipassane paññā 30
 tantākulaajāto 410
 tappaccayā: t. vedanā 337; t. vedayitaṃ 338
 *Tabbhāve vokiṇe 124
 tampajānaṇā paññā 61
 Tambaṃ hatthikulaṃ 625
 *Tayam idha nirodhasunñāṃ (*Vism.* 513) 199
 tayo ca saṅkhārānaṃ etc. 40
 taraṇa: °atthena 587; °attho 94
 taruṇarukkho 688
 tālavanta —vohāro 604
 Tāvatiṇsa: °deva 613; °bhavanaṃ 369
 tikkha: °anulomikā khanti 697; °indriyā mudindriyā 391 f.; °paññā 639, 652
 tinasanthārādayo 507
 tittakatā 443
 titta —kalābuvalli (*simile*) 161
 titthaṃ (*simile*) 536
 titthiya 462; °sāvako 462
 titthi —karaṇa —nakkhattādayo 680
 tidhattamaṇḍo 581
 tiparivattaṃ 612
 Tipitaka —Cūḷānāgattatherassa vādo 574

*Tibbandhakāre ca (*Vism.* 501) 145
 tibbā bhayasāññā 394
 timi timingalā 648
 tiracchānayoni 382
 tiriyaṇ 555
 tiro: °kuḍḍaṇ 348; °pākārapabbataṇ
 348; °bhavaṇ 661; °bhāvo 347
 'ti vacanato 438 f., 603
 tivattagataṇ 477
 'ti vuttaṇ 636
 'ti vuttattā 437, 608
 tisso sikkhāyo 228
 'ti hi vuttaṇ 331, 511
 tīraṇa: °aṭṭhe ñāṇaṇ 35; °aṭṭho pari-
 ñāya 98
 tīrayitvā 652
 tucchato 699
 tuvataṇ 604
 Tusita: °devā 613; °puraṇ 663; °bha-
 vanaṇ 627
 tūlayitvā 652
 te cittaṇ: iti 'pi 692
 te mano: evam 'pi ... ittham 'pi 692
 tejā 43
 tejo 80, 327
 tena vuttaṇ 378, 626, 627
 ten' āha Bhagavā 364, 506
 ten' āhu porāṇā 208, 231, 260, 261,
 488, 489, 493
 ten' eva vuttaṇ 505
 ten' ev' āha 212, 215
 tesattati ñāṇāni 642
 thambho 326, 650
 thāmagato 688
 thīnaṇ 522
 thīnamiddhaṇ 117
 Theragāthā 670
 Thero (= Sāriputta) 656
 thokam 'pi bahukaṇ 661
 dakāraṣa takāro 482
 dakkhiṇe Pañcālā 263
 *Danden' eke damayanti 506
 dantā 80
 dandhāyittattaṇ 317
 Damilabhāsā 6
 Damiḷi 5
 dāsa: d. ariyavāsā 399; d. ñāṇāni 263;
 d. paññāpāripūrī 639; d. balāni
enumerated 619 f.; °sahassī 613
 dasabala: °ñāṇaṇ 625, 629; °bala-
 dhārī 644; —lo 612, 658 f., 667 f.,
 674
 Dasuttarapariyāya 117, 125, 127, 135

dassanaṇ 282, 332 f., 598; diṭṭhattā d.
 701
 dassana: °aṭṭhe paññā 53; °aṭṭho 94 f.,
 101 f., 292; °adhipateyyaṇ 38, 687;
 °abhisamayō 687; °virāgo 609; °vi-
 suddhiñāṇaṇ 46; °visuddhi-ñāṇa-
 ddesavaṇṇanā 331 ff.
 dātā, amatassa 646
 dānūpasagg-upatṭhān-ekattaṇ 473
 diṭṭhaṇ 483; d. sutaṇ ... anuvicaritaṇ
 manasā 432
 diṭṭha: °dhamma nibbāṇavādā 455;
 °dhamma sukhavihāratthāya 272;
 °dhamma sukhavihārī (°ro) 297;
 °dhammiko 647
 diṭṭhi 293, 505; kā d. 435 f.; d. hi 'ssa
 pāpikā 441 f.; °anusayo 400; °abhi-
 nivesā etc. kati? 435; °āsavo 310;
 °upādānaṇ 416, 439; °ekaṭṭhā 133,
 540; °ogho 116; °kathāvaṇṇanā
 435 ff.; °gataṇ 122, 414; °gataṇ
 °gahaṇaṇ °visūkaṇ etc. 439 f.;
 °gatāni 691; °gatāni, cha 418; °gatāni
 ... te bhindantā maññe caranti
 648 f.; °gatāni dvāsatṭhi 415, 427 f.;
 °carito veneyyo 696; °tṭhānaṇ 437
 ff.; °tṭhānasamugghāto 435; °pari-
 yuṭṭhānāni 439; °ppatto 563; °yā
 rāgo 441 f.; °yo rāsiavasena soḷasa
 440; °rāgo 441 f.; °vipatti, °vipanno
 441; °visuddhi 106, 516; °visuddhi
 dassanaṭṭhena 701
 °diṭṭhi: assāda°, attānuccheda°, ahan
 'ti mānavinibandhā etc. 440
 diṭṭhe 'va dhamme 538, 628; d. 'va d.
 arahā 465
 diṭṭho te rājā? (*simile*) 282
 diṭṭho vidito sacchikato phassito pa-
 ñāya 615
 dibbacakkhu: °ñāṇaṇ 53, 378 f.; °ñā-
 ñaniddesavaṇṇanā 377 f.; °no upa-
 pattikkamo 378
 dibbasotadhātu 353
 dibbāya sotadhātuyā ... 662
 dibbena cakkhunā ... 662
 divāsāññā 377
 disāpharaṇaṇ 605 f.
 *Disvā 'va appiye (*Vism.* 504) 148
 *Disvāna taṇhaṇ aratīṇ ragaṇ ca 673
 dissamānena ('pi) kāyena 662, 665
 diḍḍhaṇ: d. assasanto ... passasanto
 491; d. assāsapassāsa-vasena 510,
 512, 516; d. assāsapassāsavasena
 484, 509

Dīgha: °assāsapassāsa-niddesavaṇṇanā 505 ff.; °bhāṇaka-Saṅguttabhāṇa-kā 493; °Majjhimāgamappamāṇā dhammakathā 660

*Dīgho rasso ca assāso (*Vism.* 273) 491

Dīpaṅkara dasabalo 610, 627

dīpasadiso bhikkhu 489

dukkhaṇ 54, 78, 90, 93, 122, 155, 198 ff., 357, 598, 670: d. ariyasaccaṇ 142; d. kāyikaṇ 147; d. dukkhasamudayaṇ, dukkhanirodhaṇ etc. 611; d. bhayaṭṭhena 141

*Dukkhaṇ eva hi na koci (*Vism.* 513) 198, 594

*Dukkhaṇ tiracchesu (*Vism.* 501) 144

dukkha: °aṭṭhena 524; °aṭṭho 595; °anupassanā 91, 639; °anupassanā, sataṇ pañcaviṣati c' eva 700; °abhi-tunṇo 414; °indriyaṇ 85; °kkhandho 595; °to 271, 698; °niddeso 155; °nirodhagāmini paṭipadā 196; °nirodhe ñāṇaṇ 54 f.; °nirodho 55; °vatthukā 616; °saccaṇ 598; °saccaṇ akusalaṇ ... kusalaṇ ... abyākataṇ 597; °saccaniddesavaṇṇanā 142 ff.; °saccavibhaṅgo 143; °samudaye ñāṇaṇ 54 f.; °samudayo 54 f.; °silo 670; —kkhā vedanā 155; —kkhā saṅkhārā 62; —kkhe ñāṇaṇ 164; —kkho 611

*Dukkhi sukhaṇ patthayati (*Vism.* 568) 363

duggatā 379

duggati 381, 411

duccaritā 326, 393

duccaritāni, tīni 569

duṭṭhullaṇ 582

dutiya: °catukkaniddesavaṇṇanā 518 ff.; °jjhāṇaṇ 186

duppaññā 402, 536

dubbannā 379

dubbhato: °vuṭṭhāna-vivaṭṭhane paññā 27; °vuṭṭhāno 553; °vuṭṭhitā paññā 282

dummano 676

*Duvidho vinayo nāma 447

*Duve puthujjanā vuttā 205, 266, 446

dussa: °karaṇḍako 602; °yugaṇ 602

*Dussilya viddhaṇsanatā (*Vism.* 8) 16

duhetuka paṭisandhiko 570

dūre 352; d. °pi santike adhiṭṭhāti 661; d. rūpaṇ 247

devatā 486, 677; °anussati 311; nagara -pariggāhikā d. 679; d. rakkhanti 604

deva: °āyatanāṇ 557; °datto 112; °brāhmaṇo 613

devā 110, 111, 113, 571; d. ... manussā etc. 605

desanā 581; duvidhaṇ °ñāṇaṇ 627; dhamma puggalavasena catubbidhā 67

domanassaṇ 147 f., 155 f., 357

domanassa: °indriyaṇ 85; °niddeso 155 f.

dovārikopamā (*simile*) 497

dosaggi 701

doso 293, 326, 650

dvādasākāraṇ ñāṇadassanaṇ 612

*Dvārato vedanā vuttā (*Vism.* 566) 363

dvāsattati vipassanāvasena ñāṇāni 526

*Dvāsītiṇ Buddhato ganhiṇ 9

dvīhi balehi samannāgatattā 40

dve: d. antā 610; d. vimokkhā 565

dhaññamāpako (*simile*) 495

Dhataratṭho 613

dhanakkītādayo dasa itthiyo 220 f.

Dhanañjaya, seṭṭhi 645

dhanavā 645

dhammaṇ sakkaronto garuṇ karonto etc. 617

dhamma, as paccaya 3

dhamma: °adhipateyyo 617; °anudhammapaṭipatti 542, 641; °anupassanā -catukkaṇ 527; °anupassī 179; °anusāri 564; °anussati 230, 311; °uddhacca-kusalo 592; °uddhacca -pubbaṅgamo 584; °uddhaccavāro 588 ff.; °uddhaccaviggahaṇ 584; °uddhaccaviggahitaṇ 585; °ketu 617; °kkhandhā pañca 135; °guttā 111, 676; °cakkāṇ 610, 612; °cakkāṇ duvidhaṇ 616, 627; °cakkā -kathāvaṇṇanā 616 ff.; °cakkappaavattana-suttanto 609 f., 616; °cakkhuṇ 612; °cariyā 617; °tṭhi-tiñāṇaṇ 18; °tṭhitiñāṇa-niddesavaṇṇanā 239 ff.; °tṭtho 102; °dhātu 84; °ddhajo 617; °ñanattañāṇa-niddesavaṇṇanā 301 ff.; °padāni cattāri 300; °bhaṇḍagāriko 583; °bhūto 646; °rājo 583; °vavatthānaṇ 103; °vicayo 95, 387; °vinayo 505 f.; °saṅgaṇī 399, 439; °saṅgaha-tṭhā-kathāyaṇ Tipitaka Mahādhammara-

kkhitattheravāde . . . vuttaṃ 574;
°saddo 18; °sāmaggi 126; °senāpati
(tthero) 25, 160, 195, 202, 583,
648, 668 f.; °ssāmi 646; —mmā 79,
523, 614 f.; —mmā ārammaṇaṃ
ogāhanti 522; —mmā, cha 118;
—mmesu °anupassī 177; —mmo
505 f.

Dhammikā upāsikā 6

dhātu 80, 84, 87; °attho 98, 102; °to
upasaṅharati 676; °nānattaṃ 303;
°yo dve . . . tayo 67

dhutaṅgāni 169

dhuvasaññā 133

*Dhuva-subha-sukhattasaññaṃ (*Vism.*
513) 198, 594

na ussinti 621

na kampati, na calati, na vedhati 315
nakhā 80

°nataṃ (anapa°, anabhi°, anu°, ano°)
656

*Na tassa aditṭham idha 'tthi kiñci 58
n' atthi kiñci 558

n' atthi dinnā etc. 426, 452

n' atthi Bhagavato nāma (aññātaṃ,
aditṭhaṃ, aphussitaṃ etc.) 646 f.

*Na dhammo adhammo ca 18

Nandanavanaṃ 379

Nandamūlaka pabbhāro 609

nandi 133, 259; °rāgasahagatā 158

Nandopananda-damaṇaṃ 317

nalāgāraṃ (*simile*) 586 f.

*Nava ekaviddhā eko (*Vism.* 680) 619

navakammaṃ 169 f.

navah' ākārehi assasati passasati 509

*Nava koṭisahasāni (*Vism.* 46) 204

navadhamma vavatthāne 34

navavidha mānā 423

na sajjanti, na gayhanti, na bajjhanti
621

na santike 643

na sandhūpenti 622

na sāmanta 643

nahāru 81

*Na h'eva saccāni bahūni nānā (*SN*
886) 438

*Nā-ññā nibbānato santi (*Vism.* 496)
63

nādhivāseti 652

nānattaṃ 303 f., 390

nānatta: °ekattaṃ 327; °ekattakamma-
vipphāravasena 52; °ekattapaṭive-
dhapaññā 333; °ekattarūpanimittaṃ

53; °ekattasaddanimittaṃ 51; °kile-
sehi 656; °vimokkho 559; °saññā
132; °saññānaṃ amanasikārā 556 f.;
°suññaṃ 633, 637; —tte panna 48

nānā: °adhimuttikaṃ 628; °dhamma-
niddeśo 330; °dhammappakāsanatā
45; °dhātu 627; °paticcasamuppā-
desu paññā 643; °baddha-aviko-
panaṃ 320; °suññatam anupala-
bbhesu paññā 643

nānusaṃyā 293

*Nā-bādhakaṃ yato dukkhaṃ (*Vism.*
496) 63

nāmaṃ 109, 362, 573; n. catubbidhaṃ
306; n. ca nāmākāyo ca 515; n. ca
rūpaṃ ca 572 f.

nāmapaccayā 573

nāmarūpaṃ 241, 362, 571

nāmarūpapaccayā 571, 573; n. saḷāya-
tanaṃ 362

nāvā (*simile*) 121; °ya cattāri kiccāni
(*simile*) 332

nāsikagge 479

nikanti 241, 470, 591 f.; °kkhaṇe 571

nikkaṅkha 544

nikkilesaṭṭho 513

nikkilesa 647

Nigantṭhā 142

niccaṃ pipāsito 414

niccasaññā 133

niccena vā dhuvena vā . . . suññaṃ 633

nicchāto 700

nijjaravattṭhūni, dasa 76

nijjhantibalaṃ 622

nijjhāpetā 645

nijjhāpeti 623

niṭṭhā 464 f.; °ṭṭhaṃ gatā 464

nidānaṃ 599

nidāna: °attho 102; °vaggo 642

niddasa 73

niddasavattṭhūni, satta 73

nidditṭhakāraṇā 650

niddesanaṃ 581

nidhikumbhiyo 677

ninnetā, atthassa 646

nipunā 648

nibbatti 92, 262

nibbānaṃ 93, 161, 218, 263, 287, 302,
523 ff., 558, 560, 608, 620, 634 f.;
n. abhisāmāyo 687; diṭṭh' eva dha-
mme n. 322; brahmaṃ n. 580;
maggo n. 580; vimutti n. 609

nibbāna: °ārammaṇatā 608; °āra-
mmaṇā 385; nibbānāya 385

- nibbidā 140; °anupassanā 91, 639;
 °anulomañānāni 526; °ñānāni 526 f.;
 °paṭippassaddhiñānāni 526 f.; °ya
 virāgāya nirodhāya 461
 nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ 690
 nibbedhabhāgiyā dhammā 61
 nibbedhikapāññā 639, 653
 nimittaṃ 92, 133, 262, 308, 471, 517;
 n. assāsapassāsā 477; n. etaṃ na sa-
 manupassāmi 644; n. ca upaniba-
 ndhanā 515; n. ca pavattaṃ ca 566;
 °paṭisaṅkhā ñāṇaṃ 567
 nimitt — upatthānaṃ 499 f.
 *Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ (*Vism.* 286)
 500
 nimbabijato ucchu (*simile*) 359
 nimmalattho 101
 Nimmānaratī (devā) 613
 nimmito 405 f., 663
 niyyānaṃ 508, 514; ariyānaṃ n. 469
 niyyāna: °atthēna 567 f.; °attho 94,
 96, 102, 508; °attho cittaṃ 99;
 °āvaraṇatthēna nīvaraṇā 469
 niyyānikā 385
 niyyāto 421
 nirayo 297, 381
 nirāgā 293 ff.
 nirāmisāṃ 93, 276, 700
 nirāmisā nirāmisataro 552
 nirujjhanti 546
 nirutti 306; °yo 614 f.
 niruddhaṃ 688
 nirodhaṃ 122, 198 ff.
 nirodha: °attho 101; °anupassanā 91,
 639; °anupassī 504, 524; °upatthāti
 602; °upatthānena 525; °gāminī pa-
 ṭipadā 90; °gocaraṃ 687; °cariya-
 ttho 101; °dhammaṃ 251, 612;
 °nibbānadhātu 567; °pajānanā 599;
 °saṅkhātāṃ nibbānaṃ 549; °saccaṃ
 598; °sacca-niddesaṃ 160 f.;
 °samāpatti 318 f.; °samāpatti ñā-
 ṇaniddesaṃ 315 ff.; °samā-
 pattiyaṃ ñāṇaṃ 41; —dhe adhimu-
 ttatā 260; (nidāna°, samudaya°,
 jāti° etc.) °nirodhena 524
 nirodho 90, 121, 459, 474, 587, 635,
 689; khandhānaṃ n. 254; n. nibbā-
 naṃ 483, 691
 nivattanattho 94
 nivutattā 470
 nisajjadosā, cha 631
 nisabho 626
 nisinnako vā nipannako vā 661
 nisīdati 490, 508
 nisīdi 631
 nissayaṃ 544
 nissatā 621
 nissayaparivārā 385
 nissayā, tayo . . . dvādasa 691
 nissaraṇaṃ 121, 538, 597, 701
 nissaraṇa: °attho 102; °attho cittaṃ
 99; °niddeso 702; °viveko 690;
 °suññaṃ 637
 nissaraṇāni, asītisaṇaṃ 540
 nissaraṇiyā dhātuyo 702
 nissaranti 621
 nissitāse 459
 nīto 647
 nīrāgā 293
 nīrūpalepa 485
 nīla: °kaṣiṇaṃ 664; °nimittaṃ, °saññā
 554
 nīvaraṇāni 122, 691; pañca n. 117, 181,
 416; —ñehi 473
 nekkhammaṃ 103, 115, 120 f., 329,
 339, 469, 560, 601, 701; n. ijjhātī
 °ti iddhi 694; n. ekattaṃ 332, 637
 nekkhamma: °abhirataṃ 624; °ekattaṃ
 339; °esaṇā 637; °niddeso 701 f.;
 °pāṭihāriyaṃ 694; °saṅkappo 166
 nekkhammena kāmaccchando nicchāto
 . . . vimokkho 701; vikkhambhito
 etc. 636; samuccchinno 637
 netā, (—, anu°, vi°) 645
 nepuññaṃ 388
 nemittakā 668
 neyyaṃ 647
 neyya: °patho 648; °pariyantikaṃ
 647; °puggalo 646; —yyo 647
 *N'eva pubbenivāsāya 670
 n'eva-saññā-nāsaññā: °āyatanāṃ 87,
 113, 321, 558; °bhavo 87
 n'eva-saññā-nāsaññānivādā 455
 paṇsupisāciko 670
 pakati: pakativādinaṃ p. 199; °yā
 bahuko 660; °vaṇṇaṃ vijahitvā 665
 pakampanā 516
 pakaraṇaṃ 8, 275
 pakāsaṇaṃ 390
 pakāsanattho 100
 pakāsentī 607
 pakkhandana: °attho 99; °paṭinissa-
 ggo 525; °vossaggo 689
 pakkhandanā 607
 paggaḥattho 94, 101 f.
 paggaḥo 590

paṅgulopamā (*simile*) 497
 paccattaṇ 554
 paccanikato nāmaṇ 551
 paccaya: °aṭṭho cittassa 98; °pari-
 ggahe paññā 17
 paccayā 601; p. honti 562
 paccavekkhaṇaṇ 286 f.
 paccavekkhaṇa: °ñāṇaniddesavaṇṇa-
 nā 286 ff.; °vasi 318; —ne ñāṇaṇ 30
 paccuppannaṇ rūpaṇ 246, 248
 paccuppannānaṇ dhammānaṇ vipa-
 riṇāmānupassane paññā 20
 paccūpalakkhanā 388
 paccēka: °buddhā 207, 599, 608; °bu-
 ddho 268; °sambuddho 446, 644;
 °bodhisattabyākaraṇe 645
 pacchā samannāgatā 646
 pajahati 652; p. atīte . . . na atīte ki-
 lese 688; ratto rāgaṇ p. 688
 pajānaṇā 387; °atthēna paññā 108,
 305; °aṭṭho 98
 pajjotā, cattāro 389
 pañca: °indriyānaṇ nissaraṇaṇ 539 ff.;
 °indriyāni 394; °upādānakkhandhā
 149 f.; °kanayo 194; °kkhandhā 194;
 °kkhandhe 699; °ñāṇapakinnakaṇ
 383; °ñāṇāni 305; °nnaṇ khandhā-
 naṇ nirodho niccaṇ nibbānaṇ 699;
 °mahāpuññā 685; °lakkhaṇāni 254;
 °vaggiyā, °vago 610; °vokārabhavo
 88; °sandhikaṇ kammaṭṭhānaṇ 494
 ff.; °silāni 203, 225 ff.
 paññattibalaṇ 622
 paññavā . . . duppañño 2392
 paññā 86, 592, 614, 620, 640; °adhi-
 pateyyo °adhimutto etc. 651; °āloko
 °obhāso etc. 388; °indriyaṇ 86, 384,
 388, 562; °kathāvaṇṇanā 639 ff.;
 p. tadudattaratthēna 107; p. tivi-
 dhā 130; p. dukaṇ ārabha 387;
 °paṭilābhāya bāhullāya etc. 641 f.;
 °panā 581; °pabhedakusalo 644; °pe-
 tā 645; °peti 623; °balaṇ 388; °ya
 624; °ratanāṇ 389; °satthaṇ 388
 °pañño 464 f.; atitikka° tikkha° ma-
 jjhima° manda° 593
 pañhaṇ: p. abhisankharitvā 649; ka-
 smā p. na pucchanti ? 649
 pañhā Bhagavatā kathitā 650
 paṭigha: °anusayo 400; °saṇṇyojanaṇ
 280; °saññā 132; °saññānaṇ attha-
 ṅgamā 556 f.; —gho 118
 paṭicca-samuppannaṇ 121, 251, 702

paticca-samuppāda: °aṅgāni dvā-
 dasa 241; °paṭiccasamuppannadha-
 mma-desanāsuttaṇ 244; —ppādo
 243 ff.
 paṭicchannāni 649
 paṭicchanno 647
 paṭijānāti 624, 626
 paṭinissagga: °anupassanā 91, 640;
 °anupassī 504, 525; —ggo 161
 paṭinissajjati, no ādiyati 259
 paṭipadā: catasso p. 299; °visuddhi-
 pakkhandanaṇ 475
 °paṭipanno 413
 paṭipassanā 501
 *Paṭipassaddhadarathaṇ (*Vism.* 701)
 269
 paṭippassaddhāni ca suppaṭippassa-
 ddhāni 537
 paṭippassaddhi 203, 493; °atthēna
 anuppāde ñāṇaṇ 106; °aṭṭho 97;
 °ppahānaṇ 120; °vimokkho 554;
 °viveko 690; °visuddhiyo 537; °su-
 ññaṇ 637
 paṭippassambheti 701
 paṭippassambhenti 621
 °paṭibaddhā (āvajjana°, ākaṅkhana°)
 480 f.
 paṭibujjanaṭṭho 100
 paṭibhāna-paṭisambhidā 640
 paṭilābha: °atthēna 568; —bhe mu-
 cchanā 470; —bho 554, 637, 642
 paṭivijjhati 513; ekattaṇ p. 594 f.
 paṭivijjhanto . . . bhāvento 562
 paṭivedha: °atthēna 568, 594, 599;
 °atthēna vijjā 106; °attho 102;
 °ādivisodhanāya 579; °kāle 562,
 565; °ñāṇaṇ duvidhaṇ 627; °pahā-
 naṇ °pariññā etc. 598; —dho 637
 paṭisaṇvedī 311 f.
 paṭisaṅkhāti 623
 paṭisaṅkhāna: °attho 96; °anupassanā
 104; °balaṇ 622
 paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā 273,
 526 f.
 paṭisandhi 92, 241, 262, 361; āyatiṇ
 p. 242; °kkhaṇe 571; °nāmarūpaṇ
 362; °yaṇ nayo 362; °viññāṇaṇ 241
 paṭisambhidā, catasso 2 f., 298; °ad-
 hikaraṇe aḍḍhanavadhammasatāni
 615; °kathāvaṇṇanā 609 ff.; °ñāṇaṇ
 36; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 306 f.;
 °ñāṇāni 55 f.; °naṇ maggo 2; °ma-
 ggapakaraṇaṇ 8; °maggo 8
 paṭṭhapanā 581

Patthānaṇ 269, 302, 695
 *Paṭhamañ kalalaṇ hoti 32
 paṭhamañ jhānaṇ 183, 313
 Paṭhamacatukka-niddesavaṇṇanā 514
 ff.
 paṭhamajjhānaṇ bhāvaṇato 690
 paṭhamajjhāna: °ādini 103; °bhūmi
 369 f.
 paṭhamassa jhānassa ādi 475
 paṭhavi 80; °kaṣiṇaṇ 450; °kāyo 696;
 °raso āporaso 443; —viyā 'pi
 ummujjanimujjaṇ 349
 paṇamanā 516
 paṇidahati, na 568
 paṇidhi 133, 568 f.; °sampaṇnā 543
 paṇihito 552, 559
 paṇīta: °atthēna 587; °attho 94; °adhi-
 muttikā 401; °taraṇ 539, 546; °mu-
 ttatā 38; —tā 130, 247, 379; —to
 234
 paṇḍaraṇ 388, 521; p. haṭṭhikulaṇ 625
 paṇḍiceaṇ 640
 paṇḍitalakkhaṇaṇ tividaṇ 636
 paṇḍitā 544, 648
 paṭiṭṭhāpakatthēna 95, 545
 paṭiṭṭhāpanāya nirodhe 579
 paṭiṭṭhito 617
 patodo 388
 pattadaṇḍo 413
 pattiṇ dasseti 665
 patti 542, 645
 patto pāpuṇissati vā 542, 544
 pathāvino 671
 padaṇ 282, 635
 padahanattho 97
 padāni, atthā 655; iddhiyā 654
 *Padumaṇ yathā kokanadaṇ (*Vism.*
 388) 658
 padesaṇihāra: °ñānaṇiddesavaṇṇanā
 335 ff.; —re ñānaṇ 47; —ro 47
 padese 47, 543, 648
 padhānaṇ 478
 padhāna: °attho 101; °saṅkhārā 343
 pana 693
 papāto 413
 *Pappoti dukkhaṇ (*Vism.* 502) 146
 papphāsaṇ 81
 Pabbatattakā (devā) 613
 pabbhaṅguto 698
 Pabbāvati mahesi 663
 pabbhāvanaṇ 390
 pabbhāvanā, vātūpaladdhiyā ca . . .
 assāsapassāsānaṇ ca . . . ānāpānasa-
 tiyā ca 517

pabbhinnañāno 644
 pabhedo 390
 pamāna: °paṭipāṭiyā 703; °bandhā 603
 pamāda 95, 326, 537, 650
 pamodanā 519
 payāto 407
 payogapaṭippassaddhi 284; °paññā 29
 paraṇ maraṇā 381
 para: °nimmitavasavatti devā 297,
 613; °pattiyā 471; °puggalānaṇ 628;
 °lokavajja-bhayadassāvi 391 ff.; °vā-
 dikathā 629; °sattānaṇ 628
 parato 698; p. 'pi ghoso 439; p. sama-
 nupassanatā 561
 parama: °atthaṇ 699 f.; °atthasuññaṇ
 633, 699; °attho 513, 647; —mo 653
 parāmasati 661
 °parikammaṇ (odāta°, pīta°, lohita°)
 554
 parikamma: °javaṇaṇ 352; °samādhi-
 ñānaṇ 366
 parikkhāra saddo 227
 parikkhārā 606
 pariggaha: °atthēna 599; °attho 94, 96,
 508; °parivāra paripūratttho 100;
 °suññaṇ 633; —ho 637
 paricayattho 95
 paricitatttho 99
 paricitā 592, 604; (—jitā 'ti vattabbe)
 480 f.
 pariccāga: °atthē ñānaṇ 36; °atthēna
 587; °atthēna vimutti 106, 609;
 °attho 94; °attho pahānassa 98;
 °paṭinissaggo 525; °vossaggo 639
 pariājananattho 102
 pariññā: °atthē ñānaṇ 54; °atthēna
 595; °paṭivedhaṇ 121, 564; °paṭive-
 dhatttho 90; °paṭivedho 332
 pariññātaṇ 612
 pariññeyyaṇ 611; sabbaṇ p. 114
 pariññeyya: °niddesavaṇṇanā 109 ff.;
 —yyā dhammā 61
 pariñāmeti, cittaṇ . . . kāyaṇ 345; citta-
 vasena kāyaṇ 662
 parināyikā 388, 651
 Parittaṇ (Ratana°, Khandha°, Dha-
 jagga° etc.) 367 f.
 Paritta: °ābhā devā 112, 234; °bhūma-
 ko 401; °subhā devā 112, 234
 Parideva: °niddeso 155; —vo 93, 147,
 155, 262, 357
 Parinibbānañāna —niddesavaṇṇanā
 323
 parinibbāne ñānaṇ 41

- parinibbāpetā 428
 °parinibbāyī (antara°, upahacca°, asa-
 ŋkhāra°, sasaṅkhāra°) 465
 paripakkatthēna 601
 paripaṇṇā 35
 paripantho, samādhissa 470 f., 475
 paripucchā 7, 8, 494
 paripunnā 203; p. abhāvitā 473
 °paripunnā (pariggaha°, parivāra°, pa-
 ripūri° atthēna) 480
 paripūratttho 94
 paripūreti 639 f.
 paripūrenti 640
 parimajjati 661
 parimukhaṇ satīṇ upatthapetvā 490
 pariyatti 7
 pariyantaṇ sīlaṇ 216 ff.
 pariyanta: °pārisuddhisīlaṇ 203; °si-
 kkhāpado 203; dve —yanta 204
 pariyādānaṇ 606
 pariyādānattho 545
 pariyādānāya 579
 pariyāya: °desanā 507; (abhidhamma,
 Vinaya, suttantika)° —yāyo 507
 pariyutthānā 603
 pariyutthito 415
 pariyesanā 119; °nānattaṇ 304
 pariyogāhaṇaṇ 637
 pariyogāhaṇa: °suññaṇ 633; —ṇe ñā-
 naṇ 46; —ṇe paṇṇā 51 f.
 pariyonaddho 410
 pariyosānatthēna maggo 609
 parivaṭṭumo 453
 parivattati 647
 °parivāraṇ 384
 parivārattho 94
 pariḷahanānattaṇ 304
 pariḷāho 582
 parisā 626, 702
 palāpo 155
 palāso 326, 650
 palokato 698
 pallaṅkam ābhujitvā 490
 palibodha: °attho 102; °sisaṇ 324;
 —dho 413
 paḷivavattthānaṇ 467
 pavattaṇ 262, 308, 323, 627
 pavatta: °dānaṇ 633; °pariyādāne 41;
 °mānaṇ 627; °santatādhipeyya pa-
 rivāraṇ 384
 pavattā 646
 pavatti 92
 pavattitaṇ 612
 pavatteti 612, 616 f.
 pavaro 608
 pavicayo 387
 paviveko 702
 pasādetā 645
 pasādo 241 f.
 pasādanaṭtho 99
 passaraṇ passati 646
 *Passa dhammaṇ durājanaṇ 460
 passaddha: °kāyo 303; —ddho 483
 passaddhi 95, 492, 545, 589 f., 620;
 °bahulaṇ cittaṇ 561; °bahulo samā-
 dhindriyaṇ paṭilabhati 562; °yā
 sukhe c' eva 592
 passambhayaṇ 516; p. kāyasāṅkhāraṇ
 492, 502, 518
 passambhento 516
 passāsa: °ādi majjha pariyosānaṇ 470;
 °paṭikaṅkhā 470
 *Passitukāmo candaṇ 28
 pahānaṇ 226; sabbam 'pi p. 448
 pahāna: °atthē ñānaṇ 54; °atthēna
 587, 595; °attho 94; °paṇṇā 35;
 °paṭivedho 598; °vinayo pañcavidho
 447; dve °nāni 120
 pahātabbaṇ 611
 Pahātabba niddesavaṇṇanā 116 ff.
 pahāso 519
 pahīnaṇ 612
 pahīna: °apahīnapucchā 578; °ttā 527;
 °ttā . . . suppahīnatā 537
 pahomi 428
 pakaṭṭaṇ 604
 pāṭikaṅkhā 604
 Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā 692
 paṭihāriyāni 692
 pānā 605
 pānātipatā veramaṇi 219
 paṇātipāto 220 ff.
 *Pātimokkha satī c' eva 14
 pādatttho 101
 pādā, iddhiyā kati ? 654
 pāpakā akusala dhammā 481
 pāpake 653
 pāpamitto 438
 *Pāpassa pāpakammādi- (Vism. 502)
 146
 pāpima ! 670
 pāpuṇanattthēna 601
 pāmujjaṇ 103
 pāmojjaṇ 302, 509, 545
 pāmojjamūlakā 302
 pārami 653; °ppatto 617; °yo 207
 pāripūraṇatthēna 601
 pāripūri 607

pārisuddhi: °upekkhā 187 f.; nava
 °padhāniyaṅgāni 127
 pāḷiccaṇ 151
 Pāḷi 657, 686; °anusārena 641; °yaṇ
 vuttakkamena 666
 pāvacaṇaṇ 505 f.
 Pāvārika: °ambavanaṇ 584; °setṭhi
 583 f., 673
 pāsādo 508
 Piṅgalaṇ hatthikulaṇ 625
 pitā 156
 pittāṇ 82
 Piyaṅkaramātā 111, 676
 piya: °rūpaṇ sātārūpaṇ 159 ff., 401;
 °vippayogaṇiddeso 156; °vippayogo
 149; —yo hoti 604
 pīlotikakkhaṇḍo 658
 pisunāvācā 221 ff.
 pihitaṇ 661
 pīṭhaṇ 507
 pīti 95, 182 f., 302, 545, 620; °paṭi-
 saṇvedī 518 f.; °pāmojjaṇ 518 f.;
 °saṇvedī 502; °sukhaṇ 182 f.; °su-
 khabhūmi 655; p. vipassanāsampa-
 yuttā 589
 pīḷanaṇ 606
 pīḷanaṭṭho, dukkhassa 102
 *Pīḷeti kāyikaṇ idaṇ (Vism. 503) 147
 *Pīḷeti yato cittaṇ (Vism. 504) 148
 pīhakaṇ 81
 puggala: °adhiṭṭhānā desanā 449;
 °paññatti quoted 42; °visesena indri-
 yabhāvanāviseso 547; —lā 537,
 605; —lā, tayo 563; —lo 442, 512 f.
 pucchā, paṇicavidhā 60
 puñña: °abhisaṅkhāro 357, 401; °vato
 iddhi 655, 676 ff.; °vato iddhini-
 ddeso 676 ff.; —ñāni 336
 Puṇṇa: °tthero 506; °setṭhi 671 f.;
 —ṇṇo dāso 685
 puthu: °jjanakalyāṇakā 205, 506, 642;
 °jjanasadhāraṇe dhamme paññā 643;
 —jjanā 445; °nānattekatta-teja-
 pariyaḍāne paññā 43; °nānākha-
 ndhesu paññā 643; °paññā 640, 643;
 °samaṇabrāhmaṇānaṇ parappavāda-
 naṇ 608
 *Puthūnaṇ jananādihi 205, 266, 445
 Punabbasumātā yakkhiṇi 111, 676
 punabbhavo 598
 °pubbaṅgamo maggo 584
 pubba: °antānuggahitā diṭṭhi 463;
 °antānudiṭṭhi 457, 463; °antāpara-
 ntadiṭṭhiyo 454 f.; °aparantānugga-

hitā diṭṭhiyo 463; °bhāgena jānāti
 693; °yogo 8, 653; °sannivāsena pe-
 maṇ 683
 *Pubbayogo bāhusaccaṇ (Vism. 442) 7
 pubbe: p. ananussutesu 484; °nivāsā-
 nussati-ñāṇaṇ 52, 364 f.; °nivāsā-
 nussati-ñāṇaniddesavannaṇā 356 ff.;
 °nivāsānussaraṇaṇ 364 ff.
 pubbo (pus) 82
 purimakammabhavo 241
 purisa: °ājañño, °āsabho 644; °indri-
 yaṇ 85; °dosa aṭṭha 421 f.; °dhora-
 yho, °nāgo, °siho 644; —so 442
 puḷuvakaṇ 236
 *Pūjāvisesaṇ saha paccayehi (Vism.
 201) 214
 pekkhatā 645
 Peṭakaṇ 181
 peṭā, vemānikā 111; dīghapiṭṭhikā 112
 *Petesu dukkhaṇ pana (Vism. 501) 145
 pettivisayo 382
 pothujjaniko 610 f.
 ponobhavikā 158
 porāṇā 531; p. pan' āhu 431, 676
 °ppatto (asekhaṇapaṭisambhidā°, sāvaka-
 pārami° etc.) 653 f.; (bala°, vasi°,
 vesārajjā°) 480
 phandaṇā 516
 phandito 472 f.
 pharaṇaṇ, anodhiso . . . odhiso 604
 pharaṇaṭṭho 95
 pharusāvācā 222 ff.
 phala: °kkhaṇe 120; °ñāṇaniddesa-
 vannaṇā 284; °samāpatti 267 f., 295;
 °samāpattikathā 267 f.
 *Phalass' uppattiyā eva (Vism. 555) 361
 phassa: °nānattaṇ 303; °paccayā ve-
 danā 363; —sso 89, 242, 363, 514;
 —sso samodhānaṭṭhena 106; —sso
 sāsavo upādāniyo 109
 phassana: °aṭṭhe ñāṇaṇ 331; °aṭṭho
 98, 102
 phassitā, paññāya 641
 Phārusakavanaṇ 379
 phutṭhattā paññā 46
 phutṭho 242
 phusanā 642; °aṭṭhe ñāṇaṇ 36
 phussa phussa vayaṇ passati 308
 Phussamittā 111, 676
 phoṭṭhabbā 79
 Bakkula: °kumāro 667; °tthero 666 ff.;
 °suttanto 668; °setṭhi 668

- badālatā 371
 bandhanaṇ mocetā 413
 °bandhanena 412 f.
 balaṇ 619
 bala: °aṭṭho, navadhā visesito 623;
 °kathāvaṇṇanā 622; °karaṇiyā ka-
 mmantā 622; °vā puriso mahāru-
 kkhaṇ pāteyya (*simile*) 366; °vā-
 ro 607; —lāni 622 ff.; —lāni pañca
 619; —lesu ca vasibhāvaṇ 484
 bahiddhā 34; °rūpaṇ 247 f.; °vikkhe-
 papatthanā 471; °vuṭṭhānavattana-
 na paññā 26, 567; °vuṭṭhāno vimo-
 kkho 553; °saṅkhāranimittaṇ 275
 bahimukho 653
 bahukam' pi thokaṇ adhiṭṭhāti 661
 bahudhā °pi hutvā eko hoti 347, 660
 bahulaṇ āvajjati (*correct thus*) 657
 bahul': °katā 604; °kammaṇ 569, 606;
 °kammaṭṭho 100
 °bahulo (anabhirati° ukkaṇṭhana° u-
 ttāsa° etc.) 651 ff.
 bahussuto 653
 Bābhiya! (*addressed*) 534
 Bārāṇasī: °yaṇ seṭṭhidhītā 678; °vā-
 sino macchabandhassa jālaṇ 667;
 °vasī 668
 Bārāṇasī 609, 668
 bāla': °paṇḍitasutta 143; °lakkhaṇaṇ
 tividhaṇ 636; °ssa bālalakkhaṇāni
 635 f.
 bāhusaccaṇ 7
 Bimbisāro, Kosalarājā 214, 677
 bījaṇ 443 f.; pañcavidhaṇ b. 690
 bijagāma bhūtagāmā 690
 bujjhana: °aṭṭhena 600; °aṭṭho 100
 bujjhanti 'ti 600
 Buddha: °anussati 230, 311; °kkhettaṇ
 tividhaṇ 367 f.; °ñānaṇ 433 f., 549;
 °dhammavāro 615; °nimmitto kāyo
 663; °pamukho bhikkhusaṅgho 671
 ff.; °puttā 378; °vacanaṇ 691;
 °vihāvanā 485; °sāvako 446; °sā-
 sanaṇ 486; —ddhā 52, 446, 608;
 —ddho 6, 215, 268, 479, 484 ff., 505,
 583 f., 648; ken' aṭṭhena B. ? 485;
 savanena B. 537
 buddhi: °paṭilābhatṭhena 600; °sa-
 mpannā 543
 bojjhaṅga: °atthaniddeso 600 f.; °upe-
 kkhā 187 f.; °kathāvaṇṇanā 599 ff.;
 °maggāṅgavārā 607; —gā 126, 599
 ff.; —gā sattā 619
 bodhana: °aṭṭhena 600; °aṭṭho 100
 bodhenti 'ti 600
 Bodhi 600, 618; °pakkhiyaṭṭhena 600;
 °pakkhiyā 482, 618; °pallāṅko 599,
 616, 627; °maṇḍo 534, 610, 663;
 °yaṭṭho 100; °yā dhammā 569; °yā
 dhammā sattatiṇsa 619; °yā mūle
 487
 Bodhisattā 272; dve b. 410; sabbe 'pi
 599
 Bodhisatto 207, 372, 597, 613, 668
 byañjanaṇ 306
 byanti': °karoti 652; °bhūtaṇ 624
 byasanaṇ, pañcavidhaṇ 154
 byādhi 93
 byāpādo 117, 222 ff., 415
 Brahma: °āsanaṇ 664; °kāyikā 111,
 113, 613; °koṭi, aṭṭhārasa 612; °gaṇā
 664; °cakkhaṇ pavatteti 626 f.; °cari-
 yaṇ 505 f., 580, 582; °jālasuttaṇ
 427 f., 455; °nimantaṇikasuttaṇ 348;
 °parisā 664; °pārisajja 234, 664;
 °purohito 234; °bhūto 646; °lokūpa-
 go 604; °lokā 465; °loko 297, 351,
 353, 367 ff.; 613, 662 ff.; °vihāru-
 pekkhā 187 f.
 Brahmā 431 f., 663; B. Sahampati 214;
 —hmino rūpaṇ etc. 662
 Brāhmaṇāññatthaṇ 538
 Brāhmaṇa! (*addressed*) 664
 Brāhmaṇa mahāsālo 570
 brāhmaṇā 486, 538
 Bhagavā 87, 197, 207 f., 359, 399, 409,
 427, 464, 489, 505 f., 520, 529 ff.,
 534 f., 550 f., 561, 580, 584, 610 ff.,
 616, 625, 631, 635, 642, 645 ff., 655,
 658, 663, 670, 672 ff., 691, 696; B.
 caṅkamati . . . tiṭṭhāti 405 f.; B.
 Bodhisattabhūto 372; —vatā desitāni
 389; —vatā vuttavacanaṇ 670; —va-
 to yamakapāṭihāriyaṇ 317 f., 405
 *Bhagavā 'ti vacanaṇ seṭṭhaṇ (*Vism.*
 209) 532
 bhaginī 157
 bhaṅga: °anupassanā ñānaṇ 258 ff.;
 °anupassanāññāna - niddesavāṇṇanā
 258 ff.; °anupassanāññānassa aṭṭhā-
 nisaṇsā 261; °anupassane paññā 20;
 bhaṅgo 258
 bhaññamāne 612
 bhadante 535, 584
 Bhaddiya: °nagaraṇ 672, 679, 685;
 °seṭṭhi 672
 Bhaddiyo *vide* Pañcavaggiyā

bhabbābhabbā 395

*Bhamitamhi cakkayante 28

bhayaṇ 93

bhaya: °tūpaṭṭhānaṇ 263; °tūpaṭṭhāna
ñāṇaṇ 566; °tūpaṭṭhāne paññā 21,
526; °to 698; °to upaṭṭhāti 566

bhava: °abhava 462; °ārāmā 460;
°āsavo 310; °ogho 116; °gāmika-
mmā 326, 393; °taṇhā 116, 158;
°diṭṭhiyo paṇṇarasa 457 ff.; °diṭṭhi
sannissitā vā vibhavadiṭṭhi sanni-
ssitā vā 396; °paccayā jāti 363;
°ratā 460; °rāgānusayo 280, 400;
°rāgo 118; °vibhavadiṭṭhiyo 456 f.;
°samuditā 460; —vo 87, 89, 241

*Bhavarāgaparetehi 460

bhavissati kammaṇ, bhavissati . . .
na bh. kammavipāko 575

*Bhavo kulaṇ nikāyo ca 142

Bhāgyavā bhaggavā yutto (*Vism.* 210)
532

bhāṇavārā, saddhamma-ppakāsiniyā
704

bhātā 157

Bhāratayuddha 222

bhāvanapaññā 36

bhāvanā 129 ff., 134, 282, 569, 605,
702; °atṭhe ñāṇaṇ 54; °atṭhena 595;
°atṭho 100; °adhiṭṭhāna jīvitānidde-
sa 702; °anurūpaṇ senāsanaṇ 488 f.;
°balaṇ 622; °siddhisādhako yogāva-
caro 479; catasso b. 480; b.parihā-
yati . . . na parihāyati 593

bhāvitāṇ 612; b. . . . subhāvitāṇ 537

bhāvitindriyo 537

bhāvetabbaṇ 611

bhāvetabba: °niddesavaṇṇanā 124;

—bbā dhammā 61

bhāveti 623

bhikkhu 487 f., 534, 696; —kkhū 535;

—kkhave 584; —kkhavo 535

bhisī 507

bhummatṭho, cittassa 99

bhumā devā 368, 613

bhūtaṇ 121, 702; b. bhūtato 461

bhūta: °gāmo 690; °pariññāto 462;

°pālatthero 669; °ssa vibhavā 462;

bhūtā 605

bhūtāvāgatuppannaṇ 171

bhūmī 171 f.; °nānatta ñānaniddesa-
vaṇṇanā 296 ff.; °pappatako 371;
°yo 296, 298; °yo iddhiyā kati ? 654
f.; °laddhaṇ 171 f.; °laddhā kilesā
689; °laddhuppannā 689

bhūri 388, 650 f.; °paññā 650

bhedo, khandhānaṇ 153

bhojane mattaññutā 652

bhoto 693

maṇsaṇ 81

*Maṇsaviññāṇañāpesu 81

makkho 326, 650

Magadharatṭhaṇ 679

maggaṇ 122, 198 ff.

magga: °aṅgavāre sammāvācā etc.

607; °anugāmi 646; °amaggañāṇa-
dassanavisuddhi 257; °kathāvaṇṇa-
nā 579 f.; °kovido 645; °ñāṇaṇ 527;
°ñānaniddesavaṇṇanā 278; °ñāṇāni
cattāri 55; °ññū 645; °ñāṇena pa-
hātābbā kilesā 689; °phalāni 298;
°bhāvanā 688 f.; °lābhino 283;
°vajjha-kilesappahāṇaṇ 580; °vidū
645; °vuttāṇaṇ 550; °saccaṇ 598;
°saccaniddesavaṇṇanā 162 ff.; °sa-
maṅgissa ñāṇaṇ 387; —ggā 298;
—ggo 173, 399, 501, 579 f., 608;
atthaṅgiko —ggo 608; —ggo c' eva
hetu ca 579; —ggo pañcahi kāraṇehi
nāmaṇ labhati 550

*Maggā aññaṇ na niyyāṇaṇ 63

*Maggāṇ' atthaṅgiko seṭṭho 608

*Maggo pantho patho 485

Maṅgala-hatthi 625

maccu: °pāso 412; °maraṇaṇ 153

maccha: °kucchiyaṇ putto laddho

668; °saññāya sappaggahaṇaṇ (*si-
mile*) 32

macchariyaṇ 119, 326

*Majjhata-brahma-bojjaṅgā 188

majjhā bhāvanā 130

majjhima: °anulomikā khanti 697;

°bhāṇakā 493, 668; —mā paṭipadā

611; —mo nikāyo 625

mañco 507

matṭhasātakaṇ (*simile*) 499

maṇḍapeyyaṇ 580 ff.

Maṇḍapeyya kathāvaṇṇanā 580 ff.

maṇḍukaṇṭako (*simile*) 172

maṇḍo 580 ff.

matāṇ 700

matassa ca samāpannassa ca viseso 322

matthuluṇṇaṇ 83

mado 326, 650

manasikāro 498 f., 514, 538; samuṭṭhā-

natṭhena m. 106

manāpāni 294

manussā 111, 113, 368

mano 79, 85, 520; °āyatanā 521;
 °indriya 85, 521; °dhātu 84; °pa-
 dosikā 613; °maya 663; °mayakā-
 yo 666; °maya-jhānalābhi 659;
 °mayā iddhi 654; °mayiddhiñāṇa-
 niddeso 666; °mayo kāyo 660; °vi-
 ññāṇa 79; °viññāṇadhātu 84, 521;
 °saṅkhārā paṇihitā 693; °samutte-
 janatā 561; °samphasso 79
 manda —tikkhā veneyyā 696
 mamāṅkāro 436
 • maraṇa 90, 93, 146
 maraṇa: °dhamma 453; °niddeso
 153 f.; °ssati 311
 mahaggata 555; m. citta 355
 mahaddhano 644
 mahante atthe parigaṇhātī 643
 Mahā: °abhidhāno thero 704; °ogha-
 pakkhanto 414; °kaccāyanatthe-
 rassa upatthāyikā 678; °kaccāya-
 natthero 678; °kappo 373; °karuṇā-
 sampattiya 58; °karuṇāñāṇa
 —niddesavaṇṇanā 407 ff.; °thero
 (Sāriputta) 700; °dvāra 536; °nā-
 mo Sakko 31; °nāmo, vide Pañca-
 vaggiyā; °niddesa 180, 648, 651;
 • °paññā 639; °panthako 658; °paḷi-
 bodho kantāraṇ viduggo palipo sa-
 mbādho 413; °brahmā 234, 610, 664;
 °bhūtā cattāro 572 f.; °bhūtānaṇ
 upādāya rūpa 515; °bhūmako 401;
 °māno 111; °moggallānatthero 317,
 669; °rajakkhā 391 f.; °vaddhakā
 48; °vana 533; °vihāro 703; °sati-
 patthānasutta 175; °sambādhapati-
 paṇno 413; °sammato 306, 372;
 °sivatthero 112; °hatthipadasuttaṇ
 583
 mahikāmutto 487
 mahiso 296
 Mākandī 532
 Māgadhiḥkabhāsā 6
 Māgandīya: °brāhmaṇassa dhītā 673
 ff.; °sutta 673
 mātā 156
 Mātikā: °uddesavāra-vaṇṇanā 12 ff.;
 °kathāvaṇṇanā 700 ff.; °padāni 701
 māturaḥkhitādayo dasa itthiyo 220
 māna: °anusayo 400; °vinibandhā
 diṭṭhi 455, 458; mānā, satta 420;
 • māno 118, 280, 293, 326, 650
 mānasaṇ, so 520
 *Mā maṇ tvaṇ saraṇaṇ gaccha 675
 māyā 326, 650

Māra 431 f.; °āmisato 699
 mā verino, mā dukkhino, mā dukkhi-
 tattā 606
 micchattā, atṭha 118; dasa 120
 micchā 619; °ñāṇa 336; °diṭṭhi 223
 ff.; 335 f., 381; °diṭṭhikammaṣamā-
 dāno 381; °diṭṭhiko 381; °diṭṭhi
 dasavatthukā 426; °diṭṭhiyo 458;
 °diṭṭhivūpasamo 336; °diṭṭhi, °sa-
 ṅkappo & other factors 118, 278 f.;
 °diṭṭhi vūpasamo 336; °diṭṭhihata
 577; °vimutti 337; °saṅkappo 336
 mittasampatti 8
 mittā 157
 Missakavana 379
 missibhāvo 156
 *Miyamānassa yaṇ dukkhaṇ (Vism.
 502) 146
 mukha: °nimitte 479; °vaṇṇo 604
 muccanattṭho 99
 muñcitukamyatā 23; °ñāṇa 527
 muṇja: °babbajabhūto 410; °mhā isi-
 kaṇ pavāheyya (simile) 666
 muṭṭhassati 392, 536
 muttaṇ (urine) 83
 muttatthēna 106
 mutti 161
 muditā 88, 555
 mudukānulomikā khanti 697
 musāvādo 221 ff.
 *Muhuttajāto °va gavampati 208
 muhuttasaṅkhātena khaṇena 613
 mūla: °atṭhena 601; °atṭho 101 f.;
 °cariyatthēna 601; °paṭisambhida-
 tṭhena 601; °paṭisambhidāpāpana-
 tṭhena 601; °padāni, pañca 273;
 °pariggahattṭhena 601; °mūlakada-
 sakaṇ 601; —lāni, iddhiyā 654;
 —lāni, soḷasa 656
 Meṇḍakasetṭhi 679, 685
 mettaṇ, karuṇaṇ . . . mārīsā bhāvetha
 368
 mettā 88; °kathāvaṇṇanā 603 ff.;
 °niddeso 604 ff.; °bhāvaṇāvīdhanāṇ
 607; °yati 606; °ya pharati 676;
 °sahagatena cetasa etc. 554 ff.
 medo 82
 medhā 651; °vi 544
 mōkkho 608
 Moggallāna: °tthero 6; °bhūpati 704
 Moravāpivāsī-Mahādatattherassa vā-
 do 574
 mohaggi 701
 moho 241, 293, 326, 650

*Yaṇ kiñci dukkhaṇ sambhota 44
 yaṇ —garuṇaṇ kammaṇ 576
 *Yaṇ cā-pi gūthanaṇake (*Vism.* 501) 145
 *Yaṇ pare sukhato āhu 460
 *Yaṇ passati na taṇ diṭṭhaṇ 174
 yaṇ —bahulaṇ kammaṇ 576
 *Yaṇ sokasallavihato (*Vism.* 503) 147
 yakanaṇ 81
 yakkhā 677
 *Yato yato sammasati (*Vism.* 636) 302, 590
 yatthicchakaṇ yadicchakaṇ *etc.* (jhānaṇ) 317
 yathatthā 484
 yathākammūpagā 379
 *Yathā thambhe nibandheyya (*Vism.* 269) 489
 *Yathā 'pi dīpiko nāma (*Vism.* 270) 490
 *Yathā 'pi nāma jaccandho (*Vism.* 544) 360
 *Yathā 'pi mūle anupaddave (*Vism.* 507) 160
 *Yathā bubbulakaṇ passe (*Vism.* 644) 261
 yathābhūtaṇ 538; y. nāṇaṇ 559; y. paṇānāti 627 f.
 yathābhūta 'nānadassanaṇ 104
 yath' āha 197, 200, 207, 212, 322, 381, 387, 416, 423, 445, ff. 449, 459, 476, 511 ff., 521, 586, 644, 648, 654
 *Yath' eva Dīpaṇkara 207
 *Yadā ca űatvā so dhammaṇ (*Vism.* 544) 360
 yadāsaṇnaṇ kammaṇ 576
 yamaka: °pāṭihāriyaṇ 348; °pāṭihāriya nāṇaniddesaṇnaṇ 403 ff.; °pāṭihāriya 57, 404 ff.; °pāṭihire nāṇaṇ 57; °suttaṇ 348
 Yamunā 534, 667
 yam 'pi icchaṇ na labhati taṇ 149
 *Yasmā rāgādisaṇkhātā (*Vism.* 198) 213
 *Yasmā tasmā upādāna (*Vism.* 505) 150
 *Yasmā n' atthi raho nāma (*Vism.* 201) 214
 *Yassa selūpamaṇ cittaṇ 669
 *Yass' ete caturō dhammā 18
 *Yāni ca tīṇi yāni ca satthi 438
 *Yāni sotāṇi lokasmiṇ (*Vism.* 7) 14, 218, 447
 yāni dukkhe pavuccare 700
 yānikataṭṭho 99
 yānikatā 480 f., 604

Yāmā (devā) 613
 yuganandhaṇ bhāveti 585
 yuganandha: °atthena 587; °attho 94; °kathāvaṇṇanā 583 ff.; °dhammā 476; —dhā 688
 ye ye dhammā *etc.* 108
 yena . . . tena 481
 yoga: °avacaro 261, 547; °ānubhāvo 177; °yuttā māraṇsa 578; yogā 97; yogā cattāro 415
 yoniso manasikāra 542, 641; °mūlakā 303
 *Yo ve kataññū katavādi 446
 *Yo sukhaṇ dukkhato 178
 rajjati 416, 418, 424
 *Rajjuṇ vā daṇḍaṇ vā 27
 Raṭṭhapālasuttaṇ 408
 ratanattayaṇ 676
 rattin 377
 Rathakāraḍaho 369
 rasa: °pathavi 370; °saddo 443; —sā 79; —so 134
 °raso: attha °dhamma vimutti° 582
 rassan 491
 Rassaniddeso 514
 rāga: °aggi 413, 701; °to vimocayaṇ cittaṇ 522; °dasamōha jaṭaṭaṭilo 411; °virāgo 588; —gena 656; —go 133, 259, 293, 326, 650; —go ari 650
 *Rāgo rajo na ca pana reṇu (*Vism.* 388) 659
 Rāja: °gahaṇ 669, 671, 677; °gahasetthi 671 f.; °gahasetthino putto 671 f.; °pañcamā sahāyā (*simile*) 541
 rājā 372, 676; Kosambiyā r. 685; Takkaṇilāya r. 679; Bārāṇasīyā r. 678
 Rāhugahaṇā vip̐pamutto 487
 rittato 699
 rukkhamaṇa: °gato 488, 490; °niddeso 507
 rukkho (*simile*) 478
 ruci 505
 rūpaṇ 79, 89, 109, 132, 246 ff., 296, 301, 362; r. aniccaṇ dukkhaṇ anattā 247 f.; r. pariccajati 525
 rūpa: °avacarā 296; °avacarā bhāvaṇā 129 f.; °avacarāṇaṇ . . . ekantaṭetu-kattā 570; °avacaro loko 233 f.; °upādānakkhandho 157; °gataṇ 661; °dhātu 87; °paṭisaṇyutto 559; °rāgo 280; °vatthukā attānuddiṭṭhi 450 f.; °virāgo 523; °saññā 79, 132; °sa-

ñāṇaṇ samatikkamā 555 ff.; °saññi 554; °ssa assādo etc. 598; —pā 78, 121, 156; —pe ādinavo 523; —pe bahiddhā vavattheti 290; —pe vi-rāgānupassī 524

*Rūpatanhādibhedena (*Vism.* 567) 363

*Rūpā saddā rasā gandhā 459

rūpī rūpāni passati 552

rūhi saddo 604

rogato 698

ropanatṭhena 600

lakkhaṇaṇ 494

*Lakkhaṇaṇ 'tu avikkhepo 17

lakkhaṇa: °ttika niddesavaṇṇanā 141;

°suññaṇ 632; —nāni, saccānaṇ 595 f.

*Laddhappaccayaṇ itī (*Vism.* 553) 361

lasikā 83

lahusaññā 50, 662

lābhanānattaṇ 304

lābhī 139, 661

lābho 119, 642

lālappanā, lālappitattaṇ, lālappo 155

līnaṇ 472

līnapakkhiko samādhī 513

Lumbinivanaṇ 534

lokaṇ 628; l. taranti 620 f.; l. samati-

kkamanti 621; l. samatikkamma

622; l. samucchinnattā 621

loka: °atthā 542; °āmisāṇ 276; °dha-

mmā 421; °dhammā atṭha 113;

°niyyāṇaṇ 561; °nirodhagāminī pa-

ṭipadā 213; °nirodho 213; °byūhā

devā 368; °vādapatisaṇyuttā diṭṭhi

458; °sannivāso 407; °samudayo 213;

—kā uttaranti etc. 621; —kena ati-

rekā 621; —ke na tiṭṭhanti etc. 621;

—ko 176, 213, 230, 382; —ko 'ti

attā 452 f.; —ko, sadevako etc. 430

ff.; —ko, sassato . . . antavā etc. 395

*Lokānāthaṇ ṭhapetvāna (*Vism.* 234)

648

lokiko . . . lokuttaro vimokkho 552

lokiyaṇ saccañāṇaṇ 387

lokiya: °maggo 195; °viññānāni ba-

ttiṇsa 360; —yā bhāvanā 129; —yo

230, 558

lokuttaraṇ: l. khayagānimaggaṇ 690;

l. saccañāṇaṇ 387

lokuttara: °kathāvaṇṇanā 618 ff.;

°dhammaniddeso 620; °maggo 195,

698; °sammādiṭṭhisampanno 462;

—ttara (*phu.*) 385, 558; —ttara

bhāvanā 129; —ttaro 120, 230

lobhakkhandhaṇ 653

lomakūpato 404

lomā 80

lohitaṇ 82

lohitakaṇ 236

vakkaṇ 81

Vakkali (*addressed*) 447

vaggā, tayo vuttā 703

°vacanaṇ (apannaka° garu° niyyoga° etc.) 544

vacī: °saṅkhārā 316; °saṅkhāro 357

vaccho 296

vajjaṇ 623

vajjabandhanabaddho 413

vaṭṭāni 169

vaṭṭāmisaṇ 276

vaḍḍhitavaḍḍhanā 642

°vaṇṇaṇ dasseti (Inda° deva° nāga° etc.) 665

*Vaṇṇagandharasūpeto ambo 444

vata 697

vattamānuppannaṇ 171

vattā 646

Vatthasutta 232

vatthu: °kataṭṭho 99; °katā 480 f.,

604; °kā (nirodha° magga° samuda-

ya°) 618; °kāmo 296; °nānattañāna

niddesavaṇṇanā 289; °nānatte nā-

ṇaṇ 33 f.; °vijjācariyo (*simile*) 489;

°saṅkamanā 259

vatthū (anicece niccaṇ, anattani attā

etc.) 579

vadhaka: °to 699; °paccanikattā (*si-*

mile) 154

vanaṇ 533 f.

Vappo *vide* Pañcavaggiyā

vamanti, na paccāvamanti 621

vaya: °anupassanā 103; °dassanaṇ

255; °dhammaṇ 251; °lakkhaṇaṇ

474

valittacatā 151

vavatthānaṇ 390

vavatthāna: °ñāṇaṇ 165; °to (attha°

dhamma° nirutti° paṭibhāna°) 641

vavattheti, ajjhattaṇ 289; bahiddhā

290

vasaṇ vatteti 623

vasabho 626

vasā 82

vasī: pañca v. 317 f.; °ppatto 617;

°bhāvattṭhena 601; °bhāvataṭṭhānā

41, 53, 317

vācaṅgacopanaṇ 279

vācā 155, 619 f.
 *Vātā viya te candaṇ 28
 vāyo 80
 vālavedhirūpā 648
 Vāsuladattā mahesi 673
 Vāsetṭha (addressed) 306
 vikampati 592
 vikubbanā iddhi 654
 Vikubbaniddhi-niddeso 663 ff.
 vikkhambhana: °ppahāṇaṇ 122; °vi-
 veko 690; °suññaṇ 632
 vikkhāyitakaṇ 235
 vikkhittaṇ cittaṇ 355
 vikkhittakaṇ 235
 vikkhipati . . . na vikkhipati 593
 vikkhepitaṇ 472
 vikkhepo 471 f., 593
 vigataṇ 688; v. rūpaṇ 635
 viganeti 688
 viggahitaṇ 593
 vicayo 387
 vicāro 80, 98, 181 f.
 vicikicchā 285; °anusāyo 400
 vicchiddakaṇ 235
 vijāṭeti 411
 vijānanaṭṭho 98, 292
 vijānanto 543
 vijjaṇ pariappetvā 686
 vijjanto muccati, muccanto vijjati 701
 vijjā 609, 614, 617, 701; v. abhisamayo
 687; tisso v. 135; °dharā 686;
 °dharo 678; °mayā iddhi 655; °ma-
 yiddhi niddeso 686; °vimutti 701
 viññāṇaṇ 79, 89, 520, 571, 573
 viññāṇa: °kasiṇaṇ 80, 129; °kkhandho
 521; °cariyā 292 ff., 543; °ñcāyata-
 naṇ 88, 558; °tṭhitiyo satta 110 ff.:
 °paccayā 571, 573; °paccayā nā-
 marūpaṇ 362; —nā, cha 360
 viññātāro 582
 viññāte carati 293
 viññū 543
 vitakka: °paccayā . . . °vūpasamapa-
 ccayā vedanā 337; °vipphāravasena
 51; °vipphārasaddo 693; —kkā 479;
 —kko 79, 98, 181 f.; (kāma° byāpā-
 do° vihiṇsā°) °vitakko 652 f.; ñā-
 napaṭṭirūpako —kko 511 f.
 vitanḍavādī 399
 *Vitujjamānamammānaṇ (Vism. 503)
 147
 vittī 519
 *Vitthārato dasupekkhā 188
 viditaṇ 483; anattato etc. v. 334

III.

viditattā paññā 46
 viditā vedanā . . . upaṭṭhahanti etc. 511
 vidūre 643
 viddho 409
 Vidhura Sañjīvaṇ nāma sāvakayugaṇ
 670
 Vidhuro 670
 vidhūpeti 621
 vinamanā 516
 vinayo 232
 *Vināsayati assaddhaṇ 530
 vināseti 621
 viniggahaṭṭho 95
 vinicchayo 119
 vinipātikā 111, 113
 vinipāto 381, 411
 vinīlakaṇ 235
 vineyya 176
 vinodeti 652
 vipacitaññū 646
 vipatti: °bhavaloko, °sambhavaloko
 393
 vipathapakkanto 408, 414
 vipanna . . . sampanna ditṭhi 462
 viparīṇatāñ c' eva suññañ ca 635
 viparīṇāma: °atṭhena 524; °atṭho 102;
 °anupassanā 103; °dhammaṇ 598;
 °dhammato 699; °suññaṇ 632
 viparīṇasāññī 459
 Vipallāsakathāvaṇṇanā 577 ff.
 °vipallāso (citta° etc.) 577
 vipassati 267
 vipassanā 125, 169, 388, 511 f., 617;
 °upakkilesā, dasa 257; °upekkhā 187
 f.; °kathāvaṇṇanā 697 ff.; °ññaṇ
 589 f.; °pubbarigamo samatho 585;
 °balaṇ 315 f.; °yāniko veneyyo 696;
 v. . . samatho 587
 Vipassī Bhagavā 679
 vipākaṇ 301
 vipulapaññā 639, 643
 vipulena 555
 vipubbakaṇ 235
 vippaṭtipanno 415
 vippamuttaṇ 656
 vippalāpo 155
 *Vippavāsā satādīnaṇ (Vism. 502) 145
 vipphārattā 51
 Vibhaṅga: °atṭhakathā 319, 508; —go
 176, 180, 344
 vibhajānā 581 f.
 vibhavaṇ 461
 vibhava: °taṇhā 116, 158; °to 699;
 °ditṭhiyo pañca 457 ff.

- vibhāvayitvā 652
vibhāvi 543
vibhūtaṇ katvā 652
vibhūtavihāri 651
vimariyādakataṇ 656
vimalaṭṭho 100
vimuttaṇ cittaṇ 355
vimutta: °aṭṭhena 587, 609; °aṭṭho 94, 101; °cariyaṭṭho 101
*Vuttamhi ekadhamme 513
vimutti 135 ff.; 287 f.; 601; v. abhisamayo 687; °āyatanāni pañca 69 f.; °ñāṇaṇ 29; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 285; °niddeso 609; v. phalaṇ 607; v. sārattaṭṭhena 107; °sukhe ñāṇaṇ 527
°vimutti (ceto° paññā°) 588, 609, 628
vimokkha: °antikaṇ 486 f.; °uddesavaṇṇanā 550 ff.; °kathāvaṇṇanā 550 ff.; °cariyā 282; °mukhaṇ 569; °mukhāni tīni 561; °vivaṭṭe ñāṇaṇ 49; °vivaṭṭo 341; —kkhā 544, 558; —kkhā (aṭṭha 137; aṭṭhasaṭṭhi 551 ff.; tayo 550); —kkhāṇaṇ nānākhaṇāni 567; —kkho 106, 287 f., 471, 558, 567, 701; —kkho abhisamayo 687
vimocayaṇ cittaṇ 503
viratiyo 691
virāga: °aṭṭho 101; °anupassanā 91, 639; °anupassī 504; °ārammaṇo 608; °kathāvaṇṇanā 607 ff.; °gocaro 608; °cariyaṭṭho 101; °dhammaṇ 252; °nissitaṇ 689; —ge tīto patitṭhito etc. 608; —go 160, 607 ff., 635, 689; —go maggo 607 ff.
viriyaṇ 86, 618 ff.; v. vāheti 134
viriya: °aṭṭho 101; °ārambhañānāniddesa vaṇṇanā 329; °ārambhe ñāṇaṇ 44; °indriyaṇ 86; °upekkhā 187 f.
*Viruddho cāviruddho ca (*Vism.* 543) 359
Virūpakkho 613
Virūlhako 613
Virūlhi 690
virocanaṇ 390
virocanaṭṭho 100
vivaṭaṇ 660
vivatena cetasā etc. 377
vivaṭṭa: °aṭṭhena 587; °anupassanā 104; °kappo 367; °ñāṇachhakka-niddesavaṇṇanā 339 ff.; °ñāṇāni cha 340 ff.; —ṭṭo 372
vivattaṇā 546; °aṭṭhena 587; °aṭṭho cittaṇ 99
vivaṭṭitattaṇ 546
vivarapaṇ 581
vivādamulāni, cha 416
viveka: °aṭṭho 101 f.; °kathāvaṇṇanā 689 ff.; °cariyaṭṭho 101; °jaṇ 182; °jā bhūmi 655; °ninnaṇ °poṇaṇ etc. 624; —kā 601; —kā tayo 624; —ko 689
visaṇyutaṇ 656
visaññino 577
visabhāgasuññaṇ 633
visamā 603
visayakkhettaṇ 368
visallaṇ 699
visavitā 485
Visākha (*addressed*) 45, 46, 62, 200, 316, 322, 511
Visākhā (upāsikā) 142, 474, 685
visārado 703
visiṭṭhaṇ 635
visuṇjjhanti 536
visuddhaṇ 378
visuddhacittā 694
visuddhā (*fem.*) 353
visuddhi 601; °maggo 104, 275, 290, 494, 501, 532, 590, 592, 594, 607, 657, 665, 696
°visuddhi (citta° ditṭhi° sīla°) 609
visesa: °adhigamaṭṭho 95; °adhigamāya 579; °bhāgiyā dhammā 61; °bhāgiyo samādhi 140
viseso: Nānakathāya ca Paññākathāya ca 654
Vissajjanuddesa: °saṅgahitā dhammā 65; °ssa atthavaṇṇanā 60 ff.
viharaṭi 529, 532
vihāra: °aṭṭhe 36; °adhigamo 38; °nānatte 36; °samāpattaṭṭhe ñāṇaṇ 309; °samāpattinānatte 36; —ro 508; —ro (animitto appaṇihito suññato) 313
vihesaṇ 606
Viṇopamaṭṭhakathā 469
vita°: °dosaṇ ... °mohaṇ ... °rāgaṇ cittaṇ 355; °rāgo 267, 270, 272, 548
vīmaṇsanaṭṭho 102
vīmaṇsāsamaḍhi 343
vuṭṭhānaṇ 628
vuṭṭhāna: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °aṭṭho cittaṇ 99; °gāminī vipassanā 525; °vasī 318
vuṭṭhitaṇ 276

Vuttaṇ 'pi c' (h') etaṇ 116, 125, 178, 381, 398, 505, 641; vuttaṇ *etc.*
 Aṭṭhakathāyaṇ 354; porāṇehi 260
 vuttaṇ: porāṇehi 'pi 531; Bhagavatā 213, 261, 498; hi tattha 418, 420 f.
 Vuttaṇ h'etaṇ 322, 488; porāṇehi 500, 625; Bhagavatā 10, 11, 25, 57, 70, 110 ff., 113, 211, 415, 628; Visuddhi-magge 594
 vuttatṭho, cittassa 99
 *Vuttamhi ekadhamme 513
 vuttāni Bhagavatā 136
 vuddhi 690
 °vūpasamapaccayā vedanā 337
 vejjakammaṇ 686
 veṇubali 681
 vedanā 79, 89, 242, 363, 514; °upekkhā 187 f.; jāti ādivasena v. 249 ff.; tisso v. 109; °nānattaṇ 303; °paccayā tanhā 363; °bahulaṇ cittaṇ 561; °bahulo paññindriyaṇ paṭilabhati 562; °ya uppādo 511; samosaraṇa-ṭṭhena vedanīyā 107; °su °anupassī 177 f.
 vedayitaṇ 78, 242
 Venateyyo *vide* Garuḷo
 vepullaṇ 690
 veyyākaraṇaṇ 612
 *Verabhayaṇi samayate 29
 veramaṇi 167
 Veluvanaṇ 533
 vevacanapadāni, dasa 273
 vesārajappatto 617
 Vehapphalā: devā 112, 234, 374; v. saṇvattasīmā 367
 vehāsaṇ gacchati 676
 vodānaṇ 513, 628
 vodāna: °aṭṭho 96, 513; °ñāṇaniddesa-vaṇṇanā 473 ff.; —ne ñāṇāni 473; —no 647
 vossagga: °aṭṭhe paññā 49, 340; °aṭṭho 101; °ārammaṇatā 586; °cariyaṭṭho 101; °parināmiṇ 690; —ggā 601; —ggā, nirodhavasena dve 546; —ggo 586; —ggo duvidho 689
 vassajjati 702
 vassajjitattaṇ 546
 Saṇyutta: °aṭṭhakathā 346; °nikāyo 176, 625; —tto 552
 saṇyogaṭṭho 102
 saṇyojanaṇ 280
 saṇyojanā 479, 585
 saṇyojanāni, dasa 425; satta 420

saṇyojanikā diṭṭhi 455, 458
 saṇvatta: °kappo 367; °tṭhāyī 372; °vivattakappā 375; °sīmā 367; —tṭā, tayo 367; —tto 372
 saṇvara: °aṭṭhena 106; pañcavidho °vinayo 447; —ro 218
 *Saṇvijjamānamhi visuddhadassano (*Vism.* 643) 260
 saṇvego 546
 saṇvejetvā 546
 *Saṇsāradukkhajaladhiṇ 29
 saṇsārā mocetvā 413
 *Saṇsāre saṇsaraṇ bālo (*Vism.* 544) 360
 saṇsāro 411
 sa —uttaraṇ cittaṇ 355
 sa —upādisesā nibbānadhātu 323
 sakatābyūhādi —karaṇavasena saṇvi-dhānaṇ 686
 sakadāgāmī 267 f., 280, 465; °phalaṇ 105; °maggo 105, 279
 *Sakiccanipphādanato (*Vism.* 681) 620
 Sakkaratṭhaṇ 680
 sakkāyaditṭhi 285, 452; °pamukhena dvāsattṭhi diṭṭhigatāni 463; °yo 458, 463 f.
 Sakko devarājā 677
 saggo 382
 saṇkappanānattaṇ 304
 saṇkappo 620
 saṇkampi sampakampi *etc.* 613
 Saṇkiccatthero 668
 saṇkilesika: °dhammato 699; —kā 688
 saṇkilesa 628
 saṇkhataṇ 121, 251, 702; s. asaṇkha-taṇ sabbhaṇ 429
 saṇkhata: °aṭṭho 98, 102; °to 699; °la-kkhaṇaṇ 596; °lakkhaṇāni tīpi 636; —tānaṇ saccānaṇ uppādo *etc.* 596
 saṇkhāsaṇkhānasāṇkhātaṇ 485
 saṇkhāra: °upekkhā 187 f., 265 ff.; °upekkhāñāṇa - niddesaṇvaṇṇanā 265 ff.; °paccayā viññāṇaṇ 360; °sisaṇ 325; °suññaṇ 632; —rā 79, 89, 93, 121, 241, 265; —rā, aṭṭā *etc.* 634; —rā katame 357; —rā paṭiccasamu-ppannā 240; —rā ponobhavikā 603; —ro (kāya° citta° vac°) 634
 saṇkhittaṇ cittaṇ 355
 saṇkhepo 593
 saṇgati 156
 saṇghanhāti 623
 saṇgaha: °balaṇ 622; °vatthūni cattāri 299
 saṇgahitaṇ 597

- saṅgahitāni 597
 Saṅgīti-pariyāya 117, 125, 135
 saṅghapaṭimānaṃ 320
 Saṅghānussati 230, 311
 sacittaṃ paccaladdhaṃ 578
 saccaṃ 106, 595
 sacca: °atthēna 594; °attho 102; °anulomikacittēna *etc.* 687; °abhisamayattho 95; °abhisamayāya 579; °ārammaṇā 616; °kathāvaṇṇanā 594 *ff.*; °gacārā °pariyāpannā *etc.* 616; °nānacatukka - dvayaniddesavaṇṇanā 387 *ff.*; °nānāni 54; °pakinnakaṃ 197 *ff.*; °vivattañānaṃ 49, 331; °vivaṭṭo 341; °saddo 63; saccā 583, 617; saccā abhisamayō 687; saccā tathatthēna 609; saccāni 97; saccāni cattāri 286
 sacchi: °kataṃ 612; °katā 138, 641; °karoti 138; °kātabbaṃ 138, 611; °kātabbaniddesavaṇṇanā 135 *ff.*; °katabbā dhammā 61; °kā paññatti 487
 sacchikiriya 642; °atthē nānaṃ 54; °atthēna 568, 595; °attho 102; °attho phalaṇaṃ 97; °paññā 36, 331; °paṭivedho 564
 sañcetanā 79
 sañjāti 151
 sañjānanaṭṭho 98
 sañjānetā, asañjātassa maggassa 645
 Sañjīvatthero 670 *f.*
 saññā 79, 514; s. uppajjati cittaṃ uppajjati 578; °nānattaṃ 303; °paccayā . . . °vūpasamapaccayā vedanā 337; °bhavo 87; °ya (niccato sukhato attato *etc.*) 559; °vitakkā 511; °vimokkho 552; °vedayitanirodha-samāpatti 322; °vedayitanirodho 671
 saṇṭhiti 522
 saṇhasaṇhā 352
 *Satañ ca vivaṭṭaṃ hoti 460
 sati 86, 508 *f.*, 620; adhipateyyatthēna s. 107; °indriyaṃ 86; s., no s. 510
 satipatthānaṃ 96, 695
 Satipatthāna: °kathāvaṇṇanā 695; °suttanto 615; —nā cattāro 125, 286, 298, 618, 695 *f.*; —nā tayo 695; —nā (suttantā) 536; —nāni 542
 satimā 175
 sati sambojjhaṅgo 95, 602
 sato 189, 676; °kāriñānaniddeso 488 *ff.*; °kāri hoti 509; s. °va assasati . . . passasati 490
 satta: °kkhattuparamo 464; °nnaṃ bodhisattānaṃ suttantā 615; °sattati nānāni 642
 sattā: asaṇṇino s. *etc.* 114; catūsu apāyesu s. 112; °naṃ āsayo 398; °naṃ āsayānusaye nānaṃ 57; °naṃ cuttipapāte nānaṃ 378 *ff.*; °vasā nava 113
 *Sattānaṃ hadayaṃ (*Vism.* 503) 147
 Satthā 659, 664, 672 *ff.*; S. sammukhībūto *etc.* 581
 satthu: °pakkosanaṃ 321; °sāsanaṃ 505 *f.*
 *Sadevakassa lokassa 459
 sadosaccitaṃ 355
 saddaṃ: s. anussāvesuṃ 613; s. sutvā manussānaṃ . . . amanussānaṃ . . . devatānaṃ 692 *f.*
 sadda: °gantho 632; —ddā, ubho 353; —ddānaṃ nimittaṃ 352; —ddo 51, 352 *f.*, 613; —ddo kaṇṭako °ti vutto Bhagavatā 556
 saddhammasavaṇaṃ 641
 saddhammasavaṇe 542
 saddhā (*adj. plu.*) 536
 saddhā 79, 86, 620; °adhimutto 523; °anusārī 564; °indriyaṃ 86, 105, 131, 384, 536, 539 *f.*, 617; °indriya-dhammo 306; °indriyassa samudayo 538; °pañcamakāni indriyāni 541; °balaṃ 95, 622; °ya adhimuccati 606; °ya viharati 543; °vimutto 563, 691
 saddho . . . assaddho 391 *f.*
 santa: °atthēna 587; °attho 94; santo 38; santo viharādhigamo 539
 *Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ (*Vism.* 555) 361
 santāpaṃ 606
 santāpa: °atthēna 524; °attho 102; °attho kilesānaṃ 100; °pariāhara-ratho 560
 santike 661; s. rūpaṃ 247
 santiṭṭhāti 663
 santiṭṭhanā 527; °attho 99
 santipade nānaṃ 263
 sannamaṇā 516
 sannidhiṃ karoti 372
 sannisidati 586
 sapariyutthānāni 285
 sappabhāsaṃ cittaṃ 377
 sappāyāni: satta 500
 sappurisa: °saṇsevo 542, 641; —so 446
 sappo 674; (*simile*) 188

sabbaṃ 429 f.

sabba: °aṅgapaccāṅgānaṃ 663; °attha-gāmini paṭipadā 627; °atthikavādā-cariyā 694; °āsavasuttaṃ 418; °upa-dhipaṭinissaggo 635; °kāyapaṭisa-ṇvedi niddeso 514 ff.; °kāyapaṭisa-ṇvedi 491, 516; °ññutā 484 f.; °ññutāññaṃ 58, 629; °ññutāñña niddesavaṇṇanā 429; °dassāvitā 485; °dhammasaṅgaho 324; °byāpāda-pariyuṭṭhānehi vimuccati 606; °sa-ṅkhārasamatho 635; °saṅkhārānaṃ paricchedaparivaṭumato samanupa-ssanā 561; °suññatānaṃ 633; —bbā itthiyo 605 f.; —bbe °pi akusalā . . . kusalā dhammā 569; —bbesaṃ pakkhīnaṃ . . . devānaṃ 676; —bbe saṅkhārā 61 f.; —bbe sattā 604 ff.; —bbo ñāto . . . phassito 434

*Sabbadā sabbhūpakaraṇaṃ 532

*Sabbe dhammā samāseṇa 638

*Sabbe saṅkhārā aniccā °ti 290

sabrahmacāriṇo 544

sabhāgasuññaṃ 632

sabhāvo 634

samaṃ 482, 513

sama: °aṭṭho 101; °dhammo 603

Samaṇa: °karaṇīyakathā 641; —ṇā

°sammatā 538; —ṇo Gotamo 649

samatha: °aṭṭho 484; °nimittaṃ 474 f.;

°pubbaṅgamā vipassanā 585; °ba-

laṃ 315; °balaṃ vipassanābalaṃ 622;

°vāniko veneyyo 696; °vipassanā

281, 505; —the saṅkhārupekkhā

272; —tho 106, 125, 512, 514; —tho

tividdho 522

samantacakkhu 433 f., 549

samannāgato 697

samaya: °aṭṭho 101; °vimokkho 552,

558; °saddo 530

*Samavaye khane kāle 331, 530

Samasāsa: °aṭṭhāñña niddesavaṇṇanā

324 f.; °aṭṭhe ñānaṃ 41; °kathā-

vaṇṇanā 695; —sī 41 f., 325

samāgamo 156

samādahaṃ cittaṃ 503

*Samādahivā yathā ce vipassati 19

samādānavirati 225

samādhayo, catuvīsati 526

samādhi 86, 231 f., 310, 544, 620;

°indriyaṃ 86, 522; °kusalatā 231;

°cariyā-balacariyānaṃ nānattaṃ 316;

°jaṃ 186; pañcaṅgiko s. 125;

pamukhaṭṭhena s. 107; puthujja-

nassa ca lokuttaro ca s. 547; °balaṃ 522; °bhāvanāmaya-ñānaniddesa-vaṇṇanā 230 ff.; °bhāvanāmaye ñānaṃ 17; °yati 586; °vipphāra-niddeso 669 ff.; °vipphārā iddhi 654, 671; °ssa (abhinihāra, kalyatā, go-cara & vuṭṭhāna) kusalatā 232 f.; °ssa pabbheda 236 ff.; °ssa samā-dhiṭṭhā 237; —dhi tayo 125

samāpajjanavasī 317

samāpatti: °aṭṭhe ñānaṃ 309; °nānatte

36; °yo 544

*Samāvahati byādhiṃ ca (*Vism.* 503) 147

samāhitaṃ 483; s. cittaṃ 355

samāhito . . . asamāhito 392

samucchindati 621

samucchinnaṃ 527

samuccheda: °aṭṭhena khaye ñānaṃ

106; °ppahānaṃ 123; °virati 225;

°viveko 690; °visuddhiyo 537

samutṭhāna: °aṭṭhena 439; °aṭṭho 96

samudayaṃ 122, 198 ff.

samudaya: °dhammaṃ 612; °nirodho

90; °saccaṃ 589; °saccaniddesa-

vaṇṇanā 158 f.; —yo 90, 133, 259,

538; —yo hoti 357

samudācārappannaṃ 173

samodahati, kāyaṃ . . . cittaṃ 345

samodahane paññā 47

samodhānaṃ 156

samodhāna: °aṭṭhena 568; °aṭṭho 100

samodhāneti 512, 514

samohaṃ cittaṃ 355

sampajaññaṃ 388

sampajāna: °ssa 41, 633; —no 175, 189,

676; —no catūhi 323

sampatti 642; °bhava °sambhavaloko

393

*Sampattiyaṃ lakkhaṇa ca 626

°sappannaṃ (adhiṭṭhāna° vitakka° sa-

mādhī°) 476 f.

sampayutta: °parivārā 385; —tīā

385

samparāyiko 647

samparivattati 421

sampasādanaṃ 184

sampahaṇsanā 476

sampahaṇsitaṃ 475

sampekkhāyanadhammo 651

samphappalāpo 221 ff.

sambujjhanatṭho 100

sambodhāya 611

sammattaniyāmo 697 f.

samma (=sammā): °ppadhānaṇ 97, 618;
 °ppadhāna (suttanto) 536, °ppadhā-
 nā cattāro 168, 286 f., 298; 618 f.
 sammāsana: °ñāṇaṇ 165; °ñāṇanidde-
 savannaṇā 246 ff.; —ne ñāṇaṇ 20
 sammā: °ājīvo °kammanto °ditthi
 °vacā °vāyāmo °saṅkappo °sati
 °samādhi 96, 162 ff.; °ājīva etc.
 niddeso 162 ff.; ñāṇaṇ 336, 623;
 °dassanaṇ 566; °ditthi 279, 336, 389,
 461, 690; °ditthivūpasamo 336; °pa-
 ṭipannā 543; °payogapaccayā iddhi
 686; °payogiddhiniddeso 686; °vi-
 mutti 337, 623; °samādhi 522; °sa-
 mbuddho 215, 446, 644, 664, 673;
 °sambodhi 486
 *Sammuyhāmi pamuyhāmi 675
 sammohaṇ 592
 sammohā aññāṇā 559
 sayanaṇ abhiññā sacchikatvā 538, 628
 sayambhū 484, 537
 sarasato nāmaṇ 551
 sarāgaṇ, sarāgacittaṇ 355
 sarena viññāpesi 663 ff.
 saḷāyatanaṇ 362 f.
 sallakkhaṇaṇ 390
 sallakkhaṇā 388
 sallato 698
 sallapati 663
 sallā, satta . . . puthū 409; °naṇ uddhā-
 tā 409
 sallekha: °atthaññaṇa niddesavannaṇa
 326 ff.; °atthe ñāṇaṇ 43, 328; —khā
 43; —kho 328
 savanaṇ 7
 savitakkaṇ savicāraṇ 182
 savicijarā 152
 sasallā 409
 sassata: °ucchedaditthi 415; °ditthi
 419, 461; °vādā 454; —to . . . asa-
 ssato 455
 saha: °gata saddo 124; °gatā 385;
 °jātaparivārā 385; °jātā 385
 sahassi lokadhātu 663 f.
 sākaṇṇaṇ samāpajjati 663
 sātheyyaṇ 326, 350
 sātaṇ sukhaṇ vedayitaṇ 519 f.
 sataśahagatā 124
 sātā sukha vedanā 519 f.
 sādhuṇaṇ paggaṇhāti . . . ajjuhekk-
 hati 546
 sāmañña: °atthaṇ 538; °nāmaṇ 306;
 °phalāni 302, 558; °phalāni cattāri
 135, 620; °phalesu 543

sāmayika: °asāmayikavimokkho 558;
 —ko vimokkho 552
 Sāmavati upāsikā 672 ff.
 sāmisāṇ 93, 276
 sāraddhā 472
 *Sāraddhe kāye citte ca (*Vism.* 275) 493
 sārambho 326, 650
 Sāriputta, addressed 112, 381; °tthero
 1, 6, 126, 529 f., 534 ff., 602; 648,
 669; °samā 648; °ssa bhāsitaṇ 536
 sālohitā 156
 sāvakā 206, 599
 sāvajjaṇ . . . anavajjaṇ 577
 Sāvatti 474, 532 ff., 583, 668
 sāsaṇa —brahmacariyaṇ 580
 sāsaṇa: °to 699; —vo 552
 sikkhati 492
 sikkhā 95; tisso s. 492; °padaṇ 217;
 °padāni 204
 Sikhī Bhagavā 663 f.
 siṅghāṇikā 83
 Sineru 368, 613, 668; °cakkavāḷaṇ
 371; °pabbato 374; —rū (*plu.*) 374
 Sirimā nāma gaṇikā 671
 sītavalāhaka 613
 Sītāharaṇādi —nirattthaka —kathā 222
 sītisiyā vimokkho 552
 sītībhāvaññaṇ 559
 sila: °anussati 311; °bbataparāmāso
 285, 415; °bbatūpādānaṇ 416; °ma-
 yaññaṇa niddesavannaṇā 203; °maye
 ñāṇaṇ 15; °visuddhi 106, 545; °vi-
 suddhi, kāmaṇṇaṇaṇ saṇvaraṇṇaṇ
 701; —lāni 652; —lāni, khaṇḍāni
 chiddāni etc. 216
 *Silassa lakkhaṇaṇ tassa 16
 sisāni, terasa 324 f.
 siha: °nādaṇ nadati 626; °nādasuttaṇ
 626; °pātano sūro 369; —ho 626
 sukkhāni 293
 sukkhaviṇṇasako arahā 584
 *Sukhaṇ taṇ ditthi pariyeṇi 459
 sukhaṇ 93, 183, 189, 545, 597; vipa-
 ssaṇāṇaṇ sampayuttaṇ s. 590; s. °supati
 . . . paṭibujjhati 604; s. somanassaṇ
 539
 sukha: °indriyaṇ 85; °udrayaṇ . . . du-
 kkhudrayaṇ 577; °udrayāni 293;
 °paṭisaṇvedanā 519 f.; °vipākaṇ
 . . . dukkhaviṇṇasako 577; °saññaṇ ca
 lahusaṇñā ca 346; °sañña 50, 133,
 662; °silo 670; —khāni dve 519;
 —khī 606
 sukkhumaṇ rūpaṇ 247 f.

sukhumasadda —nimittārammaṇaṇ
517 f.
sukhumā 352
sugatā 379
sugati 382
suññaṇ, attena vā *etc.* 339 f., 631;
idaṇ attena *etc.* 553; sabhāvena 634
f.; s. s. 'ti ādīni pañcaviṣati mātikā-
padāni 632
suñña: °agāragato 488, 490; °atthena
587; °kathāvaṇṇanā 631 ff.; °ta-
ttho 94; °tavihāro 270; °tasamā-
patti 272; °tā dhātu 561; °tānu-
passanā 103; °te paññā 49; °to 699;
°to vimokkho 550; °to samādhi 234;
—ññesu sabhāgāni 638; —ñño 568;
—ñño loko 632
*Suññāgāraṇ pavitthassa (*Vism.* 636)
590
suta 13; °mayaññaṇ 165; °mayani-
ddesavaṇṇanā 202; °maye ññaṇ
13, 61, 108, 202
suttaṇ 698
Suttanipāto 420
suttanta: °pariyāyo 551; °bhājanīyaṇ
343 f.
suttantika vatthūni, cattāri 518, 520,
523, 525
sutvāna saṇvare paññā 14
Sudatto gahapati 533
Sudassā (devā) 234, 247
Sudassī (devā) 234, 247; s. brahmaloko
465
sudittthā honti, aniccato *etc.* 624
suddha: °āvāsā 112; °āvāso devaloko
466; °parisā 703
Suddhikapatisambhidā —ñānanidde-
savaṇṇanā 390
suddhivipassanā 505
suparikkhatā 606 f.
supinaṇ 604
subhan 't' eva adhimutto 552
Subha: °kiṇhā (devā) 112, 114, 234,
373 f.; °kiṇhā saṇvaṭṭasimā 367;
°sukha —nicca —atta —vipallāsa-
ppahānaṇ 696
Subhaddatthero 11
Subhūti kulaputto 40
Sumanādevī 685
Sumano 673, 676
Suriyo (pakati° kappavināsaka°) 369;
s. 'ti nāmaṇ 370 f.; s. devaputto 613;
satta —yā 369; °pamā . . . cando-
pamā 488

suvanna: °pabbato 679; °mendakā
679
suvannā 379
suvānavuttino aññatitthiyā 160
suviññāpayo . . . duviññāpayo 391 ff.
suvidūre 643
suvimuttaṭṭho 100
suvimuttā 607
susamaṇ 483
susamāradaddha: °attho 99; —ddhā 604;
—ddhā cattāro 482; —ddho 602 f.
susamuggata: °attho 100; —tā 607
susiro 666
sekkha (sekha): °pariyanto 206; °ba-
laṇ 623, 630; satta —khā 206, 266,
642; —kho 272, 507, 548, 623
setthaṇ 635
setthicchattaṇ 677, 679
settho 608
senā: °aṅga rathaṅgādayo 600; °byū-
haṇ dasseti 665
senāsanaṇ 508; navavidhaṇ s. 490
semhaṇ 82
seyyathā 'pi 688
sevanti bhajanti payirupāsanti 401
so (sabbanāmaṇ) 697
*So imasmiṇ dhammavinaye 664
*So tato ārakā nāma (*Vism.* 199)
213
soka: °niddeso 154 f.; °parideva upā-
yāsadhammato 699; °parideva du-
kkha *etc.* 241; °sallaṇ 155; —ko 93,
147, 155, 262, 357
socanā 155
socitattaṇ 155
*Soceyyapaccupaṭṭhānaṇ 16
sotaṇ 12 f., 79
sota: °avadhānaṇ 61, 108; °avadhāne
paññā 12, 202; °indriyaṇ 85; °dhatu-
visuddhi ññaṇ 51; °dhatuvisuddhi-
—ñānaniddesavaṇṇanā 352 f.
sotāpatitā 636
sotāpatti: °phalaṇ 272; °phalasamā-
patti 105; °maggo 105, 272, 698;
°yaṅgāni 541
sotāpanno 267 f., 464 ff., 643
sopānaṇ 536
somanassaṇ 597
somanassindriyaṇ 85
soḷasa vatthukā ānāpānasati-samādhi
467
so samayo 589
svākārā . . . dvākārā 391
svādhiṭṭhitaṇ 523, 691

svādhiṭṭhitā 607
svālaṅkatā 606

Haṅsapātano saro 369

hañci 686

hata: °netto 414; °vikkhittakaṇ 236

hatthapāse hotu 661

hatthiṇ 'pi dasseti 665

hatthi: °kantaviṇā 674; dasa °kulāni
625

hadayaṇ 81, 520

hammiyaṇ 508

hānabhāgiya: °niddesavaṇṇanā 139
ff.; —yā dhammā 61; —yo samādhi
140

hāsapañña 640

hāso 519

Hima: °vati satta mahāsarā 369;
°vantapabbato 371; °vantā (*plu.*)
374

hiribalaṇ 622

hīnaṇ rūpaṇ 247

hīna: °adhimuttikā 401; —nā 379;

—nā bhāvanā 130; —no 234, 610 f.

hetu: °aṭṭho 94, 96, 102; °aṭṭho ci-
ttassa 99; °nirodhā dukkhanirodho.

688; —tū 601; —tū aṭṭha 572; —tū

cha 574; —tū tayo, dve 571

Hemavato hatthi 625

heraññiko (*simile*) 163, 512

hoti . . . na hoti 454

